

राज्यपाल

अथवा

विधिना विधान

लेखक

ललितमोहन गुप्तसिंह ठाकुर
"महात्म्यो" नामक राजकीय "गुरुदेवता"

"गुरुदेवता" विधिना विधान
लेखक गुप्तसिंह

वि. सं. १९१६

पृष्ठ सं. १९१६-१७

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૬૭૮ કિંમત ૪-૪-૦

ગ્રંથનામ રાજા

વર્ગિક ૨-૩

રાજબા

અથવા

વિધિના વિધાન

લેખક :
હરિશંકર દુર્ગાશંકર દવે
“વાલમનો વીર રત્નસિંહ”ના કર્તા

પ્રકાશકો :
“ગુજરાતી” પ્રેસના માલિકો
સામુન બિહરીભાઈ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ, મુંબઈ ૧

સંવત ૨૦૦૪]

[સને ૧૯૪૮

કિંમત રૂ. ૪-૦-૦

પાકું પૃકું રૂ. ૪-૧૨-૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રેસની ઓફીસ

સાસુત બિલ્ડીંગ, રીઝર્વ બેંકની પાછળ, બનરગેટ સ્ટ્રીટને નાકે,
એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ, ૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રાચીન
અભિયાન
૨૬૬૭૮
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-રજીસ્ટર
૨૬૬૭૮

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું., બી, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨
મહાદેવ રામચંદ્ર ભટ્ટ, ત્રણ હરવાળ, અમદાવાદ.

(આ પુસ્તક છાપવા-છપાવવાના સર્વે હક્કો પ્રકાશકોને સ્વાધીન છે.)

મુદ્રક અને પ્રકાશક: નટવરલાલ ઇન્દુજીરામ દેસાઈ બી. એ.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુત બિલ્ડીંગ, રીઝર્વ બેંકની પાછળ, બનરગેટ સ્ટ્રીટને નાકે,
એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ ૧.

‘ગુજરાતી’ એ આપેલી ઐતિહાસિક વાર્તાની ૬૫ ભેટો

નામ	સન	કિંમત
અ. પુનર્વિવાહ ચાલસંમત છે. ના. હે....	...	(૧૮૮૧) નથી
બ. મૃદધમ ના. હે.	(૧૮૮૧) નથી
૧ શાસેલાસ અથવા ઓબાસનિયાનો રાજપુત ઇ.સુ.દેસાઈ	(૧૮૮૬)	નથી
ગીનાર્થસ અથવા હત્તર શાસેલાસ ર. અ. મહેતા		૦-૮
૨ હિન્દ-બ્રિટનિયા(રાજભક્તિવિડંબણ-માણસહિત) ઇ.સુ.દે.(૧૮૮૭)		૨-૦
૩ ગંગાગાવિંદસિંહ-વૌરન હેસ્ટિંગ્સનો જમણા હાથના હે.	(૧૮૮૮)	૧-૮
૪ મહારાણી વિકટોરીયાનું જીવનચરિત ઇ. સુ. દેસાઈ	(૧૮૮૮)	૧-૮
૫ સવિતા મુંદરી અથવા ધરકા વરનો કુળેતો ઇ. સુ. દેસાઈ	(૧૮૮૮)	૦-૪
૬ ટીપુ સુલ્તાન-શ્રીરંગપદ્મજ્ઞનો ઘેરો (પ્રથમભાગ) ઇ. સુ. દે. (૧૮૯૦)		નથી
૭ દિલીપરહસ્થો-ભરતખંડના મરવણપણાનો પ્રારંભ ઇ.સુ.દે.(૧૮૯૫)		૨-૦
૮ અરાધમી સદીનું હિન્દુસ્તાન Epoch પેસ્તનજી જ. સહુ	(૧૮૯૬)	૨-૦
૯ ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો વા મો.ચા.પડતીનો પ્રા. કમો.જ.	(૧૮૯૭)	નથી
૧૦ સાહબદો અને લીખારી-પેસ્તનજી જમશેદજી સહુ	(૧૮૯૮)	૨-૦
૧૧ હેસ્ટિંગ્સની સોદી-ધ્વાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ પ્રા.હ.	(૧૮૯૯)	૨-૦
૧૨ પાણીપતનું યુદ્ધ-નાના ફાતનવીસ વકીલ દેશાઈ ધી. ન. વ.	(૧૯૦૦)	નથી
૧૩ બેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન પ્રા. હ. ચાક્ષી	(૧૯૦૧)	નથી
૧૪ નૂરજહાન અથવા સૌન્દર્યવિજય પ્રા. હ. ચાક્ષી	(૧૯૦૨)	નથી
૧૫ બાજરાવ બક્ષાળ અથવા પેશ્વાઈનો હૃદયકાળ ધી. ન. દેસાઈ	(૧૯૦૩)	નથી
૧૬ રૂપનગરની રાજપૂતો અથવા મહારાણા રાજસિંહ ના. હે. (૧૯૦૪)		નથી
૧૭ ઇન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેઠાની રોડ છે. ના. મેશ્રી	(૧૯૦૪)	નથી
૧૮ ધ્વાસીનું યુદ્ધ અથવા લોર્ડ ક્લાઈવનું કપટતંત્ર ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૦૫)	નથી
૧૯ શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝુલખાનનું ખૂત પુ. વિ. મા. (૧૯૦૬)		૦-૧૨
૨૦ હળદીધાટનું યુદ્ધ અથવા અફઝુલખો પરાજય ના. વિ. ઠ. (૧૯૦૬)		૦-૧૨
૨૧ નંદનવનનો નાશ વા આ તે રામની અયોધ્યા પ્ર. ના. મેશ્રી	(૧૯૦૭)	૩-૦
૨૨ પેશ્વાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ-લાલજી વેરાજજી ઇ. ઈ. મ. (૧૯૦૮)		નથી
૨૩ ઔરંગઝેબનો હૃદય અથવા આ તે મહાન મોગલા મો.મ.રે. (૧૯૦૯)		૨-૦
૨૪ પશ્ચિની અથવા બસ્મીખૂત ચિત્તોડ ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૧૦)	નથી
૨૫ કલેઆમ અથવા દિલીનો ડગમગતો રાજમુકુટ ના. વિ. ઠ. (૧૯૧૧)		૨-૦
૨૬ પુરાતન દિલ્હી: ૪૦ ચિત્રો સાથે-મણિલાલ ઇ. દેસાઈ	(૧૯૧૧)	૨-૦
૨૭ સુંબનમીમાંસા-મણિલાલ હન્ટરનામ દેસાઈ	(૧૯૧૧)	નથી
૨૮ ભદ્રકાળી અથવા પાતાળઢનો પ્રબળ ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૧૨)	૨-૦
૨૯ જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું બલિષ્ઠ ના. વિ. ઠક્કર (૧૯૧૩)		નથી
૩૦ હમીરહઠ અથવા રણચંભોરનો ઘેરો ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૧૪)	નથી
૩૧ ગુજબાઈ બાગ્યપરીક્ષા-રમણિકલાલ અ. મહેતા	(૧૯૧૫)	૨-૦
૩૨ પાટણની પ્રભુતા-મન્યાલાલ માણેકલાલ મુનશી	(૧૯૧૬)	૪-૦
૩૩ ચાણક્યનિહિની અથવા ચન્દ્ર અને સુંહધી ના. વિ. ઠ. (૧૯૧૭)		નથી

૩૪	અનંગભદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૧૮)	૨-૦
૩૫	રૈનક મહેલની રાજખટપટ-રમણિકલાલ અ. મહેતા	(૧૯૧૯)	૨-૦
૩૬	બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઈસલામ ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૨૦)	૨-૦
૩૭	ચક્રવર્તી હુમ્મીર અથવા ચિત્તોડનો પુનઃસ્થાપન ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૧)	૨-૦
૩૮	હમ્મનો કાલિંક અથવા બડેબ વીર મંગાર ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૨)	૨-૦
૩૯	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૨૩)	૨-૦
૪૦	મહારાણી મયલુક્ષી અથવા ગુજરાતની માતા ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૪)	૪-૮
૪૧	પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૫)	૩-૦
૪૨	નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપ્રાપ્ત ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૬)	૨-૦
૪૩	મુરીદે શયતાન-મલબારનો મોપણ અભ્યાસ ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૭)	૨-૦
૪૪	સિતમગર સુલતાન અથવા તહેવાર અને કુશન ના. વિ. ઠ.	(૧૯૨૮)	૩-૦
૪૫	હમ્મનો કેસરી અથવા ધોવો અને ચનેસર ના. વિ. ઠક્કર	(૧૯૨૯)	૩-૦
૪૬	અમરમર્જના અથવા સુધુષિ અને ભગરણ ના. વિ. ઠ.	(૧૯૩૦)	૨-૦
૪૭	અમરેશ્વરી કટારી-છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ	(૧૯૩૧)	} ૨-૦
૪૮	તોગારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી જી. અ.	(૧૯૩૧)	
૪૯	શત્રુજયનો શ્યામ અને ભગણીનું ખપ્પર જે. હ. મે.	(૧૯૩૨)	૩-૦
૫૦	પાઠણની પ્રતિષ્ઠા-માધવલાલ ત્રિભુવન રાવળ	(૧૯૩૩)	૩-૦
૫૧	મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અથવા ખાલસાનું ખપ્પર ન. વ. દ્વિ.	(૧૯૩૪)	૩-૦
૫૨	મહારાજાધિરાજ મા. ત્રિ. રાવળ	(૧૯૩૫)	૩-૦
૫૩	ગુજરાતનો બુઝારો દીપક ને ઇસ્લામી સત્તાનો ઉદય ન. વ. દ્વિ. (૧૯૩૬)	(૧૯૩૬)	૬-૦
૫૪	ગુજરાતના વેરની વસુલાત-નર્મદાચંકર વલ્લભજી દ્વિવેદી	(૧૯૩૭)	૩-૦
૫૫	સ્કતપિપાસુ રાજકુમારી જેઠાલાલ હરજીવન મેહતા	(૧૯૩૮)	૩-૦
૫૬	જળસમાધિ ગુણવંતરાય આચાર્ય	(૧૯૩૯)	૩-૦
૫૭	કમગતી શહેનશાહત અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદી	(૧૯૪૦)	૩-૦
૫૮	સોલંકીનો સૂર્યોસ્ત જેઠાલાલ ના. ત્રિવેદી	(૧૯૪૧)	૩-૦
૫૯	પિતૃહત્યા ઉછરેગરાય કે. ઓઝા.	(૧૯૪૨)	૩-૦
૬૦	જીત કેની ? ચંદુલાલ એમ. શાહ	(૧૯૪૩)	૩-૦
૬૧	ધરની આજ ર. અ. મેહતા	(૧૯૪૪)	૩-૦
૬૨	પચ્ચીસો વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્થાન-નારાયણ વિ. ઠક્કર	(૧૯૪૫)	૩-૦
૬૨	લીલા શાને જ્ઞાનકાનો ધેરા-જી. વે. વે.	(૧૯૪૫)	નથી
૬૩	મહારાણા પ્રતાપી પ્રતાપ-છગનલાલ અ. બ્રહ્મભટ	(૧૯૪૬)	૩-૦
૬૪	વાલમનો વીર રત્નસિંહ-નાગરોની હિંજરાત	(૧૯૪૭)	૩-૦
૬૫	રાજબા અને વિધિના ખેલ	(૧૯૪૮)	૪-૦

આકા પૂઠામાં બંધેલીની કિંમતમાં જ આના, આઠઆના, બારઆના અલગ વધુ ગણવા.
આખું સુચિપત્ર મંગાવો. દરેકનું છથી આઠ આના રજીરટર ટપાલ ખર્ચ ભરવું.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સામુન બીહારી, રીઝર્વ બેંકની પાછળ,
અમરજેટ સ્ટોટને નાકે, એલ્ટી-નરટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

રાજ્યા અને વિધિના વિધાન

પ્રસ્તાવના

‘વાલમનાં પ્રહૃતાં વારિ’નું આ બીજું પુસ્તક છે. પ્રથમ પુસ્તક ‘વાલમનો વીર રત્નસિંહ અને નાગરોની હિઝરત’ ‘ગુજરાતી’ સાપ્તાહિકના આઠકોને ૧૯૪૭ ની ભેટ તરીકે અપાઈ ગયું છે.

રત્નસિંહનું વીરોચિત મૃત્યુ અને નાગરોની હિઝરત ઉપર પંદર પંદર વર્ષનો ગાળો પસનાભ અને તેના સ્વાધીઓને સમયની પરિપક્વતાની રાહ જોવડાવતાં વહી જાય છે. મહેરામણની પ્રતિજ્ઞા અને રાજ્યાની પતિના અધૂરા કાર્યને પૂર્ણ કરવાની ઉત્કટ ધ્વંષા, પરિપક્વ સમયની રાહ જોતા વાલમના આગેવાનોની શિથિલ જાણીતી પ્રવૃત્તિથી વિરુદ્ધ જઈ ચેન ફેન પ્રકારે મહેરામણ અને રાજ્યાને સ્વકાર્યની સિદ્ધિ અર્થે સતત જાગૃત રાખે છે.

યુવાનીના તોરમાં, કપટપૂર્ણ નીતિના પારંગત હોવાના અભિમાનમાં અને પીઠબળના મહાન સામર્થ્યમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા આરમલને જીવનના છેલ્લા દિવસો તેણે કરેલા કૃત્યોના પડખા પાઠતા જીવનને માનસિક અસ્વસ્થતા તરફ દોરી જાય છે. વાર્તા અહીંથી સૂર થાય છે.

પ્રથમ પુસ્તકમાં ‘બાવાજી’ તરીકે જાણીતો મએલો ભગવાન આ પુસ્તકમાં વરજાગના મહાધીશ તરીકે આપણને જોવા મળે છે. વરજાગના મહાનું મહત્વ એ કાળે વિશેષ હતું. સિદ્ધપુર શરતા પચ્ચીશ પચ્ચીશ કોશમાં સિદ્ધપુરના (રાજ)મદીના મહાંતની

આણુ ફરતી. તેમનો હુકમ સર્વમાન્ય અને અફર મણાતો. વરણામ અને વાલમના ગિરિ મહંતોની ગાદીઓ મઠીના મહંતની આણુ નીચે હતી. વાલમના મહંતોનો ઇતિહાસ કહે છે કે ત્રાસહંભિરિ પછી ભીમગિરિ વાલમના મહંતની ગાદીએ આવ્યા તે પૂર્વે તેઓ વરણામના મહંત હતા. આગાની અવમણના કરવા બદલ સિદ્ધપુરના (રાજ)મઠીના તે કાળના મહંતે તેમને પદબ્રષ્ટ કરેલા, તેમનો મઠ લૂંટી લીધેલો અને મઠના દરવાજાના કીંગરના કમાડ સિદ્ધપુર મંજાવી લીધેલાં. આજે પણ તે કીંગરના કમાડ મઠીના મઠમાં પડેલાં છે અને દ્રષ્ટાઓને વરણામના મઠની મહત્તાનાં માપ કાઢવા લલચાવે છે. મઠીના છેલ્લા મહંતશ્રી કલ્યાણભારતીને ત્રણેક વર્ષ ઉપર નામદાર માયકવાડ સરકારે પદબ્રષ્ટ કર્યા હોય મઠનો સ્થળો કારભાર સરકાર હસ્તક છે. વાલમના ગિરિ મહંતોનો ઇતિહાસ કહે છે કે ભીમગિરિને પદબ્રષ્ટ કરનાર ફરમાન તેમણે (ભીમગિરિએ) માન્યું ન હતું અને ખુદી બડામને આવકારી લીધી હતી. પરિણામે વૈરાગીઓ અને યોદ્ધાઓ મળી આશરે ત્રણસો મણસોને મૃત્યુએ ભરખી લીધાં હતાં. સિદ્ધપુરના મહંતે મઠનો કબજો જાપ્ત એ ત્રણસો મૃત દેહોથી મઠના કૂવાને ભરી દીધો હતો.

મારા દિલ ઉપર ભીમગિરિ વિશેની જે છાપ પડેલી છે એ છાપને કાયમ રાખીને ઇતિહાસના કમને ક્ષતિ ન પહોંચે તેવી રીતે વાર્તાને વહેવા દીધી છે. ત્રણસો માણસોનો નાશ કરાવવા બેટલું અવિચારી પમલું ભીમગિરિ ન ભરે, એ ભીમગિરિના જીવન વિશે મારા દિલપર પડેલી જાંડી છાપને સત્ત માની પદબ્રષ્ટ થતા ભીમગિરિ પાછળ ભાઈની નીકા નથી વહેવા દીધી અને એમ કરવા હું ઇતિહાસનું ખૂન કરતો હોઉં એમ મને નથી લાગ્યું.

ઠાકરડાઓના ત્રાસથી બચવા ભાથી રબજાતોને વાલમે બોલાવેલા. ભાથીઓને પોષણ માટે જે જમીન કાઢી આપવામાં આવેલી તે આજે પણ ભાથીઓના વાટા તરીકે જાણીતી છે. છેલ્લા પચીસ વર્ષથી વાલમમાંથી ભાથીઓ નિર્મૂળ થયાં છે. તેમને બચાવ માટે વાલમે બોલાવેલા પણ તેમની કારકીર્દી વિશે વાલમનો ઇતિહાસ

આજ કંઈ કહેતો નથી એટલે જ મેં તેમને રાજ્યા અને મહેરામણની સહાયક જ બણાવ્યા છે.

ઠાકરડાઓનું પતન એ ઐતિહાસિક ખીના છે. કંસારા, નાગરો અને ઠાકરડાઓના પતન પછી વાલમમાં એક માન્યતા પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે, જે જ્ઞાતિના સાતસો ઘર વાલમમાં થાય તે જ્ઞાતિને વાલમમાંથી પત્ત બન્ય. ભારમલ અને તેના સાથી ઠાકરડાઓનું પતન કરવામાં ભાથી રજપુતોની સહાય મુખ્યત્વે ગણાવવામાં આવે છે, પણ મને તે બાબત વધારે મહત્વની નથી લાગી, કારણ કે, ભાથીઓએ આવીને શું ક્યું તેની વિગતવાર સ્પષ્ટતા કાઢીને મુખેથી પણ સાબળવા મળતી નથી. ફક્ત ભાથીઓએ આવી ઠાકરડાઓને નસાડ્યા, એ કથનને સત્ય ગણી ભાથીઓના બળ કરતાં પણ વિશેષ અસરકારક ગણના જૂતને મેં વાર્તામાં વિશેષ મહત્વ આપ્યું છે.

સોળમી સદીના વાલમને સ્પષ્ટ કરતું આ ખીલું પુસ્તક પ્રગટ થાય છે ત્યારે મારે પણ ભીમજિરિના ક્ષુદ્રોમાં કહેવું જોઈએ કે, “તે વિધિનું વિધાન છે.” ‘વાલમનો વીર રત્નસિંહ’ લખાતું હવું ત્યારે વાલમના જ એક ભાષ્યએ તે પ્રકાશિત કરવા માગણી કરેલી. અમુક જ દિવસોમાં વાર્તા તૈયાર થઈ જવી જોઈએ, એવી તેમની માગણીને માન આપી વખતસર વાર્તા તૈયાર કરી આપી. તે વાર્તા તેમણે પોતાના એક નાગર ગૃહસ્થ મિત્રને વંચાવી અને કાણ જણે કેમ તે બાઈ ત્યાર પછી તે પુસ્તકના પ્રકાશન અંગે કંઈજ બોલ્યા નહિ, ત્યારે મને લાગ્યું કે વિધિનું વિધાન હશે કે વાલમની એ ઐતિહાસિક વાર્તા પ્રગટ થવા માટે નહિ લખાઈ હોય; પણ મારી એ માન્યતા ખોટી હતી. સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાતી’ સાપ્તાહિકના મેનેજર શ્રી મદનલાલ ધરજીરામ દેસાઈએ તે વાર્તાની માગણી કરી, વાર્તા પ્રગટ થઈ અને આજે તેનું ખીલું પુસ્તક પણ પ્રગટ થાય છે. તે વિધિનું વિધાન નહિ તો ખીલું શું?

આ વાર્તા પૂરી થતાં વાલમના ઇતિહાસમાં મહત્વનો ભાગ બજવનાર પંદર અને સોળમી સદીની સમાપ્તિ થાય છે. વળી

લવિષ્ણુમાં જો સમય અને સાધનો દુર્લભ નહિ હોય તો ઓગણીસમી સદીના વાલમનું પ્રાણુવાન ચિત્ર ખડું કરતી ‘કૃષ્ણની આણુ’ નામે વાલમનું ગૌરવ વધારનાર અને ન્યાયની ખાતર તોપને ધોડે ચઢનાર ભાણુદાસ પટેલની ન્યાયપ્રિયતાને અમર કરતી વાર્તા લખવા પ્રયત્ન કરીશ.

વાર્તાને વધુ ઐતિહાસિક બનાવવામાં વાલમના મોટા મઠના વયોવૃદ્ધ મહંતશ્રી શંભુગિરિ તેમજ યુવાનીમાં જુઠ્ઠાનું અટલ વેશ લખવાનાર પણુ હાલમાં શ્રીકૃષ્ણ મંદિરના વૃદ્ધ પૂજારી શ્રી મણિલાલ નાયક એ બન્ને મહાનુભાવે એ મને જોડી ઐતિહાસિક સામગ્રી પૂરી પાડી છે, તે બદલ તેમનો હું આભાર માનું છું.

વળી ‘વાલમનો વીર રત્નસિંહ’ પછી તરતજ આ પુસ્તકને ‘ગુજરાતી’ના બેટ પુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી મને વાંચે વાર્તાઓ લખવાનું પ્રત્યક્ષ પ્રોત્સાહન આપનાર ‘ગુજરાતી’ના વ્યવસ્થાપક અને માલીકો શ્રી. નટવરલાલ, મદનલાલ અને બાબુભાઈ દેસાઈનો આ સ્થળે આભાર માનું તો યોગ્ય જ લેખાય.

ચરખેવાલાન
દિલ્હી તા. ૧-૮-૪૭ }

હરિશંકર દુર્ગાશંકર દવે.

ગુજરાતી પત્રે પ્રકટ કરેલી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

“ગુજરાતી” પત્રના આઠ તંત્રી અને સંસ્થાપક

(૧) સ્વ. ઇચ્છારામ સૂય રામ દેસાઈકૃત

- ૧ રાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત્ર (૧૮૮૬) નથી
- ૨ હિન્દ અને બ્રિટાનિયા, (રાજકીય સંવાદ) } (૧૮૮૭) ૨-૦
- રાજભક્તિ વિડંબણ- (ભાણુ નાટકનો એક પ્રકાર) }
- ૩ મહારાણી વિક્ટોરિયાનું જીવન ચરિત્ર (૧૮૮૮) ૧-૮
- (૪ સવિતા સુંદરી અથવા ધરડા વરનો ફળેતો (૧૮૮૯) ૦-૪)
- ૫ ટીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંગ પટ્ટણ્નો ઘેરા ભાગ ૧ લો (૧૮૯૦) નથી
- ૬ દિલ્લીપરહલો અથવા ભરતખંડના પરવશપણનો પ્રારંભ (૧૮૯૫) ૨-૦

(૨) સ્વ. નારાયણ હેમચન્દ્રકૃત

- ૧ વિધવા વિવાહ શાસ્ત્ર સંમત છે (૧૮૮૬) નથી
- ૨ ગૃહધર્મ (૧૮૮૬) નથી
- ૩ ગંગા ગોવિંદસિંહ અથવા વારન હેસ્તીંગનો જન્મલો હાથ (૧૮૮૮) ૧-૮
- ૪ રૂપનગરની રાજકુમારી અથવા મહારાણી રાજસિંહ (૧૯૦૪) નથી

(૩) સ્વ. પેરેતાનજી જમશેદજી સહ્યા (Epoch) કૃત.

- ૧ અઠારમી સદીનું હિંદુસ્તાન (૧૮૯૬) ૨-૦
- ૨ સાહબહો અને ભીખારી (૧૮૯૮) ૧-૮

(૪) દિ. બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જવેરીકૃત

- ૧ ઓરંગઝેબ અને રાજપુતો અથવા મોગલ સાહનસાહતની પડતીનો પ્રારંભ (૧૮૯૭) ૨-૦

(૫) સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહરકૃત

- ૧ હેરદીંચની સોદી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ (૧૮૯૬) ૨-૦
- ૨ ભેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન (૧૯૦૧) નથી
- ૩ નૂરજહાન અથવા સોનધર્પ વિજય (૧૯૦૨) નથી

(૬) સ્વ૦ વડીલ ધીરજરામ નરસેરામ દેસાઈકૃત

- ૧ પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફકતવીસ (૧૯૦૦) નથી
 ૨ બાજરાવ બર્લાજ અથવા પેશાનો ઉદયકાળ (૧૯૦૩) નથી

(૭) સ્વ૦ છાનલાલ નારાયણભાઈ મેઘીકૃત

- ૧ ઇન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરાઠાની દોડ (૧૯૦૪) નથી
 ૨ નન્દનવનનો નાશ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા? (૧૯૦૭) ૩-૦

(૮) સ્વ૦ શેઠ પુરુષોત્તમ ભવશામ માવજીકૃત

- ૧ શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝૂલખાનનું ખૂન. (૧૯૦૬) ૧-૦

૨૧. મોરિંજી

- ૧ હાલદીવારનું યુદ્ધ અને અકબરનો પરાજય ૧૯૦૬ ૧-૦

(૯) સ્વ૦ ઇશ્વરદાસ ઇશ્વરામ મરાઠવાળીકૃત

- ૧ પેશાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ અથવા લાલણ વેરાગણ. (૧૯૦૮) ૨-૦
 ૨ કલેઆમ (સ્વ. નારાયણ વિસનજી ઠક્કરે પૂર્ણ કરી) (૧૯૧૧) નથી

(૧૦) રા. મોહનલાલ મગનલાલ દેસાઈ એડવોકેટકૃત

- ૧ ઔરંગઝેબનો ઉદય અથવા આ તે મહાન મોગલ? (૧૯૦૬) ૨-૦

(૧૧) સ્વ૦ મણિલાલ ઇશ્વરામ દેસાઈકૃત

- ૧ પુરાતન દિલ્લી (સચિત્ર) (૧૯૧૧) ૨-૦
 ૨ સુબનમીમાંસા નથી

(૧૨) રા. રમણિકલાલ અમૃતરામ મહેતાકૃત

- ૧ ભુજબળથી ભાગ્યપરીક્ષા (૧૯૧૫) ૨-૦
 ૨ રૌનક મહેલની રાજખટપટ (૧૯૧૬) ૨-૦
 ૩ થરની આગ (૧૯૪૪) ૩-૦
 ૪ દીનારબસ (અથવા ઉત્તર રાસેલાસ) ૧-૦

(૧૩) રા. હનશ્યામકૃત (શ્રી ક. મા. જીનરીકૃત)

- ૧ પાટણની પ્રભુતા (૧૯૧૬) ૪-૦

(૧૪) સ્વ. છાનલાલ અમથારામ શાહભટ્ટકૃત

- ૧ અમરેશરી ઠટારી (૧૯૩૧) }
 ૨ તોગારી વરવાર અને રાયસિંજીરી હથેલી } (૧૯૩૧) ૨-૦
 ૩ મહારાણા પ્રતાપી પ્રતાપ (૧૯૪૧) ૨-૦

(૧૫) ૨૧૦ બેઠાલાલ હરજીવન મહેતાકૃત

- ૧ યત્રેન્ધ્યનો સ્થામ અથવા જોગણીનું ખપ્પર (૧૯૩૨) ૩-૦
 ૨ સ્મૃતિપાસુ રાજકુમારી (૧૯૩૮) ૩-૦

(૧૬) ૨૧૦ માધવલાલ ત્રિભુવન રાવળકૃત

- ૧ પાટણની પ્રતિષ્ઠા (૧૯૩૩) ૩ ૦
 ૨ મહારાજાધિરાજ (૧૯૩૫) ૩-૦

(૧૭) ૨૧. નર્મદાશંકર વલ્લભજી દ્વિવેદીકૃત

- ૧ મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અથવા ખાલસાનું ખપ્પર (૧૯૩૪) ૩-૦
 ૨ ગુજરાતનો જુઝાતો દીપક અથવા ઇસ્લામી સત્તાનો ઉદય (૧૯૩૬) ૩-૦
 ૩ ગુજરાતના વેશની વસુલાત (૧૯૩૭) ૩-૦

(૧૮) ૨૧. ગુણવંતરાય આચાર્યકૃત

- ૧ જળસમાધિ (અથવા વાસ્કા ૬ જામાનો અત્યાચાર) (૧૯૩૬)

(૧૯) ૨૧. અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદીકૃત

- ૧ ડગમગદી સહેનશાહત (૧૯૪૦) -૦

(૨૦) ૨૧૦ બેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદીકૃત

- ૧ સોલંકીનો સૂર્યાસ્ત (૧૯૪૧) ૩-૦

૨૧ ઉછરે જરાય કે. ઓઝાકૃત

- ૧ પિતૃહત્યા (૧૯૪૨) ૩-૦

૨૨ અંદુલાલ એમ. શાહ

- ૧ જિત કોની ? (૧૯૪૩) ૩-૦

૨૩ હરિશંકર દુર્ગાશંકર દવે

- ૧ વાલમનો વીર રત્નસિંહ (૧૯૪૭) ૩-૦
 ૩ રાજબા (૧૯૪૮) ૪-૦

(૮) ૬૫૦ નારાયણ વિશનળ ઠંકુરકૃત

૧ ખાસીનું યુદ્ધ અથવા દોડ કલાકવનું ષડવંત	(૧૯૦૫) નથી
૨ હલદીવાટનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય	(૧૯૦૬) ૧-૦
૩ પદિની અથવા ભૂમીભૂત ચિતોડ	(૧૯૧૦) નથી
૪ કલેઆમ અથવા દિલ્લીનો ડગમગતો રાજમુકુટ	(૧૯૧૧) ૨-૦
૫ ભદ્રકાળી અથવા પાતાગઢનો પ્રલય	(૧૯૧૨) ૨-૦
૬ જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું ભવિષ્ય	(૧૯૧૩) નથી
૭ હમીર હઠ અથવા રણથંભોરનો ઘેરો	(૧૯૧૪) નથી
૮ ચાણાક્ય નન્દિની અથવા ચચ્ચ અને સુંદધી	(૧૯૧૭) નથી
૯ અનંગભદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ	(૧૯૧૮) ૨-૦
૧૦ બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઇસ્લામ	(૧૯૨૦) ૨-૦
૧૧ ચક્રવર્તી હમીર અથવા ચિતોડનો પુનરુદ્ધાર	(૧૯૨૧) ૨-૦
૧૨ કચ્છનો કાતિલેય અથવા જાડેજ વીર ખેંગાર	(૧૯૨૨) ૨-૦
૧૩ અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર	(૧૯૨૩) ૨-૦
૧૪ મહારાણી મયલુક્તા અથવા ગુજરાતની માતા	(૧૯૨૪) ૪-૪
૧૫ પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય	(૧૯૨૫) ૨-૦
૧૬ નાના સાહેબ અથવા રવલમં માટે પ્રાણપર્જી	(૧૯૨૬) ૨-૦
૧૭ સુરીદે સયતાનઅથવા મલબારનો મોપલા અત્યાચાર	(૧૯૨૭) ૨-૦
૧૮ સિતમગર સુલતાન અથવા તર્વાર કે કુશન ?	(૧૯૨૮) ૩-૦
૧૯ કચ્છનો કેસરી અથવા ધોધા અને ચનેસર	(૧૯૨૯) ૩-૦
૨૦ અમર ચર્ચના અથવા સુષુપ્તિ કે જાગૃતિ ?	(૧૯૩૦) ૨-૦
૨૧ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વતું હિંદુસ્તાન અથવા અન્દ્રગુપ્ત અને ચાણાક્ય	(૧૯૪૫) ૩-૦

ગુજરાતી પ્રિ. પ્રેસ, જ્ઞાન વિહાર, રીઝવં ભેંકની પાછલ,
જાજારગેટ સ્ટ્રીટને નાકે, એલ્ફીન્સ્ટન જાક'બ, કોટ, મુંબઈ

શુજરાતના એક મહાન-અભેદ અમર લેખક
સ્વ. નારાયણ વિશનજી ઠક્કરના રચેલાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધાર્મિક ગ્રંથો

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદની વિચારમાળા-પાંચ પુષ્પો

પ્રથમ - કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને વૈરાગ્યયોગ	રૂ. ૩-૦-૦
બીજું - રાજયોગ-(પાતંજલ યોગસૂત્રો સહિત)	રૂ. ૩-૦-૦
ત્રીજું - જ્ઞાનયોગ (૨૧ વ્યાખ્યાનો)	તથા
ચોથું - સાંખ્યયોગ (૧૫ વ્યાખ્યાનો)	રૂ. ૩-૦-૦
પાંચમું - ૨૦ પ્રકીર્ણ વ્યાખ્યાનો	રૂ. ૩-૦-૦

(૬-૭-૮) સાર્થઅમૃતાનુભવ, હુરિપાઠ અને ચાંગદેવપાસાદિ

(સંત શિરોમણી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજકૃત
ત્રણ મરાઠી ગ્રંથોનો સરળ સુબોધ અનુવાદ) રૂ. ૨-૦-૦

(૯) અનન્તાનુભૂતિ અથવા અનન્તજીવન

(અમેરિકન સંત રાફ્ફ વાલ્ડોફાઇનના પુસ્તકનો
સરળ સુબોધ અનુવાદ) રૂ. ૨-૪-૦

ભારત લોકકથાઓ

એકમ બજાર અથવા રંગમહાલયમાં રતિ તાંડવ

ભાગ ૧ લો અને ભાગ ૨ જે દરેકના રૂ. ૧-૮-૦

(૩-૪-૫-૬) બંગાળ દેશની લોકકથાઓ

ભાગ ૧ લો, ૨ જે, ૩ જે અને ૪જી દરેકના રૂ. ૧-૮-૦

(૭) વિક્રમ અને કાપાલિક (પરકાયા પ્રવેશ) રૂ. ૦-૧૨-૦

આ સિવાય ભારત લોકકથાના બીજા ૪ ભાગો છે.

તેમાં જુદા જુદા લેખકોની લખેલી રજપૂત વીર

રસકથાઓ અને કેટલીક સામાજિક નાની રસમય

વાર્તાઓ છે જે વાંચતા લાયક છે. દરેકનો રૂ. ૧-૮-૦

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

૧ હલદીધાટનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય	૩. ૧-૦-૦
૨ અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર	૩. ૨-૦-૦
૩ ચક્રવર્તી હમીર અથવા ચિતોડનો પુનરુદ્ધાર	૩. ૨-૦-૦
૪ ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય	૩. ૨-૦-૦
૫ અનંગમદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ	૩. ૨-૦-૦
૬ બાદશાહ બાબર અથવા તૂરે ઇસ્લામ	૩. ૨-૦-૦
૭ કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જાડેજા વીર ખેંગાર	૩. ૨-૦-૦
૮ કચ્છનો કેસરી અથવા ધીધો અને ચનેસર	૩. ૩-૦-૦
૯ મહારાણી મયણુલા અથવા ગુજરાતની રાજમાતા	૩. ૪-૮-૦
૧૦ પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય	૩. ૩-૦-૦
૧૧ નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપાંચુ	૩. ૨-૦-૦
૧૨ મુરીદશયતાન અથવા મલખારના માપલાઓનો અત્યાચાર	૨-૦-૦
૧૩ સિતમગર સુલતાન અથવા તલવાર અને કુરાન	૩. ૨-૦-૦
૧૪ અમર ગર્જના અથવા સુપુત્રિ અને જાગરણ	૩. ૨-૦-૦
૧૫ લાલ ઉદેરો અથવા લૂહાણાના દેવનો પ્રતિહાસ	૩. ૨-૦-૦
૧૬ વીર જયમલ અથવા ચિતોડનો ઘેરો	૩. ૦-૮-૦
૧૭ જ્યોતિર્લિંગ સોમનાથની મૂર્તિ	૩. ૦-૧૨-૦

સામાજિક નવલકથાઓ

૧ સદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે પ્રયતાન ?	૩. ૩-૦-૦
૨ ચૂંટલો વાંસી-એક નટીની આત્મકથા ભાગ ૧ લો	૩. ૩-૦-૦
૩ “ “ “ ભાગ ૨ જો	૩. ૩-૦-૦
૪ આત્મહત્યા-કર્તવ્ય કે પાપ ?	૩. ૫-૦-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સમુદાય, રીઝર્વ બેંકની પાછળ, અમરગેટ સ્ટ્રીટને નાકે,
એલ્ડ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કેપ્ટ, મુમ્બઈ ૧

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	પાનું	પ્રકરણ	પાનું
૧ હું અસ્વસ્થ ભારમલ ...	૧	૨૧ મું ભીમગિરિની વિશ્વદર્શી	૧૩૮
૨ જીં પદ્મનાભનું મૃત્યુ ...	૮	૨૨ મું રાજબાની રાત્રિચર્ચા	૧૪૪
૩ જીં અશાન્ત મહેરામણ...	૧૬	૨૩ મું મહંતનો આદેશ ...	૧૫૦
૪ થું રાજબાની મનોવ્યથા	૨૩	૨૪ મું રાત્રિની ભયાનકતા...	૧૫૭
૫ મું વરણામના મઠમાં ...	૩૦	૨૫ મું રાજબાની તૈયારી ...	૧૬૪
૬ હું ભારમલનો ઓથાર	૩૬	૨૬ મું 'એ મહંત ન ભેઠએ' ૧૭૦	
૭ મું માર્ગમાં ...	૪૫	૨૭ મું શું કહ્યું?... ...	૧૭૬
૮ મું કામેશ્વરનો સંસાર...	૫૧	૨૮ મું પ્રતાપે શું ભેટું? ...	૧૮૨
૯ મું રાવડીનું ભાવિ ...	૫૮	૨૯ મું શવજનું જીવ ...	૧૮૯
૧૦ મું કુંવરને સાધન બતાવવા છે ...	૬૪	૩૦ મું ગાંગજીએ શું વિચાર્યું? ૧૯૫	
૧૧ મું પ્રતાપ છટક્યો ...	૭૧	૩૧ મું આ શો ફેરફાર? ...	૨૦૧
૧૨ મું ભારમલની અસહાયતા	૮૦	૩૨ મું ભાથી રજપુતો ક્યાં ગયા? ...	૨૦૭
૧૩ મું મહેરામણનો માર્ગ	૮૭	૩૩ મું ફાણ ચઢે? ...	૨૧૩
૧૪ મું રોતરંજનો વજર ...	૯૪	૩૪ મું બંદીવાન ભીમગિરિ...	૨૧૯
૧૫ મું એ મિત્રો...	૧૦૦	૩૫ મું મહંતનો પશ્ચાત્તાપ	૨૨૫
૧૬ મું 'એ કાચી માયા નથી!' ૧૦૬		૩૬ મું અગ્નિતાડવ ...	૨૩૨
૧૭ મું અલકાની વીતક કથા	૧૧૩	૩૭ મું પિતાપુત્ર...	૨૩૯
૧૮ મું અલકાનો પતિ ...	૧૧૯	૩૮ મું તુલિંહગિરિની માંદગી	૨૪૧
૧૯ મું સિદ્ધપુરના માર્ગે ...	૧૨૬	૩૯ મું કામેશ્વરે સાચવેલું પ્રતિનિધિત્વ ...	૨૪૭
૨૦ મું રાજબાનો માનસિક વ્યાપાર ...	૧૩૨	૪૦ મું 'સવે આવી રાજબા' ૨૫૬	

સ્ત્રીઓના ગભાશિયના
તમામ દર્દો મટાડનાર

રેખા ટોનીક

લેવાથી

- પ્રદર રોગ
- લોહીવા
- કમ્બુવાવડ
- વાંઝીયાપણું
- પેદા, કમરનો દુખાવો
- માસીક અટકાવની અનિયમીતતા

વગેરે દર્દોને જડમુળથી મટાડી
લોહીનો ભરાવો કરી શક્તિ
આપવા માટે અજાયબ દવા છે.
ખાટલીની કી. રૂ. ૨. પો. જીદું.

સી. સી. મહાજતની કુંઠ, મુંબઈ નં. ૨.

મંડા ઇપ

આં
ગી

ખા
દી
તેલ

મગજને ઠંડક

આપીવાળ

વધારનાર સુગં

ધથી ભરપૂર.

રાજબા

પ્રકરણ ૧ લું

અસ્વસ્થ ભારમલ

વિક્રમ સંવતના સોળમા શતકનું પ્રથમ ચરણ હતું. મદમસ્ત ગજરાજની અસીમ બેદરકારી જેવું વર્તન ભારમલજીએ હસ્તગત કર્યું હતું; જાણે સત્તાનો અવતાર.

મગર નાગરોને વિદાય કર્યા હતા. અચાનક ઉતરી પડેલો રત્નસિંહ સ્વર્ગસ્થ થયો હતો. પદ્મનાભ, ગાંગજી અને મોંઘજી વૃદ્ધ અને અશક્તિને બળે શ્રદ્ધાહીન બનતા જતા હતા. મહેરામણમાં ઝાઝી પહોંચ ન હતી. રાજબા અને સામંત નિષ્ક્રિય હતાં. વાલમની શેતરંજનાં સામા પક્ષનાં સઘળાં પ્યાદાં, હાથી, ઉંટ, રાગ અને વજર સાથે હારી બેઠાં હતાં. ભારમલના એક જ વ્યક્તિત્વની એથે જાણે વાલમની ઠાકરડા ક્રામનો મધ્યાહ્ન તપતો હતો. સાગરની ભરતી વેળા જાણે પૂર્ણિમા હતી.

કુટુંબે સુખી, સમાજજીવનમાં વ્યક્તિત્વના પ્રભાવવાળો, શરીરે વૃદ્ધ છતાં સશક્ત, પ્રભાવે અપ્રતિમ હકુમતવાળો અને કર્તવ્યક્ષેત્રે પોતાને વિધાતા સમાન માનતો ભારમલ પોતાની જીતેલી બાજીનાં પ્યાદાં પર ફક્ત તિરસ્કાર અને અહંભાવથી જોતો હતો. તેનામાં વિજયની ખુમારી હતી. ખુમારી ધરાવનાર વ્યક્તિઓનાં મોંમાં આંગળાઓ નંખાવી તેણે પોતાની મહત્તા સ્થાપિત કરી હતી. તેનું જીવન વહેણ વિજયના જીવાળથી ઉપસી આવી શીણના શીસાટા વહેતું વેગથી દોડી રહ્યું હતું.

આજે ક્રોધ પાર્થિવ સત્તા એવી હતી નહિ કે જે તેને દબાવે. ક્રોધ વ્યક્તિત્વ તેના પર પ્રભાવ નાખી શકે તેમ ન હતું. વાલમની સંરક્ષણ સંસ્થા તેને મન નિષ્પ્રાણ બનતી જતી હતી. પોતાની શક્તિ પર સાગર તરવાનો મદાર બાંધી સફળતા પામેલ ભારમલ પોતાની ક્રામ અને વાલમ ગામ પર પોતાનો નિષ્કંટક અમલ બજાવી રહ્યો.

આત્મસંતોષ અનુભવી રહ્યો હતો. ત્યારે સર્વશક્તિમાન વિધિએ કોઇ નવુંજ શસ્ત્ર ઊગામ્યું, અચિન્ત્ય અને અકલ્પ્ય.

છેલ્લા કેટલાક દિવસોથી ભારમલમાં કોઇ ચિન્તાએ ધર ક્યું હતું. તે વધુ એકાન્તપ્રિય બનતો જતો હતો. વાતચીતમાં તેના હૃદયની વિદ્વજ્ઞતા કોઇ કોઇ વખત દેખાઈ આવતી હતી. મોઢા પરની વિજયોન્મત રેખાઓમાં કંટાળાનાં આછાં ચિહ્નો તરી આવતાં હતાં. કડક મુખાકૃતિમાં કોઇ કોઇ વખત નિર્મોલ્યતા ઉપસી આવતી હતી.

પોતાનામાં થએલા આ ફેરફારની ભારમલે સખેદ નોંધ લીધી હતી. તેનાં કારણો શોધવામાં અને દૂર કરવામાં તેણે પોતાનો ધણો સમય વ્યતીત કરવા માંડ્યો હતો. પણ જેમ જેમ કારણો જાણી તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરતો તેમ તેમ તેની સ્થિતિ વધુ ને વધુ કફોડી બનતી જતી હતી, ત્યારે છેલ્લાં કેટલાંએક વર્ષોથી નિષ્ફળતા ન અનુભવતા, એ વૃદ્ધ પુરુષની આંતરસ્થિતિ દયાપાત્ર બની જતી હતી.

છેલ્લા બે દિવસથી તેણે રાવડીએ બેસવું છોડી દીધું હતું. તેની રાહ જોઇને આખરે થાકીને ઠાકરડા આગેવાનોનું ટાળું નિરાશાથી વિખરાઇ જતું. તેઓથી ભારમલજીની એ મનોવૃત્તિ કળાતી નહતી, અને એ અકળ લીલાથી અજ્ઞાત ઠાકરડાઓ ભારમલજીની એ વર્તણૂક પાછળ કંઈ કંઈ કલ્પના કરતા. કોઇ કહેતું 'કોઇ યોગ સાધે છે' કોઇ કહેતું 'કોઈ મત લીધું છે' બ્યારે કોઈ કહેતું 'જક્ષણી આરાધે છે.' સાચી વાતથી સર્વે અજ્ઞાત હતા.

આજની રાત તો ઉંઘ્યા વિના પસાર થઇ. ત્રણ પહોરની અનિદ્રાના ઉધામાને અંતે એથેા પહોર શરૂ થતાં તે નિદ્રાવશ થયો ત્યાં તો ચિત્ર વિચિત્ર સ્વપ્નોએ તેના વ્યાકુળ મનની વિચારદશાને આમળ ધપાવી. ઉંઘ પણ નિર્ભેજ આવતી નહતી. રાત્રિનો અધકાર આછો થયો અને પૂર્વ દિશા ગુલાબી રંગથી રંગાવી શરૂ થઇ ત્યાં તે ઝબકીને ખાટલામાં બેઠો થઇ ગયો.

‘બૂધર !’ તેણે પાસે સૂતેલા પોતાના દીકરાને જગાડ્યો.

‘કેમ બાપુ ?’ બૂધરે પૂછ્યું.

‘તેં કાઢને અહીંથી જતાં જોયો?’

‘ના, હું તો ઉંઘતો હતો. કાણુ મયું?’

‘કોઈ નહિ, એ તો ખાલી ભ્રમણા,’ કહી ભારમલજી સૂઈ ગયો. પોતાની માનસિક નિર્બળતાનો પોતાના પુત્રને અણસાર પણ મળી ગયો તે ખ્યાલે ભારમલને વિશેષ બેચેન બનાવ્યો. પણ ‘શું ત્યારે એ સ્વપ્ન જ હશે?’ એમ વિચારતા ભારમલે આંખો મીંચી.

ભૂધરજીએ પિતાની આવી વર્તણૂક કદિ જોઈ ન હતી. તેને નવાઈ લાગી. છેલ્લા કુટલાક દિવસથી તેનામાં થઈ રહેલો ફેરફાર શું આવી સ્વપ્ન પરંપરામાંથી જન્મતો હશે? તે ઉઠ્યો. પિતાના ખાટલા નજીક જઈ ઉશીકા નજીક બેઠો. પૂર્વ દિશાના આરણમાંથી ઉપાના સુરેખ રશ્મિ-કિરણો ખૂલ્લા મોંએ સૂતેલા ભારમલજીને ગુલાખી તેજથી નવડાવતાં હતાં. ઠંડીનું આશુ મોઝું ગુલાખી ઠંડીની યાદ આપતું હતું. પણ એ પણ વીતી ગઈ. ભૂધરજીથી સમયની ગણના થઈ શકે તેમ નહતું; કારણ કે તેણે તેના આપના શરીરમાં ફેરફાર થતો નજરે જોયા. તેણે પિતાનું શાન્ત મુખ કંગાલ બનતું જોયું. અનુકંપાથી બરેકું એ મુખ ભૂધરજીથી જોઈ ન શકાયું. તેણે મોંપરથી નજર ફેરવી લીધી. ભારમલનું આશુ શરીર કંપી રહેલું તેણે જોયું. અને...અને એકએક અંગમાંથી પ્રસ્વેદનાં ગિન્દુ ટૂટી નીકળતાં હતાં. તે આપની આ સ્થિતિ નજરે નિહાળી શક્યો નહિ. આંખો બંધ કરી તેણે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો તે પહેલાં તો થરથરતી જીભે તેણે આપને બોલતાં સાંભળ્યા.

‘ના...એ...હું નહિ...મને મને ન...મારો.’

‘આપુ!’

‘હ.’ કહી ભારમલજી જાગી ગયો.

‘શું થાય છે?’

‘કંઈ નહિ. એ તો સ્વપ્ન આવ્યું હશે.’ કહી ભારમલજી ઉભો થયો.

‘એવું તે શું સ્વપ્ન આવ્યું કે આટલો બધો પરસેવો વળી ગયો?’

‘હોય એ તો.’ કહી ભારમલજીએ ઉડી ચાલવા માંડ્યું.

શરીરનો પસીનો લૂછતા આપુને જોઇ બૂધરજીથી મનમાં બોલાઈ
અયુ. 'કહો ન કહો પણ આપુને કંઈક ચિંતા છે.'

ભારમલજી વિધુર હતો. બૂધરજીને પરણાવે એ વર્ષ થયાં હતાં.
તેની સ્ત્રી આવતી જતી હતી પણ હાલમાં તે તેને પિયર હતી. એટલે
ધરની સંભાળ બૂધરજીની વિધવા ભાભી અને નાની બેન કુંવર રાખતાં
હતાં. ભારમલજીને કુંવર ઉપર ઝાઝું હેત હતું. તેને પણ પરણાવે એ
વર્ષ વીતી ગયાં હતાં, છતાં ભાગ્યે જ તેને એ એક વખત સાસરે
મોકલી હશે. કુંવર તેના 'આપુ'ને માના હેતથી પંપાળતી હતી.

'આપુ! લો શિરામણી,' કહી કુંવર હાથમાં દૂધ ભર્યો વાડકો
અને ઘડેલા રોટલાથી ભરેલી ઝાખડી લઇ આવી મૂકી ગઇ. નજીકમાં
બેઠેલા બૂધરજી ઉઠી આપુ પાસે આવી રોટલા ભરેલી ઝાખડી ખેંચી
પોતાની અને આપુની વચ્ચે રાખી બેઠો. કુંવર તેને દૂધનો બીજો વાડકો
આપી ગઇ.

'કુંવર બેટા! મારે શિરામણી નથી જોઈતી.' ભારમલે કહ્યું.

'કેમ, આપુ?' કહેતી કુંવર પાછી આવી.

'મને આજે ઠીક નથી. આ દૂધ પાણું લઇ જા.''

'અરે! પણ કારણ તો કહેશો? કાલે નહિ જેવું આધું છે, એટલે
મેં કાધું આજે તો બાજરીનો બાંનો રોટલો આપુને શિરામણીમાં
આપું, અને તમે તો આમ ના પાડો છો.' નિરાશ બની પડી ગયેલા
મોંઝે કુંવર બોલી.

'બેટા! મને ભૂખ નથી. મારે શરીરે કરાર નથી.'

'શું થયું છે? માથું દુઃખે છે? તાવ આવ્યો છે?' કહી કુંવરે
આપુના માથે અને શરીરે હાથ ફેરવી જોયો. માથું ગરમ નહતું,
શરીરે તાવ ન હતો. ત્યારે શું ભારમલ જીકું બોલતો હતો?

'આપુ! તાવ તો નથી.' આપુના મોં સામે જોઇ કુંવર બોલી.

'તાવ નથી; પણ આવે એમ લાગે છે,' ભારમલે કહ્યું.

'ભલે, આપુની મરજી એમ છે તો દૂધ પાણું લઇ જા, કુંવર!'
આપુની સ્થિતિથી વાંદર બૂધર બોલ્યો, અને પિતાએ પુત્ર તરફ જોતાં
સંકેત અનુભવ્યો.

કુંવર દ્વંધનો વાડકો લઇ ગઇ, તેનું દિલ કહ્યું કરતું ન હતું.

અપોર થયા. પણ રાવડીએ જવાની ભારમલજીએ ઇચ્છા ન કરી. હરભમ ઘેર આવી તપાસ કરી ગયો. તેણે ભારમલને ચુપકીદીથી ઘરને એક ખૂણે વિચારમગ્ન બેઠેલો જોયો. રોજની જેમ ‘આજે પણ નહિ આવે’ માની તે રાવડીએ ગયો. રાવડી સૂર્ય માથે આવતાં વિખરાઇ.

અપોરના ખાણમાં કુંવરે તાજા ઉન્હાઉન્હા રોટલા, તાજું દહીં અને ભાજીનું શાક લાવી મૂક્યાં. ભારમલજીએ ખાવાની ના પાડી. કુંવરથી આપુનું શરીર તપાસ્યા વિના ન રહી શકાયું.

‘આપુ! તારા તો નથી.’

‘નથી, પણ આવે એમ લાગે છે.’

‘સવારે પણ તમે એમ કહીને જ શિરામણી કરી ન હતી. અત્યારે હું તમારું કહ્યું માનીશ નહિ. નહિ ખાઓ તો હું જાતે તમને ખવડાવીશ.’ કહી કુંવરે રોટલાની ડોર ભાંગી દહીં ચઢાવી ભારમલના મોઢામાં મૂક્યું.

મેં ફાડવાની અનિચ્છાવાળો ભારમલ પુત્રીના પ્રેમ આગળ હાર્યો. તેણે મેં ફાડ્યું અને રોટલો ચાવી ગળે ઉતાર્યો. ત્યાં કુંવરે બીજો ડોળીઓ આગળ ધર્યો.

‘બસ બેટા! હવે હું નહિ ખાઉં. મને પાણી લાવી આપ.’

‘મારા સમ,’ આપુ! આ ડોળીઓ ન ખાઓ તો મને મરતી દેખો.’ ભારમલે બીજો ડોળીઓ ગળે ઉતાર્યો. પણ પુત્રીના હેતથી હસતા આપુના હાસ્યમાં તેજસ્વિતા જણાતી નહતી. શીકકું હાસ્ય દેખી કુંવર છળી ઉડી અને ખવડાવવાનું છોડી દઈ તે અંદર દોડી ગઇ. આપુનું આત્મ હાસ્ય તેણે જીંદગીમાં પ્રથમ જોયું હતું.

બહારથી ભૂધરજી આવ્યો. કુંવરે તેને વાત કરી. ભૂધરજી કંઈ બોલ્યો નહિ. રોટલા ખાઇ તે આપુ પાસે આવી બેઠો. ભારમલ વિચારમગ્ન હતો.

‘આપુ!’

‘હ.’

‘શું વિચાર કરે છે?’

‘કંઈ નહિ, મારે વળી વિચાર શા?’ હસવાનો ડાળ કરતાં
 બારમલે કહ્યું પણ તેતું હાસ્ય ખડિયેર જેવું ભમ હતું, બિહામણું
 હતું. ભૂધર ચમકી ઉઠ્યો. તેને વહેમ આવ્યો. તેના આપને ભૂત તો
 વળગ્યું ન હતું?

‘તો પછી કેમ આમ કરો છો? ઉંઘતા નથી, ખાતા નથી.
 અને વિચારો છોડતા નથી.’

‘મારા દિલમાં ચરેડાટ થાય છે,’ કંઈક ભેદ ખોલતાં બારમલે કહ્યું.

‘શાનો ચરેડાટ?’

‘મને ખબર પડતી નથી પણ ઉંડે ઉંડે દિલ બળ્યા કરે છે.’

‘સ્વપ્નાં આવે છે ખરું?’

‘હા, આવે છે.’

‘શાનાં આવે છે?’

‘એ કંઈ સમજતું નથી.’ કહું કે ન કહુંની ગુંચવણ ન ઉક-
 લતાં બારમલે કહ્યું.

‘શરીરે કંઈ અસુખ છે?’

‘કશું સમજતું નથી, ભૂધર. હોય, એ તો બે ઘડીના ઉચ્ચાટ
 મટી જશે.’ વાત દાખી દેવાના હેતુથી બારમલે કહ્યું.

‘ના, આપુ! એવા ઉચ્ચાટ રખાય નહિ. કારીકારીને ખાઇ જાય
 આપણને.’ કહી કુંવર નજીક આવી બેઠી અને પિતાને પડખે ખેંચાઇ
 મઠ. બારમલે વહાલથી તેના માથે હાથ મૂકતાં કહ્યું.

‘બેટા! આપણે ચિન્તા શું હોય? એ તો બે ઘડીના વિચાર.
 આજે આવ્યા કાલે ઉડી જશે.’

‘પણ શેના વિચાર કરો છો, આપુ?’

‘તારા. હવે તને સાસરે ક્યારે મોકલવી તેનો વિચાર હું કરી
 રહ્યો છું. તું જય ત્યારે તારી ભાભી આવેને?’ કહી બારમલે હસી
 પડ્યો. હાસ્યમાં ભૂતનો ભેંકાર લાગ્યો હોય તેમ કુંવર અને ભૂધરજી
 ચમકી ઉઠ્યાં. કુંવર તો એકાએક ઉભી થઇ ગઇ અને બોલી ઉઠી:-

‘આપુ! શા માટે મને ઉડાવો છો? તમને શું થાય છે?’

‘કહ્યું ને કે, તને વળાવતાં મને દુઃખ થશે, તેની એ ચિંતા છે!’
ન માનતી હોય તેવો અભિનય કરી કુંવર અંદર ચાલી ગઇ.

ભૂધરજીનો જીવ વ્યાકુળ થતો હતો. ‘થોડાક જ દિવસોમાં બાપુના હાસ્યમાં એવડો મોટો ફેરફાર?’ તેનું મન રડી ઉઠ્યું. શું વળગાડ તો નહિ હોય?

‘કુંવર! અહીં આવ.’ ભૂધરે એનને બોલાવી.

‘કેમ ભાઈ?’ તેણે આવી કહ્યું.

ભારમલજી ચકળવિકળ નયને અને તરફ જોઈ રહ્યો.

કુંવર ચમકી ગઈ.

‘બાપુ!’ તેણે કહ્યું.

‘કેમ?’ નિશ્ચેષ્ટ ભાવે ભારમલ બોલ્યો.

‘કેમ કરડી આંખે જુઓ છો?’

‘એન! તું કેમ આમ વહેમાય છે? મને કંઈ થયું નથી.’ ભાર-
મલે કહ્યું.

‘બાપુ! તમારું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું છે.’ ભૂધરે કહ્યું. કુંવર રડી
પડી. ભારમલે ઉભા થઈ દીકરીના માથે હાથ ફેરવવા પ્રયત્ન કર્યો.

જૂતથી ભડકે તેમ કુંવર પાછી હડી અંદર દોડી ગઈ. ભૂધર બહાર
નીકળી ગયો.

ભૂધર રાવડીએ ગયો ત્યારે એ ચાર વૃદ્ધ દારડીઆ સિવાય બીજું
કેાઈ ત્યાં ન હતું. ત્યાંથી તે સીધા હરભમને ત્યાં ગયો અને પોતાના
પિતાની સ્થિતિ કહી. હરભમ બીજા એ વાસતા જીવાન આગેવાનો
મેરજી અને પ્રતાપજીને મળ્યો. બધા મળી ભારમલજી પાસે આવ્યા.
ભારમલજી નિષ્ક્રિય દશામાં એક બાજુ એકા હતા. અંદરના ખંડના
બારણામાં કુંવર ઉભી હતી.

બધાઓને આવેલા જોઈ ભારમલે ઉંચું જોયું. તેની નજર શુષ્ક હતી.

‘આવો.’ તેણે આવનાર આગેવાનોને સત્કાર્યા.

‘કેમ છો ભારમલ કાકા! શું થયું?’ મેરજીએ કહ્યું.

‘કંઈ નહિ ભાઈ! એ તો એમજ ચાલે.’ કહી ભારમલ હસ્યો.
એવું જ બિહામજી હાસ્ય.

‘કાઈ ચિંતા વળગી છે ખરું, કાકા?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘મને ચિંતા? નારે ભાઈ! મને કાંઈ નથી. તમારા જેવોજ છું.’
ભારમલે જવાબ આપ્યો.

‘તો પછી ઉંઘતા નથી, ખાતા નથી અને વિચાર્યાંજ કરે છે?’

‘મને એવું થાય છે ખરું. પણ ક્યાં સુધી? એ તો મટી જશે.’

‘ઉંઘવા માટે દવા કરો તો?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘ના, દવાથી કંઈ ચિંતા મટે એમ લાગતું નથી.’ ભારમલે કહ્યું.

‘તો?’

‘મારે કાઈ સિદ્ધને મળવું છે.’

‘કેમ, યોગ સાધો છો?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘ના,’

‘ત્યારે?’

‘મારું દુઃખ એના વિના કાઈ મટાડે એમ નથી.’ ભારમલે કહ્યું.

‘તો એમ કરીએ. ક્યા સિદ્ધ પાસે જઈશું?’ ભૂધરે કહ્યું.

‘આપણે અહીં ક્યાં વીસ પચીસ સિદ્ધ છે?’

‘તો પણ ક્યા?’ હરભમે કહ્યું.

‘મને લાગે છે કે વરણામના* સિદ્ધ મારું દુઃખ કાઢશે.’

‘હા, ખરા. ભીમગીરી સિદ્ધ ખરા. તેમની પાસે જવું છે?’

‘હા, વિચાર છે ખરો.’

‘ભલે, ત્યારે વરણાગ જઈએ!’ ભૂધરે કહ્યું.

સિંહસમા બાપુની કંગાલિયતપર કુંવરને રડવું આવ્યું. હરભમ-
ને શોક થયો અને મેઘજી અને પ્રતાપજી એ પડછંદ પુરુષની
નિરાધારતા જોઈ કંપી ઉઠ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી

પદ્મનાભનું મૃત્યુ

રત્નસિંહના વીરોચિત મૃત્યુ ઉપર પંદરેક વર્ષોનાં પાણી વરસી
ગયાં હતાં. વાલમના ઠાકરડા કામનો અગ્રેસર ભારમલજી એક બાજુ
અસ્વસ્થ હાલતમાં દિન ગુજારતો હતો ત્યારે બીજી બાજુ ફરીથી શેત-

* આજનું વજાગલા (તાલુકે સિદ્ધપુર).

રંજનાં ખાદાં ગોઠવવાની ઉત્કટ ઇચ્છાને, યોગ્ય તક આવે ત્યાં સુધી દબાવી બેઠેલા પદ્મનાભ જીવનની આખરી માંદગી ભોગવતા હતા. વૃદ્ધાવસ્થાએ તેમને નિર્ણય અને નિષ્ક્રિય બનાવી દીધા હતા. સ્વભાવ-માંથી ચપળતા અને એકાગ્રતા ચાલી ગયાં હતાં. તેને સ્થાને જડતા અને અસ્વસ્થતા ઊતરી આવ્યાં હતાં. સફેદ મૂછ પાળાશને વધારતી જતી હતી. ભવ્ય લલાટ દીપ્તિહીન અને શીઘ્ર ભાસતું હતું. કુંજ-રની સુંદ જોવા હાથોની ચામડી પર વૃદ્ધાવસ્થાની કરચલીઓ ઉપસી આવી હતી. આંખોમાં નિસ્તેજતાએ અને કંઠમાં નિર્જાળતાએ વાસ કર્યો હતો. છેલ્લા ત્રણેક માસથી તે જ્વરથી પીડાતા હતા. ઔષધથી તેમને કરાર થતો નહતો.

ગાંઘજી, મોંઘજી અને ઘેલાશાના પરમ મિત્ર પદ્મનાભની આવી દશાએ ગામ આખા ઉપર ખેદની અસર ઉપજાવી હતી. વાલમને! એકેએક યુવક, વૃદ્ધ અને બાળક પદ્મનાભના નામપર કંઈ પણ કરી છૂટવા તૈયાર હતા. અનેક ઔષધો અને અનેક વૈદ્યોએ તેમના શરીર પર પોતાનું ઔષધબળ અને વિદ્યાબળ અજમાવ્યું પણ કંઈ કામ ન આવ્યું. અનેક પ્રકારની ગુટિકાઓ, અવલેહો અને ભસ્મો ત્યાં કામ કરતાં અટકી ગયાં હતાં. વૈદ્યકના ધંધામાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરેલા વૈદ્યોએ વધતી જતી નિર્જાળતાને કાબુમાં લાવવાના નિષમ-કામથી પોતાના હાથ ધોધ નાખ્યા હતા અને છેલ્લા થોડાક દિવસોથી પદ્મનાભ માટે ઔષધ જાદુવીતોય વૈદ્યો નારાયણો હરિઃ! જેવું હતું.

દરદીના બિછાના પાસે કાયમ ઉભા બેસતી. પતો (પતેશ્વર) પિતાની સારવાર માટે ખડે પગે ત્યાંજ રહેતો. કામેશ્વર પિતાની માંદગીને પોતાની પિંછી કરતાં એણું મહત્વ આપતો સતત ચિત્ર કાર્યમાં મશગુલ રહેતો. દિવસભરમાં એકાદ વખત આપની ખબર કાઢવા જતો. તેની પત્ની ગૃહકાર્યને સર્વ લાર ઉપાડી લઈ સાસુને, સસરાની પરિચર્યાથી ગૃહકાર્યથી મુક્ત રાખતી હતી. દશેક વર્ષનો તેનો લાડકા દિયર રંગો (રંગેશ્વર) તેને ગૃહકાર્યમાં મદદ કરતો અને નાનકડા મંત્ર(મંત્રાધર)ને સાચવતો હતો. કાકાભત્રિજને રમતા રાખી સુરેખા (કામેશ્વરની પત્ની) ગૃહકાર્યપ્રવૃત્ત બનતી.

મોંઘજી, ગાંઝજી, ઘેલાશા અને ખીજા આગેવાનો દરદીને દરરોજ મળવા આવતા. બારમઘ પણ બેઝેક વખત તો આવી ગએહો. હર-બમજીએ પણ એક વખત આવી પોતાની હમદદી જાહેર કરી હતી. દરેકને સમભાવે જોતાં પદ્મનાભ પોતાના જીવનના વધી ગએલા કર્તવ્ય-ક્ષેત્રની સીમાઓને ટુંકાવી રહ્યા હતા. માયા અને મમતા ઉપરથી ભાવ ઉતારી રહ્યા હતા. એક જ પક્ષને ખાતર જીવનની ઉત્તરાવસ્થાનો ઝાઝો સમય વ્યતીત કરવા બદલ શોચ કરતા હતા. અદ્વૈતમાર્ગનો પંથી જીવનમાં દ્વૈતભાવનાને પોષવા બદલ અફસોસ કરી રહ્યો હતો. સંકુત તો સાથે જવાનું જ હતું પણ વૃદ્ધાવસ્થાનો કરેલો દુરુપયોગ તેમને સતાવી રહ્યો હતો. ઉત્તરજીવનમાં પુત્રના મૃત્યુ કરતાં પણ વિશેષ કારી ધાવ તેમને સ્તનસિંહના મૃત્યુથી થયો હતો. પુત્રોની સુપાત્રતા વિશે તેમને સંશય નહોતો. કામેશ્વરની ચિત્રવિદ્યા કુટુંબના ભરણુ-પોષણની ચિન્તાને દૂર કરવા સમર્થ હતી. પતેશ્વર વંશપરંપરાથી ચાલતા આવતા ન્યોતિષ-ગ્ઝાનમાં પારંગત થતો જતો હતો. નાનો રંગો કામેશ્વરના હાથ નીચે ઉછરતો હતો. ઉમા અને પોતે સદ્ભાગી હતાં, કારણ કે કામેશ્વરનો પુત્ર ગંજ દાદા દાદીના ખોળા ખૂંદી ચૂક્યો હતો. જીંદગીનો એ આખરી વ્હાવ તેમણે બન્નેએ લઈ લીધો હતો. હવે મૃત્યુને ક્યાં સુધી રોકવું ? ચંચળ જીંદગીમાંથી સરી શાશ્વતશાંતિવાળું મૃત્યુને કાં ન નોંતરવું ? પદ્મનાભ મૃત્યુ ઝંખતા હતા અને આખરે એ આવ્યું પણ ખરૂં.

સ્વર્ગ ઉત્તરાયણના હતા. દિવસ આયમી ચૂક્યો હતો. ધામે સાદે બોલતા પદ્મનાભે ઉમા મારફત કામેશ્વરને બોલાવ્યો. તે આવ્યો. તે જોઈ પદ્મનાભ બોલ્યા.

‘જો કામ ! રાત્રિ પુરી થતાં હું જઈશિ.’ કામેશ્વરે ક્ષોભ અનુભવ્યો. શું બોલવું તે તેને સઝવું નહતું.

‘મારી અધુરી કામનાઓ તારે પ્રભુ કરવાની છે.’ અલિપ્ત બની ગએલો આત્મા પોતાના જીવનકાર્યની દીક્ષાનો અચંબો પુત્રને આપતો હતો.

‘શું ?’ કામેશ્વર ચુંચવાતાં બોલ્યો.

‘વાલમને મેં માફ વતન મર્યું છે.’

‘હું.’

‘તારે તેને વતન ગણવાનું છે.’ પદ્મનાભે કહ્યું.

‘વાલમ મોડું વતન છે.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘વતન અને વચન ખાતર પ્રાણ આપતાં વિશ્વશર્માનો વંશજ નહિ અચકાય તેવી પ્રતિજ્ઞા લેવાશે?’ નિર્બળ અવાજને કડક બનાવવાનો પ્રયાસ કરતાં પદ્મનાભ બોલ્યા. ઉમા પડખે જ હતી. કામેશ્વરે ઉમા સામે જોયું. ઉમા નિશ્ચેષ્ટ હતી.

‘હા, લેવાશે.’ કામેશ્વર બોલ્યો.

‘તો, મહેરામણ કદાચ ખસી જાય, રાજબા સ્ત્રી બુદ્ધિની બન્ધી જાય, સામંત ડરી જાય અને વાલમનાં આદરેલાં અધુરાં રહેવા વખત આવી જાય તો તે વખતે તું મારી ખોટ પડવા દષ્ટિ નહિ.’

‘નહિ પડે.’

‘શપથ લે.’

‘આ પીંછીના શપથ લઈ કહું છું, પિતાજી! કે વાલમને તમારી ખોટ હું પુરીશ. અને તેમ કરતાં નિષ્ફળ નિવડીશ તો રત્નસિંહને માર્ગે કે શવજીને પંથે ચાલી હું આપને પહોંચી જઈશ.’ પદ્મનાભ પુત્રના શબ્દોએ શાન્ત બન્યા.

બહારથી પતેશ્વર આવ્યો.

‘ભીમગીરી આવે છે,’ તેણે કહ્યું.

‘બલે.’ પદ્મનાભે કહ્યું.

‘સાથે ગાંગુભાઈ અને ઘેલાશા છે.’ પતેશ્વરે આગળ કહ્યું.

‘ઉમા! તે બધાઓને ખેસવા આસન મૂકો.’ પદ્મનાભે કહ્યું.

સુરેખાએ અંદરથી આવી આસન તરીકે વસ્ત્રપટો ચૂકી દીધાં અને સૌ આવ્યા.

પ્રથમ ઘેલાશા આવ્યા હસતા અને હાસ્ય વેરતા. તેમની પાછળ ગાંગુભાઈ હતા; ધીર, ગંભીર છતાં કૈંક આંધે એ બંનેની પાછળ ભીમગીરી હતા. (રત્નસિંહમાંની વાર્તામાં આપણે તેને બાવાજી નામથી ઓળખી ચકયા છીએ.)

‘આવો.’ બેઠા થવાનો શ્રમ લેતાં પદ્મનાભે કહ્યું.

‘ઉઠવાની જરૂર નથી.’ ગાંગુએ કહ્યું. ઉમાએ પદ્મનાભને ઉઠવામાં મદદ કરી.

‘મારી ફરજ છે, તમારા સર્વનો સત્કાર કરવાની.’ હાસ્ય વેરવા પ્રયત્ન કરતાં પદ્મનાભે કહ્યું.

‘તમેય પદ્મભાઈ હસવા જેવું જ કરો છો હોં,’ હસતા હસતા ઘેલાશા બોલ્યા.

‘કેમ?’

‘અમારો સત્કાર તમારે કરવાનો કે આ કામેશ્વરે? કેમ ગાંગુ ભાઈ! બોલતા નથી?’ ઘેલાશાની એ હળવી મળક વૃત્તિ પરથી ધ્યાન ખસેડી પદ્મનાભે ભીમગીરીના મોં સામે જોયું. ભીમગીરી ખાસ કામે આવ્યા હોય તેમ લાગતું હતું.

‘કેમ આજે એકાએક? વરણાગથી આવ્યા?’ પદ્મનાભે પૂછ્યું.

‘હા, મહત્વના કામે આવ્યો છું,’ પદ્મભાઈ! ભીમગીરીનો રણ-કાર સંભળાયો. પદ્મનાભે ચોરડામાં ફરતી નજર નાખી. પથારીની બાજુમાં ઉમા બેઠેલી હતી. ભીમગીરીની નજર તે તરફ ઠરેલી તેમણે જોઈ.

‘એનો વાંધો નથી, મહંતજ.’

ભીમગીરીએ નજર પાછી ખેંચી જમીન સાથે જડી દીધી. એ પણ, શાંતિ પ્રસરી રહી.

મહંત ભીમગીરીનું લગાટ નૈટિક અન્નચર્ય ને યુવાનીના ચળકાટથી ચળકી રહ્યું હતું. તેમના મુખભાવો શાન્ત અને નિશ્ચળ હતા. મુખ-રેખાઓ પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ જોનારને એમાં વિધિનાં વિધાનો ખાળવાની શક્તિનાં દર્શન થતાં. કંઈક ગૌર અને કંઈક નાળુક દેહરેખા પ્રમાણમાં વધારે હોય કે વધારે નીચી ન હતી. એકંદરે તેમના વ્યક્તિત્વમાં પ્રભાવ હતો. આંખમાંથી ધારદાર તેજકિરણો નીકળી સામે જોનારની આંખોને આંજી દેતાં. મહંત આટલી નાની વયે પણ પાટણ પરગણાંમાં મહત્વનું સ્થાન મેળવી ચૂક્યા હતા.

‘પદ્મભાઈ! આજે તમે જાઓ એ પહેલાં, છેલ્લીવારના મિલન માટે હું આવ્યો છું.’ ભીમગીરી બોલ્યા. ઘેલાશાને હસતું આવ્યું.

‘હસવા જેવી વાત નથી ઘેલાશા. મહંતનું કહેવું સાચું છે.’
પદ્મનાભે કહ્યું.

‘ઘેલાશાએ મહંતને મોટે આ વાત સાંભળી છે ત્યારના હસે
છે.’ ગાંગજીએ કહ્યું.

‘હોય, એ તો.’ પદ્મનાભે કહ્યું.

‘હું આવ્યો છું. એક વસ્તુ સ્પષ્ટ કરવા,’ ભીમગીરી આગળ વધ્યા.

‘શું?’ પદ્મનાભે પૂછ્યું.

‘તમારી પછી તમારું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનારની જરૂરીઆત રહેશે,’
પદ્મનાભ સમજ્યા. વધુ સ્પષ્ટતા થાય એ હેતુથી તેમણે પૂછ્યું.

‘કેમ?’

‘રત્નસિંહનો આત્મભોગ નાગરોને અહીંથી જતા ખાળી ન શક્યો,
પણ દુશ્મનોને ભીડ અને હતાશ બનાવી શક્યો છે.’

વિરકિત ઈચ્છતા પદ્મનાભે ઘડીભર આંખો મીચી.

‘આંખો બંધ ન રાખો, પદ્મભાઈ! વિરકિત તો મારી સાથે પણ
જડાએલી છે છતાં ઘણી વખત આવે પ્રસંગે દૂર કરવી પડે છે.’

‘વિના હેતુએ?’

‘કેમ હેતુ નથી? વાલમના સુખ પાછળ ફના થવા નીકળનારને
વાલમ સુખી થાય એ કાર્ય હેતુ વિનાનું લાગે છે?’

‘કયું કાર્ય?’ પદ્મનાભે ત્રસ્ત નજરે પૂછ્યું.

‘અમારે તમારો પ્રતિનિધિ નેમ્નએ છે.’

‘એટલે?’

‘તમારા આદર્શોને કર્તવ્યમાં મુકવા ટાણે અમારે તમારી હયાતી
નેમ્નએ છે અને તે હયાતી વિધિનિર્માણ નથી. મોટે અમારે તમે છો
એવી ખાત્રો આપે એવી ભાવનાબદ્ધ વ્યક્તિ નેમ્નએ છે.’ ભીમ-
ગીરીએ કહ્યું.

કામેશ્વર ચોંકી ઉઠ્યો. ઘડી પૂર્વે પિતાએ શપથથી જે દીક્ષા દીધી
હતી તે વસ્તુ ભીમગીરી માગી રહ્યા હતા. વિધિનું કેટલું વૈચિત્ર્ય?
પદ્મનાભ મૌન ધરી રહ્યા.

‘વાલમને સુખી બનાવવા જતાં તમને તમારી વિરક્તિ નડે છે?’
ભીમગીરીએ નિશ્ચલ અવાજે પૂછ્યું.

‘મહંત, મારા આદર્શોની દીક્ષા મેં કામને આપી છે. મેં જે જોયું તેનો તરતજ અમલ કર્યો છે. મારી હયાતી વાલમની ઉન્નતિને બાધક જણાતાં મારે જીવતાં સમાધિ લેવા પ્રસંગ ઉભો થયો છે. મારા આદર્શો, મારી ભાવનાઓ અને મારી મહેચ્છાઓ મેં કામેશ્વરમાં સંક્રાન્ત કરી છે. વિધિનું વિધાન ઉચ્છેદવાની મારી અશક્તિનું મને જ્ઞાન હતું અને તેથી જ મેં આ પગલું લીધું છે.’

ભીમગીરીએ બધું સ્વસ્થતાથી સાંભળ્યું. ગાંગજીભાઈ અને ઘેઘાશા કંઈ ન સમજ્યા હોય તેમ વારાફરતી પદ્મનાભ અને ભીમગીરી તરફ જોઈ રહ્યા.

‘પિતાજી ! જીવતાં સમાધિ લેવાની શી જરૂર છે?’ કામેશ્વરે કહ્યું.
ઉમા નિશ્ચલ નયને પતિ સામે જોઈ રહી.

‘તું ન સમજે, કામ !’

‘અસંતુષ્ટ ન રહે, પદ્મભાઈ ! અમારી પણ એ જાણવાની ઇચ્છા છે.’ ગાંગજીએ કહ્યું; ઉમામાં ઉત્સુકતા વધતી જતી હતી.

‘મહંત બધું જાણે છે, તેમને પૂછી લેજો.’ પદ્મનાભે કહ્યું.

‘તો પણ,’ ઉમાએ પૂછ્યું.

‘ન્યોતિપનો એ વિષય છે, આપણે એમાં ઝાઝું ન સમજી શકીએ. પતેશ્વર આ બાબત વધારે જાણી શકે.’ ભીમગીરીએ કંઈક સમજાવતાં કહ્યું. બંધાંની નજર પતેશ્વર તરફ વળી. પતેશ્વર કંઈ પણ કહેવાને ઉત્સુક ન હોય તેમ લાગ્યું. છેવટે ભીમગીરીએ આંધી આંધી સ્પષ્ટતા કરી.

‘પદ્મભાઈને દવાઓની અસર નથી થતી તે તેમની ઇચ્છા શક્તિને બળે. વાલમનું બહેતર થવાનો યોગ હવે આવી લાગ્યો છે. જો તે જીવે તો તેમની હયાતીમાં જ વાલમનું બહેતર થાય પણ તેમ કરતાં તેમને જીંદગીની છેલ્લી અવસ્થાનો દુરુપયોગ થવાનો ડર રહે છે. એમ કરવા જતાં તે મૃત્યુને શાશ્વત શાંતિનું ધામ બનાવી શકતા નથી એમ તેમનું માનનું છે. આજના દિવસની તેમના મૃત્યુની પણ તેમને પુનર્જન્મથી

મુક્તિ અપાવી શકે તેમ છે. વળી તેમના વિના વાલમનું બહેતર થવાનો યોગ નથી. એટલે તેમનું પ્રતિનિધિત્વ-તેમના આદર્શોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનારની જરૂર તેમણે કામેશ્વરને આદર્શોની દીક્ષા આપીને પુરી પાડી છે.’ ભીમગીરીએ કહ્યું.

‘તો પછી તમારી હયાતીને તમે વાલમની ઉત્તતિ બાધક કેમ ગણાવો છો?’ ઉમાએ તીર જેવો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘ઉમા! તું ધન્ય બની ગઈ. મારી જીંદગી ધન્ય બની ગઈ. એ ધન્યતાને કાયમ રાખવા માટે જીંદગીના છેલ્લા દિવસોમાં મારે કુટિલ નીતિનો અમલ કરવાનો યોગ જણાયો. જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં પણ કુટિલતા? મારો આત્મા તેની ના પાડે છે. અને આત્માના અવાજને માન્ય રાખીને જીવન જીવું તો મારી હયાતી, વાલમને દુઃખ-મુકત કરવાના મારા આદર્શોને મારી સાથે દફનાવનારી નીવડે છે. આજે મરવામાં જ મને માફ શ્રેય ભાસે છે.’ થાક ખાવા પદ્મનાભ બોલ્યા. ઉમા મૂક બની ગઈ.

‘મહંત! બીજું કંઈ?’ પદ્મનાભે પૂછ્યું.

‘બીજું તો શું? સનાતન પંથને માર્ગે આપ નિષ્કંટક આગળ વધો, એવી પ્રભુને પ્રાર્થના સિવાય બીજું તો શું?’ મહંત ભીમગીરી બોલ્યા.

‘સંયોગોએ મને વાલમ વચ્ચે ઉભો કર્યો હતો. તે પ્રસંગે અપકવ પરિસ્થિતિને કૃત્રિમ ગરમીથી પકવીને તૈયાર કરી વાલમને કાયમનું સુખ કરી દેવાના મારા નિષ્કળ પ્રયત્નોએ મને વિધિના વિધાનનો અફર બોધ આપ્યો. મને થપ્પડ વાગી. રત્ન જેવો ‘રત્નસિંહ’ ગુમાવ્યો, છતાં દીલને આરામ છે કે ફૂર હાસ્ય હસીને પણ વિધિએ મને આખરે ઉવેખ્યો નથી. મારા આદર્શોને સફળતા મળશે એટલેથી માફ સમાજ-જીવન કૃતકૃત્ય બનશે.’ પદ્મનાભને વિશેષ થાક લાગ્યો. મહંતે તેમને ન બોલવા સમજાવ્યા.

થોડાક ધાસ ખાઈ તેમણે બોલવું ચાલુ રાખ્યું.

‘મારી પ્રથમ શેતરંજ, જીતની અણીએ હું હારી બેઠો. રત્ન-સિંહને ગુમાવી રાજખાને દુઃખી કરી. બીજી બાજુ માંડયા પૂર્વે વિધિએ પડોા ખુદ્દો કર્યો. પરિપકવ પરિસ્થિતિની રાહ જેવા ઇચ્છા સેવી એ જ

આપણે યોગ્ય કયું છે. ઉતાવળું બીજું પગલું વધારે ઉંડી ગતીમાં દુબાવી દેત. રાહ જોવામાં જ મારું, તમારું અને વાલમનું શ્રેય છે. બીમગીરી ! તમારું વ્યક્તિત્વ એ શ્રેયનું સાધક બનશે. તમે દોરશો તેમ વાલમ દોરશો—બન્ને પક્ષો. રાજબા બાહોશ છે છતાં સ્ત્રી છે, માનેલા પતિના આદર્શ પાછળ ઘેલી બનેલી વીરાંગના છે. તે આદર્શને વધારે ઓળસવંતો અને દીપ્તિમાન બનાવવો એ તમારું કામ છે. મહેરામણ અને સામંત તમારા દોર્યા દોરશો. કામિશ્વરનો જીવન પંથ નિરાળો છે. ફક્ત જરૂર પડે મારું પ્રતિનિધિત્વ સાચવવા પૂરતોજ એ કામ આવશે.’ વળી થાકી જતાં તે અટક્યા.

‘રાત્રિના ત્રણ પ્રહર બાકી છે. મંહતજ, ગાંગજીભાઈ, ઘેલાશ, કામ, ઉમા.... વિદાય....’ કહી પદ્મનાભ અભાન નિદ્રામાં પડ્યા.

પ્રાતઃકાળે તેમનો આત્મા દેહ ત્યજી ગયો. ત્યાર પછી સૂર્યોદયે નનામી નીકળી ત્યારે વાલમનો સર્વ પુરુષ વર્ગ પદ્મનાભની રમણના યાત્રામાં સામેલ હતો. મોખરે જતી નનામી પાછળ આગળ ચાલતા મહંત બીમગીરીની બન્ને બાજુએ વાલમની ન્યાયસલાના સર્વે સભ્યો અમગીનીથી ચાલતા હતા.

પ્રકરણ ૩ જી

અશાંત મહેરામણ

મહેરામણના દીલના અંતરતલમાં વડવાનલ પ્રકરી રહ્યો હતો. પદ્મનાભના મૃત્યુ સમયે તે ગામમાં ન હતો. કુકા મહેતાએ પોતાના કુટુંબો સહિત વાલમ છોડ્યું ત્યારથી આજ સુધી તે પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી રહ્યો હતો. હાકરડાઓને ગામથી દૂર કાઢવાના તેના પ્રયાસોને આજ સુધી કોઈએ સક્રિય સાથ આપ્યો ન હતો, સિવાય કે રાજબા અને સામંત. રાત્રે ઉંઘ ન લેવાની પોતે લીધેલી ઉતાવળી પ્રતિજ્ઞાનાં પૂર દવે તેને સાથી વિના ઓસરતાં જણાતાં હતાં. જે ભાવનના જીવાળ સાથે ઊર્મિલ બની તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તે જીવાળ હાવનાર ચન્દ્રકિરણો જ આપમેળે અસ્ત પામી ગયાં હોય તેમ

તેને લાગતું હતું. પ્રાદ પદ્મનાભનું ધનગનતું ચૌવનપૂર જાણે એકાએક સમી ગયું હતું. ગાંધજીભાઈ(તેના પિતા)ની વતન પ્રત્યેની હમદદી અને પુત્ર શવજના મૃત્યુના વેરની તલપ જાણે પ્રશાન્ત બની ગયાં હતાં. શ્વેલાશા પદ્મનાભને ગાડે અને મોંઘજીભાઈ તેના પિતાને ગાડે ચઢી બેઠા હતા. એ બધું તો ઠીક પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું શું?

પંદર પંદર વરસોનાં વહાણાં વાયાં, રાજ્યાની કાકલુદી અને સામંતની વિનવણીને ગામની ન્યાયસભા દાદ આપતી ન હતી. ઠાકરડાઓને ગામથી દૂર કરવાની અનેક તરફીઓનો ઉગમ અને તેને અમલમાં મૂકવાની માગણી કરતી દરખાસ્તોને ન્યાયસભાએ વગર વિચારે પાછી ધકેલી દીધી હતી. જાણે કુકા મહેતા જતાં ગામની અસ્મિતાનો અર્ક ચાલ્યો ગયો. સમર્થ અને વગીલા બનતા જતા ઠાકરડાઓને ગામ એક શબ્દ કહેતું ન હતું. તેમનાં અવિચારી કૃત્યોને ગામ સહિષ્ણુતાભરી રીતે સહન કરી લેતું. તેમની અસંભવિત માગણીઓને પણ સંતોષવાનો પ્રયત્ન ગામની ન્યાયસભા કરી ચૂકતી હતી. શું થયું હતું વાલમ અને તેની ન્યાયસભાને? કે પછી આગેવાનો તો કોઈ લાલચથી ફૂટ્યા ન હતા? ગાંધજીભાઈ-તેના પિતા કઈ લાલચે ફૂટે? મોંઘજીભાઈ શું ધારીને ઠાકરડાઓનું ગાયું ગાય? અને પદ્મનાભ? એ તો પરદેશી. એનો શો ભરોસો? કદાચ એણે જ આ બધી સ્થિતિ વણસાડી મૂકી હોય તો? ના, ના, એવો આરોપ એ બાલણુ ઉપર મૂકાય ખરો ત્યારે?? ઠાકરડાઓ સાથે શું છૂપી સંતલસ થઈ સમાધાન થયું હશે? જો એમ હોય તો પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું શું?

તેણે સામંતને તૈયાર કર્યો. વાલમની ન્યાયસભાની બગડતી જતી સ્થિતિથી વાકેફ કર્યો. રત્નસિંહનું પ્રબળત્વ વેર તેણે અગ્નિ સંકેતો વિશેષ સતેજ કયું. રાજ્યાને હાથપર લેવા પ્રયત્ન કર્યો અને એક દિવસ ત્રણેએ મળી નિશ્ચય કર્યો, ગામ જો મદદ ન આપે તો બહારથી મદદ લાવવાનો. ચેનકેન પ્રકારેજી ઠાકરડાઓ પર વેર ન લેવાય ત્યાં સુધી તેનાથી રાત્રે ઉઠી સકાય તેમ ન હતું. કરેલા નિશ્ચય અમલમાં લાવવા સામંત અને પોતે એક રાત્રે એકાએક ચાલી નીકળ્યા.

ક્યાં ગયા તે કાઠ જાણતું નહતું. રાજબા જાણતી હતી, પણ તેને પૂછવાની કાઠને દરકાર નહતી. ગાંગુભાઈએ જાણ્યું. પુત્ર કાઠ કામે બહાર ગયો હશે. ઉમ્મર લાયક દીકરા પાછા રખવાળાં શાં?

પદ્મનાભના મૃત્યુના ત્રીજા દિવસે મહેરામણ અને સામંત આવ્યા. તેમની સાથે બે રાજપુત મહેમાનો હતા: દૃઢ બાંધાના અને સખ્ત મહેરાના, રંગે શ્યામ અને વાતચીતમાં કૈંક અસહ્ય.

‘કાણુ છે તમારી સાથે?’ ગાંગુએ બંને મિત્રોને પૂછ્યું.

‘જે છે તે, પછી સમજાશે.’ કહી મહેરામણ તેમના પ્રશ્નને ગળી ગયો. તેણે ઘરમાં જવા પ્રયત્ન કર્યો.

પુત્રના આ વર્તનથી પિતા ખીજવાઇ ગયા. ઘરમાંથી પૂછ્યા વિના ચાલ્યા જવું છે. મનપસંદ સમયે આવતું છે અને પૂછ્યાને જવાબ આપવાની દરકાર નથી, એવું વર્તન ચલાવનાર પુત્રને ગમે તેવો પિતા પણ કેમ નિભાવી લે?

‘મેરા! સાથે કાણુ છે તે પહેલાં કહે, પછી ઘરમાં જા.’ સખ્તા-ધથી તેમણે કહ્યું.

‘નહિ તો?’ કંટાળાથી તેનાથી બોલાઇ ગયું.

‘ઘરમાં તારે માટે જગા નથી.’ પુત્રનાં અક્ષમ વર્તન સાથે પિતાએ શિક્ષા ફરમાવી.

જેમની સાથે કાયમના સહવાસી બની રહેવાનું છે તેવા મહેમાનોની હાજરીમાં પિતાએ તેને પડકાર્યો. જેમને પોતાની શક્તિ અને લાગવગની અનેક વાતો કરી આંજી લાવ્યો હતો તેમની રૂબરૂમાં મહેરામણના માનનો ભંગ થયો હતો. તેનાથી ઘરમાં પગ કેમ દેવાય?

કંઈ પણ બોલ્યા વિના તે મહેમાનોને લઇ પાછો વળી ગયો. સામંતે કંઈ બોલવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ વિષમ સ્થિતિમાં તેનાથી કંઈ કહી શકાયું નહિ. લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર તેમનું આશ્રયસ્થાન અને તેમ હતું. ચારે જણ ત્યાં ગયા. પદ્મનાભના મૃત્યુના સમાચાર તેમણે જાણ્યા હતા, છતાં તેમને ત્યાં જવાનો વિવેક સરખો પણ તેમણે કર્યો નહિ.

‘સામંત! દુનિયામાંથી દૈવત પરવાયું.’

‘કેમ?’

‘ન જોયું’, બાપુએ રળ આપી તે?’

‘એમાં તારી ભૂલ છે, મહેરામણ! વડીલ ખીખય ત્યારે આપણે નમ્ર બનવું જોઈએ,’ સામંતને હવે શિખામણ આપવાનું સૂઝ્યું.

‘નમ્ર બનવામાં તો પાંદર વર્ષ રાત્રે નિદ્રા લીધ્યા વિના વિતાવ્યા. હજી કેટલા નમ્ર?’ અગતો મહેરામણ બોલ્યો.

પૂજારી આવ્યો. મહેમાનો માટે સ્વાગતની તૈયારીઓ કરી-જમવા માટે સીધાની તૈયારી કરી.

‘મહારાજ! અમારા બેનું અહીં રાંધજો.’ મહેરામણે સામંત તરફ આંગળી કરી મહારાજને કહ્યું.

‘કેમ ભાઈ?’

‘એમજ, ઘરે જવું નથી.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તો પણ?’ પૂજારીએ પ્રશ્ન જારી રાખ્યો. મહેરામણ ન બોલ્યો.

‘એમ કે બાપ સાથે લઢીને આવ્યો છે.’ સામંતે વટસ્સેટ કર્યો.

‘તો મારાથી કંઈ ન થાય. ગાંગજીસાધ મને ગામમાં ન રહેવા દે.’ આંભો બની જતાં પૂજારી બોલ્યો.

‘તો પછી ઉપવાસ, બીજું શું?’ મહેરામણે નિશ્ચય દર્શાવ્યો.

‘એમ તે અને? બાપ સાથે નકરાર કરી બેસાય?’ પેલા બેમાંથી એક બોલ્યો.

‘કેમ નહિ? બાપને દીકરાની પડી ન હોય, તો દીકરો શા માટે તેમની પરવા કરે?’

‘એમ ન બોલ, મહેરામણ! ગાંગજી કાકાની તું અકારણ નિંદા કરે છે. તારે માટે એમણે શું નથી કર્યું? તારી પ્રતિજ્ઞા શાને આભારી છે તે જાણે છે? બાપે તે કાર્યમાં તો જીવાનજોય દીકરાનો પ્રાણ હોમ્યો છે.’ સામંતે કહ્યું.

મહેરામણ કંઈ નરમ પડ્યો, પણ તેના જીદી સ્વભાવનું ઓસડ કાઢતી પાસે ન હતું.

પોતાને અને મહેરામણને મંદિરમાં જમવું પડે એ તો ખરાબ ગણાય, એમ સામંત જણતો હતો. તે મંદિર ખુલ્લું આવ્યો. પક્ષનાભને ત્યાંથી ઉડી ઘેરાશા પોતાના ઘર તરફ જઈ રહ્યા હતા. સામંતે તેમને બોલાવ્યા.

‘અરે શેઠકાકા ! અહીં આવોને !’ કંઈક હસતાં સામંતે કહ્યું.
 ‘કેમ ?’ આજે સામંતને હસતો જોઈ વિચારમાં પડતાં ઘેલાશા બોલ્યા.
 ‘શેઠ ! એક કામ કરો.’ ઘેલાશા વિચારમાં પડી ગયા. આજાધારી
 સામંત આજે હુકમ ચલાવતો હતો.

‘શું ?’

‘જાંજી કાકાને અહીં બોલાવી લાવો. મારાથી ખીજવાયા છે,
 માટે હું જઈ શકું તેમ નથી.’

‘શા માટે બોલાવી લાવું ?’

‘મહેરામણ મંદિરનું ભોજન લેવા તૈયાર થયો છે.’ સામંતે કહ્યું.

‘શા માટે ?’

‘આપથી રીસાઈને.’

ઘેલાશા સીધા જાંજીને ત્યાં ગયા. કોધાવેશમાં જાંજી આંજણે
 બેઠા હતા.

‘આવો, ઘેલાશા શેઠ !’ તેમણે શેઠને આવકાર્યા.

‘આજે કેમ મહેરામણને રીસાવ્યો છે ?’

‘શું છે તેનું ?’ કંઈક કોધમાં તેમણે પૂછ્યું.

‘મંદિરમાં મહારાજનું ખાવા માગે છે.’

‘હે ?’ જાંજીથી બોલાઈ ગયું. તેમની રીસ ફિતરી અર્ધ ધર-
 બહાર પોતાના ધરની વાત ન જવા દેવામાં મોટાઈ માનનાર જાંજી
 બાઈના હોશ ઉડી ગયા.

‘ચાલો !’ કહી ડાહ્યાખંધ તે ઘેલાશા સાથે મંદિરમાં આવ્યા.

મહેરામણ પેલા મહેમાન રાજપુતો સાથે મંદિરમાં બેઠા હતા.

‘મેરા ! ઘેર ચાલ.’ જાંજીબાઈએ સંબોધન કર્યું.

‘નહિ બાપુ ! મારાથી નહિ અવાય.’

‘કેમ ?’

‘મારી સાથે મહેમાનો છે.’ તેણે કહ્યું.

‘કાણે છે ?’

‘રાજપુત છે.’

‘કેમ આવ્યા છે ?’

‘હું લાવ્યો છું. મારી પ્રતિજ્ઞાનાં પાલન માટે.’

‘ભલે, તેમને સાથે લઇ લે.’

‘એમ સાથે ન લેવાય. વાલમમાં તેમને સ્થાન અપાવે તો સાથે લઈ.’ મહેરામણ વધારે જીદી બન્યો.

‘તું લાવ્યો છે તે રાખીશું’, પણ હવે ચાલ.’

‘એમ નહિ, તેમની સાથે બીજાં વીસ કુટુંબો લાવવાને મેં કમ્પ્લ્યાં છે.’ મહેરામણ આગળ વધ્યો.

ગાંગજીભાઈની કસોટી થતી હતી.

‘તેમને પણ નિભાવી લઈશું. હવે ચાલ બપોર વીતી જશે.’

‘હા, ચાલો બાપુ!’ કહી તેણે બે રાજપુતોને સાથે લીધા. સામંત તેમને ઝાંપા સુધી વળાવી પાછો મંદિરમાં ગયો.

‘મહારાજ! પદ્મભાઈ ક્યારે ગુજરી ગયા?’

‘ત્રણ દિવસ થયા.’ બોલતાં પૂજારી રડી ઉઠ્યો.

સામંતથી પોક મૂકાઈ ગઇ.

સામંતને રડતો સાંભળી મહેરામણે પાછળ જોયું.

‘મારે પદ્મભાઈને ત્યાં જવું છે. મહેમાનોને તમે લઈ જાઓ.’ કહી મહેરામણ મંદિરમાં પાછો આવ્યો અને સામંતને લઈ પદ્મનાભને ધરે ગયો.

માણસોનું ટોળું ઘરના આંગણમાં બેઠેલું હતું. અંદરના ખડ-કીના ભાગમાં સ્ત્રીઓનો કોલાહલ સંભળાતો હતો. મહેરામણ અને સામંતથી પદ્મનાભને સંભારી પોક મૂકાઈ ગઇ. અવાજ સાંભળી સ્ત્રી મંડળમાં બેઠેલી રાજ્યા ઉઠી બારણામાં આવી બિભી. રાજ્યા ત્રીસેક વર્ષની જાનવંદ્યમાન રામા બની હતી. તેનું ગૌરવદન સંયમ અને નિશ્ચયના સંમિશ્રણથી અનેક દીપ્તિ ઉઠતું હતું. તેણે કાળો સાળુ પહેર્યો હતો. હાથ કંકણ વિનાના હતા. રતનસિંહની તે અપરિણીત વિધવા હતી.

માણસો વચ્ચે જઈ સામંત અને મહેરામણ બેસે તે પહેલાં તેણે સામંતને બોલાવ્યો.

‘સામંત !’

‘કુમ ?’ સામંતે પ્રશ્ન્યું.

‘શું કરી આવ્યા ?’

‘કામ પતાવી આવ્યા છીએ.’ મહેરામણે વચ્ચે પુરાતાં કહ્યું.

‘કિટલા આવે છે ?’

‘વીસ કુટુંબ. પચીસ જીવાન અને અદાર આધેડ.’

‘બસ ?’ રાજબાએ તુચ્છતા દર્શક ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘એટલા બહુ છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ભલે,’ કહી રાજબા અંદર ચાલી ગઈ.

ટોળાની આંખો જાણે પ્રકાશ પછીના અધકારમાં ઉતરી પડી. માણસો વેરાયા. સામંત અને મહેરામણ થોડેક સુધી સાથે ચાલ્યા.

‘સામંત ! આપણી યોજના પદ્મનાભના મૃત્યુથી બર નહિ આવે.’

‘કુમ ?’

‘આપણને કાઠ સાથ નહિ આપે.’

‘જૂલ્યો મહેરામણ ! આપણે ત્રણ ધારીશું તે કરી શકીશું.’

‘ના, તું જૂલે છે. પંદર વર્ષ સુધી આપણે ધાર્યો કયું.’

પરિણામ નથી.’

‘અને પદ્મભાઈ હોત તો ? તું માને છે કે તે આપણને સાથ આપત ?’

‘હા, રાજબાનું કહ્યું તે માનતા. રત્નસિદ્ધ તરફનું તેમનું હેત રાજબામાં ઉતર્યું હતું.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘જે થાય તે જોઈએ,’ સામંતે ભવિષ્યવાદી બની કહ્યું.

‘એમાં શું થવાનું છે ? આખરે તો છે જ ને !’ મહેરામણે કહ્યું.

‘કાણ ?’

‘વરણાગના સિદ્ધ.’ કહી મહેરામણ છૂટો પડ્યો. હૃદયતલમાં વડવાનળ હતો.

વિધિનું વિધાન હતું ભારમલ, પદ્મનાભ અને મહેરામણને એક સાથે બીમગીરીની શરણાગતિ સ્વીકારવાનું.

પ્રકરણ ૪ થું રાજબાની મનોવ્યથા

પૂર્ણનાભના મૃત્યુ પછીની થોડી રાત્રિ ભમતી હતી. સામંત, મહેરામણ અને રાજબા સામંતની મેડીએ મહત્વના નિર્ણય માટે એકઠાં થયાં હતાં. પરગામી મહેમાનોને નિદ્રાધીન થઈ મહેરામણે આ કાર્ય કરી લેવાનું ઉચિત ધ્યાનું હતું.

મેડીમાં ઝંખિા દીવો પવનના ઝપાટામાંથી બચવા આમતેમ ડોકો ચડેલો હતો. પ્રકાશ સામે મુખ રાખી રાજબા બેઠી હતી. તેની સામે ડાબી બાજુ સામંત અને જમણી બાજુ મહેરામણ હતા.

‘સામંત! જેની આજ્ઞાએ આપણે ભોજન ખેડ્યું તે ચાલી નીકળ્યા.’
‘બિહારીક સ્વરે પૂર્ણનાભની યાદ આપતી રાજબા બોલી.

‘હોય, એ પણ આપણી કસોટી છે. આપ બળે તરવાની આપણે હામ રાખવી બેઠાએ.’ સામંતે કહ્યું.

‘સામંત! મને લાગે છે કે આપણે ભાથી રજપૂતો તેડી લાવ્યા તે કાઢને પસંદ નથી.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘શા હપરથી કહે છે?’ સામંતે પ્રશ્ન કર્યો.

‘મારા બાપુનું ઢીલ નારાજ છે. વેરથી વેર ચમાવવાની તેમની રૂતિ કબાઈ મઈ લાગે છે.’ મહેરામણે જવાબ આપ્યો.

‘તો શું પ્રેમથી વેર ચમાવાનાં હતાં?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘હું એમ ક્યાં કહું છું? આ તો આપણું પગલું ગામને પસંદ નથી, એની વાત કરે છું.’

‘વાત સાચી. પણ તેની સાથે આપણે શું સંબંધ? પંદર વર્ષનો ગાળો આપણને શું શીખવી ગયો, ખબર છે?’ રાજબાએ તેજસ્વી વાણી ઉચ્ચારી.

‘હું ક્યાં નથી બણતો?’

‘તો ખી ગામની પસંદગીનો વિચાર શું? જેની પસંદગી માટે વિચારવાનું હતું તે તો હવે ચાલી ગયા. આપણે સ્વતંત્ર છીએ. મહેરામણ! આપણાં વેર ભરપાઈ કરવાને.’

‘સ્વતંત્ર બનવું એ હતાવળું પગલું છે, એમ મને લાગે છે. રાજબા! સામંતે કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘આપણે ત્રણે બીનઅનુભવી અને અપદ્ધ, હઠાપણની ઉમરની કક્ષાએ ઉભેલાં છીએ. ભાથી રજપૂતોનું રોચું પ્રશંસનીય છે. એટલે પૂર્ણ વિચાર કર્યા પહેલાં ધનુષ્યથી બાણ છોડવા પછી તેનું વારણ આપણને નહિ મળે. માટે સ્વતંત્ર બહેર થયા પહેલાં હજી વિચાર કરીએ. આપણાં કૃત્યનાં ફળ વાલમને ભોગવવાનાં છે. એટલે એની સંમતિ આપણા કાર્યમાં પહેલી જોઈએ. એ સંમતિ ન આપે તો હજી પણ રાહ જોવામાં સાર છે. રાહ જોવાનું એટલા માટે કહું છું કે જેના પર મહાર બાંધી આપણે આ પગલું ભરવા નિર્ણય કર્યો હતો તે આજે આપણી સાથે નથી. પદ્મભાઈ વિદેહ થયા છે.’ સામંતે સ્પષ્ટતા કરી.

‘સામંત ! આતું નિર્માલ્ય બોલી તું મને વધારે ન ચીડવ.’ રાજબા બોલી.

‘હું નિર્માલ્ય બોલતો નથી. સત્ય બહેર કરું છું. આપણે વગર વિચારું પગલું ભરીશું તો તેની અસર—સારી કે માઠી તો જરૂર થવાની જ અને તે કાના ઉપર ખબર છે ? આપણે જેમને કુશળતા માનીએ છીએ તે ઠાકરડા અને આપણા વહાલા ગામ વાલમ ઉપર એ અસર મનમાની થાય તો તો વાંધો નહિ, પણ જો ઉઘટી થઈ તો પછી તેનું નિવારણ શક્ય છે ?’ સામંતની વાણી સંભળી રાજબા વિચારમાં પડી.

‘સામંત ! એક માર્ગ છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘કયા ?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘આપણે બંને ભાથીએને હાલ રત્ન આપીએ અને જરૂર પડે બોલાવીશું, એમ કહીએ તો ?’

‘ભલે, એમ પણ ઠીક છે, પણ જ્યાં સુધી આપણે સંયોગો પારખી શકવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ ત્યાં સુધી આપણાથી કોઈ મહત્વનું પગલું ભરી શકાય નહિ. આપણને પરિસ્થિતિ જોઈ હાવ ફેંકી શકે તેવા પુરુષની તો હંમેશાને માટે આવશ્યકતા જણાયે. માટે ભાથીએને રત્ન આપ્યા પહેલાં એવા માણસની શોધ કરી કેવી જોઈએ કે જે આપણને યથા સમયે કોરી શકે.’

‘એ તો મેં તને આગળથી કહ્યું છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘શું કહ્યું છે ?’ રાજબાએ વચ્ચે ટૂંકો પૂર્યો.

‘વરણાગના સિદ્ધની કોરવણી આપણને લાભદાયી થશે. તે.’ સામંતે મહેરામણનીવતી જવાબ આપ્યો. રાજબા વિચારમાં પડી ગઈ.

‘હેલા બાબાજી, રાજબા! રંભાને રોધવા જતાં અમને મળ્યા હતા તે.’ સામંતે જોળખાણ આપી.

‘જોળખ્યા એ તો; પણ આપણા આ કાર્યમાં તે શું મદદ કરી શકવાના છે? એ તો વેરાળી ભેગેન્દ્ર છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘જે હોય તે; પણ, મને એમ લાગે છે કે પદ્મનાભ તથા પછી આપણે તેમનું ચરણ લીધેજ છૂટકા છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘મને તો એવું કંઈ લાગતું નથી.’

‘આજે નહિ લાગતું હોય તો પણ આવતી કાલે ચરણ સ્વીકારવું પડશે. વાલમ ફરતી એ ભેગેન્દ્રની આણ ફરે છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘એ તો જેવા પડશે તેવા કેવાશે મહેરામણ! પણ આજનું શું? તારી પ્રતિજ્ઞાનો વિચાર કર્યો?’

‘મારું કિલ પણ કહે છે કે સાહસ કર્યો પહેલાં ભીમશીરીને મળવું. આપણી ધીમતી જ્વાળાએ ચાન્ત કરવાનું તેની પ્રાસે અચૂક જોસડ હશે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘સામંત! મહેરામણ! તમે નિરર્થક ભીમશીરીને વચ્ચે લાવો છો. વેરની પ્રબળતા વચ્ચે શાંતિ તમારામાં ક્યાંથી ખૂસી ગઈ તે મને સમજતું નથી. વેર લેવુંજ હોય તો અમારે ભીમશીરી ભેધએ, અમારે મહંત ભેધએ, અમારે પદ્મનાભ ભેધએ, એ ખોટાં બ્રહ્માનાં છોડી દો. નહિતર લીધેલી દીક્ષાથી ફરેજ થઈને ખાંજળ, મોંઘળ અને ઘેલાયા સાથે વાલમની ન્યાય-સલામાં જઈ બેસી જાઓ. તમારાં આ બ્રહ્માનાં મને અકારાં લાગે છે. પંકર વર્ષ સુધી રાહ ભેવડાવી તમે મારી વેરવૃત્તિમાં શિથિલતા લાવવાનું સમયરૂપી ઔષધ મને પાવાનેા નિશ્ચય કર્યો લાગે છે. મારી જીવ યદ્ય કે હું તમારી સંગે રહી.’ સામંત અને મહેરામણ સાંભળી રહ્યા.

‘ભયંકરતાની દીક્ષા પાછળ પણ સુખની આશા હતી તો શા માટે આવી મોટી પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠો હતો તું મહેરામણ?’ રાજબાએ આગળ ચલાવ્યું. મહેરામણે હંચી નજર કરી. વિજાતા દીવાના પ્રકાશમાં રાજબાનું મુખ પ્રશ્નિમાના હજતા ચન્દ્ર જેવું સુવર્ણકિત કેખાતું હતું.

‘રાજબા! તારી જીવ છે. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન તે આજ સુધી કરતો આવ્યો છે. તેનો અજરો કંઈ જોડો નથી. પંકર વર્ષની અનિદ્રામાં વહી ગયેલી રાત્રિઓનો તે વિચાર કર્યો? કેવું થતું હતું તેના કિલમાં? તારે તો રત્નસિંહનું કુખ છે પણ તેને તો નાગરો, રત્નસિંહ અને પ્રતિજ્ઞા ત્રણેનું કુખ એકસામટું પીસી રહ્યું છે.’ સામંતે કહ્યું; રાજબા ન બોલી.

‘રાજબા ! તારો અજંપો વાજબી નથી. નિરર્થક હોમાઈ જવું એમાં તો પગલાઈની જેમ હું પણ માનતો નથી. સફળતાની પૂરી ખાત્રી વિના ફરી પડતાં પહેલાં વિચાર કરું છું કે ‘નિષ્ફળ ગયો તો ?’ અને એ પ્રશ્ન હાલવેજ નહિ, એવું કાંઈ શરણ મળી જાય તો સફળતા હાથ-વેંતમાં મળે, એમ માફ માનવું છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘શરણ શોધવું હોય મહેરામણ ! તો ભલે શોધો. ભીમગીરીને, અરે ભારમણને જ શોધી લો ને, એ તમને જરૂર શરણ આપશે.’ તાતા તીરની જેમ રાજબાએ વાક્ય છોડ્યું. મહેરામણ કાઝી ઉઠ્યો; જલ્દી છાતી ઉપર કાંઈએ અંગારો ચાંપ્યો.

‘રાજબા ! આજથી આપણાં ક્ષેત્ર જુઠાં છે. તારી રીત તું અજ-માવળે, મારી રીત હું અજમાવીશ. તારા રત્નસિંહનું તને એકલીને જ કાઢવું હોય તો તલવાર બાંધી સવારે જ રણ ચડજે. મારી લીધેલી પ્રતિજ્ઞા અધૂરી ખૂટી મારે મરવું નથી.’ કહી મહેરામણ ઉભો થયો. સામંત તેને શક્તા બોલ્યો.

‘મહેરામણ ! તણ જણાં પણ એકમતે રહી કામ નથી કરી શક્તાં, તો પછી એ ધીંગાં વેર શી રીતે વાળી શકાશે ?’

‘નહિ, મારે તમારો સાથ નથી જોઈતો. આખરે રાજબા સ્ત્રી છે. એને પડખે ઉભા રહી મારે ફળેત થવું નથી. એના ડાંબે હેતા શબ્દો કરતાં ભીમગીરીની શીતળ છાયા સારી.’

‘હા, ત્યાંજ શાન્ત બની રહેજે, પણ ચાઠ રાખજે હું સ્ત્રી છું, પણ રણચંડી છું. તારી જેમ નિર્માલ્ય બની તકની રાહ જોવા નહિ ચોક્કસ.’ કહી રાજબા પણ ઉભી થઈ ગઈ.

સામંતની કરમ્યાનગીરી નિષ્ફળ નીવડી. મહેરામણ ધૂંધવાતો ધૂંધ-વાતો ચાલ્યો ગયો. રાજબા નિશ્ચલ હૃદયે અને દૃઢ પગલે પોતાના ખંડમાં ફરી રહી. દ્વાર ખોલી સામંત પોતાની મેડીમાં ચાલ્યો ગયો. આવતી કાલનું વાલમનું ભાવિ તેને રાજ કરતાંય વધુ ભયંકર લાગ્યું.

પંડર વર્ષના અજંપા પછી એ રાજબા તેવી ને તેવી જ તીવ્ર હતી. સમયે તેને શાંત પાડી ન હતી. સંયોગોએ તેને હાવાની ન હતી. એકલી રાજબા વૈરનો અમુદ્ર તરી શકવાને પોતાને મૂળથી જ અશક્ત માનતી હતી એટલે તેણે પડનાભની માંગણી જીમ્યાન મહેરામણને સાથ સ્વીકાર્યાં હતાં. બંને એકજ માર્ગનાં પંથી હતાં. ફેર ફક્ત એટલો જ હતો કે ડીલના અનેક બિધામા, છતાં મહેરામણ ઠંડો

હતો, શાન્ત હતો, પરાપણી હતો. જ્યારે રાજબા, આગ જેવી તીખી અને સ્વયંપ્રકાશિત હતી. મહેરામણે અનેકોના આશ્રય માગવાના પ્રયત્ન કરી બેઠા. રાજબા પોતાના ઉપર નિર્ભર હતી. ફક્ત રત્નસિંહની જોના ઉપર ભક્તિ હતી હતી તે પશ્ચાત્ત તરફ તે આશાની મીઠ માંડતી. મહેરામણની અશાન્તિએ માઝા મૂકી ત્યારે રાજબાની પ્રેરણા વડે તેણે ભાથીઓને આમંત્રણ દીધાં. આમ મહેરામણ કોરાતો હતો, માઝામાં રહી ગુરુજનોથી અને માઝા મૂકીને રાજબાથી.

પણ રાજબા ? તેને દોરવાની હિંમત કાપવનાર ચાલી નીકળ્યો હતો. હવે તો તેની પોતાની પ્રેરણાજ તેને કોરી શકે તેમ હતી. જીતકાળનઃ પડદા એક પછી એક રાજબા આગળ ચલચિત્ર પટની જેમ ઝબકી રહ્યા.

જીવન સાથી-રત્નસિંહ સમક્ષ સ્વહૃદયનું પ્રકટીકરણ, રત્નસિંહની પોતાના અસ્વીકાર અને સ્વીકાર અંગેની સ્પષ્ટતા, પશ્ચાત્તની મહેરબાની રત્નસિંહ ઉપર કરેલો ભક્ત-મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત યત્ના સુધી લઘુસિદ્ધિએ રાહ બેઠી, રત્નસિંહનું મૃત્યુ અને તે વખતની પોતાની હૃદયવ્યથા, નાગરોની વિદાય, કુકા મહેતાના વિદાય શબ્દો, મહેરામણની પ્રતિજ્ઞા, ભાઈની બહેનનું સ્વાગત, તેની વિદાયગીરી અને છેવટે પોતાની કાર્યપ્રણાલિ.

રાજબા મહેરામણનો જવાબ માગતી હતી ત્યારે તેણે પોતે પંદર વર્ષના ગાળામાં શું કર્યું હતું ?

તે ધીખતી જવાળા હતી, તેણે પોતે સળગી જઈ ઠાકરડાઓને સળગાવી દેવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એક રાત્રે તેણે સામંતને જગાડી ઠાકરડાઓનો વાસ અને રાવડી સળગાવી દેવાના કાર્યમાં મદદ માગી હતી

‘સામંત ! મારા હૃદયમાં જવાળામુખી સળગે છે તેને બહાર આવી ઠાકરડાઓને સળગાવી દેવા છે. તું મારી સાથે ચાલ. તેણે સામંતને ફરમાવેલું.

‘પશ્ચાત્તને પૂછ્યું છે ?’ સામંતે જુલસો માગેલો.

‘પશ્ચાત્ત ગયા હોંધી. જ્યારે ને ત્યારે તેમને વચ્ચે કેમ લાગે છે ?’ રાજબાએ કહેલું.

‘તેમને પૂછીને આવ પછી આપણે સાથે જઈએ.’ કહી સામંત પોતાનું શયનગૃહ બંધ કરી સુઈ ગયેલો.

રાજબા એકલી ચાલી નીકળી ઠાકરડાઓની રાવડીએ પહોંચી. પચાસ ઠાકરડાઓની મધ્યમાં ભારમલજી હુકો ગડગડાવતો બેઠો હતો. રાજબાની આંખ લાલ થઈ. અઢાર વર્ષની ઉંમરની એ યુવતીનું બાહુબળ અભૂતપૂર્વ

હતું. તેને લાગ્યું, ‘પચાસને એકજ પળમાં પૂરા કરી શકારો.’ તે ડોડી, રાવડીનું અમરતું આડું કરેલું બારણું તેણે હવાડી નાખ્યું. એકાવન માણસોની આંખો એકસામટી તે રણચંડી તરફ ફરી. રાજબાનું લોહી ઉઘળતું હતું. શ્વાસ ધમી ઉઠતો હતો. ડાબા હાથમાંની હાથે તોળાઈ રહેલી કટાર આછી આછી ધૂળતી હતી. ભારમલ હભો યથ ગયા. તેણે હુકો પોતાના સાથીદારને આપી દીધો.

‘કાણુ છે તું રણચંડી?’

‘હું? તમારાં લોહીથી ખરપર ભરવા નીકળેલી ભેગાણી.’ તેણે એક પગ રાવડીમાં મૂક્યો અને પાછળથી દોડ્યો તેનો ઉછળેલો કટારવાળો હાથ પકડી લીધો. બેઠેલા પચાસ ઠાકરડા હભા યથ ગયા. રાવડીના બારણામાં પગનાભનું હસતું મુખ ઉઘળું હતું.

કેટલાં વર્ષ યથ ગયાં એ બનાવને? બાર વર્ષ? હા, સામંત તે વખતે કુટ્યો હતો અને પગનાભને સમજાવી પોતાની પાછળ લઇ આવ્યો હતો. અને ત્યાર પછી પગનાભે શિખામણનો ઘોઘ વહેતો મૂક્યો. સ્ત્રી જન, એકલવાયાપણું અને મધ્ય રાત્રે એ ત્રણે બાબતોએ પગનાભને બોલતા કરી દીધા. તેમના બોલની ચથાર્થતાએ રાજબાને ડાહી બનાવી દીધેલી, રત્નસિંહનું વેર લેવા જતાં સ્વર્ગસ્થ રત્નસિંહને! આત્મા કલુષિત બની જાય તે ન બને, તેનું દાક્ષિણ્ય તો રાજબામાં હોવાનું જોઈએ, તે પગનાભને! શિક્ષા-બોધ હતો. કરેલા સાહસમાં રાજબાની સલામતી ન હતી, પગનાભ તેનો એકજ રક્ષણહાર હતો.

ત્યાર પછી તેણે કોઇપણ કાર્ય કર્યો પહેલાં પોતાની સલામતીનો સવાલ પહેલો વિચાર્યો કર્યો હતો.

અને આજે મહેરામણ તેને છોડી જતો હતો. સામંત સાથે પોતાનો વિચાર મેળ ન હતો. એકલે હાથે તેને આગળ વધવાનું હતું. શું કરવું? કેવી રીતે પ્રિયતમના પ્રિય કાર્યને પૂર્ણ કરી તેનું તર્પણ કરવું? તેની નિદ્રા હડી ગઇ. બાબુની મેડીમાં કેવુબા બોલતી સંભળાઇ.

‘આવા ઉભગરા શરીરને કેટલા દિવસ પોસાશે?’

‘તું ન સમજે. ગાંડી!’ સામંત જવાબ આપતો હતો.

‘હું તો ન સમજું પણ પેલાં ડાહીબા રાજબાને સમજાવજો. રાતના ઉભગરા રત્નસિંહને પાછો નહિ લાવી આપે. રાતદિવસની ચિંતા રત્નસિંહને સજીવન નહિ કરી આપે.’ હાંધમાંથી ભગેલી કેવુબા સામંતની ખતી બોલતી હતી.

રાજબા વિચાર ઝાલે ચઢી. શું દેવુબા તેના કાર્યની ધમસની એટલી જ કિંમત આંકતી હતી? તે શું તેને ઘેલીંધારતી હતી?

સિંહને સજવન કરવા, રત્નસિંહ સાથેના ફેલસુખની અપેક્ષાએ તે આ કાર્ય કરી રહી હતી? અરે શું વાસ્તવિક હતું કે દેવુબા કહે છે તેમ રત્નસિંહ જીવતો થાય? કેટલું અસંભારોપણ? રત્નસિંહની ભાવનાઓને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં તેને શું મળવાનું હતું? જવાબ કેમ જડતો નથી?

કઠાય દેવુબા ખોટી ન પણ હોય. તેના અંતરાત્મા શું કહેતો હતો? હરેક પળે રત્નસિંહના વિચારો તેને ઘેરી લેતા. એકે ક્ષણ રત્નસિંહના સાંનિધ્ય વિનાની ક્યારે ગઈ? અને એ સતત પરિચિત વાસના ફેલ સાથે સાથે જ શું રાજબા જીવન વ્યતીત કરવા ઇચ્છતી હતી? તે વાસનાફેલ શું કહેતો હતો? ક્યો આકેશ કેતો હતો?

‘ઠાકરડાઓ સાથેના સમાધાનને બીજે દિવસે આપણાં લગ્ન થશે.’

‘રાજબા! શું એ સમાધાન હજી અશક્ય હતું? તે શક્ય બનતાંજ રત્નસિંહનો વાસનાફેલ અનંતમાં અથવા પોતાનામાં સમાઈ એકત્વ પામી અદૃશ્ય થશે?’

રાજબાએ આછો કંપ અનુભવ્યો. રત્નસિંહનો વાસનાફેલ બલ્કે તેની સામે ઉભો હતો. રાજબાની કલ્પના ચંબી ગઈ. વાસનાફેલ બલ્કે સામે ચાલ્યો આવતો હતો. રાજબા પાછી હઠી. પયારીમાં બેસી ગઈ. વાસનાફેલ વધુ નજીક આવ્યો. તેણે આંખો બંધ કરી. વાસનાફેલ હજી પણ ઉભો હતો, તેની બંધ આંખો ખાત્રી આપતી હતી.

‘બચો, નાથ! હું અપરિણીતા છું.’ રાજબા બોલી. કાણ ચાલ્યું ગયું? શું સાથેજ રત્નસિંહનો વાસનાફેલ તેની આરબૂ સાંભળી પાછો વળતો હતો કે માત્ર સતત ચિંતન કરતા. ફક્ત તેનો આભાસ માત્ર થતો હતો?

રાજબા કંઈ નક્કી કરી શકી નહિ. એકાએક તે નિદ્રાથી વેરાઈ ગઈ ત્યારે બાહ્યની મેડીમાં દેવુબા સામંતને જગાડતી હોય તેમ તેનું બોલવું રાજબાએ સાંભળ્યું. ‘બચો, સાંભળો; હું ખોટું કહું છું?’

પ્રકરણ પ મું વરણાગના મઠમાં

પ્રભાત ધૂતું હતું. સર્વનારાયણ સ્વચ્છ આકાશની પૃષ્ઠક્ષિતિએ ડોકાવાની પૂર્ણ તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા; ત્યારે વરણાગના મઠનાં કિંગરનાં કમાડ ઉઘડયાં અને ચાખડી પર ચઢી ‘૮૫ ૮૫’ અવાજ કરતા મહંત ભીમગીરી ‘હરિ ઓમ’ કહેતા બહાર નીકળ્યા. તેમના ડાબા હાથમાં જળભર્યાં તાંબાનો કળશ હતો અને જમણા હાથમાં કંડ હતો. સરીરે એક ભગવું વસ્ત્ર આડું નાખેલું હતું. તેમણે કચ્છ મારીને ધોતીયું પહેરેલું હતું. ફરવાળે ઉઘાડનાર માણસ ફરવાળેથી અટકી ગયા. મહંતે બહાર નીકળી જંગલનો માર્ગ લીધો.

‘કેશરગીરી!’ તેમણે થોડેક દૂર જઈ મુખ ફેરવી કહ્યું.

‘હા,’ ફરવાળમાં ઉભેલા માણસે જવાબ આપ્યો. ‘હું’ આવું ત્યાં સુધીમાં કોઈ આવે તો બેસાડજે. મારા આવ્યા પહેલાં ગાથો છોડી દઈશ નહિ.’ કહી જવાબની પરવા વિના તેમણે મુખ ફેરવી ચાલવા માંડ્યું.

‘હા,’ કરી કેશરગીરી અંકર ગયા.

વરણાગના નાનકડા ગામમાં (રત્નસિંહના વખતનો) ભગવાન, ભીમગીરી નામ રાખી મઠનો મહંત બની બેસી ગયા હતા. ગામ નાનું હતું પણ મઠની મહત્તા બહુજ હતી. ભીમગીરી પૂર્વેના મઠપતિઓ વિશે બહુ જાણવાની જરૂર નથી પણ તેનો ગુરૂ સમર્થ હતો. તેના સામર્થ્યની મહત્તાથી અંતઃ ભગવાને વરણાગના મઠની ગાદીનાં પૂજન આરંભ્યાં અને ગાદીપતિ મહંતનાં ચરણામૃત પીત્રાં. ગુરૂ કરતાં ચેષ્ટા સવાધો, એ ન્યાયે ભગવાનની કીર્તિએ તેમના ગુરૂની કીર્તિને લઘુતા પ્રાપ્ત કરાવી છતાં ગુરૂચરણસેવનમાં ભગવાને મન ચોડ્યું નહિ. કાળક્રમે ગુરૂના મૃત્યુ બાદ ભગવાને ભીમગીરી બની મઠનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું; ત્યારે તેમની કીર્તિ યોગમ પ્રસરી ચૂકી હતી.

વરણાગનો મઠ નિષ્કલંક અને પ્રતિષ્ઠિત હતો, આદર્શ ‘ગીરી’ મહંત-તોથી વિભૂષિત બનેલો હતો. ફરેક ‘ગીરી’ મહંત વિભૂષિતરૂપે જ વરણાગ અને તેની આસપાસના ક્ષેત્રમાં પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂકેલો હતો. ભીમગીરી તેમના ભૂતપૂર્વ મહાધિપતિઓ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ હતા, એમ લોકોકિત હતી. તેમના પુરોગામીએ તેમને ‘સિદ્ધ’ની પદવીનું ઠાન કરેલું, તે પદવી યથોચિત હતી, એમ ફરેકનું માનવું હતું.

માનવી માત્રને ત્યાં આશ્વાસન અને આશરો મળતો. કાળીઆ-
ઓનાં કાળ અને જાળીઓની જાળુ ત્યાં રામન થતું. ચિંતા-
તુરોની ચિંતાનો ભાર આ મઠમાં હળવો થતો. નિરાશિતાને આ
મઠમાં આશ્રય મળતો. પાપી લોકો પોતાનાં પાપનાં પ્રક્ષાલન સાથે
મહંતની સેવા-કૃપા ચાચવા અહીં આવતા. રાજકરખારીઓ મહંતની
ચરણરજ માથે ચઢાવી પાવન થવા વિના સંકોચે આવતા અને મહંતની
કૃપાથી અભિષિક્ત થઈ આનંદ પામતા ઘરે જતા.

મઠના વાર્ષિક ખર્ચને પહોંચી વળવા મઠ પાસે બસી વીધાં સારી
જમીન હતી. પચીસ ગાયોનું ત્યાં પાલન થતું અને તે મઠમાં જમતા
માનવીઓ માટે દૂધ, દહીં અને ઘી પુરું પાડતી. આઠ સાંત્રી નોડવા પુરતા
બળદો, માણસો અને ખેતીનાં સાધનો મઠની આમદાનિમાં મોટા વધારો
કરતાં. મંદિર ફરતો ઇંટ ચૂનાનો પાકો કોટ હતો. તેને એકજ દરવાજો
હતો. દરવાજાનાં અને મંદિરનાં બારણાં કિંમરનાં કમાડનાં બતાવેલાં
હતાં. વરણાગના મઠની આર્થિક ક્ષિતિ સારી હતી. મઠને લૂંટવાના
અનેક પ્રયત્નો કુત્સિત માણસોએ કરેલા પણ દૃષ્ટ દેવની કૃપાએ તેમના
પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડયા હતા. વરણાગ ફરતા ક્ષેત્રમાં મઠ અને મઠાધિપ
આદરપાત્ર અને આદર્શ ગણાતાં.

ભીમગીરીના ગયા પછી કેશરગીરીએ ગૌશાળા તપાસી. બંધી ગોમા-
તાઓ તન્દરસ્ત, સ્વચ્છ અને પ્રસન્ન હતી. વાછરડાં આનંદપુરકિત અને
હુર્વોન્મત્ત બની ફૂંદાફૂંદ કરતાં હતાં. ફેટલીક ગાયો સાંકળ વડે અને ફેટલીક
કોરડાં વડે બાંધેલી હતી. વાછરડાંને ફૂંદાં કોરડાંના બતાવેલા અઢોડાથી
બાંધવામાં આવ્યાં હતાં.

શેડીકવાર થઈ અને એક ભરવાડણ બાઈ આવી. તેની સાથે તેની નાની
દીકરી હતી. તે બંનેએ સાથે મળી ગમાણ સાફ કરી, ગાયોનું છાણ એકત્ર
કરી તે જગાને વાળી નાખી કીણી રેતી પાથરી સ્વચ્છ કરી નીધી. એટલામાં
ભરવાડ આવ્યો. તેણે દૂધ કેતી ગાયોને મોટાં તાંબડાંમાં એક પછી એક
કોહી લીધી. દૂધ કોહવાતું ગયું તેમ તેમ કેશરગીરીએ તેની વ્યવસ્થા
કરવા માંડી. ત્રણ તાંબડાં દૂધ તેણે મેળવી દીધું અને બાકીનું બે તાંબડાં
દૂધ મંદિરની બાજુની ઝોરડીમાં જઈ ગરમ કરી રાખી મૂક્યું. કામથી
પરવારેશ ભરવાડ અને ભરવાડણે આગળના દિવસનું દહીં સાંગી તાંબાની
ગોળીમાં તે વણાવ્યું. વણાણાનો ધમકાર પેલી ભરવાડ કન્યાના કાનોને

એટલે બધા ગમી ગયા કે ગ્રાળી પાસે બેસી એકધ્યાન બની તે સાંભળી રહી. બરવાડણે માખણ ઉતાર્યું, થોડુંક તેની હીકરીને આપી બાકીનું બી કરવા માટે તાવણીમાં નાખી તાવી ધી ક્યું. તેનાર ધો કેશરગીરીએ ધોના વાસણમાં ભરી દીધું. આટલું કામ થયું ત્યાં કિવસ ચઢી સરખો થયો, ગામમાંથી ફરિનાચે ભક્તજનો આવવા લાગ્યાં. કેવને નમી મહંતને ચરણે મસ્તક મૂકવા ટેવાએલાં ભાવિકો આજે મહંતને ન ભેઠ કેશરગીરીને પૂછવા લાગ્યાં.

‘મહંત ક્યાં છે?’

‘આવશે. બહાર ગયા છે.’ કેશરગીરી જવાબ આપતો. મહંતની રાહ ભેઠ થતાં ભાવિકો બેઠાં અને અંતે ચાલ્યાં ગયાં. ગાયોને ચરવા છોડવાનો વખત થયો, એટલે બરવાડણ ગાયોના ગાળા છોડવા ગઈ પણ કેશરગીરીએ ના પાડી.

‘કેમ?’ પોતાના કાર્મમાં આડખીલી ન સહન થતાં તેણે કહ્યું.

‘ગુરુજી આવ્યા પછી,’ કેશરગીરીએ જવાબ આપ્યો.

‘ગુરુજી આજે ન આવે તો?’ ચીઠાઈને બરવાડણ બોલી.

‘તો નહિ. ગુરુજીને આજેશ છે.’ બરવાડણ થૂપ થઈ ગઈ.

એટલામાં બે સાધારણ માણસો આવ્યા. તેમણે વાસીકા વડે આખું ચોમાન સાફ કર્યું, એક બ્રાહ્મણ બાઈ આવી. તેણે પાણીનાં વાસણોમાંથી પાણી કાઢી લઈ તે ફરીથી ગાળી નાખી વરંડાના એક ખૂણે આવેલા કુવામાંથી તાલું પાણી ભરી લાવી પોતાનું કામ પુરું કર્યું. બાજે મઠમાં કાચમનાં માણસો સિવાય બીજાં કોઈ જણાનું ન હતું.

મહંત બીમગીરી ગઈ કાલે સાંજે જ લાંબી મુસાફરી કરી પાછા આવ્યા હતા. પચિંક કિવસની તેમની ગેરહાજરીને કારણે મઠમાં બહારના માણસોની રોકાણ કેખાતી ન હતી.

પહેર કિવસ ચઢ્યો પણ બીમગીરી ન આવ્યા. કેશરગીરી કરવાને આવી ભેઈ ગયો. દૂરદૂર નજર નાખતાં છતાં ગુરુજીને આવતા તેણે જોયા નહિ. અંદર આવી બરવાડ અને બરવાડણને તેણે રબ આપી. જગા સાફ કરનારા અને પાણી ભરનાર બ્રાહ્મણ બાઈને પણ ઘેર જવાની રબ આપી. પછી નીરાંતે તેણે રસોઈની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. જ્યારે વધારે માણસોની રસોઈ કરવાની હોય ત્યારે બ્રાહ્મણ રસોઈઆને ઘાલાવવામાં આવતો. પણ તે માટે જ્યુદ્ધ રસોઈ હતું. ગુરુ શિષ્ય માટે રસોઈ ગ્રહ

ધલાયદું હતું, અને કેશરગીરી કાચમ ગુરુ અને પોતાના માટે ભતે રસીક થતો.

તેણે કેવતા સળગાવવા ધણી પ્રયત્નો કર્યા, પણ હઠે ચઢેલો અગ્નિ આગે સળગતો ન હતો. ધૂણીમાંથી કંઈ વખત કેવતા લાવી ચૂલામાં અગ્નિ પ્રગટ કરવાના તેના કંઈ પ્રયત્નો નકામા ગયા. 'કેમ આમ?' તેનાથી બોલાઈ ગયું.

તે કહ્યો. દૂધ ઉકાળવા સળગાવેલા ચૂલામાંથી પ્રત્યક્ષિત અગ્નિ લેવા ગયા. અગ્નિ ભડભડ સળગતો હતો. એક છાણાપર સળગતો કેવતા લઈ તે રસોડામાં ગયા. ચૂલામાં મૂકી બીજાં લાકડાં તેમાં મૂક્યાં કે તરતજ સળગતો અગ્નિ બોલાઈ ગયો. કેશરગીરી અચંબો પામ્યો.

બીજી વખત સળગતાં લાકડાં લાવી તેણે રસોડાના ચૂલામાં કેવતા પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કર્યા પણ તે નકામો ગયો. કેશરગીરીનો અચંબો વધ્યો. તે કુંડાચો અને રસોડામાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યાં તેણે દૂરથી ચાંખડીઓનો 'ટપટપ' અવાજ સાંભળ્યો. ફરવાભમાં ભીમગીરી આવતા હતા.

'કેશરગીરી! કેમ રડે છે?' હસતાં હસતાં ભીમગીરી બોલ્યા.

'ગુરુજી! અગ્નિ સળગતો નથી.' તેણે કહ્યું.

'એટલા માટે રડવાનું હોય? હું જતાં તને કહેવાનું ભૂલી ગયેલો કે મારે ભોજન લેવું નથી.' ભીમગીરીએ કહ્યું.

'હું રડતો નથી. ધૂમાડાથી આંખો નીતરે છે.' કેશરગીરીએ કહ્યું.

'ક્યાં છે ધૂમાડો?' કહી ભીમગીરી રસોડાના બારણામાં જઈ જતા. કેશરગીરી દૂરથી બેઠાં અવાક થઈ ગયા. ધૂમાડાથી ધુંધવાતી ચોરડીમાં ધૂમાડો નામે ન હતો અને ચૂલામાં? પોતે પોતાના હાથે મૂકેલાં છાણાં કે લાકડાં અત્યારે ચૂલામાં ન હતાં!

'ગુરુદેવ!' કેશરગીરી મહાંતને પગે પડ્યો.

'હક, કેશરગીરી! તારું ભવિષ્ય આવી સિદ્ધિઓની અપેક્ષા રાખે છે, એટલું બતાવવાજ આમ ક્યું છે.' ભીમગીરીએ કેશરગીરીને કહાડ્યો.

'ગુરુદેવ! આપની કૃપા.'

'જગદીશ પાસે ચાચના કર, કેશરગીરી! તારું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ કરનાર એ એકજ છે. હું તો ફક્ત તેને દ્રષ્ટા છું.' ભવિષ્ય વાણી ઉચ્ચારતાં ભીમગીરી બોલ્યા. કેશરગીરી કિંકરસમાન બાવે આકાશ આમે હાથ બેઠી ઉભી રહ્યા.

હરવાલમાં ચાર માણસોની વચ્ચે ચાલતો ભારમલ આવી રહ્યો હતો. તેની એક બાજુ હરભમ અને બીજી બાજુ પ્રતાપ અને મેરૂ હતો.

ભીમગીરીએ ભારમલને જોતાં જ તેણે હરવાલમાં ફરથી મહાંતને સાક્ષાંત્રે ઠંડવત્ પ્રશ્નમાં કર્યા. તેની સાથેના માણસોએ તેનું અનુકરણ કર્યું.

‘આવ, ભારમલ ! અત્યારે આમ ક્યાંથી ?’ ભારમલને ઓળખતાં ભીમગીરી બોલ્યા. ભારમલ નજીક આવી બોલ્યો.

‘ગુરુદેવનાં કચેરિયે.’

‘આવો, બેસો.’ ભીમગીરીએ બીજાઓને આવકાર્યા.

ભારમલ મહાંતની ચરણરજ માથે ચઢાવી બાજુ પર એક બીંતને અટકીને બેઠો. બીજાઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું.

ભીમગીરીએ ધોતીઆનો કચ્છ કાઢી લીધો. છુટ્ટી પાટલીમાં ફરફર ચતા ભગવાં ધોતીઆંના ઉડતા ભાગનો છેડો પકડી તેમણે ખભે નાખ્યો.

‘કેશરગીરી ! નારાયણને બોલાવી રસોઈનો બંદોબસ્ત કરાવ.’ ભીમગીરીએ વરણાગમાંથી રસોઈએ બોલાવવાની આજ્ઞા દીધી.

‘હા,’ કહી કેશરગીરી ગયો.

‘ગુરુજી ! અમે અહીં નથી રહેવાના,’ હરભમે કહ્યું.

‘ભલે,’ ભીમગીરીએ તેના બોલવાની હવેલા કરી.

‘પછી ભોજન માટેની વ્યવસ્થા શા માટે કરાવો છો ?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘તમારે અહીંથી જમીને જવાનું છે. અહીં આવેલા જુઓ જતા નથી, અહીં આવેલા કુઝી થઈને જતા નથી, એટલું જલ્દી છતાં તમે નિરર્થક વાત વધારી મૂકી છે.’ ભીમગીરીએ સ્વાભાવિક કહ્યું.

‘ગુરુજી ! જુઓ નથી પણ કુઝી છીએ.’ ભારમલે આજીજી કહ્યું.

‘હું જાણું છું.’ ભીમગીરી બોલ્યા.

‘હું આપ સર્વે હકીકત જાણું છો ?’ આશ્ચર્યથી ભારમલ બોલ્યો. તેને પ્રાસ્કો પડ્યો.

‘ના, તમે કુઝી છો, એ તમારાં મોઢાં કહે છે.’ ભીમગીરીએ સ્પષ્ટ કર્યું. ભારમલને પડેલો પ્રાસ્કો કંઈક ઓછો થયો. છતાં પોતાની હકીકત સ્પષ્ટ કરવાની તો હતી જ. તેણે કહ્યું.

‘ગુરુજી ! નિદ્રા નથી આવતી અને રાતરિવસ અજંબો રહ્યા કરે છે.’

‘એ વાત પછી. પહેલાં જમી પરવારો. નમતો પહેરો તમારી વાત સાંભળીશ.’ કહી ભીમગીરી મંદિરના અંદરના ભાગમાં થઈ પાછળના ભાગમાં ચાલ્યા ગયા.

કેશરગીરી નારાયણને બોલાવી લાવ્યા. નારાયણે રસોઇથી તેમની કરવા માંડી. ભારમલે કેશરગીરીને પૂછ્યું.

‘ગુરુજી મંદિરમાંથી ક્યારે બહાર નીકળશે ?’

‘નમતે પહેરે.’ કેશરગીરીએ જવાબ આપ્યો.

‘ત્યાં તુમ્હી અમારે શું કરવું ?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘બેસો, પ્રભુનું ભજન કરો, હરોફરો અને આરામ લો.’ કહી કેશરગીરી કામે લાગી ગયા.

‘કેશરગીરી !’ અંદરથી ભીમગીરીને અવાજ આવ્યો.

‘હા !’ કહી તે અંદર ગયા.

‘જે, આ સામે પડી છે તે તાંબડી ભારમલને આપી આપણી ‘કપિલા’ તેની પાસે કોવડાવી દૂધ અહીં લાવ.’ તાંબડી બતાવતાં ભીમગીરી બોલ્યા.

‘ગુરુજી ! ગાથો કોવાઈ ગઈ છે.’ આશ્ચર્ય પામતાં કેશરગીરી બોલ્યા.

‘ભલે.’

કેશરગીરી તાંબડી લઈ બહાર આવ્યા.

‘ભારમલજી ! ચાલો મારી સાથે.’

ભારમલ ઊઠ્યા. કેશરગીરી તેને કપિલા ગાય પાસે લઈ ગયા અને તાંબડી આપી તે ગાય કોવાડું ભારમલને કહ્યું.

ભારમલે તાંબડી હાથમાં લીધી.

સવારે ઢહોવાયેલી ગાયે બપોરે પણ એટલુંજ દૂધ આપ્યું. તાંબડી લગભગ ભરાઈ જવા આવી. ઘોળી સમુદ્રની જેમ રોડ તાંબડીમાં વાગી તાંબડીના દૂધને ઊભી બનાવતી હતી. પણ સાથે સાથે રંગ બદલાવતી હતી એવા કંઈક વહેમ શરૂઆતમાં ભારમલને થયા. તાંબડી ભરાઈ આવતાં તેણે ખાત્રી કરી જોઈ તો જણાયું કે સફેદ દૂધનો રંગ પલટાઈને લાલ થઈ ગયો હતો અને એ લાલ લોહી જેવા દૂધથી ભરેલી તાંબડી જોઈ ભારમલને સ્વયં ચાલી આવી. તેના હાથમાંથી તાંબડી નીચે પડી ગઈ અને તે એકાએક ઊભો થઈ ગયો.

‘શું થયું ?’ કેશરગીરીએ પૂછ્યું.

‘કંઈ નહિ.’ કહી તેણે ટોળાઈ જતા દૂધવાળી તાંબડી પકડી લઈ કેશરગીરીને આપતાં કહ્યું.

‘ધડપણની નબળાઈના કારણે હાથમાંથી તાંબડી પડી ગઈ છે તો આફ કરશો.’

તાંબડી લઈ કેશરગીરી ભીમગીરી પાસે ગયા.

‘ગુરુ! આ તાંબડી દોહતાં તાંબડી ભરાઈ ગઈ હતી પણ તેના હાથમાંથી નળખાઈના કારણે છૂટી જવાથી દૂધ ઢોળાયું છે.’ કેશરગીરીએ બનેલી બીના કહી.

‘સારું, દૂધ ઢોળાયું’ હોય ત્યાંની લીની માટી જુદી કાઢી રાખવાનું કહી દે,’ કહી લીમગીરી ધ્યાનરૂપ બની બેઠા.

ભારમલજીએ ઢોળાએલા દૂધવાળી જગાની લીની માટી એકઠી કરી એક બાજુ લાવી મૂકી.

જમવા વખત થઈ. પાંચે જણાઓએ જમી લીધું. બહાર આવી નીરાંત જીવે અડધાએક કલાક બેઠા હશે ત્યાં ભારમલની આંખે ઉંઘ ચઢી બેઠી. જગાનું માહાત્મ્ય માની તેણે લાંબી ખેંચી.

બૂધરે બાપને ઉંઘતો જોયો ત્યારે તેના દીલે નીરાંત અનુભવી. ઘરમાં ખરી ઉંઘ ન પામનાર પિતા, લીમગીરીના આશ્રયે મધ્યાહ્ને મીઠી ઉંઘ લઈ રહ્યો હતો.

પ્રતાપ, મેરુ અને હરભમ મહંતનાં ખ્યાતિ, વૈભવ અને સિદ્ધિની યાતો કરતા એક બાજુ આડા થયા. કેશરગીરી નારાયણ પાસે રસોડું આટોપવામાં મદદ કરવાના કાર્યમાં રોકાયો હતો. એટલામાં બપોર પછીનો પહેલો પહોર પૂરો થવાની તૈયારી થઈ અને લીમગીરી બહાર આવ્યા.

પ્રકરણ ૬ છું ભારમલનો આચાર

‘ભારમલ !’ લીમગીરીએ બૂમ મારી.

‘જ,’ કહી ભારમલ ઉંઘમાંથી જાગ્યો, ઉઠ્યો અને લીમગીરી નજીક આવી મસ્તક તેમનાં ચરણો તરફ ઝુકાવી બેસી ગયો. લીમગીરી આસનારૂં થયા એટલામાં હરભમ, પ્રતાપમેરુ અને બૂધર આવી નમન કરી ભારમલની બેઠે બેસી ગયા.

‘કેશરગીરી!’ લીમગીરીએ કેશરગીરીને બોલાવ્યો.

‘જ,’ કહી રસોડામાંથી તે બહાર આવ્યો.

‘ચેલી ભરેલી તાંબડી અહીં લાવી આ પાંચે જણને એક એક ખાલો દૂધ આપ.’ મહંતે હુકમ કર્યો.

‘નહિ ગુરુ! અમે જમી લીધું છે.’ ભારમલે દૂધનો જોયેલો રંજ નજર સમીપે કદપીને કહ્યું.

‘ભલેને જમી લીધું’. અમારી કપિલાનું દૂધ, જમણ ઉપર પીનારની પાચનશક્તિ વધારે છે.’

કેશરગીરી દૂધ લાવ્યો. તેણે તાંબડી લીમગીરી આગળ મૂકી. ‘પ્રથમ ભારમલને આપ.’

કેશરગીરીએ ખ્યાલો ભરી ભારમલને આપ્યો. દૂધનો રંગ સફેદ હતો. ત્યારે તેણે કાલ કેમ જોયો હતો? એ વિચાર તેના મનમાં ફરીથી ઘોળાયો.

‘હો ભારમલજી! આટલું દૂધ પી નહોતો.’ કેશરગીરીએ કહ્યું. ભારમલે અનિચ્છાએ દૂધ લીધું અને પી ગયો. રંગ અને સ્વાદ સાચા દૂધનાંજ હતાં. તેની મુઝવણ વધી.

હરભમ, પ્રતાપ, મેરૂ અને ભૂધરે એક એક ખ્યાલો દૂધ લીધું. તેમને ભારમલની નવીન મુઝવણનો ખ્યાલ નહતો.

વધેલા દૂધ સાથે તાંબડી મૂકવા કેશરગીરી અંદર ગયો એટલે ભારમલે કહ્યું.

‘ગુરુજી!’

‘કેમ?’ લીમગીરીએ પૂછ્યું.

‘મારી મુઝવણ ઘટવાને બદલે વધે છે.’

‘એમ પણ બને.’ કહી તેમણે ભારમલ સિવાય બાકીનાઓ તરફ નેઠ કહ્યું.

‘ભારમલ એકાન્ત માગે છે. તમે જરા બહાર જઈ ફરી આવો.’

‘હા, ગુરુજી!’ કહી ચારે જણા કહી કુવા તરફ ચાલ્યા. વિશાળ જોગાનને સામે છેડે વરંડાના ખૂણામાં ફરો હતો. હરભમ કુવાના કાંઠા પર બેઠો અને બાકીના નીચેના ભાગમાં બેસી ગયા. લીમગીરી અને ભારમલ એકલા પડયા.

‘બોલ ભારમલ! તારી કંઈ મુઝવણ વધી?’ લીમગીરીએ પૂછ્યું.

‘બાપુ! તમે મને બોહી પાડ્યું.’

‘કેમ?’

‘બોહી તે પણ ગાયનું.’

‘શી રીતે?’

‘સવારે કોઢેલી ગાય તમે મારી પાસે બપોરે બીજી વખત કોવડાવી. તમારો હુકમ અને ગાય કોવડા ન કે? તેનામાં દૂધ નહતું તેથી તે બોહી લીધું. મેં બોહી કોહીને તાંબડી ભરી. તે બોહીનું દૂધ કરી તમે અમને પાડ્યું.’

વાત સાંભળી હસતાં લીમગીરી બોલ્યા.

‘ભારમલ ! તું જુએ છે. તેં લોહી નહિ પણ દૂધ કોણું છે.’

‘હું મ માનું.’

‘તો ખાત્રી કરીએ, પેલી દૂધથી લોની રેતી લાવ.’

ભારમલ રેતી લઈ આપ્યો. રેતી લોની હતી. રેતીમાં રેતી નેવડા કેટલાક લાલ કણ ભળેલા હતા. ભળેલા પ્રવાહી પદાર્થનો રંગ લાલ નહિ, પણ સફેદ હતો.

‘કેશરગીરી ! તાંબડી લાવ.’ ભીમગીરીએ કહ્યું અને કેશરગીરી તાંબડી લાવ્યો.

‘ભારમલ ! એ તાંબડી જોરથી હલાવી દે.’ ભારમલે તેમ ક્યું તો તાંબડીમાંના સફેદ દૂધ સાથે લાલ કણ ભળી જઈ દૂધ લાલ દેખાવા લાગ્યું.

‘બસ રહેવા દે હવે. તું સમજ્યો કે આ દૂધ એ લોહી નથી ?’

‘તો આ બધી શું કરામત દેખાય છે ?’ અચંબો પામતાં ભારમલ બોલ્યો.

‘એ તારા જીવનનું પ્રતિબિંબ છે.’ ભીમગીરીએ કહ્યું.

‘ન સમજ્યું, ગુરુજી !’ વધારે ખુલાસાની આશાથી ભારમલે પૂછ્યું.

‘હવે તારી હકીકત કહે.’ ભીમગીરીએ આદેશ આપ્યો.

‘આજ કેટલાક દિવસથી મારી નિદ્રા હડી ગઈ છે.’

‘ચા માટે ?’ ભીમગીરીએ પૂછ્યું.

‘એજ સમજતું નથી ગુરુદેવ !’ ભારમલે કહ્યું.

‘બીલકુલ હંધ નથી આવતી ?’

‘આવે છે, ત્રીજા ચોથા પહોરે થોડીક ફાળો માટે પણ તે સ્વપ્નથી ભરેલી.’

‘કેવી જાતનાં સ્વપ્નમાં આવે છે ?’

‘દુઃખનાં.’

‘તો પણ,’

‘કોઈ રડતું હોય, તો કોઈ બીવડાવતું હોય, તો કોઈ મારવાની ધમકી દેતું હોય.’

‘સમજ પડે તેમ કંઈક કહે.’ ભીમગીરીએ વધારે સ્પષ્ટતા માગી.

‘ગઈ કાલનીજ વાત કરે. એ પહોર ગયા હશે; પણ આંખમાં હંધ નહતી એટલે હું ખાટલામાં બેસી રહ્યો હતો. પછી લાગ્યું કે હંધ આવશે એટલે સૂઈ ગયા. ત્યારે સૂતી વખતે મને ભાસ થયો કે મારી સાથેજ બીજું કોઈ સૂઈ રહે છે. મારી પાસે બીજું કોઈ હતું નહિ તો પછી

સૂનાર કોણ, એ જોવા મેં તે સૂનાર તરફ મોઢું ફેરવ્યું. એટલે સૂનાર ખડખડાટ હસતો ઉભો થઈ ચાલવા માંડ્યો. મેં ખાટલામાં બેઠા થઈ ફાટી આંખો જોયા ક્યું. જનાર ધરબહાર જતો નહતો પણ ધરના અંદરના ખંડમાં જતો હતો. મારાથી ચમકીને બૂમ પડાઈ મઠ. 'કોણ છે 'હયા તું?' પણ તે ખંડમાં ચાલ્યો ગયો. બૂમ સાંભળી ભૂધર-મારો દીકરો ભળ્યો, મેં તેને વાત કરી કે અંદરના ખંડમાં કોઈ આક્રમી ગયો છે. એટલે તેણે માન્યું નહિ. મેં મારી દીકરી કુંવરને બૂમ મારી અંદરથી જગાડી અને દીવો કરીને ખંડ તપાસી જોવા કહ્યું. તેણે દીવો કરી બધે જોઈ લીધું પણ કોઈ નહતું. ભાઈ અને બહેન અને કપડા આપી સૂઈ ગયાં. દીવો જોલવાયો કે તરતજ પેલો ખડખડાટ હસનાર આક્રમી અંદરના ખંડમાંથી નીકળી બહાર આવી મારી સામે ઉભો. હું વિચારમાં પડ્યો. 'આ તે સ્વપ્ન' કે સાચું?' ત્યાં તો તે એવું હસ્યો કે તે અવાજથી ખરેખર હું ભગી ઉઠ્યો ત્યારેજ મને ખબર પડી કે એ બધું મને હંધમાં બીટી ગયું હતું. મારી દીકરી અને દીકરાને મેં જગાડ્યાં નહતાં, એની ખાત્રી સવારે તેમને પૂછવાથી થઈ.'

'દરરોજ રાત્રે આમ બને છે?'

'ના, જુઠા જુઠા બનાવો બને છે, પણ હંધમાં. એટલે એ હંધ નહિ પણ મને કુઝ કેનારી પીડા બની ભય છે. મારી ખરી હંધ રહીજ નથી.'

'બધાં સ્વપ્નમાં એક ભતની આકૃતિ આવે છે?'

'ના, જુઠી જુઠી. વળી કોઈ વખત સ્ત્રી તો કોઈ વખત પુરુષ, કોઈ વખત પાડો તો કોઈ વખત મજર, કોઈ વખત હાથી તો કોઈ વખત સિંહ અને કોઈ વખત ર...' ભારમણ બોલતાં અટકી ગયો.

'કેમ થયે છે ભારમણ?' ભીમગીરીએ અટકી જતા ભારમણને પૂછ્યું.

'એ તો અમસ્તું. એવી રીતનાં સ્વપ્નાં મને સતતાવે છે અને હંધને કાયમને માટે ઉડાડી કે છે.' જવાબ ગળી જતાં તેણે કહ્યું.

'કંઈક ક્રુપાવે છે ભારમણ! મનમાં રાખીશ નહિ. બહાર કાઢી આપ.' ભારમણ ગુંચવાયો.

'એ તો કોઈ વખત રત્નસિંહ તો કોઈ વખત ચંચળરૂપે આકૃતિઓ આવે છે અને મને સતતાવે છે.' ભારમણે ચોખવટ કરી.

'ભારમણ! રત્નસિંહને કાણે માર્યો?'

'ગુરુજી, મેં માર્યો?'

'સંવળને કાણે માર્યો?'

ભારમલ જવાબ ખાઈ ગયા.

‘કેમ નથી બોલતો ભારમલ ?’ બીમબીરીએ પૂછ્યું.

‘મને ખબર નથી.’

‘સાચું કહે છે ?’

ભારમલ ન બોલ્યો.

‘દીલમાં પાપ રમે છે. ભારમલ ! જીવનમાં શાન્તિ નહિ મળે.’

‘ગુરુજી ! રોમેરોમ પાપથી ભરેલું છે, શાન્તિ શી રીતે મળે ? છતાં શાન્તિ માટે તરફડું છું ત્યારે આપના જેવા સિદ્ધ સાંભરે છે. પાપને પડકો ત્યાં પણ થું કરવા રાખું ? શવજીને હજી કોઈએ માર્યા નથી.’

‘તો એ ક્યાં છે ?’

‘તે હું જાણતો નથી.’

‘એ કેમ બને ?’

‘ગુરુજી ! શવજી છટકી ગયા છે.’

‘તદ્દન બનાવડી, ભારમલ ! તું જીલ્લું બોલી તારી અશાન્તિ વધારી રહ્યો છે.’

‘ખરું કહું છું ગુરુજી ! શવજી મારી ચોક્કામાંથી નાઠો છે.’

‘તો પછી બધા તેને મરેલો કેમ જણે છે ? તારા હરભમ સુદ્ધાં ?’

‘એ મારું હજી કરેલું પાપ છે. ભતિ ભાઈઓને પણ ‘શવજીને મેં માર્યા’ કહી છેતર્યા છે.’

‘શા માટે છેતર્યા ?’

‘શવજી મને છેતરી ગયા, એ વાત બહાર ન આવે માટે.’

‘તો ખરેખર શવજી જીવે છે ખરું ?’

‘શી રીતે કહી શકાય ?’

‘ત્યાર પછી કોઈ ઠાકરડાએ તેને જીવતો જોયો છે ?’

‘કોઈ કહેતું નથી.’

‘હંધનો અભાવ અને સ્વપ્નની ભ્રાંત્યના ક્ષણે સિવાય બીજું કંઈ છે ?’

‘હા છે.’

‘શું ?’

‘મનની ચિંતા.’

‘કેવી રીતની ?’

‘આજલી રાતે આવેલું સ્વપ્નું’ કિવસે મનમાં સતત ચોળાયા કરે છે, અને અજ્ઞાધાર્યા, અચિન્ત્યા ભયની કલ્પનાથી દીલમાં ચરેડાટ થયા કરે છે.

રામેશભ ઉભાં થઈ ભય છે. કોઈ કોઈ વખત યરીર કમ્પી ભય એટલી અસર યરીર ઉપર થાય છે.’

‘ભારમલ ! તારો ઓથાર ભયંકર છે.’

‘ગુરુદેવ ! આપની પાસે તેનું વારણ હશે.’

‘વારણ ! ભારમલ તું ભૂલે છે. ઈશ્વરની નિર્ણીત વસ્તુ ઉપર માન-વીની ઇચ્છા મહોર નથી લાગતી.’

‘ગુરુદેવ ! ન સમભયું.’

‘પ્રભુ ઇચ્છા તને આવી રીતે ક્રુષ્ણી કરવાની હશે તો મારું કે તારું ત્યાં નહિ ચાલે.’ ભીમગીરીએ સ્પષ્ટ કહ્યું.

‘તો શું થાય, ગુરુદેવ ! દીલને કોરી કોરીને આ ઓથાર મને ખાઈ ભય છે.’ અસહાય બની ભારમલ બોલ્યો. તેનો ચહેરો નિરાધાર હતો.

‘ભારમલ ! એક ઉપાય છે, કરેલાં કર્મોની ભહેરમાં મારી માગી લે, અને સત્યવ્રતા બની હૃદય કપટને પ્રગટ કરી દે.’

‘ગુરુદેવ ! મારી ઇકોતેર પેઢી લાછ ભય.’

‘કેમ ?’

‘મારાં અધોર કર્મોના ભહેર એકરાશી.’

‘એવાં તેં શાં ઘોર કર્મ કર્યાં છે ?’

‘પાપ કરતાં પાકું નથી ભેયું. બચપણથી ચોરી શીખ્યો, ટાળી એકઠી કરતાં શીખ્યો. ટાળીનો આગેવાન બની બધાંને ચોરી કરતાં શીખવ્યું, રાજ્યની અંધાધુંધીનો લાભ લઈ લૂંટો આહરી, એકાકી મુસાફરો લૂંટ્યા, કંપનીનાં ભેડાં લૂંટ્યા, કુંવારી બનો લૂંટી, પતિની હાજરીમાં પત્નીઓને હેરાન કરી, અપચિત્ર કરી. મારી પાશ્વરી વૃત્તિનું અનુકરણ ટાળીએ કરવા માંડ્યું અને એ પાપ પણ મારે માથે લટાયું. ઘર ફાડીને ભારે ચોરીઓ આહરી. ઘરમાંથી જે આવ્યું તે ધન, માણસ, ઉપાડવામાં પાકું વળી ન ભેયું. પછી તો પાપ પોતે પણ મને ધિક્કારે એટલી હઠે હું જઈ પહોંચ્યો. સત્તાપ્રિય બનતાં કુટુંબીજનો અને સ્નેહીઓને કબાવવા માંડ્યો, ન કબાવ તેને હેરાન કરવાની અનેક મેલી રમતો આહરી. આખરે કેટલાક કાબથી, કેટલાક માકથી અને કેટલાક રોહ ખાઈને મારી સાથે થઈ ગયા. મારા મનોરથોની સાધના રૂપી શેતરંજના એ બધાં ખાઈ બન્યાં. મેં મારી અહત્યાકાંક્ષાએ પૂર્ણ કરી. નાગરોને નસાડ્યા, ગ્રામીણ અને મોંઘણનાં મોઢાં ભંધ કરી દીધાં, પથનાલને નિરૂપાય બનાવ્યો. મારી છતની શેતરંજ પૂરી થઈ.’

‘ભારમલ! તું છત્રી નથી પણ હાર્યો છે.’ બધું સાંભળી ભીમગીરીએ કહ્યું.
‘કેવી રીતે?’

‘જીવનના પ્રથમ ત્રણ પહોરની અસર થોડા પહોર પર ચાલ છે.’
‘એટલે?’

‘છંદગીભરનાં કૃત્યાતું ફળ વૃક્ષાવસ્થા ભોગવે છે.’
‘શી રીતે?’

‘તેં ન જ્યેષ્ઠ? તાંબડીમાં લાલ રંગનો બૂકો ભરેલો હતો, તે તારી વૃક્ષાવસ્થા પૂર્વેનાં કૃત્યા હતાં. વૃક્ષાવસ્થા સુખી બનાવવાની તારી આશાઓ, ઇચ્છાઓ અને મહેચ્છાઓ એ પેલી કપિલા ગાયનું દૂધ હતું. વૃક્ષાવસ્થા સુખી બનાવવાના તારા અનેકાનેક પ્રયત્નોરૂપી દૂધ જેમ જેમ તારા મનરૂપી તાંબડીમાં પડ્યા કરતું હતું તેમ તેમ તારાં પૂર્વ જીવનનાં કૃત્યોરૂપી લાલ રંગના કણો ઉછળી ઉછળીને બહાર આવી તારી શુભેચ્છાઓ રૂપી સ્વેત દૂધને લાલ રંગથી રંગીને ભરકર બનાવતા હતા.’

‘વૃક્ષાવસ્થામાં માફ જીવનવારિ ઉઠોળાઈ ગયું છે ગુરુદેવ?’

‘‘તારી ભતને એ પ્રશ્ન પૂછી જો. તેં દૂધ ખતે કોણું છે. તે વખતની તાંબડીની હાલત તેં જોઈ છે. તારા જીવન સાથે મેં કહ્યું તેમ તેને સરખાવી જો.’ ભીમગીરીએ ખુલાસો કર્યો.

થોડીવાર ભારમલ ન બોલ્યો. આંતરસ્થિતિ તપાસતો એ થોડી દાક્ષ મૂંગો રહ્યો.

‘ગુરુજી! જેમ હોય તો દૂધ સ્થિર થતાં લાલ કણ નીચે બેસી જઈ દૂધ સ્વચ્છ બન્યું છે તેનું શું?’

‘હા, હજી તારી મહેચ્છા એવું સ્વચ્છ ઘડપણ ચાલવાની હોય તે બનવાભોગ છે. પણ એવી વૃક્ષાવસ્થા પામવા માટે પતનનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જરૂરી છે.’

‘શું પ્રાયશ્ચિત્ત?’ આતુરતાથી ભારમલે પૂછ્યું.

‘પાપોની બહેરમાં કબુલાત અને નિર્મળ તથા નિરૂપદ્રવી જીવન જીવવાની શરૂઆત.’

‘પહેલું તો નહિ અને ગુરુદેવ! બીજું જરૂર બનશે.’

‘હું એ ન બાંધું. તારી વૃક્ષાવસ્થાનાં વારિને ઉઠોળાઓનાં ન રાખવાં હોય તો એ બે વસ્તુ આશર્યક છે.’

‘બીજું કંઈ?’

‘જેમાં આસ્થા હોય તેની ઇચ્છા એ હુકમ.’ બીજી આંખ કરતાં ભીમગીરીએ કહ્યું.

‘માયાબેર ગુરુદેવ ! આજથી હું આપનો શિષ્ય છું.’
‘શિષ્ય થવું સહેલું નથી. ગુરુની આજ્ઞા શિરોધાર્ય ગણવી પડશે.’
‘એ કંઈ અધરું નથી.’

ભીમગીરી ન બોલ્યા.

‘મને સ્વીકારો ગુરુદેવ ! પાપની જાહેર કચુલાત હમે કહો ત્યાં અને ત્યારે કરવા હું તૈયાર છું.’ ગજગળા થઈ જઈ ભારમલે કહ્યું.

‘રડીયા નહિ ભારમલ ! તારી અનિદ્રા ચાલી જશે પણ જ્યાં સુધી તારી મેળે તું તારાં પાપ જાહેર કરવા પ્રેરારો નહિ ત્યાં સુધી તારો અજ પો દૂર નહિ થાય.’

‘મારો ઓથાર જશે તો પછી મને ઝાઝી ચિંતા નથી.’

‘એ ચિંતા તારું આયુષ્ય ખાઈ જશે ભારમલ !’ પાપની જાહેરાત મરજીઆત માની બેઠેલા ભારમલને ભીમગીરીએ ચીમકી આપી.

‘મને રડાવે છે શવજી અને બીવડાવે છે રુદ્રસિંહ. તે સિવાયનાં પાપ મારે માટે જનતાં નથી લાગતાં.’

‘એ બે પાપ બીજાં અનેકને જીવતાં કરી લારી ચિંતા વધારી મૂકશે ભારમલ !’

‘તો પણ એવો ભયંકર ઓથાર તો હવે પછી અનુભવવા નહિજ પામું ને ?’

‘ઓથારથી તું એટલો ચમકે છે ?’

‘હા, મને જીવતો મારી નાખે છે એ ઓથાર. ધડપણની છાત્રા શરીરપર ઉતરી છે તેથી વિશેષ મન ઉપર અસર કરી ગઈ છે. મનોવૃત્તિઓ શિથિલ અને અપંગ બનતી જાય છે. મનની મક્કમતા ડગવા માંડી છે. હુકમની સદ્ધરતા નિરાધાર બનતી જાય છે, અને એક વખતનું નિષ્કંપ હુકમ સ્વપ્નની ભયંકરતાથી પાંદડાની જેમ ધ્રુજી ઉઠે છે. હું નિરાધાર બનતો જતો હોઈ એમ માફ મન મને કહેતું જાય છે. હું સ્વજન વિનાનો અને એકલવાયો બનતો જતો હોઈ, એવું મારું દીલ મને પોકારી પોકારીને કહેતું હોય એમ મને લાગે છે. રક્ષાવસ્થાની નિર્બળ માનસિક સ્થિતિ વખતે મને એ નિરાધારતા અને એકલવાયપણું મૃત્યુની શીતળતાનો કંપ પેદા કરે છે. ત્યારે હું જીવતો છતાં મૃત્યુને શરણે હોઈ એમ લાગ્યા કરે છે.’

‘તારો ઓથાર તારા જીવનમાં વ્યાપી રહ્યો લાગે છે. તેની અસરથી મુક્ત થવા તારે અનેક પ્રતોનો આશરો લેવો પડશે.’

‘શું પ્રત ગુરુજી ?’

‘અસત્ય ન બોલવું, ભળવું ન બોલવું, સાંજે ભોજન ન લેવું, અપોરના ભોજન સમયે મિતાહારી બનવું, બને તેટલો શ્રમ કરવો, કામમાં મચેલા રહેવું. સુતા પહેલાં અને નળ્યા પછી પ્રભુ સ્મરણ કરવું.’

‘એ પ્રતો મને જોયારમાંથી હગારશે ?’

‘જરૂર. ભારમલ ! સત્યનિષ્ઠાથી કરેલાં પ્રામાણિક કાર્ય નિષ્ફળ જતાં નથી.’

‘હપકાર, ગુરુદેવ ! આપ મારા હૃદયારક છો.’

‘હૃદયારક પ્રભુ છે. હું તો નિમિત્ત માત્ર છું. ભારમલ ! જીવનમાં શાન્તિ ચાહનારે અશાન્તિ ઉત્પાદક વ્યવહારોથી દૂર રહેવું જોઈએ.’

‘એટલે ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘એટલે જોમ કે તારો જોયાર તારા જીવન ઉપર અસર કરી ચૂક્યો છે. તે જોયાર તું ભૂલવા પ્રયત્ન કર. લયની કલ્પના કે સ્મૃતિ માણસને લય તરફ દોરે છે.’ જોયારને ભૂલવાની શીખ કેતાં લીમગીરી બોલ્યા.

‘જોયાર ભૂલું પણ રત્નસિંહ અને શવજીને હું ભૂલી શકતો નથી. મારી સ્મૃતિમાં તે કાયમના જડાઈ ગયા છે.’

‘ભૂલવા પ્રયત્ન કર અને તે ભૂલારો. પ્રયત્ન નિષ્ફળ નહિ નય.’ લીમગીરીએ હસા યવા માંડ્યું. ભારમલ તેમનાં ચરણોમાં આજોગ્રી પડયા.

દૂર બેઠેલા હરભમ, પ્રતાપ, મેરૂ અને બુધર હડી આગળ આવ્યા. તેમણે ભારમલના ચહેરા પરથી બીજાનાં ચિન્નો ખસી ગયેલાં જોયાં. બુધરના દીલમાં નીરાંત યહ,

‘કુશરગીરી !’ લીમગીરીએ બૂમ મારી.

‘હ.’ કહી કેશરગીરી હાજર થયા.

‘આ ભારમલ અને તેના સાથીદારો માટે સંજનાં વાળુની વ્યવસ્થા કરાવી લે.’

‘નહિ ગુરુજી ! મારે સાંજે વાળુ કરવું નથી.’ લીધેલા પ્રતની ચાહ જાણતાં ભારમલે કહ્યું.

‘અમારે ચઢી રહેવાનું નથી.’ હરભમે અને મેરૂએ કહ્યું.

‘અત્યારે વાલમ જવાય નહિ.’ લીમગીરીએ કહ્યું.

‘કેમ ન જવાય ?’ બુધરે પ્રશ્ન કર્યો.

‘રાત પડવા આવી છે.’

‘એની અમારે બીક કેવી ?’ હરભમે કહ્યું.

‘તો જેવી તમારી ઇચ્છા. ભારમલ ! તારે પણ જવું છે ?’
 ‘હા, ગુરુજીની આજ્ઞા હોય તો.’ ભારમલે કહ્યું.
 ‘ભલે, જાઓ ત્યારે.’ કહી ભીમગીરી છૂટા પડયા.
 પાંચે જણા જવા તૈયાર થયા. કેશરગીરી તેમને હરવાબલ સુધી
 મૂકી આવ્યા.
 પશ્ચિમમાં સૂર્ય પૃથ્વીને ભેટવાની તૈયારીમાં હતો. પાછા વળી કેશર-
 ગીરીએ સાયંઆરતીની તૈયારી કરવા માંડી.

પ્રકરણ ૭ મું

માર્ગમાં

વરણાસનો મઠ છોડી બહુ દૂર નહિ ગયા હોય ત્યાં હરભમે
 દૂરથી બળદગાડી આવતી હોય એવી શંકા ડશાંબી.
 ‘હશે કાંઈ,’ કહી ભૂધરે બેપરવાહી બહેર કરી.
 ‘ગાડું ફોડવું આવતું હોય એમ લાગે છે.’ ભેરથી અખરતી બળદગાડી
 ઘંટડીઓનો રણકાર સાંભળી મેરઝે કહ્યું.
 ‘જે હશે તે સાચું મળશે.’ કહી ભારમલે પોતાની ત્રિતિ વધારી.
 શોરૂકે ગયા અને રસ્તા બન્ને બાજુએ શેરની વાડવાળો અને
 સાંકડો બની ગયા. મહાપ્રયાસે ગાડું તે સાંકડા માર્ગમાં પસાર થઈ
 શકે તેમ હતું. માર્ગ લાંબો અને રેતાળ હતો. બન્ને બાજુએ પાકથી
 ભરેલાં ખેતરો હોવાથી માર્ગ ફરી નવી કેડી પાડી શકાય તેમ નહતું.
 સામેથી આવતું ગાડું બહુજ નજીકમાં હોય તેમ બળદગાડી ઘંટડીઓનો
 રણકાર બહેર કરતો હતો.
 ‘અહીં ધડીક શેભીએ.’ માર્ગને નાકે ઉભા રહી હરભમે કહ્યું.
 ‘ભલે ત્યારે, ગાડાને જવા દો.’ કહી ભારમલ ગાડાનો માર્ગ મૂકી
 બાજુએ જઈ બેઠો. બીજાઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું.
 ‘મહંત જબરો સિદ્ધ.’ ભૂધરે કહ્યું.
 ‘હોયજને, વરણાગની ગાદીનું તપ તપે છે.’ હરભમે ટાપસી પૂરી.
 ‘તો પણ આવો સિદ્ધ આપણે થયો સાંભળ્યો નથી.’ ભૂધરે કહ્યું.
 ‘અરે, એવા તો ઘણા સિદ્ધ આ ગાદી ઉપર થઈ ગયા.’ હરભમે કહ્યું.
 ‘થઈ ગયા તેની ના નહિ પણ ભીમગીરી જેવા થયા નહિ હોય
 અને થશે પણ નહિ.’ વિચારોની રિયરવા પ્રાપ્ત કરતાં ભારમલ બોલ્યા.

‘કાકા ! એ તો એમ લાગે પણ તેનાં નીવડે વખાણ.’

‘એમાં શું નીવડવાનું છે ? મારો રોમ તો બહુ ઘણમથી હતો ગયો. હોય એમ લાગે છે. નથી મારાપર બંધ થયો, નથી કોઈ બીજી વિદ્યા અજમાવવામાં આવી, તો પણ મારી ચિન્તાનો અર્ધો ભાર એની મેળે ચોંટો થઈ ગયો. તે ઉપરથી તો હું કંઈ ચૂક્યો કે ભીમગીરી જેવા થયા નહિ હોય અને થશે પણ નહિ.’ ભારમલે પોતાનું કુઃખ હરનાર ભીમ-ગીરીનાં વખાણ કરતાં કહ્યું.

‘એ તો સાચું. મઠમાં ગયેલું કુઃખી માનવી પોતાનું કુઃખ ત્યાં મૂકીનેજ બહાર નીકળે છે.’ હરભમે ભારમલનું ગાયું ગાવા માંડ્યું.

‘હરભમ, ગાડામાં કોઈ બાઈ હોય એમ લાગે છે.’ વાતો કરતાં ગાડું નજીક આવ્યું હતું, ગાડામાં બેઠેલી સ્ત્રીને બેઠા ભારમલે કહ્યું.

હરભમ ઉઠ્યો. ગાડું દૂરથી આવતું હોય એમ લાગતું હતું. તેના પાછલા ભાગ પર ઘાસ બાંધેલું હતું.

‘ક્યાંથી આવો છો ?’ હરભમે ગાડાવાળાને પૂછ્યું.

‘વડનગરથી.’ ગાડાવાળાએ જવાબ આપ્યો.

‘ક્યાં જવું છે ?’ કરડાકીથી હરભમે પૂછ્યું.

‘હરભમ,—’ હરભમે પાછળ બેયું. ભારમલ તેને બોલાવતો હતો.

‘વરલાગના મઠમાં.’ ગાડાવાળાએ કહ્યું.

‘અંદર કોણ છે ?’ ભારમલના બોલાવ્યા તરફ લક્ષ ન આપતાં હરભમે વળી પૂછ્યું.

‘એક બાઈ અને તેનો ઘણી છે. ગાડાવાળાએ કહ્યું. ગાડામાં બેઠેલી બાઈએ આ સાંભળી આગળ બેયું.

‘નીચે ઉતારો.’ હરભમે હુકમ કર્યો.

‘હરભમ ! જવા દે. બધાં મઠમાં નય છે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘અરે, ભલેને ગમે ત્યાં જતાં હોય. નીચે ઉતારો.’ હરભમે નિશ્ચયથી કહ્યું.

‘હરભમ ! મારું—ભારમલનું કુંડું માન અને તેમને જવા દે.’ આજીજ કરતો હોય તેમ ભારમલ બોલ્યો. ભૂધરજીએ આગળ આવી હરભમને રોકવા તેનો હાથ પકડ્યો.

‘ભારમલ કાકા ! તમે છો કે ?’ ગાડામાંની સ્ત્રીએ ઉતરતાં કહ્યું, ‘અને હરભમજી ! તમે મને પણ લૂંટરો કે ?’

‘તું કોણ છે ?’ હરભમે પોતાને સંબોધતી સ્ત્રી તરફ ધારીને બોલતાં કહ્યું.

‘હું? હું અલકા.’ સ્ત્રીએ કહ્યું.

‘અલકા કોણ, હરભમ?’ ભારમલે હરભમને પૂછ્યું. હરભમ ધડીબર વિચાર કરતો ચોપ્યો. ‘અલકા કોણ?’ તેના મનને પ્રશ્ન થયો. ઝાળખાણ પડવા પહેલાં તે શું જવાબ આપે?

‘ન ઝાળખી ભારમલ છ? હું અલકા. કાનો છ ઇડરિયાને કેશવનો? સ્ત્રીએ પહોંચાડનાર હું અલકા. જેને કારણે કેશવે પ્રાણ ખોધો તે હું અલકા.’ ગાડામાં સૂતેલો પુરુષ બેઠો થયો. ત્રીસેક વર્ષની જાળરમાન યુવતી અલકાનો પતિ તદ્દન કુશ અને કબળ હતો.

‘હરભમ! ગાડું જવા દે. એ તો અલકા છે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘અલકા છે માટે મારે તેને ખતાવી દેવું છે કે કેશવને મારી નાંખાવનારનું વેર હરભમ લઇ શકે છે.’ અલકા આ વિધાને કંપી હતી.

‘નહિ હરભમ, તને મારા સોજંદ છે. અલકાને જવા દે, તેને સતાવીશ નહિ.’ ગાડામાં બેઠેલો અલકાનો કહી પતિ ફરીથી સૂઈ ગયો.

‘કેશવને માર્યાનો યશ રત્નસિંહને અપાવનાર, આ અલકાને હું આજે ખતાવી કહ્ય, ભારમલ કાકા.’ હરભમે કોઇ ચઢાવતાં કહ્યું.

‘હરભમ! પાપી ન બન. કેશવ પાપી હતો. તેને પાપનો ખટલો મળ્યો હતો. અલકા નિર્દોષ છે. નિર્દોષને દુઃખી કરી વધારે પીડા નહોરીશ નહિ.’

‘ભારમલ કાકા!’ કહેતી અલકા ભારમલ તરફ ચાલી. હરભમે તેને માર્ગમાં જતાં હાથ પકડીને રોકી. અલકાને હાથ આપો થતો જતાં હરભમને પણ સુંવાળો લાગ્યો. હાથ તેણે વધુ દાબ્યો. અલકા છળી હતી,

‘હરભમ છ! મને મૂકી દો.’ તેણે મોટેથી બૂમ મારી. તેનો પતિ ગાડામાં ફરીથી બેઠો થયો.

‘હરભમ! છાડી દે.’ કહેતાં ભારમલે એકાએક હતી હરભમનો હાથ પકડ્યો. હરભમે અલકાને હાથ છાડી દીધો.

‘ભારમલ કાકા! તમે નકામી છઠ કરો છો.’ હરભમે નિરાશ થતાં કહ્યું- ‘છઠ નથી. અલકાને લૂંટવાનો મને કે તને હક્ક નથી.’

‘કેમ?’

‘તે વરણાગના મઠના આશ્રયે જાય છે.’

‘જેટલે?’

‘મહંત મારા ગુરુ છે.’ ભારમલે ચોખ્ખવટ કરી. હરભમે પોતાનો સ્વાચ્છ સ્પર્શથી આઢાહતો હાથ પોતાના અંગરખા સાથે ઘસી દીધો.

‘અલકાબહેન! ગાડામાં બેસી જાઓ.’ હરબમે કહ્યું.

અવાક બનતી જતી અલકા બોલ્યા વિના ગાડામાં ચઢી ગઈ.

‘ગાડીવાન! ગાડાને આગળ હાંકો.’ હરબમે કહ્યું.

‘ધડીક થોભો.’ ભારમલે કહ્યું.

‘કેમ?’ અલકાએ પૂછ્યું.

‘બહેન! વરણાગ કેમ ભય છે?’ ભારમલે તેને પૂછ્યું. અલકાએ જવાબ ન આપ્યો.

‘કેમ ન બોલી? તારા વરને કેમ આમ સુવાડી રાખ્યા છે?’ ફરીથી ભારમલે પૂછ્યું.

‘કાકા! તે માંદા છે.’ અલકાએ કહ્યું.

‘થું થયું છે?’ કહી ભારમલે અલકાના પતિના શરીરે હાથ લગાડયો, સ્ત્રીરત્ની ગરમી સમઘાત હતી. નાડી નિર્બળ અને ઘસાએલી હતી.

‘કોણ રોગ છે?’ ન સમજતાં ભારમલે પૂછ્યું.

‘નથી સમજતું.’ કહી અલકાએ રડવા માંડ્યું.

‘રડીશ નહિ બહેન! લીમગીરી તારૂં કુખ મટાડરો.’

‘કાકા! વહેમતું ઝાસડ કુનિયામાં નથી. પણ મન વાળવાનાં વલખાં કરે છું.’ રડતાં રડતાં અલકાએ કહ્યું.

‘શાનો વહેમ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘કેશવનો.’ બોલી અલકા ચૂપ થઈ ગઈ.

ભારમલ ચૂપ થઈ ગયો. પોતેજ અલકાનો ગુન્હેગાર હતો. તે ગાડાથી દૂર ખસી ગયો.

‘બહેન! પ્રભુ તારૂં ભણું કરશે. હું ભણું છું કે તું શુદ્ધ અને નિર્મલ હોયતી હતી, જે પાપીના પ્રપંચથી તારી આ દયા થવા પામી છે તે પાપી તેના પાપનું ફળ ભોગવી રહ્યો છે. ગાડીવાન! હવે ગાડું હાંકો. વરણાગ નજીકમાંજ છે.’

ગાડું વરણાગ તરફ આગળ વધ્યું. ભારમલ અને તેના સાથીદારો વાલમને રસ્તે આગળ વધ્યા.

‘ભારમલ કાકા! અલકા ખરેખર કુખી લાગે છે.’ હરબમે કહ્યું.

‘એ પાપ મારે શીર છે.’

‘શી રીતે?’

‘કેશવનું ખૂન કરાવનાર અલકાનો સંસાર રોળી નાખવાનું મંકાવતું રથી તેના ઇવનમાં જોર રેડ્યું છે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘તો આજે તમને તેની ક્ષમા કેમ આવી?’

‘અમે બંને એકજ સિદ્ધને આશરે જઈ રહ્યાં છીએ, માટે પાપ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અગર ક્ષણ ભોગવવું તે કરતાં પાપ ન કરવું, એ ઉત્તમ છે.’ ભારમલે કારણ બતાવ્યું.

થોડેક સુધી સર્વે બોલ્યા વિના ચાલ્યા. ભારમલ ભૂતજીવનના પડછાયા એક પછી એક વણાસી રહ્યા હતા. અલકાની યાદે તેને અનેક ભૂતની વાતો સાંભરી આવી. દરેક પ્રસંગમાં તેનું પાપ તેની નજરે પ્રત્યક્ષ થવા માંડ્યું. એટલાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા બેસે તો? એકજ જીંદગી તે બધાં પ્રાયશ્ચિત્ત માટે બસ હતી શું?

તેના સ્મૃતિપટ કેશવ ચમકી ગયા. ‘નીંદર, બાહોશ અને ચાલાક છતાં અપ્રામાણિક અને ક્ષમાખોર. લાલચમાં લપટાઈ ‘દ્વંદ્વનાભનુ’ શ્રૂન કરવા તૈયાર થયેલો. બાળી નાખવા તૈયાર થયેલો. રંભાના મોહ ખાતર જીવન બરબાદીને વરી ચૂકેલો. પ્રાણ પાચરવા તૈયાર. અલકાને ક્રૂર પોતાની અભિલાષા સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે માની તેનો જીદો પ્રેમી બનેલો. એવા એ કેશવના મૃત્યુ માટે કોણ જવાબદાર?’ ભારમલની વિચારપરંપરા થંભી ગઈ. ‘કેશવને તેના પ્રામાણિક માર્ગ પરથી દૂર દૂર ખીણ તરફ ધકેલી જનાર ભારમલ પોતે હતો. તેની પાસે પાપાચરણ કરાવનાર પણ તે પોતે હતો. ત્યારે કેશવ શું તેનું રમકડું હતો?’ ભારમલે આંખો મીચી ચાલવા માંડ્યું. વિચારો વહેતા અટકાવવા તેણે મન ઉપર કાબુ લાવવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેમ કરતાં તો તેજ વિચારો તેના મન પર બમણા વેગથી સવાર થઈ તેને પજવવા લાગ્યા. ભારમલ લાચાર બન્યો.

‘ભારમલ કાકા!’ મેરઝે પૂછ્યું: ‘અલકા વરણાજમાં જઈને રહેશે કે શું?’

‘કંઈ કહેવાય નહિ.’ ભારમલે વિચારોમાંથી ભજીને કહ્યું.

‘ભીમગીરી તેના પતિને એકાએક તો શી રીતે સાબો કરશે?’ બુધર બોલ્યો.

‘સિદ્ધની વાત ન કરામ, પણ બે પળમાં સાબો કરી આપે પણ ખરા.’ ભારમલે કહ્યું.

‘હું નથી માનતો ભારમલ કાકા! સિદ્ધ તેનો રાજ મટાડવા ક્ષમા કરશે, એમ હું ધારું છું.’ હરભમે કહ્યું.

‘એમ પણ બને. હરભમ ! મારે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે.’

‘ક્યા પાપનું ?’

‘હમણાં અલકાએ કહ્યું તે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘તમે શી રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરશો ?’

‘સિદ્ધ કહે તે રીતે.’

‘ફરી પાછા વરણાગ આવશો ?’

‘હા, વરણાગના મઠમાં કાયમ વસવાટ કરવાની હું ઇચ્છા રાખું છું.’

કુખના યોગા ત્યાં નથી પહોંચતા.’ ભારમલે મનોભાવના વ્યક્ત કરી.

‘તમે સુખી થતા હો તો એમ કરવાને પણ હું ખુશી છું, બાપુ !’

બુધરે કહ્યું.

‘આજે તો નહિ ?’ હરભમે યોખવટ માગી.

‘ના, આજે નહિ. સિદ્ધ કહે ત્યારે.’ ભારમલે સ્પષ્ટ કયું. વાતોમાં તેમણે એએક ગાઠનો માર્ગ કાપ્યો હતો. વાલમ એકાઠ ગાઠ દૂર હતું. સીમ વાલમનીજ હતી.

એકાએક આગળ ચાલતાં ભારમલ અટકી ગયા.

‘કેમ બાપુ ! શું છે ?’ પાછળ ચાલતા બુધરે કહ્યું.

‘તેં જોયું, બુધર ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘શું બાપુ ?’ બુધરે પૂછ્યું.

‘કંઈ નહિ.’ બાનમાં આવતાં ભારમલ જોડ્યા. બે ચાર સ્વપ્નમાં તે ચમકી ઉઠ્યો હતો અને તેનાથી એકાએક બેસાઈ ગયું હતું.

‘ભારમલ કાકા ! તમારો વિચારવાયુ હજી મટ્યો નથી લાગતો.’

હરભમે કહ્યું.

‘મટશે, ધીમે ધીમે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘બાપુ ! વાલમ નજીક છે. હવે થોડીકવાર અહીં બેસીશું ?’ બુધરે હરખાસ્ત મૂકી.

‘ના, બેસવાની જરૂર નથી. મારા શરીરે યાક ભરાઈ ગયા છે. ઠીલ આરામ માગે છે, માટે સીધા ઘેરજ જઈએ.’

‘આજે મીઠી ઢંધ આવશે એમ લાગે છે ?’ મેરૂએ પૂછ્યું.

‘સાંજુરૂની કૃપાથી રાતે મીઠી ઢંધ આવશે, એમ લાગે છે.’ ભારમલે કહ્યું.

‘તો કાકા ! તમારો રોગ ગયા સમજો,’ મેરૂએ કહ્યું.

‘એ તો સિદ્ધના હાથ અડક્યા કે કામ ફોલેડ થવાનુંજ.’ બુધરે ટાપસી પૂરી.

‘કાલે રાવડીએ આવરો?’ હરભમે હરખારત પ્રશ્ન.

‘આવીશ તો ખરો, પણ બહુ મોડો.’

‘કેમ?’

‘ખાલી અને ખાલી વાતોથી હવે મને ચીડ ચઢે છે. કાલે નમતા પહોરે ભજનમંડળી બોલાવજો. હું ત્યારે આવીશ.’ ભારમહે કહ્યું.

‘એમ કરીશું, પણ કંઈ?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘એ જ. પેલા રાવણ હથવાવાળાને પણ બોલાવજો.’ ભારમહે સલામણ કરી.

‘સારું.’ હરભમે કહ્યું.

ભારમલ નિજવૃત્તિઓને આંતરું ખ બનાવી રહ્યો હતો. ભક્તિને તેનું ઉપકરણ બનાવવા તે ઇચ્છતો હતો.

ગામ આવ્યું અને સર્વે વિખૂટા પડ્યા. બુધર અને ભારમલ ધરે આવ્યા ત્યારે બારણામાં કુંવર રાહ ભેટી ઉભી હતી.

‘આવ્યા બાપુ?’ તેણે પૂછ્યું.

‘હા, બેટા!’ ભારમહે કુંવરના માથે હાથ દીધો. હાથમાંથી અમૃત વર્ષાતું હોય તેમ કુંવરને લાગ્યું.

પ્રકરણ ૮ મું

કામેશ્વરનો સંસાર

પૃથ્વી યતાંજ હમાએ પયારીનો ત્યાગ કર્યો. મૃત પતિ-પદ્મનાભને હૃદયથી સ્મરી તેણે દૈનિક જીવન ચર્ચા શરૂ કરી. મીઠા હલકભર્યા કંઠે તેણે પ્રભાતીક ગાવા માંડ્યું. પ્રભાત રાગ સાંભળી અંદરથી સુરેખા ભગી હતી. તેણે કામેશ્વરને જગાડ્યો, અને બહાર આવી ગૃહકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ. કામેશ્વર શયન ખંડેનો ત્યાગ કરી મેડીના આગળના ભાગમાં આવ્યો. ત્યાં પતેશ્વર પયારીમાં બેઠો બેઠો આંગળીના વેઠે ગણિત ગણી રહેલો તેણે જોયો. બાળુમાં રંગેશ્વર અને તેની બાળુમાં નાનકડો ગંગ સૂતેલા હતા. નિરવ પગલે કામેશ્વર પોતાના અધૂરા ચિત્ર પાસે જઈ બેસો. બારીમાંથી વીતી જતી રાત્રિ અને આવી રહેલા અગ્નિના આછા પ્રકાશથી ચિત્ર આકૃં આકૃં દેખાતું હતું. કેટલીએ પણ સુધી કામેશ્વર ચિત્ર તરફ નેહ રહ્યો. તે બધો સમય પતેશ્વર પોતાના ગણિતના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હતા.

પ્રકાશ વધ્યો. ચિત્રની વિશિષ્ટ રેખાઓ સ્પષ્ટ જણાવા લાગી અને કામેશ્વરે પીંછી હાથમાં લીધી.

‘લાઇ! આજનો યોગ સુંદર છે.’ ચિત્ર પર પીંછી અજમાવવા જતા કામેશ્વરે પતેશ્વરને બોલતાં સાંભળ્યો.

‘શાનો યોગ?’

‘મારે વાલમ છોડી જવાનો.’

‘કુમ?’

‘યોગ કહો છે કે આને હું વાલમ છોડું’ તો નસિમ ચારી આપે.’
પતેશ્વરે કહ્યું.

‘શાની?’

‘ધન કમાવાની.’ કામેશ્વર સંલિખી રહ્યો.

‘તો જાઓ.’ તેણે કહ્યું.

‘બા રત્ન આપરો?’ પતેશ્વરે શંકા દર્શાવી.

‘કુમ નહીં આપે?’

‘પિતાજીના મૃત્યુને આને એક માસ પુરો થાય છે.’

‘આપણે બાને પૂછી લઈએ.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘પછી બીજા આવે યોગ મારી છંદગીમાં નથી.’

‘કાંઈ પણ કાળે?’

‘ના, આને નહિ જઈ’ તો વરસ પછી જવાનું થશે. પણ શોડા સમય માટે.’

‘તો એમ રાખજો. આને બા ના પાડે તો.’

‘ભલે.’ હોઠે આવેલું પાકું લેઈ જતાં પતેશ્વર બોલ્યો. અને તે પથારી સજી નીચે ઉતર્યો.

કામેશ્વરે પોતાનું ચિત્ર કામ ચૂકવ્યું.

હળુ સૂર્ય ડગ્યો નહતો એટલામાં સુરેખા ઉપર આવી, તેણે રંગેશ્વર અને અંગને જગાડ્યા. પથારીઓ સમેટી લઈ કામેશ્વરના ચિત્રકાર્યને નિહાળી રહી.

‘પિતાજીના મરણને આને એક માસ પૂરો થયો.’ તેણે કહ્યું.

‘મને ખબર છે.’ કામેશ્વરે જવાબ દીધો.

‘પણ તમારું એક ચિત્ર હળુ પૂરું થયું નહિ.’

‘ન પણ થાય.’ બેઠકારીથી કામે જવાબ દીધો.

‘બા નીચે બોલાવે છે.’ સુરેખા બોલી.

કામેશ્વરને એ શબ્દોએ ચિત્રસૃષ્ટિમાંથી પાછો ખેંચ્યો. તેણે સુરેખા તરફ જોયું. ઉધડતા તેજ:પુંજમાં નવરૂનાતા સુરેખાની મુખરેખાઓ ગુલાબી હાસ્ય હસી રહી હતી, પણ ચિત્રકાર ઉન્નતાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે તે પહેલાં તો સુરેખા નીચે ઉતરી ગઈ. કામ વગર બોલે તેની પાછળ દોરાયો.

નીચે પરસાળમાં ઉમા બેઠી હતી. તેની સામે પતેશ્વર શાન્ત ચહેરે બેઠેલો હતો. સુરેખા ગૃહકાર્યમાં લાગી ગઈ. કામેશ્વર ઉમા પાસે જઈ બેઠો.

‘કામ ! પતેશ્વર આજે જ જવાનો નિર્ણય કરી બેઠો છે.’ ઉમાએ કહ્યું.

‘હા મા ! એ વાત તેણે મને કહી.’ કામેશ્વર વધુ ન બોલ્યો.

‘હું કહું છું કે હમણાં રહેવા કે. તારા પિતાના મરણને એક સંવત્સરી વીતી જવા કે.’ ઉમાએ આગળ કહ્યું.

‘એમ કરે તો પણ મારી ના નથી.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘બાઈ ! મારો ભાગ્યોદય શા માટે અટકાવે છે ?’ પતેશ્વરે નમ્રતાથી કહ્યું.

‘તું શામાં તારો ભાગ્યોદય માને છે ?’ ઉમાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ધનપ્રાપ્તિમાં.’ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘કામ ! તારા બાપે કહેલી પેલી હીરાના હારની વાતની તને ખબર છે કે ? અને તેમણે વાલમને અર્પેલી પેલી જમીન ? તને પતેશ્વરમાં સ્વાર્થ નથી જણાતો ?’ કામેશ્વરને સંબોધી ઉમાએ કહ્યું.

‘હા, સંસારમાં નિરાધારતા જોનાર માણસ સ્વાર્થી બને છે. પતેશ્વરને કંઈક એમ થયું હોય તો નવાઈ નહિ.’ કામે કહ્યું.

‘શું ?’ પતેશ્વરે પૂછ્યું.

‘નિર્વાહની મુશ્કેલી, બીજું તો શું ?’ કામેશ્વરે ચોખવટ કરી.

‘ના બાઈ ! મને એમ નથી. મારે મારું જ્યોતિષ જ્ઞાન અજમાવવું છે.’

‘અહીંનું ક્ષેત્ર નાનું પડે છે ?’

‘નાનું નહિ પણ મારે માટે નકામું છે.’

‘કેમ ?’

‘આ ભૂમિમાં ઉછર્યો માટે અહીં મારી કીંમત કોડીની છે.’ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘તો તારે મોટાઈ માટે વતન તજવું છે ?’ ઉમાએ કંઈક સમજતાં કહ્યું.

‘મોટાઈ નહિ પણ નામના માટે.’ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘તો વધુ એક વર્ષ શેકાઈ જા. તારું જ્ઞાન અહીં અજમાવી જા. છતાં નિરાશા મળે તો ભલે જા.’ ઉમાએ કહ્યું.

‘હવે પછીનો થાગ આજના જેટલો શ્રેષ્ઠ નથી.’ પતેશ્વરે સ્પષ્ટ કયું.
‘તારાં લગ્ન થયા પહેલાં તું ભય, એ મને થાગ્ય નથી લાગતું.’

હમાએ કહ્યું.

‘મારાં લગ્ન? એમાં શું બાકી છે? તું કહે તે કિવસી પરણી લેવા તૈયાર છું.’ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘તો પણ લગ્ન પહેલાં હું તને જવા કેવામાં ખુશી નથી, માટે બાક માસ રોકાઈ જા. આજે તો તારા પિતાના મૃત્યુને એક માસ પુરો થાય છે. આજે તારાથી ન જવાય.’ હમાએ સ્પષ્ટ કહ્યું.

‘ભલે.’ કહી પતેશ્વરે ઉઠ્યો. કામેશ્વર પણ ઉઠ્યો.

‘ખોટું લગાડીશ નહિ. પિતાજીની આજ્ઞા માનતાં ચૂક્યો નથી તો આજે બાની લાગણી કુલ્મવીશ નહિ. જીવન અનેક યોગોથી ભરેલું હોય છે.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘ભાઈ! એનું મને કંઈ નથી. ધનપ્રાપ્તિનો થાગ ચાલ્યો ભય છે. એટલીજ ફીકર છે.’

‘આપણી પેઢી ધનપ્રાપ્તિ પાછળ જ દોડનારી નથી. તે સિવાય બીજાં ધણાં મહત્વનાં કાર્યો હોય છે.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

પતેશ્વરે કંઈ બોલ્યો નહિ. ત્રામે આવતા ગંગને તેણે હૃષીથી હંચકી લીધી.

‘તા...તા’ કહેતો ગંગ તેની કાંઠે વળગી પડ્યો.

નિરૂપદ્રવી જીવન જીવવાની મહત્વાકાંક્ષાથી પોષાએલા કામેશ્વરે ફરીથી પીંછીને આશ્રય લઈ ચિત્ર કામમાં મન પરોવ્યું, પણ આજે તેના નસીબમાં એકાગ્ર થવાનું સર્ગએલું ન હતું.

‘ભાઈ!’ નીચેથી પતેશ્વરે તેને બોલાવ્યો.

‘કેમ?’

‘અહીં આવો તો.’ આદ્રંભાવે પતેશ્વરે કહ્યું.

‘શું છે?’ કહેતો કામ ગડપથી નીચે ઉતર્યો. પતેશ્વરે આવી રીતે તેને કોઈ કિવસ બોલાવ્યો ન હતો.

પતેશ્વર ચત્તી પડેલી બેઠાન સુરેખાને હંચકી ચોરડા તરફ લઈ જતો હતો. રંગેશ્વર અને ગંગ નિરવેશ બાવે બેઠા રહ્યા હતા. હમા ચોરડામાં પથારી કરી રહી હતી.

કામનું હૃદય બેસી ગયું. સુરેખાને એકાએક શું થઈ ગયું, તે ઠાંધથી કંઈ સંકાયું નહિ. સુરેખાને પથારીમાં સુવાડવામાં કામે પતેશ્વરને મદદ

કરી. તેની નાડી તપાસતાં નિયમિતતા માલમ પડી. આંખો અર્ધ ખુલ્લી અને શાન્ત હતી. હઠીનો નિર્ણય કરી સકાય તેવું એક બાલ ચિહ્ન હતું નહિ.

ચોક્કસ વારે પરીનો ઉલ્કરાઈ આવી વચ્ચે બીંબક ગયાં. હમા મુંઝાક. વિરોધ પવન ન લાગે તેમ આછો આછો પવન નાખવાનું પતેશ્વરે શરૂ કર્યું. લલાટ પરનાં સ્વેદમિન્ડ લૂછતાં હમાએ જણ્યું કે કપાળ, પણ ગરમ ન હતું. શરીરે શીત એકા એક વ્યાપતું હતું કે શું ?

‘વહુ, બેટા સુરેખા!’ હમાએ પૂછ્યું.

સુરેખા બેહોશ હતી.

‘બાબી!’ પતેશ્વરે જૂમ પાડી બોલાવી પણ બેહોશ સુરેખાએ જવાબ ન આપ્યો.

કામ ફેડાયો. વેઘને બોલાવી લાવ્યા. વેઘે આવી નાડી તપાસી નિહાનને અંતે માનસિક વ્યાધિ કહ્યો. ઉપાયમાં ઠંડો પવન અને ઠંડું પાણી છાંટવાનું કહ્યું.

અર્ધા કલાકની પરિચર્યાને અંતે સુરેખાએ આંખો પૂરી ઉઘાડી. ચોમરહમ ફેરવી.

‘પતાબાહ! તમને મારાં વેષ્ટ કડવાં લાગ્યાં?’ પહેલો જ પ્રશ્ન તેણે પતેશ્વરને કર્યો. કામેશ્વર, વેઘ અને હમા અચંબો પામ્યાં.

‘બાબી! તમે સાલ’ યાચ્યો પછી વાત.’ પતેશ્વરે આગળ વાત ન બધે એ હેતુથી કહ્યું.

‘હું સાજી છું. મને કંઈ થયું નથી. તમે વાલમ છોડશો તો હું આ કેહ છોડીશ.’ સુરેખા બોલી.

‘બાબી! હું વાલમ નહિ છોડું.’ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘કહિ નહિ?’ સુરેખાએ પૂછ્યું. કામેશ્વર અને હમા સામ સામે જોઈ રહ્યાં. પતેશ્વરે જવાબ ન આપ્યો. તેની આંખમાં જળજળીયાં આવ્યાં હતાં.

‘કહો, મારા વીર; બાબીના મેણાથી હું વાલમ નહિ છોડું એટલું કહો. મને નિરાંત થાય.’

‘બાબી! હું વાલમ નહિ છોડું.’ ફરીથી એનું એ જ પતેશ્વરે કહ્યું.

‘કહિ નહિ?’

‘કહિ નહિ.’

‘સો વર્ષના યાચ્યો બાહ!’ કહી સુરેખાએ પથારીમાં બેઠા થઈ અંજને પડખામાં લીધો.

‘ગંગા ! આ તારા કાકાને કહે કે, હવે વાલમ જોડવાનું નથી.’ કહી ગંગને ગાથે તેણે ટપલી મારી.

હઠીને આરામ થયેલા જોઈ વાતાવરણ હલકું થતાં વૈધરાજે વિહાય લીધી. કામેશ્વર તેમને બારણા સુધી વળાવી આવ્યા.

‘શું હતું સુરેખા ?’ હમાએ હકીકત બહુવા પૂછ્યું.

‘એ તો અમારી ટિચર બાબીની વાતો. બા ! એમાં તમારે શું કામ ?’ પતેશ્વર સામે જોઈ હસતાં સુરેખાએ કહ્યું. પતેશ્વર અબોલ બેસી રહ્યા.

થોડી વારે ગંગને લઈ રંગેશ્વર બહાર રમવા ગયા. પતેશ્વર બીજા કામમાં પડ્યો. હમા ગૃહકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ. વાતાવરણની ગંભીરતાથી મુક્ત નહિ થયેલા કામેશ્વરના લલાટમાં ચિંતાની રેખાઓ સ્પષ્ટ તરી રહી હતી. તેની પૃચ્છાવૃત્તિએ એકાંત મળતાં વિશેષ જિજ્ઞાસા બતાવી અને પતિની જિજ્ઞાસાને પોષવાની તક શોધતી સુરેખાને એકાંત મળી ગઈ. પથારીમાં બેઠે બેઠે તેણે કામેશ્વરને ઈશારાથી વધુ નજીક બોલાવ્યા. કામ ખેંચાયા.

‘આમ બેસો.’ કહી તેણે કામને નજીક ખેંચી પોતાની બાજુમાં અડીને બેસાડી લીધા.

‘તને શું થઈ ગયું ?’ કામની વાચા ખૂલી.

‘મને ખોટું લાગ્યું.’ સુરેખાએ ચોખવટ કરી.

‘કેમ ?’

‘પતાભાઈએ વાલમ જોડવાની બા પાસે રત્ન માગી એટલે.’

‘એમાં તારે શું ?’

‘મેં ગઈ કાલે જ તેમને હસતાં હસતાં કહ્યું હતું કે, જ્યોતિષની સહાયથી ‘હું આમ ધન મેળવું’, હું તેમ ધન મેળવું’ ની વાતો કરેા છે, પણ હજી સુધી બાબીના હાથમાં એક પાઈ પણ લાવી ચૂકી નથી. ખોટી બડાશ ચાને ઢાંકે છે ?’

‘તે ખોટું ક્યું. પતેશ્વર રીસાળ છે.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘પણ મેં તેમને મનાવી લીધાને ?’

‘હું નથી માનતો કે તે મનાયો હોય. સમય આવે તે ચાલી નીકળશે.’

‘હવે ન બચ.’

‘બતાવી આપીશ.’

‘હાલે.’ નિર્ણયાત્મક જવાબ સુરેખાએ આપ્યા.

કામેશ્વરે સુરેખાની એ દૃઢતા ધારતી ચિયુક તરફ જોયું. એક સાધારણ બાલણીની પત્ની પણ પોતાના આત્મવિશ્વાસ પર એટલી બધી નિર્ભર હોઈ શકે ?

‘કેટલું સુંદર ચિત્ર!’ કામેશ્વરે હૃદયને પૂછ્યું.

દૃઢ ચિયુકને હાથથી પકડી હલાવી નાખવાની વૃત્તિને તે અમલ કરે તે પહેલાં રંગેશ્વર કોડતો આવ્યો.

‘ભાઈ! કોઈ કાસઢ આવ્યો છે.’ તેણે કહ્યું.

‘ક્યાનો છે?’ ઉભા થતાં કામેશ્વરે પૂછ્યું.

‘મને ખબર નથી. તમને બોલાવે છે.’

‘ચાલ.’ કહી તે આગળ વધ્યો.

‘બાપા!’ કહેતો ગંગ પરસાળમાં તેને બાઝી પડ્યો. કામેશ્વર તેને હાંચકી લઈ બહાર આવ્યો. આંગણમાં કાસઢ ઉભો હતો.

વાંસની પોલી ભૂંગળી કપડાની લાંબી કોથળીમાં પુરેલી હતી તે આગળ ધરતાં કાસઢે કહ્યું.

‘આપનું’ ચિત્ર મળ્યાનો રાણીજીનો જવાબ છે, અને આ ટુંકા આપને આપવાના છે. કહી કંટે બાંધેલી ચામડાની લાંબી કોથળી તેણે છોડી હાંધી કરી કે તેમાંથી રૂપાનાણું ખળખળાટ કરતું બહાર આવ્યું.

પત્ર અને નાણાં લઈ કામેશ્વરે ઘરમાં મૂક્યાં. કાસઢ માટે જમવાની વ્યવસ્થા કરાવી.

અપોર પછી નિરાંતે તેણે રાણીજીનો પત્ર વાંચ્યો. તેમાં મોકલાવેલા રાજકુંવરીના ચિત્ર જેવું જ બીજું ચિત્ર પણ સુતેલી હાલતમાં કુંવરી હોય તેવું ચીતરીને મોકલી આપવા લખ્યું હતું. ‘ચિત્ર તૈયાર થઈ આવેથી તેવું મૂલ્યાંકન કરાવી બહારો મોકલવામાં આવશે.’ એમ જણાવ્યું હતું.

કાસઢને વિદાય કરી કામેશ્વર ઘરમાં ગયો, ત્યારે સુરેખા મહારાણીની અઢાથી બીછાનાના તઠીઆને અટકેલી અર્ધ સુતેલી અવસ્થામાં પડેલી હતી. કામેશ્વરની પ્રેરણા માગતી ચિત્તવૃત્તિને ખોરાક મળ્યો. કાસઢના આગમનના સમાચારે સંતાઈ ગયેલી રસવૃત્તિ એકાએક બહાર આવી. સુરેખાની ચિયુક ખેંચી નીચા નમી આવેલથી તેના હોઠ સાથે પોતાના હોઠ ઢાળી તે ઉપર ચાસ્યો ગયો. સુરેખાની ગૌરવયુક્ત મુખરેખાઓ વધુ ગૌરવાન્વિત બની અને તેના હોઠ પર આત્મસંતોષનું સ્થિત ફરકી રહ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું

રાવડીનું બાવિ

ઠીકરડા યુવાનો અને વૃદ્ધોની રાવડી ભરાએલી હતી. લગભગ બસી માણસો હરો. રાવડીના મધ્ય ભાગમાં ચાર છ માણસો સહેલાઈથી બેસી શકે તેટલી જગા ખાલી રાખવામાં આવી હતી અને સાથેની બોંતને અઠેલી મધ્યમાં એક જગા ખાલી હતી, તેની એક બાજુ હરભમ અને બીજી બાજુ પ્રતાપ હતા. ખાલી જગા ભારમલ માટે હતી.

બપોર થઈ ગયા હતા, પણ હજી ભારમલ આવ્યા ન હતા. તેણે કહ્યું મુજબ લગન ગાનારા અને રાવણ હથાવાળાઓને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. પણ ભારમલ ક્યાં?

થોડી વાર થઈ અને ભૂધરને સાથે લઈ ભારમલ આવી પહોંચ્યા. રાવડીના બધા માણસોએ માનથી તેની તરફ જોયું અને તેને માટે રાખેલી જગાએ જવા માટે બેઠેલા માણસોએ આમ તેમ ખસી જઈ સીધી કેડી કરી આપી. ભારમલ એ કેડીએ ચાલી તેની જગાએ ગયા. ભૂધર બારણા આગળ બેસી ગયા. ભારમલનું શાન્ત લાગતું મુખ આજે એકાદું વિહંગ હોય તેમ લાગતું હતું. બધાઓએ તે નોંધ સહર્ષ લીધી. થોડી ક્ષણો શાન્તિમાં પસાર થઈ. ભારમલે આમ તેમ નજર નાખી રાવણ હથાવાળાને શોધવા પ્રયત્ન કર્યો. હરભમે એક યુવાનને ધસારો કર્યો. તે બહાર ગયો અને થોડી વારે હાથમાં રાવણહથેા લઈ એક વૃદ્ધ માણસ રાવડીમાં પ્રવેશ્યો. રાવડીની મધ્યમાં ખાલી મૂકેલી જગાએ જઈ તે નીચે બેસી ગયા. થડી એકમાં તેણે વાતાવરણ 'તુનતુનતુનતુન' અવાજથી ભરી દીધું. ઘરની રમઝટ જમી અને સાથે સાથે વૃદ્ધનો કંઈ સંભળાયો.

અમે રે માનવ તમે કેવતા,

રડા સુરજ કેવ રડા સુરજ કેવ,

અમે રે માનવ તમે કેવતા.

લખ લખ અવતારો એળે ગયા,

આંખે અંધારી ઝાઢી રે,

સુરજ ચંદ્ર ન ચેખીયા

માથા મૂકી ઉઘામી રેં

અમે રે માનવ તમે કેવતા.

રૂઢીર વહે હાડ ચામમાં
મળ મૂત્ર છૂપાયાં રે,
તેને રે માડં ગણી હું બુદ્ધિ,
ભવ તરવાનું નાવ રેં અમેરે માનવ તમે કેવતા.
માડં ગણ્યું તે માડં નહિ,
તોથે તેવું થવાયું રે,
પાપી આ દેહને કારણે,
પાપ પંથે જવાયું રેં અમેરે માનવ તમે કેવતા.
પાપ કર્યાં તેયે ના બુદ્ધિ,
નમ્યાં છાડ્યાં ન જય રે,
બાળી નાખી એક સામટાં,
માયું લાગી હું પાપ રેં અમેરે માનવ તમે કેવતા.

વૃદ્ધિ રાવણહથ્થો ભોંય મૂકી ઢીધો. બેઠેલા સર્વ તરફ તેણે એક
આમટી કાકલુદી ભરી નજર ફેંકી.

‘પાપી પિટ ખાતર બાપુ ! મારે આ વેક કરવાની છે. મારો આતમ રામ
કુભવીને પણ હું ભીક્ષા માગું છું. ચાર ચાર છોકરાં અને બધાં બેરોનું
પુરું કરવામાં મારે ભાગ્યે ઘડી આરામની નથી. તમારો લાંબો હાથ
અમારું સાત જણનું પોષણ કરશે બાપલા !’

‘ઠાસા ! તમે શું ગાયું ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘મારા બાપદાદાએ શીખવ્યું છે તે.’ ઠાસાએ કહ્યું.

‘બીજું ? આવડે છે ?’

‘હા બાપુ !’ કહી તેણે રાવણહથ્થો પકડ્યો.

‘ગાવું નથી. ઠાસા ! તમે ગાઓ છો તે સમજો છો ?’

‘સમજતો હોત તો આ અવતાર ન પામત બાપુ !’ કહી ઠાસો
અજાણો થઈ ગયો.

‘બૃધર ! આ ઠાસાને આપણે ત્યાંથી ચાર સુપડાં બાજરો આપજો.’
નવો ઠાસા !’ કહી ભારમલ વિચારમાં પડ્યો. સિદ્ધની શિખામણ સાચી
હતી. પ્રાયશ્ચિત્ત વિના પાપ બળતું નથી. મારો સુરજ ભીમગીરી, તેના
તાપે મારાં પાપ બળી ભરમ થશે. ત્યારે પાપથી મુક્ત થવા પ્રાયશ્ચિત્ત
એ જ ઉપાય હશે ?’

‘ભાઈઓ !’ તેણે બધાઓને ઉદ્દેશી કહ્યું. ‘મારા જીવનમાં આંધો ચઢી
આવી છે. પાપનાં અનેક કાર્યાં ભેગાં થયાં અને તેમણે મને કબજી બરી

દીધો. માફ ક્રૂપ અણમાયુ હતાં. પાપ કર્મો પડછાયા રૂપ બની મારો કંટો છોડતાં ન હતાં. રાત્રે નિદ્રા આવતી ન હતી. દિવસે ચિત્ત ચાન્ત રહેતું ન હતું. મને માફ જીવતર ખાફ થઈ પડ્યું હતું. હું ધરનો રહ્યો ન હતો, કુટુંબનો રહ્યો ન હતો, અને ગામનો રહ્યો ન હતો. તે પળે ભીમગીરી મહાંતે માફ જીવતર સુધાયું. મને ક્રૂપમાં રૂબતો બચાવ્યો. તેને પ્રતાપે આજે હું તમારી સામે આવી બેઠો છું. પાપ છોડો, પાપ-બુદ્ધિ છોડો, પાપ કર્મ છોડો, એવું તેમનું કહેવું છે. તેમણે મને હગાર્યો. તમે ક્રૂપમાં રૂબો એ પહેલાં હું કહું છું કે સિધ્ધે કહેવું માનો અને બગડતું જીવતર સુધારી સુખી બનો. પાપીઓ જીવ સુખ પામતો નથી. તમે પાપી હશો, પાપ કરતા હશો, પાપના વિચારો હશે ત્યાં સુધી તમે ક્રૂપ-મુક્ત નથી. ક્રૂપના હુંગરો ડાર્યા ફાડી તમારી સામે જોઈ રહ્યા છે એમ માનજો. પાપી વિચારો છોડો, પાપકર્મો છોડો અને કરેલાં પાપકર્મોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરો, તો ભવિષ્યમાં આવી પડનાર ક્રૂપના હુંગરોમાંથી તમે બચી જશો. આ રાવણહથાવાળાએ પણ આપણને એજ કહ્યું છે. સ્વર્ગનો તાપ તપવા જેવી તપશ્ચર્યા કરી દૈહિક પાપોને નિવારો.'

ભારમલ બોલી રહ્યો. બેઠેલાઓ સર્વમાં ગણગણાટ શરૂ થયો. ભાર-મલની અસ્વસ્થ ચિત્તવૃત્તિ વિશે થતી અટકળ કલ્પનાઓ તેના આ એકરા-રથી તદ્દન ખોટી ઠરી હતી. તે નહતો યોગ સાધતો. નહતો જક્ષણી સાધતો. કરેલાં કર્મોના પરિણામરૂપ માનસિક દર્દોએ તેને ઘેરી લીધો હતો અને તેમાંથી બચવા તેણે સિદ્ધનું ગુરુપદ સ્વીકાર્યું હતું.

‘ભારમલ કાકા ! સિદ્ધને ગુરુ કરવાથી કરેલાં પાપ ધોવાશે ખરાં ?’

‘હા, શ્રદ્ધા હોય તો બધું ય થાય.’ પ્રશ્ન પૂછનારને ભારમલે જવાબ આપ્યો.

‘માનવી માત્ર પાપ તો કરે છેજ. તેનું નિવારણ યજ્ઞ શકે ખરું ?’

‘સદ્ગુરુ વિના તે કેાણ કહી શકે ?’ ભારમલે જવાબ આપ્યો.

‘દરેકને માટે સદ્ગુરુની જરૂર ખરી ?’

‘જેને પાપથી બચવું છે, સીધા માર્ગે જવું છે, તેવાને માટે ખરી.’

‘સિદ્ધનું ગુરુપદ આપણે બધા સ્વીકારીએ તો ?’

‘ખોટું નથી.’

‘ત્યારે આજથી નિશ્ચય કરો. પાપકર્મ કરવું નહિ.’ એક અવાજ આઠ્યો.

‘પાપ કોને કહેવાય ?’

‘આપણું દીલ જે કરવાની ના પાડે તે પાપ.’ ભારમલે કહ્યું.

‘નહિ ભારમલ કાકા ! એમ નહિ. પાપની ચોખ્ખી સમજ બેઠએ.’

હરભમે કહ્યું.

‘તો સિદ્ધાંતી મુલાકાત લઇએ. તેને શરણે જઇએ, અને તેની દોરબણી રવીકારીએ. છે કબૂલ ?’ ભારમલે કહ્યું.

‘ગળથૂથીમાં પાપ પીધાં છે. જીવન આખું પાપ નોતર્યાં કર્યાં છે. આજે સિદ્ધાંતી ગુરુપદ રવીકારવાની સુફીચાણી સલાહ આપેા છેા. ભાર-મલજી ! કાણુ માનશે ?’ એક વૃદ્ધનેા અવાજ આંચેા.

‘હું મારી ખાતર નથી કહેતો. મારાં કર્મોનું ફળ હું ભોગવી રહ્લો છું. હજી પણ સમય છે. જેને ચેતવું હોય તે ચેતી લે.’

‘સિદ્ધ તમને દોરશે કે તમારું કાસળ કાઢશે ?’ પેલો વૃદ્ધ અવાજ આંચેા.

‘શી રીતે ?’

‘એક બાબુ તમને ભોગવી, બીજી બાબુએ પદ્મનાભની મિત્રતાનેા કાવેા કરી, ગામની વલણુ લેશે.’

‘તો પણ શું ? આપણે હવે કાવાકાવાથી મુક્ત થયે જ છૂટકો છે. પદ્મનાભના વિચારેા એક દિવસ મને બાધક લાગતા હતા. આજે તેનેા વિચાર કંઈ છું ત્યારે મારા દિલમાં, મારાં કાવત્રાંની સામે અરેરાટી ફૂટે છે. પદ્મનાભ સાચો અને શુદ્ધ માણસ હતા. આપણે તેને દુઃખ કેવામાં પાછું વાળી બેધું નથી.’ ભારમલે કહ્યું.

‘ભીમગીરીની આગેવાની આપણને નીચું બેવડાવશે.’ પેલા વૃદ્ધે કહ્યું.

‘શી રીતે ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘તે રત્નસિંહનેા મિત્ર હતા. તેનું વેર વાળશે ત્યારે ?’

‘એવા મહાંતને વેર ન હોય. કુનિયામાં તે સધળાને સરખાં ગણે છેા. પછી એવી શંકા નકામી છે.’ ભારમલે જવાબ આપેા.

‘ભીમગીરી આપણને બાયલા બનાવી મૂકશે. હથીઆર વાપરવા સુદ્ધાંતી મના કરશે.’

‘તે આપણે કરવાનું. હથીઆર પાપનાં સાધન છે. આપણે તે ન બેઠએ.’ ભારમલે અહિંસાવાદી બનતાં કહ્યું.

‘તેવાનું ગુરુપદ આપણને ન પેાવાય.’ વૃદ્ધે કહ્યું.

‘જેમને ન પેાવાય તેમને ક્યાં બળજબરીથી ઠોકી બેસાડવાનું છે ?’ ભારમલે કહ્યું.

‘મારે મહંતનું સરણ નથી લેધતું.’

‘જેમને ન લેધતું હોય તે આ રાવડી છોડી ચાલ્યા જાય.’ ભારમ-
લનો મૂળ સત્તાવાદી અવાજ રણકી ઠઠકી.

‘કોને કહો છો?’ પેલા વૃદ્ધે ઉત્તર બનતાં પૂછ્યું.

‘જેમને મહંતનું સરણ નથી લેધતું તેમને.’ તેટલી જ ઉત્તરતાથી
ભારમલે કહ્યું.

‘ભારમલજી! સરણ લેધતું હોય તે રાવડી છોડી ચાલ્યા જાઓ.
અમે કોઈનું સરણ માગ્યું નથી, માગનારા નથી.’ લીખા અવાજથી
પેલા વૃદ્ધે કહ્યું.

ભારમલ કમો થઈ ગયો. બધાએ લગભગ ઉભા થઈ ગયા.

‘હરભમ! શું વિચાર છે?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘હું તૈયાર છું’ હરભમે કહ્યું.

‘તો ચાલો. આ પાપથી ભરી રાવડીનો હવે આપણે શો બપ છે?’
ભારમલે એક પગ આગળ મૂક્યો.

‘ચાલો.’ કહી હરભમ સાથે થયો.

મોટા ભાગ તે બંનેનું અનુકરણ કરી રાવડી બહાર ચાલી નીકળી.
રાવડીથી થોડેક દૂર પોતાના માણસોને એક જગ્યાએ બેસાડી ભારમલે
તેમને ઉદ્દેશી કહ્યું.

‘ભાઈઓ! આપણાં અનેક પાપોની સાક્ષી બની રહેલી એ રાવડી
ન્યારે ન્યારે આપણી નજરે આવશે ત્યારે ત્યારે આપણને આપણાં ઘોર
પાપો સાંભરી આવશે. આપણા જીવનની પાપમય કહાણીઓ અને વિતક
કથાઓનું એ ચાકગીરીનું સ્થળ છે. જો પાપ માર્ગ કંઈનાવી દેવોજ હોય
તો આ રાવડીનું નામ નિશાન ન રહેવું લેધવું. મહંત બીમગીરીના
આકેશથી હું કહું છું, એ રાવડી આપણાં પાપો સાથે સળગાવી દેવી લેધવું.’

બોલતાં ભારમલને કંઈ ધ્રુજ ઠઠકી. જંઙ્ગીના ખરા બપોર જે
રાવડીમાં બેસી વીતાવ્યા હતા તે રાવડીને અગ્નિસ્નાન કરાવવાનું દરમાન
તેના મુખમાંથી નીકળી રહ્યું હતું. પાપમય સ્થાન અગ્નિસ્નાન કર્યા વિના
પવિત્ર થઈ ન શકે?

‘ભારમલ કાકા! રાવડીને સળગાવી દેવાની જરૂર શી છે?’
હરભમે પૂછ્યું.

‘હરભમ! મારા હૃદયનો સામનો આજે પહેલ વહેલો થએલો હું
લેઉં છું. મારે એ રાવડીની હયાતી નથી લેધતી.’

‘તમારે કારણે આપણી આખી કામની બેઠક સળગાવી દેવાની જરૂર તમને યોગ્ય લાગે છે?’ હરભમે વળી પૂછ્યું.

‘રાવઠી સળગી રહ્યા પછી મને પૂછવા આવજો, હરભમ!’ ભારમલે કરડાકીથી કહ્યું.

‘હું રાવઠીને નહિ સળગાવવા કહું.’ કહી હરભમ ઉઠ્યો થઈ ચાલવા માંડ્યો. તેની સાથે લગભગ અડધા માણસોએ હઠીને ચાલવા માંડ્યું.

‘હરભમ!’ ભારમલનો સત્તાવાહી છતાં કંઈક ત્રસ્ત અવાજ આવ્યો.

‘કેમ?’

‘આજ રાત્રે રાવઠી સળગશે. બચાવ કરવો હોય તો આવજો.’ ભારમલના આ ખુલ્લા પડકારે કંઈકનાં હૈયાં બેસી ગયાં. ભારમલની ચંદ્રમાંથી કાંઈ મુક્ત ન હતું.

હરભમ બાહ્યા વિના ચાલતો થયો.

રાવઠીમાં બેઠેલા કાકરડાઓ બહાર આડ્યા. સૌની મોખરે પેલો વૃદ્ધ હતો. તેણે છેટેથી ભારમલને સંબોધ્યા.

‘ભારમલજી! રાવઠી સળગાવી આપણી બેઠજીતી કરાવવા ધારી છે?’

‘તમે બધા સાથે હશે, તો બેઠજીતી ચાની છે? પાપને કાઢી દેવામાં બેઠજીતી હોય?’

‘એ આપણું પાપ નથી. આપણે મોભો છે. તે જતાં આપણી કિંમત કાઢીની નહિ રહે.’ વૃદ્ધે કહ્યું.

‘તે હું ન સમજું. સવારે આ રાવઠીનો દેખાવ અગ્નિદેવ આપે એવો ભેવાનો, એટલુંજ હું જાણું.’ કહી ભારમલે પીઠ ફેરવી. બેઠેલા સર્વે હઠી તેની સાથે થયા.

‘ભારમલજી! અંદર અંદર હરે હલું કરી શા માટે વિનાશ લાવો છો?’

‘આપણું પાપ આપણને ખાઈ જાય તે પહેલાં તને બાળી નાખવું જોઈએ.’ કહી ભારમલે ચાલવા માંડ્યું.

‘ત્યારે યજ્ઞે માટી, તમને વાલમે ઉછેર્યા હશે તો અમે પણ વાલમનાં પાણી પીધાં છે. આજથી રાવઠી અમારી છે.’ કહી વૃદ્ધે પોતાના સોજા-તીઓ સાથે પોતાનો માર્ગ લીધો.

અણુધાર્યાં આ પ્રસંગ બુધરને વસમો લાગ્યો. પિતાની બુદ્ધિ ફરી હતી કે કાકરડાઓનો દિન ફર્યા હતો? પિતાનાં કાર્યોથી અણુ બુધરને આ કોયડો વસમો લાગ્યો.

ચારે વાસમાં વિજળી વેગે સમાચાર ફરી વળ્યા કે, રાત્રે રાવડીને બાગ કેવામાં આવનાર છે. બચાવ પહેલે હરભમ અને સામા પહેલે ભારમલ છે. ઠાકરડા કોમળી એકતાદ્યૈક વાલમની એક જ રાવડીને અગ્નિરુદ્ધ કરતી બચાવવા કેટલાક વૃદ્ધોએ કટિબદ્ધ થવા માંડ્યું. હરભમે ચારે વાસમાં પ્રચાર કરી ભારમલને વખોડી કાઢી રાવડીનો બચાવ કરવા હુદ્દાવ કર્યો. યુવાનો પૈકી ઘણા જ આછો ભાગ પેલા વૃદ્ધ અને હરભમને વળગી રહેનાર હતો. રાવડીની અનાવશ્યકતા જોતા યુવાન વર્ગે ભારમલની આંતર ઈચ્છાને આદેશ માની રાવડી સળગાવવાના પેંતરા રચવા માંડ્યા હતા. રાત્રિ નજીકમાં જ હતી. હરભમની ચિંતા વધતી જતી હતી. ભારમલની નિશ્ચિંતતા વધતી જતી હતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું

કુંવરને સાધન બતાવાય છે

‘કુંવર.’ રસ્તે જતી કુંવરને પ્રતાપે બોલાવી.

‘કમ ?’ કુંવરે પાછું વાળી જોયું.

‘તારા બાપુ આજે રાવડી બાળી મૂકવાનાં છે.’

‘મને ખબર છે.’

‘હરભમ સામે થશે તો ?’

‘તો તારા જેવા છટકોલ થઈ ફરનાર એ વખતે કામમાં નહિ આવે તો પછી ક્યારે આવશે ?’ કુંવરે કહ્યું.

‘એક શરતે કુંવર ! હું તારા બાપુને પડખે હોમો રહું.’ પ્રતાપે આંખ ઝીલી કરતાં કહ્યું.

‘નકંકટ, તારી શરત હું બાળું છું તો !’ કહી કુંવરે ઝડપથી ધરનો રસ્તો લીધો. તેને જતી જોઈ પ્રતાપે છેવટનું બાણ ફેંક્યું.

‘કાંઈ ઉપાય ન હોય, કાંઈનો સહારો ન હોય ત્યારે આંબાવાડી-આમાં મળજે. આજે વરણાગના માર્ગની ચોક્કી મારી છે.’ પ્રતાપે જરા મોટેથી કહ્યું. કુંવરે સાંભળ્યું કે નહિ તે તેને સમજ્યું નહિ. વિમુદ્ધ ભાવે પ્રતાપ વેગથી જતી કુંવરની ચાલ તરફ કાસુક નજરે નિહાળી રહ્યો. તે નજર બહાર થઈ કે પ્રતાપે પોતાનો માર્ગ લીધો.

પ્રતાપ, કુંબી પ્રતાપ તેના જીવનની અમીભરી સરવણીઓથી વિમુક્ત હતો. નાનપણમાં તેને મા હતી, બાપ હતો, કીલકીલાટ કરતી નાની બેન હતી, રહેવા સાડાં ઝુંપડું અને પાંચ વીધાં જમીન હતી. ત્યારે પ્રતાપ પાંચ વર્ષનો હતો. બારમલની તેના કુટુંબ ઉપર અમીનજર હતી. ઠાકરડા કોમન્ડ્રી એ ઘર તરફ આશાભરી મીટ હતી. પ્રતાપને બાપ હરભમની હેડીને હતો અને શરીરબળમાં સર્વને ટપી જાય તેવો હતો. પણ કાળબળે વળ બાધી. શવજીને બાંધી અબળ્યા સ્થળે તેની સાથે રહેનાર પ્રતાપના બાપનો દિ ઉઠ્યો. એક રાત્રે તેણે પોતાના ઘરમાં બારમલને જોયા. ઘરમાં શાન્તિ હતી. પ્રતાપ ઉંઘતો હતો. તેની નાની બેન પણ ઉંઘતી હતી. બંધ બારણે બારમલ પ્રતાપની મા સાથે વાતો કરતો હતો. પડોશીઓ ચૂપચાપ હતા. બારણાની તડમાંથી તેણે અંદર જોયું. ઠકરાણી અને બારમલ એક જ ખાટલે બેસી મીઠી ચુકતેગો કરી રહ્યાં હતાં. તેનું લોહી ઉકળી આવ્યું. પોતાને શવજીની ચોકી સીંધી જોગો દેનાર બારમલની નીચતા તરફ તેને ધિક્કાર છૂટ્યો. તેણે બારણું જોરથી હચમચાવ્યું. માટીની ભોંત સાથે ચોટલું બારણું બીજા ધક્કે છૂટી જઈ નીચે પડ્યું. બારમલ ચેત્યા. પ્રતિસ્પર્ધી ઘરની અંદર આવે તે પહેલાં તે અંદરના ખંડમાં ફેડ્યો. ઠકરાણી પતિના સ્વાગત સાડાં પતિની સામે ધાધ. કૌધપૂર્ણ અને શ્વાસભેર ધસી આવતા પતિ સામે તે બીજું દો શું કરી શકે? પતિની અસાવ-ધાનતાનો લાભ લઈ તેની વિશાળ છાતીમાં બારમલે આપેલી કટાર ધોંચી દીધી.

‘કુલટા !’ કહી પતિ ભોંયપર પડ્યો અને પડોશીઓ ભેગાં થઈ આ તમાશો નજરે જુએ તે પહેલાં પત્નીએ પતિની છાતીમાંથી ખંજર પાછું ખેંચ્યું. શોડક જ ક્ષણોમાં તેનો પ્રાણ છૂટી ગયો. પડોશીઓ આવ્યાં. કુલટા પત્નીએ પતિના આકસ્મિક મૃત્યુ થયા બદલ કોઈ દુરામબારનો વાંક કાઢ્યો. પડોશીઓએ આસપાસ તપાસ કરી. ઘરની પાછલી બારીમાંથી કાંઈનાં પગલાં ગએલાં જણાયાં. સગડ જેવામાં હોંશિયાર પગીએ તે તપાસ્યાં. પણ કોનાં છે તે કહેવાની તેની હિંમત ન ચાલી. પડોશીમાં પડ્યો પડ્યો. પ્રતાપ આ બધું નજરોનજર જોઈ રહ્યો હતો. બાપને મારનાર મા હતી અને માના હાથમાં કટાર આપનાર બારમલ હતો. એટલું જ જણતો હતો. રાત્રે બારમલ, પોતાના ઘરમાં શા માટે અને શી રીતે આવેલો તે તે અબુધ બાળકને સમજાતું ન હતું. થોડાક દિવસો વિત્યા અને પ્રતાપની મા એકાએક અદૃશ્ય થઈ ગઈ. ગામ આજુ એ હકી-

કત બહી ચૂક્યું પણ તેની પાછળ કોઈથી અગિની ન ચીંધી શકાઈ. કારણ તેને કાઢવામાં સબળ પુરુષનો હાથ હતો. આમ પ્રતાપ થોડાક જ દિવસોમાં પિતા, માતા અને ભગિનીના સુખથી વંચિત બની કાકાનો આશ્રિત બની. જમીનનો વહીવટ કાકાએ કરવા માંડ્યો અને પ્રતાપને પોષવા માંડ્યો. પ્રતાપના પિતાના મરણ પછી આખા વાસના આગેવાન બની ચૂકેલા તેના કાકા મરણ પામ્યા ત્યારે પ્રતાપ પંદર વર્ષનો હતો. તેના કુટુંબની પરાપૂર્વની ખાનદાનીને લીધે આખા વાસે પ્રતાપને માનથી પોતાનો આગેવાન બનાવ્યો અને આમ સર આગેવાન ભારમલનો પ્રતાપ એક હાથ બની રહ્યો.

પ્રતાપને કોઈ કોઈ દિવસ બુદ્ધિ વેર સાલતું. ઉમર લાયક થતાં તેના સમજવામાં બધી બાજુ આવી ગઈ. હુકમથી તે ભારમલને ધિક્કારતો થઈ ગયો, પણ ભારમલ આગળ તેનું શું ચાલે? ભારમલ વિરૂદ્ધ તેને સહાય કોણ આપે ?

પણ એક માર્ગ તેને મળી ગયો. પોતાની નાની બેનની ઉમરની ભારમલની દીકરી કુંવર તરફ તેને નાનપણથી નેહ હતો. ધણી વખત તે કુંવર સાથે રમવા જતો. કુંવરને તેના વિના ચાલતું નહિ. કોઈ કોઈ વખત તો કુંવર પોતે પણ તેનો વાસ છોડી પ્રતાપ ભેડે રમવા આવતી. સાંજ પડે તેની શોધ થતી અને આખરે તે પ્રતાપના વાસમાંથી મળી આવતી. ભારમલ પોતે તેને ધણી વખત ફોસવાની પટ્ટાવી પ્રતાપ પાસેથી રમતી લઈ જતો. ઉમરે પહોંચેલા પ્રતાપે પોતાનું વેર વાળવામાં કુંવરનો ઉપયોગ કરવાનું ધાયું.

તેણે એક દિવસ કુંવરના લગ્ન વિશે વાત સાંભળી. તે વખતે તે કુંવર સાથે ઝાઝું મળી શકતો નહિ, કારણ કે બન્ને ઉંમર લાયક થયાં હતાં, પણ કામને અંગે પ્રતાપ ભારમલને ત્યાં જતો ત્યારે કોઈ કોઈ વખત કુંવર સાથે તેનો ભેટો થઈ જતો. સમય મળતાં બાબુના વાડામાં બેસી ધડી બે ધડી તેઓ બુદ્ધિ મેત્રીને તાજ કરી કેતાં.

એક દિવસ સમય મળતાં કુંવરે પ્રતાપને વાડામાં બોલાવ્યો.

‘પ્રતાપ! તૈયાર છે?’

‘શા માટે?’

‘મારી સાથે ચાલી નીકળવા.’

‘ક્યાં?’

‘નસીબ લઈ જાય ત્યાં.’ કુંવરે પ્રતાપનો હાથ પકડતાં કહ્યું.

‘અટલે ?’

‘તારામાં પાણી છે કે નહિ ?’

‘કેમ ?’

‘બાપુ મને પરણાવી દેવા માગે છે.’ કુંવરે ઘટસ્ફોટ કર્યો.

પ્રતાપ ચમક્યો. ઘણાં વરસોથી હૈયું સળગાવી રહેલું વેર વાળવાની આજે ઘડી આવી ચૂકી હતી.

‘કુંવર ! તારે નથી પરણવું ?’ કુંવરનો હાથ ઢાબતાં પ્રતાપ બોલ્યો.

‘પરણવું છે. બાપુ કહે તેને નહિ. મારું દીલ કહે તેને.’ મક્કમતાથી

કુંવર બોલી.

‘કોને માટે તારું દીલ છે ?’ પ્રતાપે જાણવા માગ્યું.

‘તારે માટે.’ કહી કુંવરે તેને ગળે હાથ નાખી બાજી પડી. પ્રતાપે તેને છાતી સાથે ઢાબતાં કહ્યું.

‘કુંવર ! તારા બાપુ આપણને જીવતાં ન રહેવા દે.’

‘અહીંયાં રહીશુંજ નહિ. પછી શું ?’ કુંવરે બાળક બુદ્ધિથી કહ્યું.

‘તારા બાપુને મન કનિયા ત્રણ ડબલાંની છે. ક્યાં સંતાઈશું ?’

‘તો પ્રતાપ ! તું મને ના પાડે છે ?’ કરજરતાં કુંવરે કહ્યું. પ્રતાપ સાથેની બાય તેણે વધુ ગાઠ કરી.

‘ના નથી પાડતો, કુંવર ! તું પરણી લે.’

‘પછી ?’

‘પછી, મારી પળ આવશે ત્યારે તને છોડાવી જઈશ.’

‘શા માટે મારા બેભન કરાવવા માગે છે ?’

‘તારા બાપુની ખાતર.’ કુંવરને દૂર કરતાં પ્રતાપે કહ્યું. કુંવર સમજ્યો. પ્રતાપ જીતુ વેર વાળવા માગતો હતો. પ્રેમ અને વેર બે પરસ્પરનાં વિરોધી નથી ?

‘પ્રતાપ ! લઈ જાય તો આજે. નહિ તો કંઈ નહિ.’ પ્રતાપથી છૂટી ચતાં કુંવર બોલી.

‘કુંવર ! મારા કાંડામાં બળ હશે અને હું ધારીશ તો કોઈપણ કાળે કુંવરને હું મારી કરીશ.’

‘તો આજેજ ચાલેને.’ કુંવરે કાકડુદીથી કહ્યું.

‘ના, તારા ભવનો ઘણી હું છું. તારા બાપુ તને ગમે તેને સાંપે. તારો થનાર પતિ તને કોઈ પણ વખત ન મળી શકે તેવી તજવીજ હું

કહીથી અને પછી સમય આવે હું તને હઠાવી લાવીશ.' કહી તેણે કુંવરને બાથ લીડી, ઢાખી, અને જોરથી ઢૂંટી કરી ઘસઠા દીધો. પડતી કુંવરથી એકાએક બોલાઇ ગયું.

‘ઓ બાપરે.....કેટલો નિર્હીંચ!’

પણ એ શબ્દો સંભળવા પ્રતાપ ત્યાં ન હતો.

પછી તો કુંવર પરણી, ખાંડા સાથે. બપોળે વખત સાસરે જઇ આવી, પણ પતિનું મુખ દર્શન પણ તે ન પામી. પ્રતાપે શી યુક્તિ કરી હતી, તે તેને મન કાચડોજ રહ્યો હતો, પણ પ્રતાપના એ વર્તનથી તેને ધણું દુઃખ થતું. થનગનતું યૌવન માગે તે તો કોઇ પણ રીતે તેને આપવું જ જોઇએ. પ્રતાપ પોતે તૈયાર ન હતો. પિતાએ સોંપેલાને તે હઠાવી જતો હતો. યૌવનસુલભ ઉપભોગનું સુખ શી રીતે મેળવવું?

અને એક દિવસ તેણે રીસમાં પ્રતાપને સંભળાવી દીધું.

‘મારી સાથે ભાગી નીકળ. નહિ તર ખીજો શોધી લઉં છું.’

‘ભલે શોધી લે. પ્રતાપના હાથ પહોંચતા છે, પૃથ્વીના પડમાંથી શોધી લાવી, રજરજ જેવડા ટૂંકડા કરીશ; તેના અને તારા.’ પ્રતાપની આ ધમકીથી કુંવર ડરે તેમ ન હતી, છતાં પ્રતાપ તરફ તેને લાલ હતો, વિશ્વાસ હતો.

‘મારા બાપુનું ગળું ઢાખી કહું?’ એક દિવસ તેણે પ્રતાપને કહ્યું.

‘શા માટે?’

‘તાડું બધું વેર રાખી જાય.’

‘ના, વેર એમ ન રાખે, તે નજરે જુઓ. મારી માને કુમારોં ચડાવે વનાર પોતાની દીકરીની એ કથા નિહાળે એટલે ‘અસ’ છે.’

‘પ્રતાપ! હું તારું ઘર નહિ છોડું.’ કુંવરે મક્કમતાથી કહ્યું.

‘એ મારે જોવાનું છે.’

‘જોઇ લેજે.’ કહી કુંવર અને પ્રતાપ છૂટાં પડ્યાં.

ત્યાર પછી તે મળતાં નહિ.

સમયે કામ કયું. પ્રતાપને વિરહાગ્નિએ પીડવા માંડ્યો. કુંવરને પ્રતાપની વિશેષ ઘેલછા લાગી અને બન્ને એક બીજાને મળવા તડપવા લાગ્યાં.

ત્યાં મોકો આવ્યો અને બારમલજના રાવડી બાળવાના નિર્ણયને બહેરાત કરવાના બહાને તેણે કુંવરને બોલાવી.

કુંવરથી છૂટા પડી તે સીધા હરભમને ત્યાં ગયા.

‘હરભમજી!’ તેણે કહ્યું.

‘કેમ?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘આજે રાવડી સળગશે.’

‘શા ઉપરથી કહે છે?’

‘ભારમલજી મક્કમ છે.’

‘હું જોઈશ.’

‘તમારો શો નિરધાર છે?’

‘તું શું વિચારે છે?’

‘રાવડી ન સળગવી જોઈએ.’ પ્રતાપે પ્રપંચની આજ રચી.

‘ભારમલજી તું શું?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘એમને પકડી લઈએ.’

‘એટલે?’

‘આજની રાત બાંધી રાખીએ.’

‘ક્યાં?’

‘શવજીને રાખ્યા હોતે ત્યાં.’

‘ન બને.’

‘કેમ?’

‘જલવારો હોડે.’

‘ભલે હોડે.’

‘ગામને જોઈતું મળે.’

‘તો પછી શું?’

‘હું એ જ વિચાર કરું છું.’

‘ભારમલજીને વરણાગ મોકલીએ.’

‘આજે ન જાય.’

‘મહંતનો સંદેશો આપાવીએ.’

‘એટલા ભારમલજી કાચા નથી. એવાં તો કેટલાંય કાવત્રાં તે જાતે

કરી ચૂક્યા છે.’

‘તો?’

‘પ્રતાપ! જીતું વેર સાંભરે છે?’ પ્રતાપને તૈયાર કરવા હરભમે કહ્યું.

‘હા.’

‘આને તે વાળકું છે ?’

‘શે રીતે ?’

‘કુંવરને ભગાડી જઈશ ?’ પ્રતાપ નવાઈ પામ્યા. પોતાની યોજના હરભમ જણી ગયા કે શું ?

‘આને જ ?’

‘હા, આને જ અને અત્યારે જ.’

‘હું તૈયાર નથી.’

‘શું તૈયારી જોઈએ ?’

‘પાણીઢાર ઘાડી.’

‘હું આપું.’

‘તૈયાર છું. રાત્રિના પ્રથમ પહોરે કુંવર સાથે હું નીકળી જઈશ.’

‘અત્યા ! નક્કી કરી રાખ્યું છે કે શું ?’ હસતાં હસતાં હરભમે પૂછ્યું.

‘સાચી વાત કહું ?’

‘કહેને.’

‘કુંવરને હું આને લઈ જવાને હતા પણ તેના બાપનું ધાયું થવા કઈને.’

‘એટલે ? રાવઠી સળગાવીને ?’

‘હા.’

‘હવે ?’

‘હવે વેરનો ડંખ વધારે પ્રજળે છે. ભારમલતું ધાયું ન થાય તેટલા માટે કુંવરને ઉપાકું.’

‘ક્યાં જઈશ ?’

‘પૃથ્વી વિશાળ છે.’ પ્રતાપે કહ્યું.

‘કંઈ તો નથી થતું ને ?’

‘રજમાત્ર નહિ.’

‘આંબાવાડીઆમાં કુંવર આવશે ?’

‘મેં કહ્યું છે.’

‘તેણે હા પાડી છે ?’

‘મારી ઇચ્છા એ તેને મન હુકમ છે.’

‘આગળ વધ્યા લાગે છે.’

‘હજી એ કુંવારી છે.’ શરમાતાં પ્રતાપ બોલ્યા.

‘એટલે ?’ નવાઈથી હરભમે પૂછ્યું.

‘તેના પરણેતર ધણીને મેં કેડ રાખ્યા છે.’
 ‘ક્યારનો ?’
 ‘ખાંડા સાથે કુંવર પરણી તેના આગલા દિવસથી.’
 ‘ભારમલજી ભણે છે ?’
 ‘ના, કોઈ ભણતું નથી. સામા પક્ષના કુટુંબીઓ તેની છાની રીતે
 શોધ કરી રહ્યા છે.’
 ‘બીજાઓને તે શું કહે છે ?’
 ‘અર્ધક પતિની ચાકરીએ ગયાની વાત વહેતી મૂકી છે.’
 ‘કુંવર ?’
 ‘તે બધું મનમાં સમજે છે.’ પ્રતાપે કહ્યું.

પ્રકરણ ૧૧ સું

પ્રતાપ છટકયો

સાં. પદ. સંધ્યાના ઓળા સમાપ્ત ગયા. ભારમલ નચિંત
 હતો. તેની આત્મશ્રદ્ધા અતૂટ હતી.
 ‘બેઠા કુંવર !’ તેણે કુંવરને બોલાવી.
 ‘કેમ બાપુ ?’
 ‘બૂધર ક્યાં છે ?’
 ‘બહાર ગયા છે.’
 ‘હજી આંખો નથી ?’
 ‘ના, કેમ કંઈ કામ છે ?’
 ‘ખાસ કામ તો કંઈ નથી.’ કહી ભારમલ મૂંગો રહ્યો.
 ‘બાપુજી !’
 ‘કેમ ?’
 ‘રાવડી ક્યારે સજાગવાની છે ?’
 ‘બેઠા ! એ પંચાત તારે તો માટે ભેઠાએ ? અમે અમારું કરી લઈશું.’
 ‘તારે ધરતું કામ સંભાળ.’ ભારમલે કુંવરને સિખામણ આપી.
 ‘બૂધર આંખો.’
 ‘બૂધર ! પ્રતાપને બોલાવી લાવ.’ ભારમલે હુકમ હાડ્યો.
 ‘બૂધર પ્રતાપને ત્યાં જઈ આંખો. પ્રતાપ નહતો.

‘બાપુજી! પ્રતાપ ઘેરે નથી.’

‘ક્યાં ગયા છે?’

‘કાઠને ખબર નથી.’

‘હરભમને બોલાવી લાવ.’

બુધર હરભમને બોલાવી લાવ્યા.

‘હરભમ! મારો ટેક અને મારું વચન તું આજસુધી પાળતો આવ્યો છે. આજે સામે થઈ તું તારું અને મારું ભૂંડું દેખાડે છે.’ બારમલે હરભમને કહ્યું.

‘બારમલ કાકા! આજસુધી મેં તમારી ટેક અને વચન મારાં મજામાં હતાં. મને તેમાં મારું હિત દેખાતું હતું. આજના તમારા વચનમાં મને મારું એકલાતું જ નહિ પણ સમગ્ર ઠાકરડા કામનું અહિત જણાય છે.’

‘અહિત તો નથી જ, હરભમ! તને ખબર છે એ રાવડી કેટલા પાપની સાક્ષી છે?’

‘તમારે જરૂર હોય તો પાપ બાળી નાખો. રાવડી શા માટે?’

‘હું માનું છું કે રાવડી જતાં આપણાં પાપોનું સંભારણું નાચ પામશે. આપણાં પાપો અદૃશ્ય થશે.’

‘એવું હું માનતો નથી. મારા વિચારમાં હું મક્કમ છું. તમારો વિચાર તમે છોડી દો તો સારું.’

‘મેં તને મારો વિચાર છોડાવવા અહીં નથી બોલાવ્યો. મારાં વિચારને તને બનાવવા અહીં બોલાવ્યો છે.’ ઉગ્ર મનતાં બારમલે કહ્યું.

‘હું મક્કમ છું. રાવડીનું રક્ષણ હું કરીશ.’

‘હરભમ! ધડપર માથું નહિ હોય. બારમલને તું બોળ્યો તો છે.’

‘બોળ્યું છું, કાકા! માથું જશે તો પણ ટેક ખાતર જશે.’ નમ્રતાથી હરભમે કહ્યું.

‘રક્ષણ માટે ક્યારે આવો છો?’

‘અત્યારે જ.’ કહી હરભમ હસો થયા.

‘ભલે આવજો, ઘેરથી છેવટની વિદાય લઈને નીકળજો.’ કમ કેતાં બારમલ બોલ્યા.

‘કાકા! તમારી સારી રહી કામ કરેલું છે. એવી વાતો હવે તમારે અમને શીખવવાની ન હોય.’ કહી હરભમ ગયા.

‘બધર! આપણા માણસોને કહી આવ, બીજો પહોર શરૂ થતાં આપણે અહીંથી નીકળવાનું છે. અને પ્રતાપ આવ્યો હોય તો તેને જોલાવતો આવ.’

બધર ગયો. ભારમલના મુખપર ચિંતા છવાઈ ગઈ. હરભમને માટે સમજાવટ નકામી ગઈ હતી. પ્રતાપ હજી આવ્યો નહતો અને મેરજી તો સામા પક્ષે જઈને ઉભોજ હતો.

કુંવર પિતાની ચિંતા કળી ગઈ. એકલા પ્રતાપ ઉપર ભારમલજીની હારજીતનું પરિણામ નિર્ભર હતું. અને પ્રતાપ? તે તો આંખાવાડિઆમાં આખી રાત ગાળવાનો હતો. ભારમલજીને તે ક્યાંથી મળે?

થોડીક ક્ષણોમાં કુંવરે વિચાર કરી લીધો. તેનું મન યતનગી ઉઠ્યું અને પ્રતાપને મળવા અભિસારિકા બની તે ચાલી નીકળી.

રાત્રિનો અંધકાર ઊતરી આવ્યો હતો. આંખાવાડીકં ગીચ હતું. વૃક્ષરાજીને ભેઢતી ભેઢતી કુંવર આગળ વધે ગઈ. તેમ તેમ તેને પ્રતાપ સાથેનાં ભૂતકાળનાં મિલન પ્રસંગોનાં એક પછી એક સ્થળો દષ્ટિગોચર થવા માંડ્યાં. મુખભર્યાં વાર્તાલાપો, પ્રેમકલહનાં મંડાણો, આદહાડક ચુંબનોની ઝડીઓ, ગાઠ આસ્થેષો, અંગોપાંગનાં સકામદષ્ટિથી કરેલા સ્પર્શો અને કામેચ્છાને તીવ્રપણે જગૃત કરતા મધુર ટહુકતા કોકિલો તેને અહીંનાં પ્રસંગોની અનેક યાદ આપી ગયા.

‘ટહુ...’ એક કોકિલે ટહુકાર કર્યો.

‘હું છું.’ કહી આવેશથી કુંવર ફોડી થોડે દૂર ઉભેલા પ્રતાપે કુંવરનો અવાજ સાંભળ્યો. આવેશ પરખ્યો અને તે એકદમ તેના તરફ ફોડ્યો. આવતી કુંવરને બાથમાં બીડી તેણે ઉચકી લીધી. કુંવરે પ્રતાપના બન્ને ગાલ પર ડાબા જમણા હાથની લપડાકો લગાવી દીધી. પ્રતાપે તેના હોઠ ચૂમી ફેંકી દીધી. પડતી કુંવર પ્રતાપને બાઝી પડી. પ્રતાપ લથડ્યો અને બન્ને સાથે ભોંયપર પછડાયાં. ત્યારે કચરાઈ ગયેલાં સુકાં પાંદડાંએ એકસામટી કીકીઆરી પાડી ‘કડકડ’ અવાજ કરી મૂક્યો. વધતી જતી રાત્રિએ ખાત્રી આપી કે એકાન્તને વધુ રક્ષિત બનાવવા તેણે અંધકારનો પડકો જગતપર નાખી દીધો હતો.

‘કહ.’ કહી કુંવરે પ્રતાપને ઉભો કર્યો.

‘શો મરડાટ હતો? પણ હું જાણતો હતો. તારાથી મારા વિના રહી શકાય તેમ ન હતું.’

‘એમ કે?’ કહી કુંવરે એક વધુ લપડાક લગાવી દીધી.

‘કુંવર સાચું’ કહેજે, આટલો આવેશ આજ સુખીમાં તે’ કાઠ
કિવસ અનુભવેા હતા.’

‘બેશરમ નહિ તો.’ કહી કુંવર તેને વળગી લપાઇ ગઇ.

‘કુંવર!’

‘શું છે?’

‘કેમ આવી છો?’

‘બાપુ તને બોલાવે છે.’

‘તને બોલાવવા મોકલી છે?’

‘ના, ભૂધરે તારે ત્યાં બે વખતના ખાલી ફેરા ખાધા. તું ત્યાં નહોતો.’

‘હું ઘેરે યાનો હોઉં, તને ખબર હતી ને?’

‘પણ હું બાપુને એ શી રીતે કહું?’

‘પછી!’ કહી પ્રતાપે તેને વહાલથી ઉંચકી. કુંવર ઉંચકાઇ.

‘કુંવર! તને આમ ઉપાડી જઈ તો?’ વહાલથી પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘મને મળ પડે.’ કહી કુંવર હસી પડી.

‘તો હો.’ કહી તેણે કુંવરને ફેંકી દીધી. અસાવધ કુંવર ભોંચ પછ-
કાઇ અને રીસનેા અમળાટ કરી તે ઉભી થઈ ચાલવા માંડી.

‘ક્યાં જાય છે કુંવર?’ પ્રતાપે પૂછ્યું.

કુંવર ન બોલી.

‘કુંવર!’ જવાબ ન મળેા.

‘નથી સાંભળતી?’

‘મારે નથી સાંભળવું.’

‘કેમ?’

‘તારો માર ખાવા હું અહીં નથી આવી.’ કહી તે ઉભી રહી.

‘પણ હું તને ઉંચકી જતો હતો તેમાં તે’ મળ પડવાની વાત કરી
ઘેટલે મેં મૂકી દીધી.’

‘મને ઉપાડવા પછી મૂકી જ કેમ દીધી? મને સાથે નથી લઇ જવી?’

‘લઇ જવી છે.’

‘લઈ જવી છે, લઈ જવી છે કરે છે, પણ હળુ વખત આવેા નથી
તારે મન.’ વધુ રીસાતાં કુંવર બોલી.

‘કુંવર વખત આવે હું તને અહીં રહેવા નહિ દઉં, પણ હળુ વાર-
છે.’ પ્રતાપે ભળ પાથરવા માંડી.

‘હજી વાર છે. મારા જેવડી છાકરીઓ ઘર માંડી સરખી થઈ બેઠી-
હજી મારે વાર છે. પ્રતાપ! તું કોને ફાસલાવે છે?’

‘હું ફાસલાવતો નથી. સમયની રાહ જોઈ છું.’

‘આથી સારો સમય કયો મળશે?’

“આજે તો જવાય નહિ.”

‘કેમ?’ કુંવરે પૂછ્યું.

‘આપણે જઈએ તો રાવડી કાણ સળગાવશે?’

“તારે વળી રાવડીની પડી છે. મારું કાળજી સળગી રહ્યું છે. તે
જેવાની તારે નવરાસ નથી. રાવડી તો આપણુ ધારશે તો તારા વિના
પણ સળગાવી દેશે.” કુંવરને, આજ્ઞા જવાની મીઠી આરા આગળ
પિતાને સહાય કરવાની વૃત્તિ જોઈ થતી લાગી.

“ઘડપણમાં તેમને કુઝા લાગશે.” પ્રતાપે કુંવરને ચકાસવા માંડી.

“કેમ? ક્યાં હશે તેવાં કુળ ભોગવશે. તેમની ખાતર હું ક્યાં સુધી
રાહ જોઈ?” કુંવર આજે એકાએક વજ્રમાં ઉતરતી હતી. પ્રતાપે તેને
વધુ ચકાસી.

‘હું અને તું નહિ હોઈએ તો કઢાચ ધોંગાણામાં તેમને વેઠવું પડશે.’

‘મરતું પડશે હોય ક્યાં મારે માટે મરે છે જેથી મને ચિંતા હોય??’

‘ખાખ પર વહાલનો વરસાદ વરસાવનારી દીકરી આવી સ્વાથી?’

‘બાપે પાપ કરવામાં પાછું નહિ વાળ્યું. એમાં તો કોઈ શું કરે?’

‘પણ કુંવર આપણાથી ભાગી શકશે નહિ.’

‘કેમ?’

‘આપણે ચાલતાં શી રીતે જઈએ? સવાર પડતાં પહેલાં પકડાઈ જઈએ.’

‘અરે, કોઈને આપણી પડી નથી. રાવડી માટેનો જગડો સવાર સુધી
આપણને વિસરાએલાં રાખશે.’

‘સાચું કહે છે?’

‘મારા સમ્ પોતાને ગળે હાથ મુકતાં કુંવર બોલી. ‘મારા સમ
ખા જોઈએ.’ પ્રતાપે મમતાથી કહ્યું.

‘ના બાપ. તારા સમ શું કામ ખાઈ?’ એટલી જ મમતાથી કુંવરે કહ્યું.

‘છતાં કુંવર એકાદ ઘોડી હાથ લાગી નય તો સાડું. હું તપાસ કરી
લેઈ આવું.’ પ્રતાપે પરીક્ષા માંડી.

‘ના, ઘોડાની જરૂર નથી. ચાલતાં નીકળી જઈએ.’ વળી કિનારે આવેલું વહાણ ખડક સાથે અથડાઈ તૂટી જાય તેમ તૈયાર થયેલી ભૂમિકા ઘોડાની શોધમાં જતાં વિચાર બદલાઈ જતાં અદૃશ્ય થઈ જાય એવા સ્થિતિ કુંવરે કહ્યું.

‘હું તને મૂંઝીને નહિ જાઉં. અને તરત જ પાછો આવું છું.’

‘જરાએ નહિ. અહીંથી મને મૂંઝીને જાય તો મને મરતી દેખે.’

‘ભલે, તારા બાપુને ખબર આપી નીકળીશું કે છાનામાનાં નીકળી જઈશું?’

‘ખબર આપી નીકળીએ તો આપણા જીવતાં જવા કે ખરા?’

‘ખબર આપીને જીવતાં જઈએ તો?’

‘એવું સાહસ શું કરવા ખેડવું? નિરાંતે સવારે છોને જાણતા?’

‘ના પણ આપણે ગયાં તેની ખબર તો તેમને આપણે આપવી જ જોઈએ.’

‘જાણશે એમની મેળે.’ કુંવરે બેપરવાહી જાહેર કરી. પિતા તરફ અનહુલ પ્રેમ ધરાવતી પુત્રી આટલી બધી નિષ્ઠુર બની શકતી હશે તેનો પ્રતાપને ખ્યાલ ન હતો.

‘ચાલ ત્યારે કુંવર! હું તને ઉઠાવીજ જાઉં’ કહી પ્રતાપે કુંવરને બે હાથોમાં ઉપાડી લીધી. હસતી કુંવરે પોતાના બે હાથ પ્રતાપની ગરદન ફરતા ભરાવી દીધા. કુંવરનો ભર્યો ભર્યો ફેહ પ્રતાપની વાસનાઓને, અંધકારના ગાઠા પટની સહાય લઈ ગલપચીઓ કરી જગાડી રહ્યો હતો. કુંવર પણ બેફામ હતી. આંખ પર કામદેવનું ઘેન રમી રહ્યું હતું. તેણે પ્રતાપને બે હાથ વડે ગરદનથી વધુ ઢાબ્યો, પ્રતાપ સમજ્યા; પણ જાણતો હતો કે નજીકમાં હરભ્રમનો માણસ પાણીઢાર ઘોડી સાથે ઉભો હતો. વળી હવેપછીની લાંબી રાત એકજ ઘોડાની પીઠ પર બંનેએ પસાર કરવાની હતી. તેણે મનને વાચું. એટલામાં પગરવ સાંભળી ઘોડાએ હલુહલુટ કર્યો. કુંવરનું ઘેન અદૃશ્ય થયું. પ્રતાપની ગરદન ફરતા હાથ ઊડી ઈંધ તે ઉછળી ઉભી થઈ ગઈ.

‘જાણ જીવણ?’ પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘હા.’ કહી જીવણ ઘોડી લઈ સામે આવ્યો. કુંવર જીવણને જોઈ પ્રતાપ પાછળ લપાઈ ગઈ.

‘સંતાવાની જરૂર નથી, કુંવર! જીવણ બધું જાણે છે’ પ્રતાપે જોખવટ કરી.

‘જુઓ બાઈ આ ઘોડી સવાર પડતાં તમને ચાલીસ ગાઉના પંચકે પહોંચાડી દેશે. જ્યાં હો ત્યાંથી સમાચાર મોકલવાનું હરભમજીએ કહ્યું છે.’ કહી ઘોડી સોંપી જવલે ચાલવા માંડ્યું.

‘પ્રતાપ! મારી સાથે પ્રપંચ રમ્યા?’ કુંવરે અકડાઈ જઈને કહ્યું.

‘કુંવર! ખબર નથી. પ્રપંચ કોણ રમ્યું? હું કે તારા બાપુ?’

‘હરભમની કુદાડીનો હાથો બની તેં મારા બાપુ વિરક્ત મારે. ઉપયોગ કર્યો?’

‘શું ઉપયોગ કર્યો?’

‘મને હડાવી નય છે તે.’

‘એથી તારા બાપુને શું નુકશાન છે?’

‘હરભમનું કાવતું, મને નસાડી તે ખબર મારા બાપુને આપી રાવડી સળગતી અટકાવવાની આ નામઠાઈ ભરી રીત તેણે આઢરી લાગે છે.’

‘એમાં ખોટું શું?’

‘કેમ ખોટું શું? મારા બાપુનું વચન નય તેનું શું?’

‘તો તું પાછી ચાલી જ અને તારા બાપુનું વચન રાખ. પણ ચાક રાખજે ફરીથી હું તારો સંગ નહિ કરું.’ કુંવર વિચારમાં પડી.

‘વળી જો કુંવર! તું નય તેનું મને કંઈ નથી, પણ એમ થશે તો તારા બાપુને તું જવતા નહિ જુઓ.’

‘કેમ?’

‘હરભમજી તને, તારા ભાઈને અને તારા બાપુને સળગતી રાવડી સાથે સળગાવી દેશે.’ કુંવરે કંપ અનુભવ્યો.

‘અને આમ?’

‘આમ, તારા બાપુ તારા નાસી જવાના સમાચાર સાંભળી રાવડી સળગાવવાનું કામ ત્યજ દેશે. આમ રાવડી અને બીજું બધું કુશળ રહેશે.’ કહી પ્રતાપ ઘોડીપર ચઢ્યો અને કુંવરને ઉચકી આગળ બેસાડી.

પ્રતાપના સ્પર્શમાં આનંદ માનતી કુંવરને પિતાનું વચન અને પિતાની નિરાધારતા હવામાં અદશ્ય થતાં લાગ્યાં.

‘મને આમ નહિ ફાવે.’ પ્રતાપને પાછળ બેઠેલો જોઈ કુંવરે કહ્યું.

‘ત્યારે?’

‘મને પાછળ લે.’

‘એમ કર.’ કહી પ્રતાપ જુનીયે ઉતરી ગયો. કુંવર પાછળ હઠી. પ્રતાપ આગળ આવી બેઠો.

‘હાથ, હવે થોડી ફોડાવી મૂક.’ પ્રતાપની કમર ફરતા હાથ વીંટાળી કુંવરે હર્ષથી કહ્યું.

અને થોડીએ પવન વેગ ધારણ કર્યો.

એ થોડીના વેગ સાથે કુંવરના સુખી જીવનની કલ્પનાના વિચારોનો વેગ એટલી દૃઢે આગળ વધ્યો કે પિતા અને બંધુની હાલતની સંભાવનાના વિચારો તેણે પડતા મૂક્યા.

વરણાગની સીમ આવી અને પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘કુંવર! કંઈ જોઈું છે?’

‘શું?’

‘તારો ઘણી.’ કુંવર વિચારમાં પડી. અર્ધક પતિની નોકરીએ ગએલો પતિ અહીં ક્યાંથી?

‘ના, મારે નથી જોવો. જાંઘી ધરી તેનું મોઢું નથી જોયું, પછી આજે શા માટે?’

‘ના, પણ મારે તને ખતાવવો છે.’ કહી પ્રતાપે થોડીને આડફેટાના રસ્તે લાંબી. થોડીવારે એક કુતો આવ્યો. કુતો જોડેના કુખમાં જઈ પ્રતાપે એક માણસને જગાડ્યો.

‘કોણ, પ્રતાપભાઈ?’

‘હા.’

‘કેમ અસારે?’

‘પેલો ક્યાં છે?’

‘આ મારી જોડે હશે.’

‘તાપણું કર જોઈ’

પેલાએ તાપણું કર્યું. તાપણાનો પ્રકાશ થતાં કુંવરનો પરજોતર ઘણી જગી ઉઠ્યો. કુંવર અને તેનો પતિ એક બીજાને ઓળખતાં ન હતાં, પણ આજે પ્રતાપની ફરજ હતી કે તેમને ઓળખાવવાં.

તાપણાનો પ્રકાશ વધ્યો, પ્રતાપે કુંવરને જોલાવી.

‘કુંવર! આ જીવાનને તું ઓળખે છે?’

‘ના.’ કુંવરે તેના તરફ જોઈ ટૂંકો જવાબ આપ્યો. યુવાન તંદુરસ્ત અને ભરાવફાર હતો. તેનું મોઢું જોતાં જ ગમી જાય તેવું હતું.

‘અને જવાન! તું આ બાઈને ઓળખે છે?’

‘ના,’ વિચાર કરતાં જવાનજીએ જવાબ આપ્યો.

‘હવે જુઓ હું તમને જોળખાવું. જવાનજી! આ બાઈ તે તમારી ખાંડાની પરણેતર કુંવર છે. ભારમલજીની દીકરી અને કુંવર! આ તારો ધણી છે. અહીં પતિની નોકરીએ નહિ, પણ મારી માસીના દીકરાની આકરીએ તે અહીં આવ્યો છે.’ કહી પ્રતાપે તલવાર ખેંચી. કુંવર ચમકી.

‘જવાનજી! તારા જેવા જુવાનો મને બહુ ગમે છે પણ શું કરું? આજથી આ કુંવરનું ધણીપણું મારું કરવા ખાતર તને મારે આ કનિ-ચામાંથી છૂટા કરવો પડે છે. કુંવર! આવ આ જવાનનું માથું ઝીલી લે.’

કુંવર વિચારમાં પડી. એક વખત પરણેતરના મણાઈ જુકેલા પતિનું માથું વઢાવું પોતે નજરે નિહાળી રહે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના ખોળામાં ઝીલી લે એ વિચાર તેને કંપાવનારો લાગ્યો. તે આગળ ન આવી.

જવાનજી સમજી ગયો. તે બોલ્યો.

‘કુંવર! આગળ આવ. બધી હકીકત હું જાણું છું. પ્રતાપ અને તું સુખી થાઓ એટલું જ મારે પ્રભુ પાસે માગવાનું રહે છે, કારણ કે પ્રતાપમાં જીવ રાખનારીને હું મારી સ્ત્રી માનતો નથી. તું પ્રતાપની છે, એમ હું જાણતો હતો એટલે જ આજ સુધી હું મારી જાતને અવલ કુંવારો માનતો આવ્યો છું. કંઠાય મારી હયાતીમાં તું મારે ત્યાં આવી હોત તો પણ હું તને બેરી તરીકે ન સ્વીકારત અને તને બેરી તરીકે સ્વીકારવાનો સમય ન આવે, માટે જ હું અહીં છૂપો રહી મારો જાત કરી રહ્યો છું.’

કુંવર અભય થઈ. પોતાનું સર્વ પાપ જાણનાર હોવા છતાં પોતાને પરણનાર પતિ કેવો હશે? તેને ધડીસર થઈ આવ્યું કે, પ્રતાપનો સાથ જોડી જવાનજીને ચોંટી જવું.

‘કુંવર! આગળ આવ.’ પ્રતાપે ફરજ પાડી.

‘કુંવર! મારા લોહીની ધારમાંનું એકે ટીપું જો ભોંય પર પડશે તો વાલમના એકે એક ઠાકરડા સામે વેર લેશે. તારા બાપુનો કેટો લઈ આપી વાલમની ઠાકરડા કોમને ઉજ્જડ કરી મૂકશે. માટે તારા બાપુ અને વાલમની ઠાકરડા કોમના સલા ખાતર મારું માથું તારા ખોળામાં પડવા કે.’ જવાનજીએ કુંવરને ચોખવટથી કહ્યું.

ધૂંજી કુંવર આગળ આવી. તેણે યથયત્ના હાથે પાલવ ધર્યો. માથું કપાતાં પાલવમાં પડે તેવી રીતે જવાનજી ઉભો.

‘જવાનજી, કુ:ખ લાગે છે?’

‘જરાપણ નહિ. મારા જીવતાં કુંવરને હું તારી બેરી બની તારાં જોક્ષાં ઉછેરતી બેઠું તે કરતાં મરણને વધારે વડાવું ગયું છું.’

‘સબ’ અવાજ થયો. અને પ્રતાપની તલવારથી જવાનજનું માથું તેના ધડપરથી ઉતરી કુંવરે આગળ ધરેલા પાલવમાં આવી પડ્યું. સામે ઉભેલું ધડ ભોંય પડતાં પહેલાં તેમાંથી તાબ ધગધગતા લોહીની શેડ ફટી અને પાલવ પટ્ટી રહેલી કુંવરના હાથે વાગી. કુંવરે કહિ નહિ જાણેલું દૃષ્ય જોયું. તે કમકમી ઉઠી અને તેના હાથમાંથી પાલવ ફટી ગયો, તે સાથેજ તેમાં ઝીલાએલું જવાનજનું માથું ભોંય પડ્યું.

પ્રતાપ અને કુંવર આ દૃષ્ય જોઈ અમંગળ શંકાએ ચડ્યાં.

‘જવાનજનાં વેણુ સાચાં પડે તો ?’

‘કંઈ નહિ કુંવર! ચાલ, ચાલી નીકળીએ.’

‘હું’ આની વ્યવસ્થા કરીશ.’ પેલા કુવાવાળાએ કહ્યું.

‘વાલમથી હરણમનો માણસ આવે તો તેને આ માથું અને ધડ સાંપી દેજો.’ જતાં જતાં પ્રતાપે પેલા માણસને કહ્યું.

‘સાચું.’ તેણે જવાબ આપ્યો.

અને ઘોડી પૂર વેગે ફેડી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ભારમલની અસહાયતા

બીજા પહોર થવા આવ્યો. ભૂધર પ્રતાપને શોધી વળ્યો પણ તેને પત્તો ન હતો. યુવાન વર્ગે રાવડી સળગાવી દેવાની તાલાવેલીમાં હરખથી આમતેમ ફરી રહ્યા હતા. અને ભારમલજી ક્યારે હુકમ કરે તેની રાહ જોઈ રહ્યા.

‘ભૂધર! પ્રતાપ ન જડ્યો ખરું?’

‘ના બાપુ!’

‘કોણ જાણે તેને શું થયું? કોઈથી ન ડરનારો એકાએક ક્યાં ખોવાઈ ગયો હશે?’

કોઈ ન જાણ્યું.

ભારમલની ચિન્તાએ વધારે જોર પકડ્યું. આજ સુધીની મેળવેલી કીર્તિ આ એક નજીવો પ્રસંગ તાણી જશે. એ ખ્યાલે તેને વિમાસણ થઈ. પ્રતાપના આવવા ઉપર મુલતવી રાખેલો કાર્યક્રમ હવે તેણે ભરી

ધક્કે લેવાનો હતો. એકલે હાથે પણ તે પાછો પડે તેમ ન હતો. તેની અર્થપદ્ધતિ ચોક્કસ અને અણનમ હતી. તેનું વિચારબળ અકબ અને મક્કમ હતું. તે ધારે તો એકલે હાથે ચારે વાસના ઠાકરડાઓને પીંખી નાખે તેમ હતું.

સમય થયો અને બધા તેને આંગણે આવી બેઠા.

‘ભારમલ કાકા ! હવે કેટલી વાર છે?’ એક જણે પૂછ્યું.

‘તૈયાર થઈને આવ્યા છો?’

‘હા તૈયાર થઈને.’

‘ખપી જવાની તૈયારી છે?’

‘પૂરેપૂરી.’ એક સામઠા બધા બોલ્યા.

‘ઠોઠો ભાઈ. બોલો સફાઈ લીમ્બિરિનો જય!’ ભારમલે કહ્યું. બધા-ઓએ એ જયધ્વનિ ઉપાડી લીધો. ટાળાંના રૂપમાં યુવાનો ઉભા થઈ ગયા.

ભારમલે ધર તરફ જોઈ જૂમ મારી કહ્યું.

‘કુંવર બેઠા!’ પણ અંદરથી જવાબ ન આવ્યો.

‘બેઠા કુંવર!’ ધરમાં જણે કોઈ ન હતું.

‘બાપુ ! કુંવર અંદર નહિ હોય.’

‘અત્યારે ક્યાં ગઈ હશે?’ ચિંતા કરતાં ભારમલે કહ્યું અને તે ધરમાં ગયા. ધરમાં મોટા દીકરાની વિધવા એક ખૂણામાં બેઠી હતી.

‘વહુ બેઠા ! કુંવર ક્યાં છે?’

‘દિવસ આયમ્યાનાં ગયાં છે. હજી આવ્યાં નથી.’ વહુએ કહ્યું.

‘ક્યાં ગઈ છે?’ ચિંતાતુર ભારમલે પૂછ્યું.

‘તેની ખબર નથી, બાપુ !’ ભારમલ બહાર આવ્યો. તેની ચિંતા વધતી જતી હતી, પણ અહીં આફરેલું અધૂરું રહે તેનું શું?

‘ચાલો.’ કહી તેણે ટાળાની આગેવાની લીધી. કુંવરની ચિંતાને તેણે ફડનાવી દીધી.

મહોલ્લો છોડી ટાળું બહાર નીકળ્યું.

‘બાપુ ! માનશુંકન થયાં.’ બુધરે ભારમલને કહ્યું. ભારમલે કુંવરને બોલતાં સાંભળ્યું હતું.

‘આ પાર કે પેલે પાર થવા ઇચ્છનારને શુંકન કેવાં?’ બળમાં પડેલા ભારમલે કહ્યું.

સર્વે ગામને પાઠરે આવ્યા. ગામમાં શાન્તિ હતી. બધે નીરવતા

હતી. શાન્ત મહાસાગર પર ફરતી મહાન નૌકા જેવી આ ટોળી ગામના વિશાળ પાકરમાં અંધકારમાં પણ હાલી ઉડતી જણાતી હતી.

‘બધર ! બધે શાંતિ લાગે છે.’

‘હા બાપુ !’

‘ભારમલ કાકા ! આપણી આગળ કોઈ જતું હોય એમ લાગે છે.’

‘હશે કોઈ વટેમાર્ગ.’ જનારના રંગપરથી કલ્પના કરતાં બીજાએ કહ્યું.

‘હજી તો રાવડી ધણે દૂર છે. અહ્યા ! બાબીના વાડામાંથી થોડુંક ધાસ સળગાવવા લેઈ લેજો.’ ભારમલે કહ્યું. બે જણાં ભેડેના વાડામાં ફોડ્યા. લઈ ચકાચ તેટલું ધાસ લઈને ટોળાની સાથે ચઢી ગયા. ભારમલની અટલ શ્રદ્ધાથી ફોરાતું ટોળું આગળ વધ્યું.

ગામમાં એક કૂતરાના ભસવાનો અવાજ થયો અને એક સામટાં આખા ગામનાં કૂતરાંએ તેનું અનુકરણ કર્યું.

‘બાપુ ! આ કૂતરાંમાં પણ કેટલો સંપ છે ?’ બધરે સમયોચિત વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

‘વખત આવે તે જ સંપ તેમનો નાશ કરે છે.’

‘શી રીતે ?’

‘સંપમાંથી કુસંપ બને છે. ભેટો નથી ?’

‘કારણ વિના ?’

‘ન સમજાયો ?’

‘શું કારણ છે ?’

‘ભારમલની વૃક્ષાવસ્થા.’

‘ના બાપુ ! હજી તો તમે વાધ જેવા છો. તમારાથી બધા ડરે છે.’

‘બીજું કંઈ નથી.’ મક્કમતાથી ભારમલે કહ્યું.

દૂરથી રાવડી કેખાઈ નિર્જન અને અંધકાર ભરી.

‘ક્યાં ગયા હશે તેનાં રખવાળાં કરનારા ?’ ફરેકના મનમાં અસ્ફુટ

પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો.

રાવડી નજીક આવી. બે માણસો બારણામાં બેઠા હતા. બન્નેની વચ્ચે સફેદ કપડામાં ઢંકાયેલો કોઈ પદાર્થ પડેલો હતો.

‘કોણ છે’ હ્યા ?’ ભારમલે દૂરથી પડકાર કર્યો.

‘ભારમલ કાકા ! અમે છીએ. ચાલ્યા આવ્યા છીએ વરણાગથી’

‘વરણાગ કેમ ગયા હતા ?’

‘ગયા હતા તો સિદ્ધનાં દર્શન, પણ માર્ગમાં અમને આ મળી આવ્યું એટલે આપને ખબર કરવા સીધા અહીં આવ્યા.’

‘રાવડીએ કેમ આવ્યા ?’

‘તમને સામેથી આવતા જોયા એટલે અમે ધાધુ’ કે રાવડીએ જતા હશે.’

‘શું છે ?’ ભારમલે પૂછ્યું.

‘જુઓને ?’ કહી એક જણાએ સફેદ વસ્ત્ર હાથે લીધું. તારાઓના આછા પ્રકાશમાં ભારમલે મનુષ્ય કેહના કંકડા જોયા.

‘કાનું શબ્દ છે ?’

‘જમાઈ જવાનજીનું.’ એક જણ બોલ્યો.

ભારમલજી ટટાર થઈ ગયા.

‘કાણે તેને માર્યા ?’

‘આપની દીકરીએ.’

‘કુંવરે ?’

‘હા, એમ કહે છે.’

‘કાણે કહે છે ?’

‘હું કહું છું.’ કહી પેલો કુવાવાળો ખેંચત હમો થયા.

‘તને ખાતરી છે ?’

‘મારી સગી આંખે મેં એ દૃશ્ય જોયું છે.’

‘તેની સાથે કાણ હતું ?’

‘પ્રતાપ.’ પેલાએ જવાબ આપ્યો.

‘ક્યાં ગયાં ?’

‘વરણાગથી આગળ ગયાં.’

‘ચાલતા ?’

‘ના, ઘોડીપર.’

‘ખન્ને એક જ ઘોડીપર ?’ ભારમલે હામ હારી જતાં કહ્યું.

‘હા, કુંવરે પ્રતાપનો ચૂરા પહેર્યો હતો.’

‘ચૂપ, હરામખોર !’ અપકીર્તિ ફેલાવતી વાત નીકળતાં ભારમલે તરવાર ખેંચી.

‘ભારમલજી ! શા માટે તરવાર ખેંચી છે ? પ્રતાપે જવાનનું માથું કાપ્યું છે. તમારી દીકરીએ તે પાલવમાં લીધું છે. મરનારને પરણ્યા

ત્યારથી આજ સુધી કુઃખી કરી કુંવર પ્રતાપ સાથે ચાલી નીકળી છે. શા માટે તમે તલવાર ખેંચો છો ?' પેલાએ કહ્યું.

‘ચૂપ.’ કહેતાંજ ભારમલે તલવાર હગામી તે હવામાં વિંઝાઈ. બોલ-નારના ટુકડા કરે તે પહેલાં હરભમના સળંગ હાથે ભારમલનો ડાબો હાથ પકડાઈ ગયો.

ભારમલે પાછળ જોયું. ‘હરભમ ! અહીં ક્યાંથી ?’

‘તમારી ટાળી સાથે, કાકા !’ કહેતો હરભમ આગળ આવ્યો.

‘અને આ તરફીબ તેં રચી ?’

‘ના કાકા ! આપણી કુંવરે રચી. જતાં જતાં તેણે વાલમની કાકરડા કામનું કાસળ કાઢ્યું છે.’ બળતો હરભમ બોલ્યો.

‘શી રીતે ?’

‘તમારું નાક કાપીને.’ હરભમે કહ્યું. ભારમલ ન બોલ્યો.

‘બુધર ! આ લાસને રાવડીમાં મૂકી રાવડી સળગાવી દે.’ ભારમલે કડકાઈથી કહ્યું.

‘એમ નહિ બને કાકા !’ મક્કમતાથી હરભમે કહ્યું.

‘મારે તારું સાંભળવું નથી.’

‘મારે તમારું ધાયું’ થવા દેવું નથી. જે કારણે રાવડી બાળો છો એજ કારણે કુંવરને, પ્રતાપને અને તમને પોતાને અમારે સળગાવી દેવા જોઈએ. જવાનજી બીયારો નિર્દોષ છે.’

‘હરભમ ! બકવાટ બંધ કર.’

‘તમે કહ્યો તે વેદવાક્ય અને બીજા બોલે તે બકવાટ. ભારમલ કાકા ! એ જમાનો ગયો, તમારાં બોર વેચાવાનો.’ હરભમે કહ્યું.

‘ખસ, માર્ગમિત્રી ખસી જ. લાવો ધાસના પૂળા, ધસી ચકમક.’ બધી બાબુએથી કુઃખે ઘેરાયલા ભારમલે મરણીઓ પ્રયાસ આપ્યો.

હરભમે તાળી પાડી. એક સામટા ખસી માણસો સામેની બાબુ-એથી ફોડી આવ્યા.

‘ભારમલ કાકા ! રહેવા દે. તમારાં પાપે અમે ખવાઈ જઈએ છીએ.’ હરભમે છેવટની ફલીલ કરી.

અનુત્તર ભારમલ ચકમક ધસી ધાસ સળગાવવા મથતો હતો. પેલાઓ આવી પહોંચ્યા.

‘બાંધી લો ભારમલ કાકાને.’ હરભમે આવનારાઓને કહ્યું. ‘અને બાંધવો છે ?’ કહેતો ભારમલ ઉભો થઈ ગયો. તેની સાથેના બધા વાનો તેની પડખે હતા.

‘હા કાકા ! તમને બાંધવા છે અને વરણાગ મોકલવા છે.’

‘યાઓ ત્યારે માટી.’ કહેતાં જ બોંચ પર પડેલી તરવાર તેણે વીજ-
ળીની ઝડપે ઉપાડી.

‘હરભમ ! પહેલાં તો તું જ છે.’ ભારમલે ધાવ કર્યો. અચૂક ધાવ
કરનાર ભારમલને ખાત્રી થઈ કે કાયમનો સાથી બની ચૂકેલો હરભમ
તેને ધાવ કરવાની યુક્તિઓનો સતત અભ્યાસી બની ગયો હતો અને
આ પહે ધાવ ચૂકાવી ખસી ગયો હતો. તેણે ફરીથી તરવાર ઉગામી પણ
હરભમ ત્યાં ન હતો, અને હંચો થયેલો હાથ તરવાર સાથે જ અદ્ધર
રહી ગયો હતો. પોતાને પાછળથી કાઈ બાથમાં લેતું હતું.

‘કોણ છે, હયા ?’ અકળાતાં ભારમલે પૂછ્યું.

‘એ તો હું હરભમ.’

‘અહ્યા ! મારી સાથે પણ ફગો ?’

‘ફગો નથી કાકા ! તમે શીખવેલી આ તદ્દબીર છે. હવે તરવાર છોડી
દો, નહિ તો ખભામાંથી હાથ બુઢો થઈ જશે.’ હરભમે કહ્યું. તેનું કહેવું
સાચું હતું. ભારમલને પોતાનો હાથ ખભામાંથી તરતો લાગતો હતો.
અનેકોને એકજ હાથે પહોંચી વળનાર ભારમલ આજે લાચાર બનતો
જતો હતો. તેનાથી તલવાર છોડી દેવાઈ.

‘બસ કાકા ! એટલી જ જરૂર હતી. તમારી જાંઠગી અમારે અપની
છે.’ હરભમે ટકોર કરતાં કહ્યું.

ભારમલ સાથેનો યુવાન વર્ગ સ્તબ્ધ હતો. તલવારોની તાળી પડી
નહતી. ભારમલને બોલવાનો સમય મળ્યો ન હતો. એટલામાં તો તે
પહ્ચાઈ ગયો હતો.

‘છોડી દો.’ કહેતો બૂધર ટોળામાંથી આગળ આવ્યો. તેની ખુસ્કી
તરવારે તેના સાથીદારોને માર્ગ ચીંચ્યા. એક સામગ્રી પચાસ તરવારો
મ્યાન બહાર નીકળી પડી.

સામેના ટોળાએ પણ તેમનું અનુદરણ ક્યું.

હરભમે રંગ પારખ્યા, અંદર અંદર લોહીની નદીઓ ન વહે તે
સાડે રાખેલી તકેદારી વ્યર્થ જતી હતી.

‘સાથીદારો, તરવારો મ્યાન કરો’ તેણે પોતાના સાથીઓને હુકમ
ર્યો. ખસો તરવારો નીચી નમી મ્યાનમાં જઈ બેઠી.

‘બૂધર! હવે તું આગળ આવ.’ હરભમે પોતાની તરવાર ફેંકી કેતાં બૂધરને કહ્યું. ‘આપણે ભેટી લઇએ. આપણા યુવાનો મારી કતલ કરે તે પહેલાં હું તને મળી લઉં. કારણ તારા બાપ મારા ગુરુ છે.’

બૂધર ન ખસ્યો. ભારમલે જોયું કે હરભમની શબ્દશક્તિ અત્યારે કામ કરી રહી હતી. કહાય બૂધર નરમ બની પણ જાય.

‘બૂધર! કાપી નાખ એ હરભમને’ રાષમાં ભારમલે કહ્યું.

‘મને નિઃશસ્ત્રને બૂધર, આવી કાપી નાખ,’ હરભમે મસ્તક નીચે નમાવી દીધું.

કપડી ચૂકેલી બૂધરની તલવાર તેના હાથમાંથી છૂટી ગઇ અને સાથે સાથે પચાસે તલવારો ચ્યાન થઇ ગઇ.

બૂધર કોડીને હરભમને ભેટી પડ્યો.

‘ભાઇ!’ હરભમે સ્નેહ નીતરતા બાવે કહ્યું.

કરડી આંખે ભારમલ હરભમના શબ્દોનું જાડ નિહાળી રહ્યો.

વેરની લાગણીઓ પ્રેમથી સમતી હતી.

‘કાકા!’ બંધાએલા ભારમલને નમી પડતાં હરભમ બોલ્યો. ભારમલે તેને ખમથી ભાત મારી.

‘જ કૂતરા! તારું મ્હોં કાળું કર.’

‘કાકા! આપણું કાળું થતું મોં મેં ઉજ્જવળ રાખ્યું છે. નહિતર જામ આપણી હાંસી હડાવત. અંદર અંદર કપાઈ આપણે વૂટી જાત.’

ભારમલે જવાબ ન આપ્યો, દીકરીનું કલંક તેને સાલી રહ્યું હતું.

‘હરભમ! જે થયું તે થયું. મને બાધીને ક્યાં લઇ જશો?’

‘વરણાગ સિદ્ધ પાસે,’ હરભમે કહ્યું.

‘શા માટે?’

‘આપે ત્યાં રહેવાની જરૂર છે.’

‘પણ કુંવરને મારે પાછી લાવવી છે.’

‘એ વિચાર છોડી દે.’

‘કેમ?’

‘કુંવર પ્રતાપ સાથે છે, અને તે નહિ આવે.’

‘કેમ?’

‘તે તેને પરણી ચૂકી છે. નાહક ફળેતો કરવાની જરૂર નથી.’

‘હરભમ! તારો હાથ લાગે છે.’

‘કુંવર સુખી થાય તેટલા પુરતો.’

જારમણને જત જીવનનાં ફરજોની યાદ આવી અને જીવું વેરંતાબું કરી પ્રતાપે કુંવરને ઠઠાવી એ વિચારે તેને મૂળવ્યા.

‘આખરે તેણે વેર વાળ્યું.’ કાઠ ન સાંભળે તેમ તેનાથી ધીમેથી જાણી જવાયું.

પ્રકરણ ૧૩ મું

મહેરામણનો માર્ગ

‘મેરાલાહ! હવે તો હક થાય છે. અહીં આવે એક માસ થક

મથો છતાં તમારું શ્વાહુંએ ફરકતું નથી,’ મહેરામણ અને સામંત સાથે આવેલા લાથી રજપુતો પૈકી એકે કહ્યું.

‘સોહનસિંહ! ઉતાવળે આંખા પાકે નહિ. અને આ તો ખટપટનો પ્રસંગ.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તો પણ તમારે અમને છેવટનો જવાબ આપવો જોઈએ. તમારી આશાએ અમે અહીંયાં રોકાઈ રહીએ, ધરનાં માણસો અમારી કામના ડોળે વાટ ભેતાં હોય. જેમને આપણે કહી આવ્યા છીએ તે પણ આજ તેડું આવે, કાલ તેડું આવેની આશામાં ધરનાં કામ મૂકી ફોગટ વાતોનાં વાળુ કરતા હશે.’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘સોહનસિંહ! એમાં તમારી ભૂલ છે. તમને રહેવા માટેની સગવડ અમે આપી છે. તમારાં માણસો લાવો. તેમની રહેવાની અને પોષણની વ્યવસ્થા અમે કરી આપવા તૈયાર છીએ. સફેશો મોકલો અથવા ભતે જઈ તેડી લાવો.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘એમ આવે અમારું શું વળે? અમારી જરૂરીયાત તો ત્યાં પણ પૂરી થાય છે. તમે જે કારણે અમને લાવવા માગો છો, તેનું તો અહીં નામનિશાન પણ અત્યારે જણાતું નથી. રાજસિંહ અમે દરરોજ સતાવે છે.’ સોહનસિંહે કહ્યું. રાજસિંહ તેનો સાથી હતો.

‘તમને લાવવાનો હેતુ ન્યારે બર આવે ત્યારે ખરો, પરંતુ તમારે માટેની સર્વ સગવડ કરવા હું બંધાએલો છું. અને આપણી વચ્ચે થએલી વાતચીત મુજબનાં માણસો લાવી તેમની સાથે તમે અહીં વસવાટ કરીને રહો.’

‘આખરે એમ તો થશેજ. પણ અમારા વસવાટની શરૂઆતમાંજ એ કાર્ય શરૂ થાય તો અમારું આવડું અને રહેડું મોભાઠાર અને મહત્વનું ગણાય.’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘એ તો તૈયારી ઉપર અવલંબે છે. હજી મારે વરણાગના સિદ્ધને મળવાનું છે. એ કહેશે તેમ અને ત્યારે તમને અમે મદદમાં લઈશું. હાલ તો મેં આપેલું વચન હું પાળું છું અને એટલાથી તમે સંતોષ માનો, સોહનસિંહ!’ મહેરામણે કહ્યું.

‘મેરાભાઈ! તમને ફાવે તેમ તમે કરો. હું તો બે એક દિવસમાંજ સમાચાર મોકલાવી આપણા હાથ પ્રમાણે માણસોને બોલાવી વ્રથશ.’

‘હા, એમાં મને વાંધો નથી, પણ એક વાત વિચારવા જોવી છે.’

‘રાજસિંહ સરળ હૃદયનો અને સાહસિક છે. રાજબાના સંગે ચઢી માફ ધાયું છૂળ ન મેળવે તે તમારે જોવાનું છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘હા, રાજબાએ તેને હાથપર લીધો છે. શ્રાતનની વાતો તેને પાણી ચઢાવે છે. ધીંગાણાની તૈયારીઓ તેને આનંદ આપે છે. રાજબાની એ નીતિ છે, એટલે સ્વભાવાનુસાર રાજસિંહ રાજબાને અનુસરે પણ ખરા. તમારી શાંત પ્રવૃત્તિ તેને ન પણ ફાવે.’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘હું શાન્ત છું? મારું ભીતર સળગી રહ્યું છે, છતાં હું શાન્ત? સોહનસિંહ! તમે ભીંતાતો નથી ભૂલતા? મારું હૃદય વેર ઝંખે છે. અને એના ઉપાયો હું હરધડીએ લેવા તૈયાર છું છતાં હું શાન્ત?’

‘તમારો માર્ગ શાન્તિનો છે. તમારું હૃદય સળગે છે છતાં તમે ઉપરથી શાન્ત છો. ભીતરમાં ડુઝ બધું છે તે કેખાવે નથી.’ સોહનસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘સળંગતા હૃદયને બહાર બતાવવાની જરૂર શી હોય? મારું અંતર કંકળે છે પણ તેને ધીરજ દેનાર કંઈ નથી. ન્યાયસભા તો તમે જોશ. મારા બાપુની વલણ પણ તમે જોશો છો. એવા પ્રસંગે સાહસ ખેડી અવજને માર્ગે જવાની ભૂલ કરવામાં તમને હડાપણ લાગે છે?’

મહેરામણના આ શબ્દોએ સોહનસિંહને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. તેને ધડીભર એમ લાગ્યું કે તેડાગર મહેરામણ અને આજનાં મહેરામણમાં આસમાન જમીન જેટલો ફરક હતો. ક્યાં તે વખતનો તાતા તીર જેવો મહેરામણ અને ક્યાં આજનો આહું શોધતો મહેરામણ.

‘મેરા ભાઈ ! ઠાકરડાએની વાલમમાંથી જડ કાઢવાના તમારા ધન-ધનતા અંગારા જેવા કાઠક વિચારો ક્યાં ગયા ? અને આજે આ ડહાપણ ક્યાંથી શીખી લાવ્યા ?’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘સોહનસિંહ ! મારે જીવન જીવી જાણતું છે. પ્રતિજ્ઞા પાછળ મરી ફીટતું નથી પણ પ્રવિજ્ઞા પાળી જીવનને સુંદર અને સફળ બનાવતું છે.’

‘આ નીતિ એકજ માસમાં તમને કાણે બાળાવી ?’

‘કાણે બાળાવે ? પ્રસંગો મને મારો માર્ગ નક્કી કરી આપે છે. જ્ઞાનંત આજે સાથે નથી. રાજબા ઉચ્ચ વિચારની હોઈ મારી કાર્યપદ્ધતિમાં તેને વિશ્વાસ નથી. વાલમની ન્યાયસભાનું ગાહું બહુજ રગસીધું બની ગયું છે. મને મારો માર્ગ એ ત્રણે પૈકી એકેની સહાયથી મોકળો થાય એમ લાગતું નથી. ઉપરાંત મારા બાપુની બેધારી નીતિ મને બહુ દુઃખ આપે છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તમારા બાપુની નીતિ બેધારી નહિ પણ અસરકારક છે. તેમને લાકડી ભાંગવી નથી અને સાપને મારવો નથી.’

‘એટલે એ અસરકારક શી રીતે ગણાય ? શવજીનું વેર જાણે એ ભલીજ ગયા છે. લાકડી ભાંગવી નથી એ મારે કમુલ છે, પણ સાપને મારવા કેવો નથી, એ વાતથી હું વિરક્ત છું.’

‘હા, તમે વિરક્ત છોજ ; પણ તમને મનાવવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે તે તમે જાણો છો ?’ સોહનસિંહે કહ્યું.

પરગામી સોહનસિંહ થોડાક દિવસોમાં એટલો જ્ઞાત શી રીતે થઈ શક્યો તે વિચારે મહેરામણને ચંભાવી દીધો.

‘સોહનસિંહ ! મને મનાવવા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાના જ છે, પણ હજી એવા પ્રયત્નો બાપુએ શરૂ કર્યાનું મારી જાણમાં નથી. તમે કહો એ વાત જો સાચી હશે તો બાપુ એકને બહલે બે પુત્ર ગુમાવશે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘એમ નહિ મેરાભાઈ ! પ્રયત્નો થાય છે તમને સમજતી લેવાના, તમને ગુમાવવાના નહિ.’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘કાણે કહ્યું ?’

‘કાણે કહે ? વાતાવરણ વાત લાવે છે કે ગાંગજીભાઈ સુબેહ યાચે છે.’

‘તદન ખોટી વાત.’ ન માનતો હોય એમ મહેરામણ બોલ્યો.

‘તદન સત્ય. ગઈ કાલે તે વરણાગ જઈ આવ્યા. કહે છે કે સુબેહ કરાવી આપવાનું લીમગિરિએ માથે લીધું છે.’

મહેરામણું વિચારમાં પડ્યા. પિતા ને એવી સુબેદ યાચશે તો પોતાની પ્રતિજ્ઞા છાંડી સુધી અપૂર્ણ રહેશે એ બથે મહેરામણને બીવડાવ્યો.

‘આ વાત તપાસ કર્યા વિના માની શકાય તેમ નથી અને ને તે સત્ય હશે તો રાજબાનો માર્ગ મારે અખત્યાર કર્યા વિના ફટકો નથી. સોહનસિંહ ! આજે એ બાબતની હું તપાસ કરું છું. આવતી કાલે મારે નિર્ણય હું તમને જણાવીશ. તમારાં માણસો તેડાવવાનું કામ તે પછી રાખજો.’

‘બલે, એમજ છે.’

‘અને રાજસિંહ ક્યાં છે ?’

‘રાજબાને ત્યાં ગયા છે.’

‘એ આવે ત્યારે તેને મારી પાસે લાવજો. જય અતજેશ્વર.’

‘જય અતજેશ્વર’ કહી સોહનસિંહ મહેરામણી છૂટા પડ્યો.

મહેરામણ સીધો ઘેલાશાને ઘેરે ગયા. ઘેલાશા શેઠ પરસાબમાં એસી હિસાબ તપાસતા હતા. સામે એક ખેડૂત બેઠો હતો. મહેરામણને આવ્યો જાણી તેમણે તેને અંદર બોલાવ્યો.

‘આવ મેરા ! કેમ અત્યારે આવવું થયું ?’ હસતાં હસતાં ઘેલાશાએ કહ્યું. તેમણે હિસાબને ચોપટો બાંજીએ મૂક્યા.

‘શેઠ કાકા ! જરૂરી કામ છે માટે આવ્યા છું.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘કહે ને બાક ! એવું તે જરૂરી કામ શું છે ?’ ખેડૂત તરફ ભેઈ તેમણે કહ્યું.

‘મોહન ! જ હવે તારો હિસાબ કાલે ભેઈશું.’

‘બલે.’ કહી મોહન ચાલતો થયા.

‘શેઠ કાકા ! કાલે તમે વરણાગ ગયા હતા ?’ મહેરામણે પૂછ્યું.

‘હા, કેમ ?’

‘મારા બાપુ સાથે ખરૂં ને ?’

‘હા.’

‘ભીમગિરિએ શું કહ્યું ?’

‘શેતું ?’

‘જે માટે મારા બાપુ ગયા હતા તેનું.’ મહેરામણે પૂછ્યું.

‘તારા બાપુ શા માટે સિદ્ધ પાસે ગયા હતા તે તું જાણે છે ?’

‘હા.’

‘શા માટે?’

‘કાકરડાઓ સાથે સુબેહ કરવામાં સિદ્ધને મધ્યસ્થ બનાવવા માટે.’ મહેરામણે જવાબ આપ્યો.

‘ના, તારા બાપુને એવી સુબેહ ખપે નહિ. તે બીજા કામે ગયા હતા.’

‘શેઠ કાકા! મને ફેસલાવા નહિ. તમને હું કહી મૂકું છું કે સિદ્ધને મધ્યસ્થ રાખી સુબેહ કરાવવાનો પેતરો મારા બાપુએ રચ્યો હતો, તો શવજને ગુમાવ્યા તેમ મને પણ ગુમાવી બેસશે.’

‘એવું કંઈ નથી મેરા! શાન્તિ રાખ. તારા બાપુને તું હજી જાળ-ખતો નથી. શવજનું વેર તેમને ડંખે છે, તે સુબેહ નહિ પાચે.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘તો પછી સ્પષ્ટ માર્ગ હજી કેમ શોધતા નથી?’

‘તું’ તે નથી જાણતો. પરિસ્થિતિ અનુકૂળ અને તેની રાહ જોવાય છે. સિદ્ધની એ સલાહ છે. પગનાભની તે સલાહ હતી.’

મહેરામણ સમજ્યા. ઘેલાશા કદિ જીકું બોલતા નહિ, ભજનું ધણી વખત બોલતા પણ સ્પષ્ટ જુઠાણું તેમણે કદિ ચલાવ્યું ન હતું.

‘સોહનસિંહને મળેલા સમાચાર કંઠાય ખોટા પણ હોય.’

‘ત્યારે સુબેહનું વાતાવરણ ક્યાંથી જાગી ઉઠ્યું?’

‘કાણે કહે છે સુબેહનું વાતાવરણ છે, મેરા! તને સોહનસિંહે કહ્યું ખરું ને?’

‘હા.’ મહેરામણે જવાબ આપ્યો.

‘એ સમાચાર ખોટા છે.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘કારણ?’

‘કારણ? હું તારા બાપુ સાથે હતો વરણાગના મઠમાં. શીમગિરિ સાથેની વાતચીતને અંતે તારા બાપુની એક જ માગણી હતી, સુબેહ ન બેઠે.’

‘ત્યારે તમે કહો છો તે સાચું. સિદ્ધે તેમને સુબેહ માટે બોલાવ્યા હશે.’

‘ના, એ પણ ખોટું છે. અલકાને તું જાળખે છે?’

‘હા, તેનું શું? તે તો મઠમાં આવી તેના પતિ સાથે રહી છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તેને કારણે તારા બાપુને સિદ્ધે બોલાવ્યા હતા.’

મહેરામણને વાતમાં કસ ન જણાયા. અલકાના કારણે બાપુને બોલાવી સિદ્ધ સુબેહની વાત ઉચ્ચારી હોય તે માનવા તેનું મન ના પાડી ઉઠ્યું. તેને ઘેલાશાના શબ્દો પર વિશ્વાસ બેઠો. ‘શેઠ કાકા! હવે હું જમશ.’ કહી મહેરામણ હસેા થયો.

‘અરે! એમ તે હોય? વરસમાં બાળ્યે એકાદ દિવસ આ તરફ તું આવે અને આમ એકાએક ચાલી જવાય? આ તે ધર છે કે પછી મસાણું?’ ઘેલાશાએ વિવેક કરતાં કહ્યું. મહેરામણ બેસી ગયા.

‘શેઠ કાકા! તમારું સ્વાગત પામવા માટે તો કેવો પણ લલચાય. પછી મારાથી તેની ના પડાય ખરી કે?’

‘હા, એ તો ઠીક પણ મેરા! પતેશ્વરનાં લગ્નની ગોઠવણ થતી હોય એમ લાગે છે. તું તે જાણે છે અરે?’ પડાવતાં ઘેલાશા બોલ્યા.

‘હા, શેઠ કાકા! કામેશ્વરે ગઈ કાલેજ તેના વેવિશાળ માટે હા કહી છે. કહે છે કે તેને નસીબ અજમાવવા દૂર જવું છે તે પહેલાં તેની બાણીનો તેને પરણાવી કેવાનો વિચાર છે.’

‘કન્યા કેવડી છે?’ ઘેલાશાએ વાત લંબાવી.

‘સોળ વર્ષની છે, રૂપાળી અને શાળી છે.’

‘તું અને પતેશ્વર મિત્રો ખરે ને?’

‘હા, પણ તે હમણાં હમણાં એક્લસંગી બનતો જાય છે.’

‘કોઈ દિવસ એણે તારું ભવિષ્ય કહ્યું છે કે?’

‘ના, મિત્રો અને સગાંબાનું ભવિષ્ય એ જાણતો નથી.’

‘કહે છે કે ચાલુ માસમાં તારો લગ્નયોગ છે. એવું એણે ભવિષ્ય સાખ્યું છે, એ વાત સાચી?’ શેઠે અનુમાનથી ફેક્યું.

‘ના, શેઠ કાકા! છેલ્લાં દસ દિવસથી અમે મળ્યા નથી. મને તેણે એ પહેલાં એવું કંઈ કહ્યું નથી.’ કંટાળો કરાવતાં મહેરામણે કહ્યું.

‘ત્યારે ગાંગજીભાઈને કહ્યું હશે.’ મહેરામણના મુખભાવ તપાસતાં ઘેલાશા બોલ્યા.

‘તે હું જાણતો નથી.’

‘અરે, જાણતો નથી શું? તારા બાપુએ કન્યા પણ ગોતી રાખી છે.’ આવતા માસમાં તારાં લગ્ન છે.’ ઘેલાશાએ મહેરામણને ચમકાવ્યા.

‘મારે લગ્ન કરવાં નથી.’

‘એ તે ચાલવાનું છે?’

‘કેમ ન ચાલે? બાપુને શવજ વિના ચાલે છે, તો મારે લગ્ન વિના નહિ ચાલે?’

‘એ વાત જૂદી છે. અત્યારે તો તું ગાંગજીભાઈની આંખની કીકી ગણાય.’

‘માટેજ મારી માગણીઓ અને મારી ઇચ્છાઓ ઠોકરે મરાય છે.’

‘તારી શું માગણી છે?’
 ‘તમે નથી જાણતા તે મને પૂછા છે?’
 ‘ગાંગજીબાધની એમાં ક્યારે ના છે?’
 ‘મને મારે માર્ગ જવા કે તો થાયું છે. મારે પરણવું નથી.’
 ‘એ તે કંઈ ચાલવાનું છે?’
 ‘મને પરણાવવો હોય તો આપુને કહેજો કે, ભારમલનું માથું ધડથી
 જુદું કરેલું મને ખતાવે.’
 ‘એ કામ એમનું નહિ, તારું.’
 ‘તો મને એટલો સમય આપો.’
 ‘તે હું કહીશ. ભારમલ સિદ્ધનો શરણાગત છે.’
 ‘ભલે ગમે તેનો શરણાગત હોય.’
 ‘જેવી તારી ઇચ્છા. પણ તે’ કયા માર્ગ નક્કી કર્યો છે એ તો કહે?’
 ‘રત્નસિંહ અને પદ્મનાભનો માર્ગ સમાધાનનો હતો. મારા આપુનો
 માર્ગ વેરનું શમન અને સમાધાનનો છે. મારો માર્ગ હરકાંઈ ઉપાયે
 મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાનો છે. સમાધાનનો સમાવેશ મારા માર્ગમાં
 નથી.’
 ‘એ તો હું જાણું છું.’
 ‘ત્યારે વિશેષ કહું તે સાંભળી લો. મારા આપુ સમાધાન કરશે તો
 હું લગ્ન તો નહિ કરું, પણ તેમનું મોઢું પણ નહિ ભેડું.’
 ‘વહેમાય છે મેરા! ગાંગજીબાધને સુવેદ ખપતી નથી, તે મેં હમણાં જ
 તને કહ્યું. વળી બીજું કહું. લીમગિરિએ તને બોલાવ્યો છે. આજકાલમાં
 જજ તેમને મળી આવજો.’
 એટલામાં નાસ્તો આવ્યો. સુકો મેવો મીઠાશથી ખાઈ મહેરામણે
 રત્ન લીધી.
 ‘મેરા! માર્ગ ચૂકીશ નહિ.’
 ‘ચૂકવાના અણીએ રત્નસિંહ અને શિવજીને સ્મરી પાછો સ્થિર થઈ
 આગળ ચાલીશ.’ જતાં જતાં મહેરામણે સ્પષ્ટતા કરી.

પ્રકરણ ૧૪મું

શેતરંજનો વજીર

‘આવો રાજસિંહ! તમારી જ રાહ હું જોતી હતી.’ રાજ-
સિંહને સત્કારતાં રાજબાએ કહ્યું.

‘હા, સોહનસિંહને મેરાભાઈ પાસે મોકલી હું આપને મળવા
આવ્યા.’ રાજસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘મેરાએ તેમને બોલાવ્યા હતા?’ રાજબાએ સહજ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ના, પણ હવે ક્યાં સુધી અહીં બેસી રહેવું? એટલે છેવટની વાત-
ચીત કરી લેવા મોકલ્યા છે.’

‘તમે સાથે કેમ ન ગયા?’

‘એમાં માફ કામ નહિ. તડ ને ફડ કરનારો મારો સ્વભાવ એ બાબ-
તમાં કામ ન લાગે.’ રાજસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘કદાચ મહેરામણ ના પાડશે તો?’ રાજબાએ શંકા કરી.

‘તો? મારા બાપડાદાએ અહીં શું કાટ્યું છે તે બોલી કાઢવા
અહીં રહીશ?’ રાજબા સાંભળી રહી.

‘ત્યારે તો કદાચ આ આપણી છેલ્લી મુલાકાત હશે.’

‘એમ પણ બને.’

‘તો રાજસિંહ! એક કામ કરો.’

‘શું?’

‘મહેરામણ ના પાડે તો તેની ઉપરવટ થઈને તમારા પગ પર હભા
રહેવાની તાકાતથી તમે વાહનમાં આવી રહો.’

‘એટલી જરૂર મને લાગતી નથી.’

‘વતનના ઠંડા વાતાવરણ કરતાં અહીંનું તેજ વાતાવરણ તમને ગમે
ખરું કે નહિ?’

‘તેજ હોય તો ગમે ને? અહીંના વાતાવરણમાં ગરમી જ નથી,
મહેરામણ અમને લાગ્યો પણ તે ઠીલો છે. ગાંગુભાઈ ને અમારું આવડું
ગમ્યું નથી એટલે એ ઉઠાસીન છે. સામંતનો માર્ગ સમજતો નથી.
ત્યાયસભા શિથિલ છે, ઠાકરડાઓ ધીટ બની બેઠા છે જ્યારે ગામ આખું
નિર્બળ છે. એવા વાતાવરણમાં ગરમી-તાઝળી કેવી?’

‘એ બધી શીતળતા વચ્ચે એક ન્યોતિ સળગે છે તે તમે જાણતા નહિ હો.’ રાજબાએ પોતાનો સમાવેશ ન થયો તેની નોંધ લેતાં કહ્યું.

‘એક જ ન્યોત સળગે છે, પરંતુ એક સામઠા ઠંડા સુસવતા વાયરા વાજ રહ્યા છે. ક્યાં સુધી એ સળગતી રહેશે?’ રાજસિંહે રાજબાને બીરકાવતાં કહ્યું.

‘ભલે વાયરા સૂસવે. ન્યોત જ્વલતું છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ભલે જ્વલતું હોય પણ એકલી જ છે અને આયુબળ પુરું થતાં એની મેળે શાંત બની જશે.’

‘આયુબળનું કોઈ ડાહ્યું નથી પણ બુઝાયા પહેલાં તે અનેક ન્યોત સળગાવી દેશે,’ રાજબાએ આવેશમાં કહ્યું.

‘આજે તો કેબાય છે, કે એક જ રાજબા વાલમના આ ગુંચવાતા કોયડાનો નિકાલ નહિ લાવી શકે.’

‘કોયડો ગુંચવાતો નથી. રાજસિંહ ! તેના ઉકેલ અનેક છે અને દરેક જુદી જુદી રીતે ઉકેલ કરવા માગે છે.’

‘પણ તમારી રીતે ઉકેલ થાય એવું ઇચ્છનાર આજે વાલમમાં કેટલા?’ રાજબા વિચારમાં પડી. તેણે જવાબ ન આપ્યો.

‘રાજબા ! તમે એક જ છો અને એક જ રહેવાના. તમારા હૃદયકાશમાં ઉગેલા ધ્રુવતારકને પહોંચવાના તમારા કોડ અધુરા રહેવા સંભવિયા હોય તો નવાઈ નહિ.’ રાજસિંહે કાવ્યમય ભાષામાં કહ્યું.

‘એવી લાંબી વાતોમાં હું ન સમજું, રાજસિંહ ! પણ હું ધારું તે ફરી શકું એટલી આત્મશ્રદ્ધા મારામાં છે.’

‘છતાં તમે આજ સુધી કંઈ ક્યું નથી.’

‘સ્વતંત્ર વિચાર હું છેલ્લા થોડાક દિવસથી જ કરી રહી છું. પ્રથમ પગલાએ અને પછી સામંત અને મહેરામણે મારી મનીષામાં દીર્ઘસૂત્રી-પણું ફાળવ કરી દીધેલું, તે સર્વ હું હવે ખંખેરીને જણી થઈ છું.’

‘કોઈ માર્ગ નક્કી છે?’

‘છે જ. વાલમગામ અને ઠાકરડાઓનું ગુરૂપદ લઈ બેઠેલા ભીમગિરિને મારા માર્ગમાંથી દૂર કર્યા વિના હું સફળ નહિ થઈશ એટલે પ્રથમ માર્ગ એ જ કે ભીમગિરિને વાલમની આગેવાનીથી દૂર કરવો.’

‘આકાશકુસુમવત્ વાત થઈ, રાજબા !’

‘તમને લાગતી હશે. મારે મન તો રમત વાત છે.’

‘શી રીતે?’

‘હું?’ આવેશમાં રાજબાએ કહ્યું. ‘તેનો મઠ હું ટાવીશ. તેને યાદી પરથી હટાડી મુકાવીશ. તેને માર મારી વરણાગ છોડાવીશ અને દૂકડા રોટલા માટે ધરધર રખડતો કરી દઈશ.’

‘શા કારણે?’

‘મારી એક જ ઇચ્છાને અમલમાં આવતી અટકાવનાર એ એકલો જ છે માટે.’

‘તેને શું? ગાંજળ, મોંઘળ, મહેરામણ અને આખું વાલમ તમારી આડે આવે છે.’ રાજસિંહે ભીમગિરિનો બચાવ કર્યો.

‘નહિ, વાલમને હું મેળવી લેત. પણ તેણે ઠાકરડાઓનું ગુરુપદ સ્વીકારી ગાંજળ અને વાલમને દબાવવા માંડ્યા છે. વાલમે ભીમગિરિના નામની અંધાર પછેડી ઓઢી છે.’

‘તમે એકલાં એમાં શું કરશો?’

‘હું એકલી? મારી પાછળ મારો વીર રત્નસિંહ છે. હું એકલી ક્યાં છું?’

રાજસિંહે મેડીમાં ફરતે નજર નાખી. તેને ભ્રમ થયો કે રત્નસિંહ જીવે છે શું?

‘રાજસિંહ! એક વાત પ્રહ્નું. સીધા જવાબ કેશો?’

‘હા, કહેને?’

‘મને સાથ આપશો? આપણે બંને ગામને ભીમગિરિની નાગચૂરમાંથી બચાવી ઠાકરડાઓને ભગાડી મારા વીર રત્નસિંહનું વેર વાળીશું. તમારાથી મને સાથ આપવાનું બનશે?’

રાજસિંહ વિચારમાં પડ્યો. પરદેશી પર વિશ્વાસ મૂકતી રાજબામદે અક્ષલ કેટલી?

‘રાજબા! હું પરદેશી છું. મારા અહીંના વસવાટનો પ્રબંધ હવે થયો નથી. હું તમને શું સાથ આપી શકું?’

‘વીરને વળી વસવાટનો પ્રબંધ શું? ભલે તમારા બધા ભાઈઓ તમારા વતનમાં રહે. તમે એક જ મારી સહાયમાં બસ છો.’

તેજસ્વી રાજબાની વાણી સાંભળી રહેલો રાજસિંહ રાજબાના મુખ તરફ સ્થિર દષ્ટિએ જોઈ રહ્યો.

તેના મુખ પર ચૌર્યની આભા પ્રગટી હોય તેમ લાગ્યું. તેનાં નયનોમાં પરાક્રમની ન્યૌત જળતી હોય તેમ લાગ્યું. ‘રાજબા વીરાંગના કે રાજબી?’ તેનું મન નિર્ણય ન કરી શક્યું.

‘રાજસિંહ! મારા સામું શું જુઓ છો? તમારા પોષણની તમને ચિંતા છે. તમારા બાળકોનો પ્રેમ તમને અહીં રહેતાં અટકાવે છે કે પછી જીવનમાં નિરાશા જ છવાયેલી છે?’

‘નહિ રાજબા! મને પોષણની ચિંતા નથી અને બાળકો તો લગ્ન કર્યાં હોય તેને હોય. માફ જીવન આશાથી ભર્યું છે.’

‘તો મને સાથ આપતાં કેમ અચકાઓ છો?’

‘હું એ વિચાર કરું છું કે મારી જીવલણની જ સહાય તમને શું કારણત નીવડવાની છે?’

‘મારે જરૂર એકની જ છે. એક જ સિંહ વન આખાને ધ્રુમવી મૂકે છે.’

‘મારા પર ગામ લોકોની અવકૃષ્ણ ઉતરશે. ગાંગજી મને ઠાઠી મૂકાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ઠાકરડાઓ મને મારી નાખવાના યત્ન આદરશે.’

‘મોતની બીક લાગતી હોય રાજસિંહ! તો ભલે સોહનસિંહની સાથે જઈ વતનમાં રહો. રાજપુત લોકો લગ્નવડું હોય, તો ભલે ગાંગજી અને મહેરામણની શુભામી કરો. તેઓ કદાચ તમને અહીં રાખશે તો ટુકડો રાટલો આપી રાજ રાખશે અને જરૂર પડે ગામ અને ગામલોકોનો દ્રોહ કરવાનો આદેશ આપશે.’ નિરાશ થતાં રાજબા યોદ્ધો.

‘રાજબા! મને મોત નથી ડરાવી શક્યું. સત્તાવીસ વર્ષની જીંદગીમાં ત્રણ વખત મોતને ભેટી આવી છે, પણ દરેક વખતે હસતે મોટે મોત ભેધ પાછી પાની મેં કરી નથી; કોઈની શુભામી મેં શોધી નથી. અહીં આવવામાં ટુકડા રાટલાનો સવાલ નહિ પણ મોભો અને મહત્તાનું મહત્વ વિશેષ છે. ગાંગજીના ટુકડા રાટલા પર અમારાં કુટુંબો જીવન નિર્વાહ મેળવશે એમ તમે માનો છો? કઠિ નહિ. અમને જીવતાં આવડે છે તેમ જીવન નિભાવતાં પણ આવડે છે.’

‘તો પછી શા માટે સોહનસિંહ મહેરામણને કાકલુદી કરવા ગયા છે?’

‘તે પ્રશ્ન જુદો છે. એમાં આડકતરો ધીંગાણોનો પ્રસ્તાવ છે.’ રાજસિંહે કહ્યું: ‘ગાંગજી પોષણ આપે કે ન આપે પણ વાતાવરણ ઉઘડશે તો અમે વાલમમાં જ રહી જઈશું.’

‘રાજસિંહ! માને કે સોહનસિંહ વતનમાં જવા તત્પર થાય. અહીં વાતાવરણમાં ગરમી આવે તો તમે ક્યે માગે નહોતો?’

‘હું વાલમ ન છોડું. પણ એ દિવસ ક્યાં?’

‘કાલેજ. સોહનસિંહને મહેરામણ સાથે વાતો કરતા મૂકી આપણે આવતી કાલેજ કામ આરંભી દઈએ.’

‘શી રીતે?’

‘તમારો સાથ છે એમ માનીને હું કહું છું. આવતી કાલે આપણે સિદ્ધપુર જઈએ.’

‘સિદ્ધપુર?’

‘હા, સિદ્ધપુર. પવિત્ર કુમારી-સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી પાવન થઈ સિદ્ધપુર મઠના મહંતને મળીએ.’

‘કેમ?’

‘વરણાગનો મઠ તેમના અવિકાર નીચે છે.’

‘તે શું કરશે?’

‘ભીમગિરિને પદબ્રજ કરશે.’

‘શા કારણે?’

‘કારણ? અતીતોનો ધર્મ નથી કે સંસારીઓમાં કલહ કરાવવો. ઠાકરડાઓને રાણગારી ભીમગિરિ વાલમ ઉપર મહાન આદ્ર્ત ઉગારી રહ્યા છે તે હું તેમને સમજાવીશ.’

‘મહંત નહિ માને તો?’

‘તો છેવટનો ઉપાય છે. તમારાં માણસોનો સાથ લઈ મઠને બાળી નાંખી, ભીમગિરિને બાંધી વરણાગ વચ્ચે થઈ સરસ્વતીમાં તરતો કરી દઈશ.’

‘એટલી હિંમત રાજબા?’

‘એમાં હિંમત શી?’

‘એટલેથી વાલમના પ્રશ્નનો નિકાલ આવશે?’

ના, એ પ્રશ્ન ઉઘ્ર બનશે. વાતાવરણમાં ગરમી આવશે. ત્યારે તમારા જેવા વાતાવરણ ઠંડું હોવાનાં બહાનાં કાઢનારા તરવાર બાંધશે. ગુરુજીનું અપમાન કર્યાનો વાલમ માથે ઠાકરડાઓ આરોપ મૂકશે. વાલમને સતાવશે ત્યારે ફરી એકવાર પહેલાં જેવું તંગ વાતાવરણ બનશે.’

‘એ વખતે કાઠની દોરવણી તો ભેઈશે જ ને?’

‘દોરવણી? વાલમને હું દોરીશ.’ ગર્વમાં રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા ! મામે સાચ હું તમને આજથી આપવા તૈયાર છું.’

‘સોહનસિંહ જશે તો પણ ?’

‘સોહનસિંહ નહિ જાય. એને પણ વાલમનો રંગ લાગ્યો છે. તે પણ આપણને સાચ ફેરો.’

‘પણ મહેરામણને આ વાતથી વાકેફ કરવાની જરૂર નથી.’

‘ભલે, એમ જ થશે.’

‘રાજસિંહ મારી શેતરંજમાં તમે વજરનું મહત્વ મેળવો છો, એટલું યાદ રાખજો.’

‘તે અંગેની સર્વ ફરજો હું અડા કરીશ. તેની ખાત્રી આપું છું. પણ સામંત ?’ સામંતનો નિર્દેશ કરતાં રાજસિંહે કહ્યું.

‘તેણે આપણા આ કાર્યમાં અવિશ્વાસ જોયો છે. તે વધારે પડતો ટીકસૂત્રો છે. મારે તેનું કામ નથી.’

રાજસિંહ વિચારમાં પડ્યો. એકઠી બાઇ પરદેશીને પૂરો ઓળખ્યા વિના પોતાની શેતરંજમાં વજરનું સ્થાન આપે. સ્વજનો અને બીજાં સહકાર્યકરોનો સંપૂર્ણ અમાવ હોય છતાં નાહિંમત ન બનતાં મનમાં આવેલો વિચાર ભૂટા અમતમાં મૂકવાની તત્પરતા ઢાખે. રાજબા તેને ગજબની લાગી.

‘મહેરામણ સાથેની સોહનસિંહની મુલાકાતનું શું પરિણામ આવ્યું તે જાણીને પણ આવતી કાલે સવારે હું તમને મળીશ.’

‘જરૂર રાજસિંહ ! તે મુલાકાતનું પરિણામ જમે તે હોય. મારી શેતરંજ તમારે સંભાળવાની છે.’ વિશ્વાસ મૂકતાં રાજબાએ કહ્યું.

‘તેમ કરતા હું કાઠની પરવા નહિ કર.’ કહી રાજસિંહ છૂટો પડ્યો.

મહેરામણનાં આંખમીંચામણાં જણાઇ આવે તો નિરાશ થઈ વાલમ છોડવાનો પ્રસંગ આવે તે પહેલાં જગતી જ્યોત જેવી રાજબાને મળવા વાલમમાં રહી જવાનો થોડા સાધવાની પ્રબળ ઈચ્છાએ રાજસિંહ રાજબા પાસે આવ્યો હતો. તેનો ઈચ્છાનું અડીં સ્વાગત થયું જાણી તેનો હૃદય સમાતે ન હતો. સળગતી જ્યોત સળગતી જ રહેશે અને સતત તેના ઉર્જાવળ પ્રકાશમાં પોતાને રહેવાનું માન મળશે એ વિચારે રાજસિંહનું અંતર આનંદના ઘેરા નાદના ગુંજરવથી ભરપૂર થતું હતું. સોહનસિંહ જ્યારે આ વાત જાણશે ત્યારે કેટલો દુરબાઇ જશે તેની કલ્પના કરતો રાજસિંહ લક્ષ્મીનારાયણના મંદિર તરફ આગળ વધ્યો.

‘દેલાશા! ધાર્યા કરતાં પરિસ્થિતિ વિકટ થતી જાય છે.’ ગાંગુજીએ

કહ્યું. એક રાતે દેલાશા અને ગાંગુજી ચાલુ બનાવોની ચર્ચા કરતા હતા.

‘વિકટ તો ખરી જ ને. ભીમગિરિ પરની આસ્થા કૃણે તેમ લાગે છે?’

‘કંઈ કહેવાય નહિ. સંયોગો વિરૂદ્ધ છે. ત્યાં ભીમગિરિ કયો જાહેર કરવાના હતા? ભારમલની માનસિક ચિન્તાના ઓળા હજી રાખ્યા નથી, છતાં ભીમગિરિ પરની તેની આસ્થા એવી ને એવી જ છે. પરંતુ હરભમ અને બીજાઓ કંઈ ઘડીએ શું કરે તે નથી સમજતું. ભીમગિરિ પોતે પણ તેમનાથી ચેતીને ચાલે છે. હાલના સંજોગોમાં ભીમગિરિ ઉપર જ મહાર બાંધીને બેસી રહેવું મને ઉચિત નથી લાગતું. મેરો વિચાર છે એકાદ અને રીસામ છે બધારે. કઈ પળે તે સ્વરૂપ બદલી સામે યાય તે મને નથી સમજતું. રાજબા ઉઘ વિચારતી છે. છેલ્લા પંદર દિવસથી તેનું કંઈ જાણવા મળ્યું નથી, પણ તે કંઈ શાન્ત બની બેઠી નહિ હોય.’

‘ગાંગુજીભાઈ! શાન્ત કોઈ નથી. બધાંનાં હૃદયો સળગે છે. આ તો ભીતરમાં આગ સળગે અને બહાર શાન્ત દેખાવા જેવું થઈ રહ્યું છે. ભીમગિરિનો શાન્તિનો આદેશ ક્યાં સુધી ટકી રહેશે? મેં મહેરામણને ભીમગિરિ પાસે જવા કહ્યું છે. કઢાય આવતી કાલે તે જઈ આવશે, પણ તેનું અંતર સળગી રહ્યું છે.’ ભીમગિરિની શાન્તિ ભરી વાતો તેને રૂચરો નહિ, એમ માફ માનવું છે. વળી હરભમ અને બીજાઓ તરફથી સમ-ભાવ કેળવવાના પ્રયત્નો મહાંતના કહ્યા મુજબ હજી સુધી થયા આપણી જાણમાં નથી. કઢાય રોઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી જેવું પણ થાય.’

‘તો પછી આપણે માટે તો ચિન્તાની ચિતામાં સળગ્યા કરવાનું જ રહે. શવજી ગુમાવ્યો. મહેરામણને ગુમાવવો હતો.’

‘મેરો પણ એ જ કહેતો હતો.’

‘શું?’

‘સમાધાનની ચાચના કરશે તો શવજીને ગુમાવ્યો તેમ તેને પણ ગુમાવશે.’ દેલાશાએ કહ્યું.

‘તમે શું જવાબ આપ્યો?’

‘મેં કહ્યું, ગાંગુજીભાઈને સુવેહ ખપતી નથી.’

‘બરાબર.’ વધુ સાબળવાની ઇચ્છાથી ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

મૂળ વાત નીકળી પતેશ્વરનાં લગ્ન ઉપરથી.

‘કે’ આતુર ગાંગજીભાઈ બોલ્યા.

‘તારો મિત્ર પતેશ્વર પરણે છે. તારે ક્યારે લગ્ન કરવાં છે?’

‘તેણે શું કહ્યું?’

‘બારમલતું માથું કાપી મને બતાવો પછી લગ્નની વાત કરો.’

ગાંગજીભાઈ ન બોલ્યા.

‘છાકરો મફત છે. મનાવવો સહેલ નથી.’

‘આપણે ક્યાં તેને ખોટી રીતે મનાવવો છે. તેની પ્રતિજ્ઞા વહેલી તકે પૂર્ણ થાય એવો માર્ગ આપણે લેવાનો છે જ.’

‘આપણાં કાર્ય કરે તે વિશ્વાસથી જોતો નથી.’

‘બલે, મારી સાથે થોડા દિવસથી તેણે બાલકું બંધ કર્યું’ છે, એ ઉપરથી હું તે સમજી શક્યો છું.’

‘છતાં ભીમગિરિમાં તેને વિશ્વાસ છે.’

‘વેલારા, કીલતું ફડ નથી રામતું અને જેની તેની આગળ નથી કહી શકાતું. શ્વજી ગયો તે મારા જીવનમાં મોટામાં મોટો આઘાત છે. હું જ કહ્યું છે એટલે આંતુ વાટે પીગળી નથી જતું. સ્નેહીઓ આગળ મન મોકળું કરી રહી નથી શકાતું. તમે જાણો છો કે, આપણે ભીમગિરિ ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે ફક્ત એક જ કારણે; લોહી આપું રેડાય અને વેર શમે.’

‘સાથે સાથે મેરાની પ્રતિજ્ઞા પણ.’ વેલારાએ કહ્યું.

‘મિત્ર થયા છતાં તમે માફ હું જ ન પારખી શક્યા વેલારા? મેરાની પ્રતિજ્ઞા મારા રોમે રામમાં રમી રહી છે. શ્વજી ગયો તેમ મેરાને જવા નથી દેવો.’ ખાત્રી આપતાં ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

‘મેં પણ મેરાને તે જ કહ્યું છે.’

‘હું કરવાનો છું પણ તેમ જ, છતાં પુત્ર તરફની મારી મુરખીવટ અને તેની સાથે વાત્સલ્ય ભાવે ભળી જતાં અટકાવે છે- મારામાં એ ખામી છે. માફ સ્વાભાવિક ગૌરવ તેના કારણે રૂપ છે.’

‘તમારો મેરા તરફનો પ્રેમ નિઃસીમ છે, તે હું જાણું છું. પ્રેમને જાહેરાતની જરૂર નથી.’

‘અને બીજું, મારી કાર્યપદ્ધતિમાં એને અવિશ્વાસ હોય તો તેની કાર્યપદ્ધતિએ તેને સ્વતંત્ર કાર્ય કરવાની મેં છૂટ આપી છે. ભાથીઓને

તે લાવ્યા છે. મેં તેમને નીભાવવાનું કહ્યું છે. તેની રીત સફળ થાય તે પછી હું તો ખુશી છું. મારે પુત્રને મરતો જોવો નથી. ભલે તે લગ્ન ન કરે. કુંવારા દીકરાની બાજરી મને ભાવશે.' ગાંગુભાઈએ વેલાસા સામે જોઈ કહ્યું. વેલાસાએ તેમની આંખમાં જળજળાં આં જોયાં. પુત્રની વાતથી પિતા દુઃખી થયા હોય તો એ વાત ઓટલેથી બંધ કરવી જોઈએ. એમ વિચારી તેમણે વાત ફેરવી.

‘કામેશ્વર પણ ઝડપથી વિકાસ સાધતો જાય છે.’ વેલાસાએ કહ્યું.

‘શી રીત?’

‘તેના ચિત્ર કામમાં, રાજગો, કર્મચારીઓ, રાણીઓ, રાજ-માતાઓ રાજકુમારો અને રાજકુમારીઓનાં ચિત્રો ચીતરવામાં તેને ધણી નવરાસ મળતી નથી. એક કામ પુરું થયું નહોય ત્યાં તો અનેક કામ માટેની માગણીઓ તેની સામે ઉભી હોય છે.’

‘છાક્રો હોંશિયાર અને મહેનતુ છે, પણ પતેશ્વરનું શું?’

‘તે જ્યોતિષ શીખ્યા પછી પશ્ચનાભના ગુણ નથી આવ્યા. કામેશ્વર જોવો કર્તવ્યશીલ અને એકલમાર્ગી છે. તેવો જ પતેશ્વર પણ એકલમાર્ગી છે. તેને નથી મિત્રો, કે નથી સહવાસીઓ.’

‘એ ગમે તેમ હોય પણ તેનું જ્યોતિષ વિષયક જ્ઞાન સારું છે.’

‘સારું હોઈને શું કહાડો વળે? મિત્રો અને સ્નેહીઓને તો તે કહેતો નથી.’

‘કહે છે પણ સારી વાત કહે છે. અમંગળ વાત તે કહેતો નથી, પશ્ચનાભથી તે આ રીતે છૂટા પડે છે.’

‘તમને કંઈ કહ્યું?’

‘હા. પણ હું તો તે અશક્ય જ માનું છું.’

‘શું?’

‘તે કહે છે કે શવજ મારા ઝાળામાં માયું મૂકી પછી નીરાંતે મરશે.’

‘ગાંડો!’

‘વેલાસાએ ગાંડપણમાં નથી બોલ્યો.’

(જા.: ‘ભારે?’

‘સજ્જાન અવસ્થામાં પુરી ચોક્કસ કરીને એણે કહ્યું છે.’

‘તો ભગવાન જાણે ભાઈ.’ વેલાસાએ નમતું જોખું.

‘ભગવાન તો આપણે ભીમગિરિ બીજી કોણ? ભીમગિરિની પૂર્વ-સ્થાને પચાલ આવતાં ગાંગુભાઈ બોલ્યા.’

‘જો ભણતા હરો ખરા?’

‘થું કહી ચકાય? મહંત નેટલી ગુપ્ત હકીકત સાચવી રાખનાર મેં આજ સુધી ખીલે કોઈ જોયો નથી. તેનામાં નાનપણથી જ તેમ છે.’

‘ના, તેણે રાજ્યાને ભોંયરાનો ભેદ બતાવ્યો હતો.’ વેલાશાએ વાત સંભારી આપી.

‘જો તો અપવાદ. આજનો સિદ્ધ એટલો ભોળો નથી રહ્યો.’

‘રાજ્યાનું તેની આગળ ચાલે ખરું?’

‘કોણુ ભણે? રાજ્યા તેનું નામ સાંભળી ખીભઈ ભય છે, એવું મેં સાંભળ્યું છે.’ ગાંગુએ કહ્યું.

‘કારણ?’

‘મને તે કારણ હોય. બીમગિરિ રાજ્યાનું નામ નથી ઉચ્ચારતા અને રાજ્યા બીમગિરિનો છાંયડો લેવા નથી ઈચ્છતી.’

‘અજબ વાત!’

‘એમાં અભયખી જેવું કે’ નથી. કોઈ ગૂઢ કારણને વશ થઈ તેમણે આ અભેદ નીતિ સ્વીકારી હોય તેમ લાગે છે.’

‘રાજ્યા તો વીરાંતના છે. આજના વાલમનું મહત્વનું અંગ છે. તેનાથી દૂર રહી વાલમનું ભાવિ શી રીતે ઘડાશે?’

‘જો પણ વિચારવા જેવું છે. રાજ્યા કોઈ હપાથે સમજે એમ નથી લાગતું.’

‘તમે પ્રયત્ન કરી જોયો છે?’

‘સામંત મારફત મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણને તે વાલમના દ્રોહી ગણે છે.’

‘શી રીતે?’

‘ઠાકરડાઓનું ગુરુપદ સ્વીકારનાર બીમગિરિની સલાહ આપણે માન્ય જીએ માટે.’ વેલાશા વિચારમાં પડ્યા.

‘મને તેમ હોય ગાંગુભાઈ! પણ રાજ્યાને કોઈ પૂર્વગ્રહને કારણે આમ કરવું પડતું હશે.’ તેમણે ઉકેલ શોધ્યો.

‘મને તેમ હોય. બીમગિરિ રાજ્યાનું મહત્વ જરા પણ સ્વીકારવા તૈયાર નથી.’

‘તો પછી તે બંને રહે ચઢ્યાં હોવાં જોઈએ, સ્પર્ધામાં તો નહિ હાર્યાં હોવાં?’

‘હાજી જાણે? આપણે ક્યારે મહંત અને રાજબાને સાથે બેઠેલાં બેસાં છે કે લડતાં બેસાં છે?’

‘જે હોય તે. આપણે તો કામ કરી આપે તે સાચો.’ ઘેલાશાએ નિશ્ચય કર્યો.

‘ના, પદ્મનાભે કહ્યું હતું તે જાણી ગયા?’

‘એ તે વીસરી ચકાચ ખરું?’

‘તો એવી કિયતિમાં આપણાથી રાજબાની સલાહ કે તેની કાર્ય-પદ્ધતિ સિદ્ધ વિરુદ્ધ હોય ત્યાં સુધી સ્વીકારાય જ શી રીતે?’

‘રાજબાને જેવી તેવી ગણે છે.’

‘ના, પદ્મનાભની સલાહને માન આપું છું. આ પ્રસંગે આપણાથી ભીમગિરિને છોડી રાજબા સાથે બળી જવાય નહિ.’

‘તેની યોજના જાણી છે?’

‘ના, તેના સંબંધે હું કંઈ નથી જાણતો.’ ગાંગુજીએ અજ્ઞાન દર્શાવ્યું.

‘તો આપણી ફરજ છે કે તે શું કરે છે તે તરફ નજર રાખવી.’

‘એથી શું ફાયદો?’

‘આપણે બીનવાકેફ હોઈશું તો કોઈ ધડાએ તેની યોજના આપણી યોજનાને ધૂળધાણી કરી મોટું તુક્યાન કરી મૂકશે.’

‘પણ તેને કોઈનો સાથ નથી, કોઈનો સાથ તેણે માગ્યો નથી.’

‘એટલે જ એ નિષ્ક્રિય છે એમ ન માની લેવાય.’

‘તો શું કરવું?’ તેણે મન શી રીતે જાણી લેવું?’

‘તેને રૂબરૂમાં મળી લેવું જોઈએ, અગર સામંત મારફત વિગત જાણવી જોઈએ.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘સામંતને તેણે દૂર કર્યો છે.’

‘તો પછી આપણે જાતે જઈ તેને સમજાવેલી જોઈએ.’

‘તમે સાથે આવશો?’ ગાંગુજીએ પૂછ્યું.

‘હા, કેમ નહિ?’ ઘેલાશાએ સંમતિ દર્શાવી.

‘તો આજે જ તેને મળી લઈએ.’

‘તમે કહો તો અત્યારે.’

‘ના, અત્યારે હું મહંતનું સીંપેલું કામ કરી લઉં. કાલે આપણે સામંતને સાથે રાખી જઈશું.’

‘લઈએ એમ કરીશું.’ ઘેલાશાએ મહંતનું સીંપેલું કામ જાણવાની હતુલતા ન દર્શાવી. એટલે ગાંગુજીએ કહ્યું.

‘મારે અભારે કામેશ્વરને મળવું પડશે.’

‘ભલે.’ વેલાશા અનુભૂતિથી બોલ્યા.

‘તમિ સાથે આવશો?’

‘શું કામ છે?’

‘ભીમચિરિએ તેના કુટુંબની પરિસ્થિતિ જાણવા માગી છે.’

‘શા માટે?’

‘પદ્મનાભને તે પોતાના શિક્ષાગુરુ માને છે. એટલે તેમના કુટુંબની અબર રાખવામાં તે પોતાની ફરજ માને છે.’

‘આર્થિક સહાયની એ કુટુંબને જરૂર નથી. કામેશ્વર પુરતું પેઠા કરે છે.’

‘ન કરતો હોય તો એ ફરજ તો આપણી ગણાય. મહંત ખીજ રીતે અબર રાખવા માગે છે.’

‘શી રીતે?’

‘પતેશ્વરને વાલમ છોડી ચાલ્યા જવાનો યોગ છે, તે ન જાય એવી વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેમણે મને સોંપ્યું છે.’ ગાંગુએ કહ્યું.

‘હમણાં તો એ શેનો જાય? કામેશ્વર તેનાં લગ્નની ધમાલમી ચડશે છે.’

‘ન જાય તો સારું. લગ્ન પછી પણ રોકાઈ જાય, એ આપણા ભલા માટે છે.’

‘પણ પતેશ્વર જાય શા માટે?’

‘ભીમચિરિ કહે છે કે જે કારણે તેમણે ઘર છોડ્યું તેવું જ કારણ પતેશ્વરને વાલમ છોડાવશે.’

‘કામેશ્વર ડાહ્યા છે. પતેશ્વર કુખી નથી.’ વેલાશાએ કહ્યું.

‘તે બધું આપણે નજરે જોઈ આવીએ એટલે ચાલિત.’

‘હા, ચાલો.’ કહી વેલાશા હલા યયા.

કામેશ્વરને ત્યાં જિવાહની તૈયારીઓ અને લાકડાઓની એકઠીલી જોઈ માંગુલાઈને ભીમચિરિનાં વાક્યો ખોટાં લાગ્યાં. હસતાં હસતાં મળકના રૂપમાં જ તેમણે પતેશ્વરને પૂછ્યું.

‘કેમ પતા! ક્યારે વાલમ છોડે છે?’

‘લાઈ અને લાલ્લી ના પાડે છે.’ પતેશ્વરે જવાબ આપ્યો.

અંદરના ઓરડામાં કામ કરતી સુરખા પતેશ્વરના આ જવાબથી રૂમત કરી બોલી:

‘પતાભાઈ! જુનું છે તો લક્ષ્મી બીજા દિવસે જાશે. હું નહિ રોકું.’

‘ભાભી પણ યોગ નથી.’ હસતાં હસતાં પતેશ્વર બોલ્યા.

‘ત્યારે શું યોગ ચાહ્યો ગયો?’ ગાંગજીભાઈ મનમાં બબડ્યા. મહંતને દ્રષ્ટા તરીકેનો માનસિક અર્થ આપતાં ગાંગજીભાઈએ ઘેલાશા સામે જોયું.

કામેશ્વરના કુટુંબની નિખાલસતા અને સહનશીલતાથી અન્યથા થતા ઘેલાશાએ પોતાનાં અન્યબીથી તરબોળ નયનો ગાંગજીભાઈ સામે માંડ્યા.

ખત્રે મિત્રોની આંખો વાલમના એ જ્યોતિષીના ગૃહની એકતાનતા બળી હર્ષપુલકિત બની ગઈ. વિધિ નિર્ચય યોગો પણ અહીં અબાધિત નહિ રહી શકતા હોય, એવી લાગણી લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરથી છૂટા પડતા બંને મિત્રો અનુભવી રહ્યા.

પ્રકરણ ૧૬ મું ‘એ કાચી માયા નથી!’

રાત્રિનો અંધકાર ઉતરી આવતો હતો. ઘેલાશા અને ગાંગજી વાજુથી પરવારી લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં મળ્યા અને ત્યાંથી રાજબાને મળવા નીકળ્યા.

‘શેઠિયા! રાજબા સાથે આપણે પ્રથમવાર જ મહત્વની ચર્ચા માટે જઈએ છીએ. આજ સુધી તો આપણે તેને સ્ત્રી ગણીને હવેખી હતી.’ ગાંગજીએ ચાલતાં ચાલતાં કહ્યું.

‘ગરજ પડે ગમે તેવાની કાઠીમાં હાથ નાખવો પડે છે, ગાંગજીભાઈ! તમને એ બાબતનો અનુભવ જોછો પણ અમારે તો કાચમ વેપારથી કામ રહ્યું, તે એવા ધણાય પ્રસંગો આવે છે.’

‘એમ નહિ. ઘેલાશા! રાજબાને આપણે એવી ન ગણી શકીએ. મારું કહેવું એમ છે કે નખબર છોકરી આજે વાલમમાં મહત્વનું સ્થાન પચાવી પડી છે.’

‘એ પણ સાચું છે. વિધાતાની આજ્ઞા એકલા પુરુષોને જ આગળ ધપાવે છે એમ નથી.’

‘તમે જાણો છો કે વાલમમાં-અરે કોઈ પણ ગામમાં આવી રીતે કુંવારા રહી મનમાન્યા પાછળ જીવતર જોગે કાઠનાર બાઈ આપણે સાંભળી નથી, જાણી નથી.’ ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

‘રાજબા બજબની છે. જેટલો તેનો કેખાવ મગર છે એટલું જ તેનું હૃદય મક્કમ છે. તેને સમજવની સહેલ નથી. પગનાભ પણ તેને સમજવતાં ઘણી વખત યાદી જતા.’

‘આપણી ફરજ છે અને આપણે બળવવાની છે. માને તો ભલે, ન માને તો પણ ભલે.’

‘આ મુલાકાતનું ફળ ખમે તે આવે પણ એટલું તો સમજશે જ કે રાજબા કયો માગે છેવા માગે છે.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘ધન્યરેઝલા હશે તો રાજબાને વાળી ચકારો.’ ગાંગળાએ શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી.

‘સદ્ભાગ્ય આપણાં અને વાલમતાં.’ ઘેલાશા બોલ્યા. એટલામાં દૂરની રાજબાની મેડીની બારીમાંથી દીવાનો પ્રમશ કેખાયો.

‘અત્યારે ઘેર હોય એમ લાગે છે.’

‘આ વખતે બીજે ક્યાં જાય?’ ગાંગળાએ કહ્યું.

બારણામાં સામંત ઉભો હતો. તેણે બન્ને જણાઓને આવકાર્યા

‘કેમ સામંત ! રાજબા છે કે?’ ઘેલાશાએ પૂછ્યું.

‘હા, ચાલો.’ કહી સામંત સાથે ચલ્યો.

ત્રણે જણા મેડી ઉપર ગયા. તેલના બળતા દીવા સામે બેસી રાજબા કંઈ વિચારી રહી હતી. તેણે સામંતને આવતો જોયો. પૃચ્છક વૃત્તિથી તેણે સામંત સામે જોયું ત્યાં પાછળથી ઘેલાશા અને તેમની પાછળ ગાંગળા કેખાયા.

‘આવો, આવો.’ કહેતી રાજબા હલી થક ગઈ. ત્રણે જણાઓને બેસવા વચ્ચપટો પાથરી દીધો.

‘કેમ છે રાજબા ! હમણાં હમણાં તો તું કેખાતી જ નથી. કાલ જાણે શું પ્રવૃત્તિમાં પડી છે?’ બેસતાં બેસતાં ઘેલાશાએ હસતે મુખે કહ્યું.

‘અમારે સ્ત્રી માણસને પ્રવૃત્તિ શી કાકા?’ કહેતી રાજબા ત્રણેની સામે ભોંય પર બેઠી.

‘એવું હોય ! તારે માટે તો અમે મોટી આશાઓ સેવીએ છીએ.’ ગાંગળાએ રાજબાને બીરકાવતાં કહ્યું.

‘ગાંગળા કાકા ! એ સમય હવે નથી રહ્યો. મારાથી હવે ધાયું કાચું નથી થઈ શકતું.’

‘એમ તો બોલીશ નહિ રાજબા ! અત્યારે પણ તું ધારે તો એકલી થયાસ જણને ભારે પડી જાય.’ બીજો પ્રસંગ યાદ બાવી ઘેલાશાએ કહ્યું.

સામંતના મુખ પર આછું સ્મિત ફરકી રહ્યું. બંધે તે રાજબાની શક્તિનો-વેલાશાના ક્યનનો ઉપહાસ કરતો હોય. રાજબાએ તે બેંધું, તેની મુખ-મુદ્રા જરા ઠંઠક થઈ. સામંત તરફ તેણે વધુ સખ્ત નજરે બેંધું, પણ સમય પામી ગઈ હોય તેમ એકાએક મુખભાવોને સંતાડી ઈ મુખ પર હાસ્ય રમતું કરી વેલાશા તરફ ભેંધ તેણે કહ્યું.

‘એ તો વાછરડું ખીલાના ભેરે ફૂટતું હતું.’ વેલાશા અને ગાંગલ સાંભળી રહ્યા. સામંતથી સહન ન થયું.

‘પક્ષભાઈ ન હોત તો રાજબાનાં સોએ વર્ષ પૂરાં હતાં.’ તેણે કહ્યું.

‘અરે હોય!’ ન માનતા હોય તેમ ગાંગલભાઈ બોલ્યા.

‘સાચી વાત છે કાકા!’ સામંતના જવાબનો પોતાના શસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ કરતાં રાજબા બોલી.

‘હવે સાહસ કરવાની વૃત્તિ ઇબાઈ ગય છે, અને કાર્ય કરવાની ધગસ પણ ઓછી થઈ છે. વરસોનાં વહાણાં વાયાં એટલે સમયે સમયનું કામ કરી વૈરવૃત્તિમાં શિથિલતા આણી છે. વર્ષો પહેલાંની હું આજે તેની નથી રહી.’

‘ખોટું રાજબા! તારું કહેવું હું માનું નહિ.’ રત્નસિંહની માઠ તારા જીવનમાં ભગતી પડી છે, ત્યાં સમય ખીચારો તારી વૈરવૃત્તિને શિથિલ ક્યાંથી કરી શકે? આજે એક પ્રતિજ્ઞાના કારણે મહેરામણ ધીખતો. જવાણામુખી થઈ ફરે છે અને તું શિથિલ બને તે માની શકાય ખરું?’ વેલાશાએ કહ્યું.

‘મહેરામણ પુરૂષ છે, ગાંગલકાકા! તેની કર્તવ્યધારા એક સામગ્રી વહે છે. મને તેના કાર્યનો અનુભવ છે. તે કરી શકે તેનો સોમો ભાગ પણ હું કરી શકું તેમ નથી.’ રાજબાએ મહેરામણનાં વખાણ કરતાં કહ્યું.

‘રાજબા! વાલમનું ભવિષ્ય સાડું કેખાતું નથી.’ ગાંગલએ કહ્યું.

‘બનવા ભેગ છે.’ શાન્ત ભાવે રાજબાએ કહ્યું.

‘અમારા બેઠા છતાં વાલમનો યુવાન વર્ગ સંપીને કાર્ય નથી કરી શકતો, તે તેની પહેલી નિશાની છે.’

‘મહુજ ખરાબ કહેવાય, ગાંગલકાકા! પક્ષભાઈના વખતની એકસંધી વાલમમાંથી ખરેખર ચાલી ગઈ હોય તો ન્યાયસભાએ તે માટે થોડા મમલાં લેવાં ભેઠાં.’ ઠંડો ડામ કેતી હોય તેમ રાજબા બોલી.

‘યુવાનોની સંપત્તિલીમાં ભંગાણ પાડનાર તરીકે તારું નામ આવે છે, રાજબા !’

‘મારું નામ ?’ આશ્ચર્ય પામતાં રાજબા બોલી.

‘હા, તારું નામ. રત્નસિંહ વીરની મહેચ્છાને કાળી કંઈ રાજબા-એ આજના વાલમના યુવાનોના માર્ગથી પોતાનો રાહ બદલ્યો છે.’

‘જોડી વાત, ગાંગજીકાકા ! મારા પર આજ ન ચઢાવો. મરનાર વીરની મહેચ્છા પૂર્ણ કરવાની મારી તકેકારી માટે મેં કોઈને સાથ આપ્યો નથી, કોઈનો સાથ લીધો નથી અને કોઈનો સાથ મારે જોઈતો પણ નથી. વાલમના યુવાન વર્ગને સાથ ન આપવાનું અસત્યારોપણ તમે જુઠ્ઠા પાયા પર રચી રહ્યા છો.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘મહેરામણની કાર્યપદ્ધતિને તે સ્વીકારી હતી ?’ ગાંગજીએ પૂછ્યું.

‘કદિ નહિ.’ મક્કમ બનતાં રાજબા બોલી.

‘ભાથીએને લાવવાની સલાહ તારી હતી ?’

‘હા, સલાહ મેં આપેલી, પણ મેં તેમની કાર્યપદ્ધતિ સ્વીકારવાનું કદિ કહેલું નથી.’

‘ભાથીએને બોલાવવાની સલાહ આપી તેઓ આવ્યા પછી તે મહેરામણનો સાથ છોડી દીધો ખરું ?’

‘મેં કોઈનો સાથ સ્વીકાર્યો જ નથી. મારા માર્ગમાં મહેરામણ મને મળ્યો. સાથે રહી થકાયું ત્યાં સુધી રહ્યો અને પછી છૂટો પડ્યો.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ભાથીએનો શું ઉપયોગ કરવા બોલાવ્યા હતા ?’

‘બોલાવ્યા પછી ઉપયોગ કરવાની બાબતમાં મહેરામણ મારા માર્ગ-માર્ગી ખસી ગયો.’

‘તે કેમ તેને છોડી દીધો ?’

‘મારી મરજી.’ મક્કમ બનતાં રાજબા બોલી.

‘ગામના હિત આગળ એક જ માણસની મરજીને ચલાવી લેવાય ખરી ?’

‘ગાંગજી કાકા ! તમારું આજ વિધાન મહેરામણ સામે ઉભું રહે છે કે ગામના હિત આગળ એક જ માણસની મરજીને ચલાવી લેવાય ?’

‘શી રીતે ?’

‘ભાથીએને લાવવાનો ગર્વ તેને બીજી કાર્ય દિશાઓથી અજ્ઞાન રાખે છે.’

‘એટલે ?’

‘ભાથીઓને લાવ્યા છતાં તે તેમનો ઉપયોગ કરી જાણતો નથી. બીજાઓને તેમનો ઉપયોગ કરવા દેતો નથી.’

‘તું ભાથીઓનો ઉપયોગ કરવા માગે છે?’

‘મારે મહેરામણ કે ભાથીઓની શું જરૂર છે? મારી પ્રવૃત્તિ મેં સમેટી લીધી છે.’ હઠ કરતાં રાજબા બોલી.

‘રાજબા! બુઠાણું શા માટે હાકે છે?’

‘સાચું કહું છું કાકા!’

‘અંતરમાં બડબડ થતી વૈરાગિની જવાળા તને કશું પ્રવૃત્તિ સમેટી લેવા દે તેમ છે?’

‘કંટાળી ગઈ છું હું. એકલી અનેક હાથે પહોંચવાની હામ બીડી શકું તેમ નથી અને મેં બધી પ્રવૃત્તિ ત્યજી દીધી છે. વૈરાગિની જવાળા એની મેળે સમય શાંત કરશે.’

‘પદ્મનાભે લીમગિરિને વિચારે વાલમનું નામ હાંકતાની સલાહ આપી છે. તેમાં તું શું માને છે?’

‘મારે શું માનવાનું હોય? સ્ત્રી જન્મ તે પણ એકલી, પછી તેને પોતાનો વિચાર શું આપવાનો હોય? કાકા! ગમે તેવી પણ હું સ્ત્રી જન્મ. તમારી જેમ બહુ જીવન વિચારી ન શકું!’

‘ન્યાયસભા તો લીમગિરિની દોરવાળીને, પદ્મનાભની સલાહ પ્રમાણે માન્ય ગણે છે.’

‘એમાં મારે શું?’

‘કેમ તારે શું? વાલમની આફતો નિવારવામાં રત્નસિંહનો ફાળો એણે છે?’

‘પણ તેથી શું? કર્તવ્ય કરનાર કરી ગયો પછી એના બદલામાં પૂજાવાપણું પણ કોઈ બીજાને માટે ન રહે એમાંજ એના ખરા કર્તવ્યની પરાકાષ્ઠા છે. ગાંજી કાકા! રત્નસિંહનાં કર્તવ્યનો ગર્વ મારે ન ખરે.’

‘ત્યારે તું વાલમથી નિરાળો છે?’

‘કોણે કહ્યું? વાલમ મારું વતન છે.’

‘વતન ખાતર તું શું કરી શકે તેમ છે?’

‘મારાથી જે બને તે. વાલમની કોઈ પણ કન્યા કરે તે.’

‘રત્નસિંહની સહધર્મચારિણી તરીકે તું શું કરી શકે?’
લેલાશાએ પૂછ્યું.

‘શેઠકાકા ! એ પ્રશ્ન મારા ખાનગી જીવનનો છે. કૃપા કરી ત્યાં સુધી આગળ ન વધો.’ રાજબાએ જોખ્યું સંભળાવી દીધું.

‘ન્યાયસભાની નીતિમાં તને વિશ્વાસ નથી ?’

‘મને કેમ પૂછો છો ?’

‘ત્યારે કોને પૂછું ? વાલમમાં બે છો. તું અને મહેરામણ. ન્યાય-સભાની કાર્યપ્રણાલિને ઉલ્લેખો છો, છતાં સલાહ માગતાં આપવા ના પાડો છો.’

‘ગાંજી કાકા ! હું મને યોગ્ય લાગશે તે કાર્ય મારા પત્ર પર ઉભી રહીને કરીશ. ન્યાયસભાને પૂછવા નહિ આવું, મહંમદ માગવા નહિ આવું.’ દહેતાથી રાજબાએ કહ્યું.

‘અને વાલમને ઉંડા કુવામાં ધકેલી દેશે તો ?’

‘એ દુરજ ન્યાયસભાની છે. ગામમાં ચાલતી પ્રતિનિધિઓથી જાણકાર રહી સદ્ અસદ્ કાર્યની તુલના કરી ખનતા ખનાવો તરફ લક્ષ આપવાનું કર્તવ્ય ન્યાયસભાનું છે.’

‘વ્યક્તિ તરીકે તારી એ દુરજ નથી કે, જનહિતની તારી પ્રતિનિધિ તારે ન્યાયસભાને જાણીતી રાખવી ?’

‘ફરિ નહિ. હું એ બંધન ન સ્વીકારી શકું.’

‘શા માટે ?’

‘સાચું કહું કાકા ? ન્યાયસભાની એટલી લાયકાત નથી.’ કહી રાજબા ચૂપ થઈ ગઈ.

ઘેલાશા અને ગાંજી ચૂપ થઈ ગયા.

‘રાજબા ! બહુ લાંબી જામ ન રાખીએ.’ સામંતે રાજબાને ટાંકી.

‘મને જે કહેવાય છે તે કહું છું.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા ! ન્યાયસભામાં શું ખામી છે કે જેથી તને તેની લાયકાત નથી જણાતી ?’ ઘેલાશાએ છાજીકં હાસ્ય કરતાં કહ્યું.

‘એ ન્યાયસભા નથી, લીમગિરિના ચેલાઓની જમાત છે. ઠાકરડા-ઓથી કબાએલી ટોળી છે. નથી તેનામાં ગામનું સાચું પ્રતિનિધિત્વ કે નથી તેનામાં સમય વિચારવાની સાચી કળા.’

‘આટલું તું જાણે છે તો આજે કહ્યું તેવું પહેલાં કેમ ન કહ્યું ?’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘મારે શું કહેવાનું હતું. મારા કરતાં તમારામાં બુદ્ધિ ઓછી છે કે શોષ’ ઓછું છે ? મને શું પૂછા છે ?’

‘રાજબા ! તને શું થયું છે ?’ ગાંગલબાઈએ કહ્યું.

‘મને કેં થયું નથી. ન્યાયસભા જે કરે છે તે હું જોઈ છું.’

‘તને ભીમગિરિમાં વિશ્વાસ નથી ?’

‘મારે શું કહેવાનું હોય ? ભીમગિરિ મહાંત છે, સિદ્ધ છે. વાલમને આપ્યું છે. કાકરડાઓ પર બહુ ક્યું છે. ન્યાયસભાનાં પૂતળાં તેનાં નચાવ્યાં નાચે છે. ગાંગલ કાકા ! મારે બીજું શું કહેવાનું હોય ? ભીમગિરિમાં હું અવિશ્વાસ કેમ મૂકી સકું ? વાલમની ન્યાયસભા લાગે.’

‘શેઠ કાકા ! આની સાથેની લમણાડીક મૂકી દો.’ સામંતે કહ્યું.

‘લમણાડીક માટે નથી આવ્યા અમે. રાજબાને સમજવા આવ્યા છીએ.’ ગાંગલબાઈએ કહ્યું.

‘મને સમજીને શું કરશો ? ન્યાયસભા નહિ કરી શકે, મહેરામણ નહિ વિચારી શકે અને ભીમગિરિ નહિ જોઈ શકે, તેવું હું કરવા ધારું છું. મને સમજવાની આશા છોડી દો. મારા માર્ગમાં હસા રહેવાની ઈચ્છા છોડી દો. ગાંગલ કાકા ! વાલમ મારું છે. હું કાર્ય કરીશ તે વાલમના લલા માટે. ભોગ આપીશ તો વાલમની કીર્તિ માટે, અન્યથા નહિ.’ રાજબા બોલી.

‘પણ તારું દફતર દ્વાર કેમ આટલું બંધ રાખે છે ? તારી કતીબ-દિશા તો જણાવ ?’ ગાંગલબાઈએ કહ્યું.

‘જાણીને શું કરશો ? નીરાંતે જોઈ છેને ને !’ કહેતી રાજબા ઉઠી. ત્રણે જણાઓ જણે તેને અકારા લાગતા હતા. ગાંગલ અને ઘેલાશાની પાછળ સામંત પણ હસ્યા.

‘આવજો હોં !’ કહેતી રાજબા. તેમને ઘાટર સુધી વળાવી પાછી આવી. સામંતના દીલમાં રાજબાની અવિવેક્યુક્ત રીતસાત માટે બહુ ક્રોધ થતું હતું.

માર્ગમાં ચાલતાં ઘેલાશાથી બોલ્યા સિવાય ન રહેવાયું ‘ગાંગલ બાઈ ! રાજબા કાચી માયા નથી !’

પ્રકરણ ૧૭ મું અલકાની વીતક કથા

વૈરભક્તમનઃ મહર્મા અલકાને આવે ઘણા દિવસ થયા, છતાં મહંતે તેને આશરો આપ્યા વિના બીજા કોઈ યુલ લાગણી અથવા આશાસનથી ધીરજ આપી ન હતી. કુર્બાન, અતિ કુર્બાન થતા જતા તેના પતિ તરફ રનેહભાવથી વર્તન ચલાવી સેવાભાવથી ચાકરી કરવાની સલાહ આપ્યા સિવાય લાંબી વાતચીત એમણે અલકા સાથે કરી ન હતી.

મૂલ વાત એમ હતી કે અલકાના છવનને તેમને અભ્યાસ કરવો હતો. તેમણે એક દિવસ ચાંચલાઈને બોલાવી અલકાના પૂર્વછવનની હકીકત પૂછી લીધી. તેમણે કંઈ તારતમ્ય તેમને ન મળ્યું. સામંતને કહેયો મોકલી બોલાવ્યો હતો પણ તે હતુ આવ્યો ન હતો. હવે પોતાના નાનપણના અલકા સાથેના એક જ બીરત્વસર્ગ પ્રસંગથી તેના માટે થવા ચએલા આખા પ્રશ્નને અવલોકવાનું ભીમજિરિ માટે અતિ કઠણ હતું. તેમણે અલકાની છવનચર્ચાનો અભ્યાસ આકર્ષ્યો. સવારથી સાંજ સુધી અને સાંજથી સવાર સુધીની તેની કાર્યપ્રવૃત્તિ વૃત્તિને બાંધવા, સમજવા અને ચકાસવાની તેમણે અલકા ન લણે તેમ તકબીરો રચવા માંડી, છતાં તે ઉપરથી તેમને સંતોષજનક પરિણામ મળ્યું નહિ. અલકા એક-નિષ્ઠ અને સુકુમાર ભાવભરી પત્ની હતી, એ સિવાય બીજું કંઈ તે બણી કે જોઈ શક્યા નહિ.

‘તો પછી તેના પતિનો આ વહેમ કાયમ કેમ રહે?’ એ પ્રશ્ન મહંતને મુંઝવી રહ્યો. ખરેખર, અલકા સિવાય એનો નિકાલ કોઈ લાગી શકે તેમ ન હતું.

એક રાત્રે પતિની સેવામાં પરાયણ અલકાને ભીમજિરિએ કેસરજિરિ મારફત બોલાવી. તેમણે અલકાની પરીક્ષા કરવાનો જ નિર્ણય કર્યો હતો. અલકાની વીતક અને અલકાનું હૃદય તેમને આજે પૂરેપૂરી રીતે બણી એવું હતું.

અલકા આની ત્યારે મહંત ચાંદીનાં સુખાસન ઉપર બીરાજમાન ચએલા હતા. માથામાં સુવાસિત તેલ હતું અને કાયમ અવ્યવસ્થિત રહેતા કેસ તેમણે સુંદર-આકર્ષક રીતે થવા હોળી લીધા હતા. બન્ને હાથે કોણી ઉપરના આજમાં સુવર્ણના બાણ બાંધ્યા હતા. કંઠપરથી સુવર્ણના દોરાથી ગૂંથી

લીધેલા કેટલાક કાળા મણકા છાતી સુધી આવી રહ્યા હતા. બંને હાથની આંગળીએ સોનાના વેઢાથી અલંકૃત હતી.

કેસરી રંગનું પીતાંબર પહેરી ઉપર રેશમી શાલ એવી તો બેઠે-કારીથી તેમણે બોલી હતી કે આ વખતે તેમને જોનાર તેમની ગણના ગર્ભશ્રીમંતના કોઈ એક બટાકા યુવાન પુત્ર તરીકે કરી લે.

ખંડ બતાવી કેસરગિરિ ચાલ્યો ગયો. અલકા, મંડ અતિ મંડ પગલે ખંડમાં દાખલ થઈ.

‘આવ અલકા!’ ગર્ભગેર મહંતે કહ્યું.

અલકાએ મહંતની પદરજ માથે ચઢાવી તેમની સામે નીચે બેસી નીચી નજરે જવાબ દીધો.

‘આકેશ, ગુરુજી?’

ખંડમાં મધ મધ થઈ રહેલી સુગંધિત વાસ ક્યાંથી આવતી હશે તે જોવા અલકાએ ખંડમાં ફરતી નજર નાખી. કોઈ સુવાસિત અગરબત્તી બળતી ન હતી. મંદિરમાં આવી માફક વાસ ક્યાંથી ?

‘શું જુએ છે, અલકા?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘ગુરુદેવ! સુવાસ ક્યાંથી આવે છે તે જોઈ છું.’ નમ્રતાથી તેણે કહ્યું. ‘ક્યાંથી આવે છે કહો જોઈએ ? હુચ્ચું હસવાનો ડોળ કરતાં ભીમ-ગિરિ બોલ્યા.

‘નથી સમજતું.’

‘અહીં આવ. જો હું તને સમજાવું.’ તેમણે અલકાને નજીક બોલાવી. નજીક ઉભેલી અલકાને હાથ વડે ખેંચી નાક સામે જ પોતાનું માથું રાખી તેમણે કહ્યું.

‘જાણ્યું હવે ?’

અલકા ધીમર વિચારમાં પડી. મહંત વિલાસી કે સંયમી ? માયામાં સુવાસિત તેલ, સુવર્ણજડિત શણગાર અને રેશમી વસ્ત્રોનું શૃંગારપૂર્ણ પરિધાન ! વળી મુખમાં સુગંધિત દ્રવ્યોથી રસાગ્રેહું પાન. અલકાને આ રાગિણીએ મહંત પાસે આવવામાં જોખમ બાંધ્યું.

મહંતનો સ્પર્શ તેને દાહક લાગ્યો.

‘ગુરુદેવ ! હું જાણું ?’

‘હમ, અહીં ન ફાળ્યું ?’

‘એમ નહિ. આપે મને બોલાવી હતો ?’

‘હા, મારે તારું જરૂરી કામ છે.’

‘ફરમાવો.’

‘અલકા! જાંઘીમાં ન હોતો ચાક્યો એવો ચાક આને અને લાગ્યો છે. પગ ઢાળી આપીશ?’ મહંતે માગણી કરી.

‘હા ગુરુદેવ!’ ધૂળની અલકાના દીલમાં ડબકા પડ્યા. મહંત સુખાસન પર આડા થયા. અલકાએ પગચાળી કરવા માંડી.

‘ત્યાં નીચે નહિ અલકા! આ સુખાસને નીરાંતે બેસી તારું કામ કર.’ અલકા ખરેખર ધૂળ હઠી, પણ મહંતના આદેશને પાછો કેમ વળાય? છતાં તેણે કહ્યું. ‘નહિ ગુરુદેવ! મને અહીંજ બેસવા દો.’

‘હું કહું છું અલકા! તું અહીં મારી બેઠે બેસ.’ બચથી કંપતી અલકા સુખાસને બેઠી અને નીચે મ્હોંચે પગચાળી ચર રાખી.

‘અલકા! નીચા મોંઠે કેમ બેઠી છો? મારી સામે તો બેઠી નથી.’ અલકાએ મહંત સામે જોયું. તેની આંખોમાંથી પાણી નીતરતું હતું.

‘અલકા! રહે છે?’ મહંતે કહ્યું. અલકા ન બોલી.

ભીમગિરિ સુખાસન પર બેઠા થયા. સાવથી તેમણે અલકાને ખસેડાયા મૂક્યો.

‘અલકા!’

‘ગુરુદેવ!’

‘કેમ રહે છે?’

‘જગત રડાવે છે. તમે રડાવો છો.’ અલકા બોલી.

‘હું રડાવું છું?’

‘હા ગુરુજી!’

‘શી રીતે?’

‘મને સુખાસને બેસાડીને.’

‘એમાં રડવાનું હોય? સુખાસને તો આનંદથી બેસવાનું હોય.’

‘કથા સુખાસને?’

‘મારા.’ ભીમગિરિ જોડ રહ્યા.

‘તમે સિદ્ધ છો, મહંત છો. મારે મારે તમારું એ સુખાસન વચ્ચે છે.’

‘હું બેસાડું તોય?’

‘હા, તમે મને ત્યાં બેસાડી તમારો ધર્મ ત્યજો છો. હું ત્યાં બેસી
મારો ધર્મ ત્યજું છું.’ કરગરતાં અલકાએ કહ્યું.

‘તારો કયો ધર્મ?’

‘પતિવ્રતાનો.’

‘તું પતિવ્રતા છ?’

‘હા.’

‘કેશવ સામે.’

‘કેશવ સામે.’

‘તો તારો પતિ માંડો કેમ? તારા પરની શંકાએ જ તે માંડો પડ્યો
છે. તેની તે શંકા દૂર કરાવી રાકી ન હોય તો પછી તું પતિવ્રતા કેવી?’
‘જુઠ્ઠેવ! જન્મત મને લાલે પાપી ગણતું હોય પણ મેં હજી પાપ
કયું નથી.’

‘કેશવ તારો પતિ નહિ?’

‘જીવનમાં મેં બીજો લવ કર્યો નથી. કેશવ મારો પતિ થવાને લાયક
ન હતો. મેં તેને દૂર કર્યો હતો.’

‘તે વખતે હું હતો પણ ઠીલ તો આપી બેઠેલીને?’

‘ઠીલ આપ્યું હતું પાત્ર ભણીને; તે કુપાત્ર નીવડ્યો. જન્મતની દૃષ્ટિ-
એ અને મારી દૃષ્ટિએ હું અપરિણીતા હતી. મને પરણાવવામાં આવી.
મારું લગ્ન વિધિસરનું અને યોગ્ય જ છે. લગ્ન પછી મેં બીજા કોઈ માટે
મોહ રાખ્યો નથી. પતિને પરમેશ્વર માન્યા છે.’

‘લગ્ન પહેલાં?’

‘કુમારી કન્યા માટેના ઉમેદવારો બધાય તેના પતિ ગણાવી શકાય
નહિ. કેશવ એક ઉમેદવાર હતો. મારે લાયક પાત્રતા તે કેળવી ચક્રે.
હોત તો હું જરૂર તેને પરણી લેત. તે અપાત્ર હતો. મેં તેને છોડી દીધો.
એમાં મેં મારું કૌમાર્ય ખંડિત કર્યાં હું એકરાર કરતી નથી. સાચો
તેમાં બંધનકારક નથી.’

‘અલકા! આ સુમંધ, આ મોહકતા, આ સુવર્ણ અને આ સુખાસન
બેઠ કોઈ મોહ ભગે છે?’ મહાંતે પૂછ્યું.

‘મોહ? પતિવ્રતાને અન્ય મોહ ન હોય. પતિસેવાનો મોહ તેને
માટે એક અને અનંત મોહ છે. મારા પતિ માંડો છે. હું તેમની સેવા
કરું છું. તેમના ક્રોધને મારું કરી સદાય તેમનું ક્રોધ દૂર થાય તેવી
પ્રાર્થના પ્રભુને કરું છું. એમાં હું મારો ધર્મ સમાપ્ત થયેલો ગણું છું.’

‘કહિ એકલતા સાગે ત્યારે?’
 ‘એકલતા સાગી નથી. એક રીતે બવરજમાં અધાને એકલતા છે ભાં
 મારે વળી એ માટે રડવાનું કેવું?’
 ‘અલકા! વિલાસોપભોગની અંખના ભજે છે?’ મમતાથી મહંતે પૂછ્યું.
 અલકાએ આંખો બંધ કરી દીધી.
 ‘ગુરુદેવ! મને વધુ ન પૂછો. મને જવાની આજ્ઞા આપો.’
 ‘એમ ન જવાય અલકા! તારા પતિનું દુઃખ દૂર કરવાની ચાલી
 અને સીંધા વિના તારાથી આજે નહિ જવાય.’
 ‘હેન! હું ભણતી હોત તો અહીં સુધી ચાને આવત? જેવાં મારાં
 આગમ્ય. આપનો આદેશ હોય તો સવારે અમે અહીંથી નીકળી જઈએ.’
 ‘નહિ અલકા! અહીંથી જવાની જરૂર નથી. તારો પતિ થોડા જ
 દિવસોમાં સાજો થશે.’

‘આપના આશીર્વાદ. હવે હું ભઈ?’
 ‘જવાબ છે, અલકા! કહે વાલમથી વડનગર શી રીતે ગઈ?’
 ‘જે વીતક કથાને જાણી તમે શું કરશો?’ લાચાર બનતી અલકા બોલી.
 ‘જરૂર છે, અલકા! મને કહે તો ખરી?’

‘કેસવના મૃત્યુ વખતે તમે હાજર હતા. તે પછીના બીજા જ દિવસે
 હરભમે મને ઉઠાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. મારાં માસામાસી અંદરના ખંડમાં
 હતાં. હું બારી ખુલ્લી થઈ આગલા ભાગની મેડીમાં સૂતેલી હતી. રાત
 ભભી અને હરભમ ખુલ્લી બારીને માગે ઉપર ચઢી આવ્યો. કેસવ મરી
 થયો અને અફસોસ નહતો. ખરેખર હું તો વાલમમાંથી પાપ ગયું માનતી
 હતી એટલે કોઈ ભતના ઉધામા સિવાય મને તે રાત્રે વસપસાટ કંઈ
 આવેલી. તેણે મારા ઉપલા હોડના ઉપરના ભાગપર કોઈ કંઈ ચોપડી
 અને એ કંઈ શાસમાં જતાં નિદ્રામાંથી હું ઘેનમાં સરકી પડી. મને
 ઉપાડી બારી વાટે નીચે ઉતારવામાં આવી તે જ પળે રંભાના બાપ
 વિશ્વનાથ તેમના ઘરનું બારણું ઉઘાડી બહાર નીકળ્યા. જો મને પૂરી
 ઉતારી રહ્યા હોત તો મને સધને જ નાસી જ્યત, પણ પૂરી નીચે ઉતાર્યા
 પહેલાં વિશ્વનાથ બહાર આવ્યા એટલે મને પડતી મૂકી તેઓ નાઠા.
 નાસનારાઓ પૈકી એક જણ હરભમ હતો, એમ વિશ્વનાથ કહેતા હતા.
 વિશ્વનાથ મારા માસાને જગાડ્યા. મારી માંસી પણ ભગ્યાં. મને ઉપાડી
 ખરમાં સઈ જવામાં આવી. બીજા દિવસે હું બાનમાં આવી ત્યારે મારા

ઉપરના હોઠ પર ચીકટો પડાર્યો ચોંટલો મને લાગ્યો. એટલે હું કહું છું કે મને બેલાન બનાવવાની હવા ત્યાં ચોપડી હતી. વાત લાંબી ન વધવા કેવામાં આવી, પણ મારાં માસામાસીએ મને વાલમથી ખસેડવામાં મારી અને તેમની સલામતી બેઠ. મને મારા બાપુના વડનગરમાં લાવવામાં આવી. ત્યાં હું મારા કાકાને ત્યાં રહેવા લાગી.

‘ત્યાં પણ હરજમ અને વાલમના બીજ ઠાકરડા મારી વાંસે લાગ્યા. ત્યારે કુંવારે કલંક ન લાગી જય એ વિચારે મારા કાકાએ મારાં તાત્કાલિક લગ્ન લીધાં. મને મારા પતિ સાથે પરણાવી દીધી. મારી ખરી વીતક ત્યાંથી શરૂ થાય છે. કેશવનું ખૂન કરાવનાર મને, વાલમના ઠાકરડાઓએ જંપીને બેસવા ન કેવાનો નિરધાર કર્યો હતો. પરણ્યા પછી પણ મને ઠંડાવી જવાના, ઝેર કેવાના, બાળી નાખવાના, વેચાવી કેવાના અને ભોંયમાં ફાટી કેવાના પ્રયત્નો તેમણે કરી બેચા, પણ નિષ્ફળ ગયા. ત્યારે એવટ તેમણે મારા જીવનમાં ઝેર ફેડવાનો આખરી પ્રયોગ કર્યો અને માફ જીવન બરબાદ કરી નાખ્યું.’ અલકા યાક ખાવા શોભી. વાત કરવાન અલકા કચારનીએ સુખશય્યા તથા ભોંયપર બેસી ગઈ હતી.

‘શું પ્રયોગ કર્યો?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘માફ જીવતર રગદોળી કેવાનો.’ રડતે રાગે અલકાએ કહ્યું.

‘તો પણ?’

‘આજે મારા પતિની હથા યદ છે તે એ પ્રયોગને આશ્ચર્ય છે.’

‘એમ?’ વાત કહેવાનો ઉત્સાહ આપતાં ભીમગિરિ બોલ્યા.

‘કેશવ સાથે હું પાપાચારમાં પડી હતી અને કેશવ મરતાં તેનાથી મને રહેલા ગર્ભના મેં પાત કર્યો હતો.....’ કહેતાં અલકાને કંપારી આવી ગઈ. સિદ્ધ પણ ખરેખર ધૂણી ઉઠ્યા.

‘નરાતાર બુઠાણું.’ ભીમગિરિએ કહ્યું.

‘કેશવના મરણ વખતે મેં તને બેચેલી અને બેચેલી.’

‘.....આ વાત તે લોકોએ એક મોંએ નહિ, પણ અનેક મોઢે મારા પતિને કાને નંખાવી. શરૂઆતમાં તેમણે આંખ આડા કાન કર્યા, પણ જ્યારે ધણે મોઢે તેમણે સાંભળી ત્યારે શંકાના કીડાએ ધર ક્યું. મારી વર્તણૂક અને વર્તણૂક બેચ આ સંબંધ મને તે કંઈ કહી શકે નહિ અને એ વાતો ખોટી જ છે, એમ ધરમૂળથી માનવાની હિંમત કેળવી શક્યા નહિ. પરિણામે શકાએ ચિંતાનું રૂપ ધર્યું અને ઢિવસે ઢિવસે તે સુકાતો.

આત્મા. એકલી એ જ વાતથી મારું નેરું વાળતું અધૂરું હતું. તે તેમણે વિશેષમાં હું વાલમના અમુક અમુક ઠાકરડાઓની ચચાલામિની થઈ ચૂકેલી હું અને અમુક માણસો સાથે મારે હજી પછી છપી રીતે સંબંધ છે, એવી હકીકત તેમને જણાવી. પૈકી બે જણાઓએ તો તેમને મોટા, એ બાબતને એકરાર કરીને મારું જીવન ધૂળધાણી કરી દીધું છે. પુરુષ-હકમ ક્યાં સુધી એ વાતને ખમી શકે? ચિંતાએ ધર ક્યું. મારી નજરમાં આ વિગતો જેમ જેમ બીજાઓ મારફત આવતી ગઈ તેમ તેમ મને પછી ક્રમ થતું ગયું. આખરે અમારી ઊની વચ્ચે શંકારૂપી મોટો ગઢ ચણાઈ ગયો. અમારાં અંતર નજીક છતાં દૂર થઈ ગયાં. તેમનામાં ચીડિયાપણું અને ગેરવાજબી બોલીએ ધર ક્યું અને શંકાની એક રજકણે બીજને પકડી આખરે મોટો ઢુંગર ઉભો કર્યો. આજે તે ઢુંગર એટલો મોટો થઈ ગયો છે કે, નથી હું તે ભેદવાની હિંમત કરી શકતી કે નથી તેઓ તે ઢુંગરને ઉમેરી શકે તેમ. આમ અમારાં જીવનનાવ દિશા વિના ફોડી રહ્યાં છે.’

‘શી...ય’ બોલતી અલકાને અટકાવતાં બીમગિરિએ કહ્યું. અલકાએ ચમકી પાછળ જોયું. કોઈ ન હતું, પણ કોઈનાં પગલાં જતાં હોય તેમ લાગ્યું.

‘કાણુ હતું?’ તેણે પૂછ્યું.

‘તારો પતિ.’ તેમણે જવાબ દીધો.

અલકા રબ લીધા વિના ઉઠી ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અલકાને પતિ

અલકાએ બીમગિરિના ખંડની બહાર નીકળી જોયું કે, તેના પતિ પશુપેડે ચાર પગે ચાલી તેના ખંડતરફ જતો હતો. તેની ગતિમાં તે ઝડપ લાવવા માગતો હોય તેમ તેના હાથ પગ એક પછી એકને બદલે ધણીવાર બે હાથ અને બે પગ સાથે ઉપાડતો હતો. ઉભા થઈ ચાલવાની તેનામાં શક્તિ રહી નહોતી. અલકા ફોડી. તેણે પતિને ઉભા સ્થાનમાં મજબૂત કરી અને જમણો હાથ ખભામાંથી પકડી ચરીરનો ધણો ભાગ ધોતા તરફ રહે તેવી રીતે તેણે ચાલવા ચલાવવા માંડ્યું.

મહંત પોતાના ખંડના આસ્થામાં ઉભા રહી આ દબ્ય ભેષ રક્ષક અને પદ્મિતાની આત્મી આકરી કસીટી કરવા બહલ પોતાના મનમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યા. અલકા અને તેનો પતિ તેમની જોરડીમાં કાબલ થયાં તે ભેષ ભીમચિરિ પોતાના ખંડમાં પાછા આવ્યા. સુખાસન ઉપરનો જનાવટી લપટા તેમણે દૂર કર્યા. માયાના વાળ અસ્તવ્યસ્ત કરી દીધા, સુચંધિત તેલની વાસણી મુકત થવા સ્નાનાદિક કાર્ય આરંભવાનો સંકલ્પ કર્યો. સુવર્ણાલંકારો કાઢી નાખી જોરડામાં રચળતા કરી દીધા. પતિવ્રતક નારીની આકરી કસીટી કરવાનું પાપ કાર્ય કરવાની તેમની મન્યવાને તેજો દબાવે ફીટકાર કેવા લાગ્યા. અલકા ખરેખર અલકા હતી. વેભવ તેને કળાથી સકતો ન હતો, સૂંચાર તેને અનીતિ તરફ પક્ષી સકતો ન હતો. રૂપ અને ચૌવન તેને આકર્ષી સકતાં ન હતાં.

મહંત સ્નાન કરવા કુવા તરફ નીકળ્યા ત્યારે અલકાની જોરડીમાં ફીવો બળી રહ્યો હતો. અંકર ધીમી વાતચીત ચાલી રહી હતી. પતિપત્નીનું જોશંત અબાધિત હોયું ભેષજે, જે માન્યતા મહંત પણ રચીકારતા હતા. તેમણે તે તરફ કલ્પિત આધુન અને આગળ વધ્યા.

જોરડીમાં અલકાનો પતિ તેનું હલચ યોધી રહ્યો હતો. અલકાએ અમિત પતિને સુવાડયો ત્યારે ચતાની સાથે જ તે રહી પડ્યો. પતિને રડતો ભેષ અલકા રહી હતી. ત્યારે મૂક બાવે પતિએ સૂત્રાં સૂતાં હંધું આધુન નાખી રડતી પત્નીના માયાપર હાય ફેરવતાં કહ્યું.

‘રહીશ નહિ, અલકા! મારા જીવનમાં તું વેભવજાળી નગરી અલકા જેવી છે. મહંત સાથેની તારી વાતો અને વર્તન મેં કાને સાંભળ્યાં અને આંખે ભેષાં છે. મહંતે કરેલી કસીટી અને તેમણે તારી પાસેથી સાંભળેલી વિગત ઉપરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે, મારી ચંકાઓ નિર્મૂળ છે.’ જોટલું બોલતાં તેનો કંઠ સુકાયો, શ્વાસ ચઢી આવ્યો અને ઉધરસ ચઢી. અલકાએ હંકી પાણી પાડ્યું અને પીઠ પર હાથ પસવાયો જોટલે હકે જરા નરમ પડ્યું.

‘હું અક્રમી અને મૂઠ છું. તારા જેવી સતીમાં મેં કલંક ભેધું. તને સાથે રૂપે ન જોળખી. ઠાકરડાઓના કલા મુજબ માની મેં તારું નહિ, પણ તારી આખી સી ભવનું અપમાન કર્યું છે. જેમાં મારે પણ દોષ નથી. માનવી માત્રનો સ્વભાવ ચંકાથીલ હોય છે. જે સ્વભાવથી જડાએલી ચંકા ફૂલીફૂલી અને મોટી થઈ. પણ જેમાં હું પણ છું કન? મારે

એ કમનૌ બહલો કુદરતે મને આપ્યા અને ઉલ્લા કંટલાંય વર્ષોથી હું આ કલા બોમવી રહ્યો છું. મારું હૃદય તને અપવિત્ર માનવાને આજ સુધી નિર્ણય કરી શક્યું નથી. મારી હૃદયેઆ આજ સુધી તારી જે કાલ્પનિક કુઆલનો બહલો લેવાનું કરી કહી ચકી નથી. ફક્ત સાંકળના ઘેરા વાતા-વરણમાં હું અટવાયા છું; કોઈ પણ ક્ષેત્ર વિના, કોઈ પણ નિર્ણય વિના, વળી બોલતાં તે યાજી ગયા. હૃદયે કયલો આધો. અલકા કહી પાણી લાવી, તેને પાયું.

‘હવે તમે બોલવું બંધ કરો અને સુષ નવ્યો.’

‘બોલવું બંધ કરું? આજ સુધી તને ગાળો જાડવામાં મેં બાજી રાખ્યું નથી. તને બાળી નાખે તેવાં વાક્યો કહેવામાં મેં પાછું વાળી જોયું નથી. તે વખતે તેં મને બોલવું બંધ કરવાનું કહ્યું નથી અને આજે જ્યારે જે સર્વ લેખોનો પસ્તાવો કરવાનો સમય આવ્યો છે ત્યારે તું મને બોલવાનું બંધ કરવા કહે છે? મહંતનું બહું યલે. તેણે કલા ન કરી, ચિહ્નિત્તા ન કરી અને જોકાજોક શેગને નિર્મૂળ કરી નાખ્યા.’ કંઈ સોવાયો. વળી અલકાએ પાણી પાયું અને મૂળા રહેવા કહ્યું.

‘મારે મૃત્યુ નથી રહેવું. આજે મને બોલી કેવા કે. ઠાકરડાજોએ કાળાં કોર્મો કર્યાં છે; પણ તેં તેમને માટે કડવો સખ્ક પણ ઉચ્ચાર્યો નથી. તારી વિરહ બોલનાર, તારા પગ કાપનાર તારા કહેવાતા વાલેશરીઓને તેં કડવા સખ્કો કલા નથી. આવી પડેલા ખોટા કલંકને તેં બળ જબરીથી કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો નથી. તે આપ મેળે વિવાહ ગયું.’ હૃદયે નેરથી આવી. અલકાએ તેની પીઠે હાથ પસવાયો. પાણી પાયું પણ હૃદયે સાન્વ ન થઈ. શાસ પણ નેરથી વધવા માંડ્યો. અલકા ગભરાઈ ગઈ. તેની આંખમાંથી હડહડ આંસુ સરી પડ્યાં. તેના પતિ અતિશય નિર્બળતાને વશ થઈ કમનૌ વાધિનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો. ચટેલો કમ હત-રતાં પહેલાં તેને અતિશય દુઃખ અને ત્રાસ પડતાં હતાં. વિશેષ બોલવાથી તેને આજે જોકાજોક કમ હપડી આવ્યો હતો.

લોહીક વાર થઈ ચટેલો શાસ નીચે બેઠો. હૃદયે નરમ પડી. અને તેણે લેખે મ્હેજે જોયું તો અલકા રડી રહી હતી.

‘રડીશ નહિ અલકા! મારા જીવનના સખ્કગાર, રડીશ નહિ. રડવાનો અસંચ તો મારે છે કે, તારા જેવી સાધ્વી સ્ત્રીને મેં મૃતકારી.’

‘તમે બોલવું બંધ કરો તો રડીશ નહિ.’ અલકાએ કહ્યું.

‘હું’ નહિ બોલું, ખસ!’ કહી તેણે અલકાના હાથ પર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો.

બંધે વરસે એ રીતે ફરતા એ હાથમાં અલકાને બારેબાર કુબ્જિ-જતા લાગી. પતિની કેદલતા ખરેખર સુકાઈ ગયા જેવી થઈ મઈ હતી. એ આટલેથી જ ચિન્તારૂપી તાપ ન પડે અને શ્રદ્ધારૂપી વારિ સિંચાયા કરે તો જરૂર એ લતા ફરી પાછી લીલી થાય ખરી.

ધણાં વરસે મનમાં હોય તેમ પતિ પત્ની એકબીજાને હરખથી ભેઈ રહ્યાં. પતિની આંખમાં પોતે ચલાવેલા ગેરવર્તનનો એકરાર હતો. પત્નીની આંખમાં તે મૂંગે મોઢે સહન કર્યાનો ગર્વીષો ઉન્માદ હતો.

બન્ને નિદ્રાધીન થયાં ત્યારે મઠમાં મહંત સિવાય કોઈ ભગતું જ ન હતું. કોણ જાણે કેમ તેમની નિદ્રા આજે ઉડી ગઈ હતી.

આકાશમાં પૂર્વે ઢિસા રંગાવાની તૈયારીમાં હતી અને મઠનાં બારણાં ખદારથી કાઠંએ ખખડાવ્યાં.

મહંતે ચાખડીએ ચઢી કરવાને ઉધાડ્યો. બારમલ-ખંડીવાન બાર-મલને લઈ પચાસેક ઠાકરડાઓ બારણા આગળ ઉભા હતા.

‘કોણ?’ ન જોખખતાં મહંત બોલ્યા.

‘હું’ બારમલ.’ બારમલે કહ્યું.

‘કેમ, આમ ખંડીવાન બનીને?’ મહંતે પૂછ્યું.

જવાબમાં બારમલ રડી પડ્યો.

‘અંકર આવો.’ કહી મહંતે તેમને બધાને અંકર લીધા.

બધા અંકર આવ્યા. મહંતે કેસરગિરિને જગાડ્યો. તેણે બધાઓને ભેસવાની વ્યવસ્થા કરી દીધી.

‘આમ એકાએક ક્યાંથી?’ મહંતે પ્રશ્ન કર્યો.

હરભમે બનેલી સર્વે હકીકત કહી સંભળાવી. એક નજીવા કારણે વાલમની ઠાકરડા કોમ વચ્ચે કલહ ઉભો કરવાની રીત બારમલે અખત્યાર કરી હતી, પણ તેનો નતીને એમના ધાર્યા મુજબ ન આવ્યો. રાવડી બચી ગઈ અને બારમલ ઉપર જમાઈનો વધ પુત્રીના હાથે થવાની સોક-પૂર્ણ આફત આવી પડી. સંબન્ધ કહન કરી તેઓ આ તરફ આવ્યા હતા અને બારમલજીને મહંતને આશ્રયે મઠમાં રાખવાની ઇચ્છા સેવતા હતા.

બધી વિગત સંભળી રહ્યા છતાં મહંત કંઈ બોલ્યા નહિ.

આખરે ભારમલે કહ્યું. 'ગુરુજી! આ મઠમાં મારે માટે આશ્રમ છે ખરો?'

'કેમ નહિ? કોઈ પણ જીવ માટે અહીં આશ્રમસ્થાન છે.'

મહંતે ખાત્રી આપતાં કહ્યું. ભારમલ અને બીજા બુદ્ધિ યથા.

'પણ ભારમલ! તમે બધા આજે આવ્યા તો તમારે એક કામ કરવાનું છે.' મહંતે કહ્યું.

'ફરમાવો.' ભારમલે પૂછ્યું.

'બધા સાચું બોલશો? બેઠેજીતીથી ડરશો નહિ?'

'સાચુંજ બોલીશું. ફરમાવો.' હરભમે કહ્યું.

'કેસરગિરિ! અલકાને જગાડી તેની જ્યારણમાં અમારે બેસવા જમા કરી દે.' મહંતે કેસરગિરિને મોકલ્યા. કેસરગિરિ ગયા. પાછલા પહોરના મીઠી નિદ્રામાં લહેરતાં અલકા અને તેનો પતિ કેસરગિરિની હાકથી જાગી ઉઠ્યાં. અલકાએ બારણું ઉઘાડ્યું. કેસરગિરિએ મહંતનો આદેશ કહી સંભળાવ્યો. અલકાએ તૈયારીઓ કરી અને શેડીવારમાં મહંત અને બીજાઓ આવી પહોંચ્યા.

'અલકા! જો આ હરભમ!' મહંતે હરભમ તરફ આંગળી કરી અલકાને કહ્યું. અલકા નીચે મોંઢે જમીન પર બેઠી હતી તેણે ઉંચું ન જોયું. તેનો પતિ ખાટલામાંથી હરભમને બોલો બેઠો થઈ ગયો.

હરભમના મુખ પરથી હોહીની રતાસ જાણે ઉઠી ગઈ.

'બોલ હરભમ! ઈશ્વર સાક્ષીએ સાચું બોલ્યું. કેસવના મરણને બીજા દિવસે અલકાને ઉઠાવી જવાની ગોડવણ તેં કરી હતી?'

હરભમ ગભરાયો. 'મહંત બધું જાણતા હતા કે શું?' તેણે મનને પૂછ્યું અને જવાબ નીધો. 'હા, ગુરુદેવ!'

'શા કારણે?'

'અમારો કેસવ અલકાને કારણે માર્યો ગયો માટે.' હરભમે બચાવમાં કહ્યું.

'વડનગર ગએલી અલકાને પણ તમે જાણીને બેસવા નથી દીધી ખરું?'

'ગુરુજી! એ પાપ મારું છે.' ભારમલે વચ્ચે પડતાં કહ્યું.

'કેમ?'

'અલકાનો સંસાર મેં ઉભડી દીધો છે.'

'શા માટે?'

'વેરને કારણે.' ભારમલે જવાબ નીધો.

‘અલકા કુચાલની છે, એવું તેના આ પતિના દીલમાં ઠસાવવાનું કામ કોણે કર્યું?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘એ.’ પચાસ પૈશી એક જણ બોલી ઉઠ્યો.

‘તે કુચાલની હતી?’ મહંતે તેને પૂછ્યું.

‘એ આજ સુધી અલકાને જોયું નહતી. આજે જ જોઈશું. વળી તે કુચાલની છે, તેવું મેં જણ્યું નહતું.’ પેલાએ જવાબ દીધો.

‘અને હરભમ! વાલમના કેટલા ઠાકરડાઓની કુચાલગિની બનીને અલકા વડનગર ગઈ હતી?’ ત્રીજા અવાજથી મહંતે પૂછ્યું. અલકા હીજડું ખાઈ ગઈ. તેનો પતિ ચક્કર ખાઈ ખાટલામાં સૂઈ ગયો. ફરેક ઠાકરડાએ કાને હાથ દીધા. હરભમે જવાબ ન દીધો.

‘હરભમ! કેમ બોલતો નથી?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘શું બોલે, તે વખતે મારી બાજુનું હરભમ સોમડું હતો. મેં અલકાએ તેટલું તે ચાસ્યો છે. મારી ફોરવળી એ હરભમની ચાલ. ગુરૂજીવ! પાપ મારું છે.’ ભારમથે કહ્યું.

‘અલકાના પતિને તમે પહોંચાડેલી એ હકીકત સાચી હતી?’

‘નહિ, તલમાત્ર નહિ.’ ભારમથે કહ્યું. મહંતે અલકાના પતિ તરફ જોયું. પચારીમાં પડ્યો પડ્યો તે પશ્ચાત્તાપનાં આંસુએ રડતો હતો.

‘તમે માનો છો કે અલકા અપવિત્ર હતી અને છે?’ મહંતે ઠાકરડાએ તરફ નજર ફેરવતાં પૂછ્યું.

‘અમે અપવિત્ર જીએ, ગુરૂજીવ! અલકાનું બિહું નામ કઈ અમે પાપ વહોરી લીધું છે. અલકાના ચારિત્ર્ય સંબંધી અમે લેણ પણ જણતા નથી.’ હરભમે બધાની વતી કહી દીધું.

‘અને અલકા સાથે પોતાનો ગેરરીતનો સંબંધ ચાલુ હોવાનું કહેના-રાજોમાનો કોઈ અહીંયાં છે કે?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘અમે પાપી છીએ, પાપ કર્યું છે. જુઠું બોલીને અલકાબેનને કહી દીધી સાડી પણ અમે જોયું નથી.’ એક જણ બોલી ઉઠ્યો.

‘તું એકલો કે બીજા કોઈ એ કહેનાર હતા?’

‘બીજા હતા, પણ નથી આવેલા. અમારું એ નિરાધાર જુઠાણું હતું.’

‘જ્યુ બનાવડી તંત્ર રચાયું હતું. ગુરૂજીવ! મને ચિંતા કરો.’ ભાર-મથે દબાતે કહ્યું.

‘શિક્ષા! ભારમલ! શિક્ષા તોં અલકા અને તેનો પતિ સહન કરી રહ્યાં છે. તમારું પાપ અને સજ તેમને થઈ છે. અલકાનું શોષન તમારે પાપે કરમાઈ ગયું, તેના પતિનું જીવન તમારે પાપે મૂળધાણી થયું. આ પાપની સજ ન હોય ભારમલ! પરતાવાના ઢાવાનળમાં, જ્યાં મુધી તમારાં પાપ બળે નહિ ત્યાં મુધી તમારે બળ્યા કરવાનું છે.’ મહંતે કહ્યું.

‘ગુરૂદેવ! આજથી બાકીનું આયુષ્ય પરલાવા માટે જ છે. મારી જીંદગીના ક્યા પાસામાં સુંવાળપ રહી છે કે તેની મુલાયમતાથી મને જીવન મીઠું લાગે? જમાઈને મારી દીકરી ચાલી નીકળી. મારા પહેલાં મોટા દીકરા ચાલી નીકળ્યા. યુવાનીનાં કરેલાં ઘોરતમ પાપો જીંદગીનાં છેલાં વરસોમાં સામાં આવી મને જીવતો બાળી રહ્યાં છે. આ ગરીબ ગાય જેવી અલકાનો અવતાર બાળી મૂકવાનું પાપ મારે શિરે ઓછું નથી. મરણ પછી જે ન્યાય થતો જ હોય તો ધર્મરાજની મારે માટે કંઈમાં કંઈ શિક્ષા હશે. અંજારા પર ચાલતું પડશે, બોહના ધગધગતા યાંભલે બાય લીડવી પડશે અને ઉગ્ગતા સુવર્ણરસની સુખચર્યા બનાવી ધગધગતા બોહની પૂતળીને બાય લીડી સૂડું પડશે. ગુરૂદેવ! મારે માટે શિક્ષાની કમી નહિ હોય.’ ભારમલે કહ્યું.

અલકાનો પતિ ભારમલના આ જોરારથી ખાટલામાં બેઠો થયો. તેનું હીલ અંદરથી સમસમી ઉઠ્યું હતું.

‘તમારો દોર્યો હું દોરાયો છું. મારે માટે પણ ઓછી ચાતનાઓ નહિ હોય.’ તેણે કહ્યું.

પતિના આ શબ્દોએ અલકાને ખરેખર રડાવી દીધી. તે ધુસ્કે ધુસ્કે રડી પડી.

‘અલકા! બહેન! રડીશ નહિ. હું હરભમ તારો ભાઈ, મારાં પાપોની તારી આગળ મારી માનું છું. બહેન! આજથી તારું જીવન સફળ થાઓ, અને આજ મુધી તારે માથે આવી હતરેલી આફતો, જેવી અને જેટલી આફતો આજથી મારા જીવનમાં થઈ થઈ મને કાયમનો દુઃખ અને યશ્તાત્તાપમાં ડૂબાડી દો.’ હરભમે રડતે રાગે કહ્યું.

‘ભાઈ! મારું જેવું નસીબ. પ્રભુ કોઈને પણ મારા જેવા કઃખના દિવસ ન આપે.’ આંખ લૂછતાં અલકા બોલી.

મહંતે હીને ચાલ્યા ગયા.

ઓરડીનું વાતાવરણ પશ્ચાત્તાપને પરિણામે નિર્મળ બનતું જતું હતું.

પ્રકરણ ૧૯ સું

સિદ્ધપુરને માર્ગે

‘સામંત! તારી ઘોડી આજે રાત્રે મારે જોઈશે.’ રાજબાએ એક
દિવસ સામંતને કહ્યું.

‘કેમ?’

‘સિદ્ધપુર જવું છે.’

‘આ માટે?’

‘જરૂરી કામ.’

‘સાથે કાણ છે?’

‘રાજસિંહ.’

‘હું આવું?’

‘ના તારી જરૂર નથી.’ રાજબાએ ચોખ્ખું સંભળાવી દીધું.

‘બલે લઈ જાએ.’ કહી સામંત આદ્યો ગયો. રાજબા સાથે તે
ઝાઝી વાતચીતમાં પરતો નહિ. તેને ખાત્રી હતી કે, મનનું કાર્ય કરવામાં
રાજબા કોઈને ગણકારતી નહિ.

સાંજ પડી અને રાજસિંહ આવ્યો.

‘કેમ રાજસિંહ! નક્કી છે ને?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘હા, જવું તે જવુંજ.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘ક્યારે નીકળીશું?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘જો ફાટતાં કુવારિકામાં સ્નાન કરીએ તેવો રીતે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘બલે, સામગ્રીમાં સાથે કંઈ લેવા જેવું કાગતું નથી?’

‘આપણે વળી સામગ્રી શું? ઘોડાના જીન પરથી ઉતર્યા સાંજ
વતન ગણી બધું મેળવી લઈશું.’

‘મહેરામણનું કેમ છે?’

‘કંઈ જાણતો નથી. સોહનસિંહ પણ મૂંગો છે. મારી સાથેના
બીજા માણસો આપણી આ સફરની સફળતા કે નિષ્ફળતા ઉપર
આધાર રાખીને બેઠા છે. મહેરામણને તો પેટનું પાણી પણ હાલતું નથી.’

‘તમારાં કુટુંબો વ્યવસ્થિત રીતે રહી શકે તેટલી વ્યવસ્થા અને
સહાયતા તમને મળી તો ગઈ છે ને?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘હા.’

‘શીકર નહિ, આપણે જગ છતી સફીયું.’ હિંમતથી રાજબા બોલી.
‘ત્યારે મધ્યરાત્રિ વીતતાં આપણે અહીંથી નીકળી જઈએ કેમ ?’
રાજસિંહે પૂછ્યું.

‘હા, બરાબર મધ્ય રાત્રિ પછી,’ રાજબાએ કહ્યું અને રાજસિંહ
જુટો પડ્યો.

ધાર્માં સમયે રાજબા સિદ્ધપુરનો પ્રવાસ ખિટી સફી ન હતી. તેને
કાને હડતા સમાચાર આવ્યા હતા કે સિદ્ધપુર મઠના મહંતશ્રી હત્તર
હિંદની યાત્રાથી પાછા આવ્યા ન હતા. એ કારણે તેણે ધારેલા સમયે
કરવા ધારેલો પ્રવાસ એક માસ જેટલો મોડો પડ્યો હતો અને તે હર-
મ્માન રાજબાએ મહંત, ઠાકરડાઓ અને તેને લગતી બીજી હકીકતોનો
અભ્યાસ ન્હોતો રાખ્યો હતો. તેને સમાચાર સાંપડ્યા હતા કે કુંવરને લઈ
નાસી જતાં પ્રતાપે વરણાગમાં વસી મંજુરી કરતા કુંવરના પતિ જવાનને
કાપી નાખી રાવઠી સળગાવવાના ટાણે જ ભારમલ્લ આગળ મોકલાવી
દીધો હતો. રાવઠી બચી મરણ હતી. ઠાકરડાઓમાં સળગી ઉઠેલી કુસંપની
ચીનગારીને ઠારી કેવાનું હરભમે માથે રાખી તે રાત્રે પહેલા બંને પક્ષોને
એકત્ર કરી દીધા હતા અને સર્વેએ મળી મહંત ભીમગિરિનું ચરણ સ્વીકાર્યું
હતું. ભીમગિરિને આશ્રયે આવેલી અલકાની ભીમગિરિએ કસોટી કરી હતી
અને તેમાં તે પાર હતરી હતી. વળી તેના ઉપર હતરી આવેલી આળની
પરંપરા ભારમલ્લ અને તેના સાથીદારોના ત્યાં જવાથી અને તેમના ખેલ
ઢીલ એકરારથી નાપાયાકાર ઠરી હતી. અલકાનો પતિ વહેમમુક્ત બન્યો
હતો અને ધીમે ધીમે શેગમુક્ત થતો જતો હતો. આટલી માહિતી ભીમ-
ગિરિને પકલ્લ કરાવવા માટે પૂરતી હતી, તેમ રાજબાનું માનવું હતું.

હમણાંહમણાંથી રાજસિંહ સાથે તેને વારંવાર મુલાકાતો થતી
હતી. ગામમાં ચાલતી વાતો મેળવવાનું મોટું સાધન રાજસિંહ બની
ગયો હતો. મંત્રણા અને વાર્તાવિહાર માટે પણ ઘણી વખત તેને
રાજસિંહનો સાથ લેવો પડતો. પેટના પોષણ માટે પરહુડમાંથી
કતરી આવેલા ભાથી રજપુતોમાં તેને આ યુવાન વધુ યોગ્ય અને વધુ
અહાંદર લાગ્યો હતો.

રાત્રિ આવી અને આવી પડનાર મુરાદરી પહેલાં થોડુંક ડંધી
લેવાના ઇરાદાથી રાજબા પોતાના પત્નંગમાં આડી પડી. તેને હંધ આવી
ન હતી, વિચારો હળુ રાખ્યા ન હતા ત્યાં બહારથી તેની ભાભી કેવુઆએ
આરણા ખખડાવ્યાં.

‘હવાડો.’

‘કેમ?’ કહેલી રાજબા હસી થઈ.

‘કામ છે.’ જેવળાએ કહ્યું.

રાજબાએ બારણાં ઉઘાડ્યાં. જેવળા અંદર આવી.

‘નણ્ણલબા! તમારી ઉંચી કેટલી?’ એકાએક તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘કેમ? ત્રીસ વરસ.’

‘શમે ક્યાં જવું છે?’

‘સિંહપુર.’

‘કાની સાથે?’

‘રાજસિંહ સાથે.’

‘ખીલ્લું કાઈ?’

‘કાંઈ નથી.’

‘તમારે જવાનું નથી.’ મક્કમતાથી જેવળાએ કહ્યું.

‘કેમ?’ રાજબાએ તેટલીજ દટતાથી પૂછ્યું.

‘રાજસિંહ સાથે તમારાથી એકલાં મુસાફરી નહિ કરી શકાય.’

‘બાબી! તમે કોને કહો છો?’

‘રાજબાને.’

‘તમે મને શું ખારો છો?’

‘એક યુવતી, સ્વામી વિનાની, અસહાય અને વિધવા.’ જેવળાએ કહ્યું.

‘બાબી! તમે જાણો છો.’ કંઈક હસતાં રાજબા બોલી.

‘નણ્ણલબા! તમે જાણો છો.’

‘તમને મારામાં વિશ્વાસ નથી.’

‘તમારામાં મને વિશ્વાસ છે. તમારા ચૌવનમાં મને વિશ્વાસ નથી.’

રાજબાના ભરજોબન તરફ નખશીસ નિહાળતાં જેવળા બોલી.

‘એટલે?’

‘કોઈપણ લોભાઈ નય અને તમને આકૃતમાં મૂકે.’

‘મને?’

‘હા, તમને.’

‘બાબી! રાજબાની આ સહચરીને તું નહિ જોળવતી હોય. કાળે તાકાત છે કે મારામાં પ્રાણ હોય અને આ કટાર હાથમાં હોય ત્યાં સુધી રાજબાને હાથ અડકાડી શકે.’

‘નજીલ બા ! ઢીલના તાર તમે ઝાળખતાં નથી. વિચારમાંથી કાઢ અંગારો ઉઠે તો તમારી કટાર તમે જાતે છપાવી કંઈ ન કરવાનું કરી બેસો.’

‘ભાણી ! મને એટલી નિર્બળ ન માનતાં.’

‘નિર્બળ નથી માનતી પણ મહાન જોગેન્દ્રો પણ માગે બલ્કા છે, આપણે તો સ્ત્રીની જાત.’

‘તમને મારામાં અવિશ્વાસ છે?’

‘મેં કહ્યું કે તમારામાં નહિ પણ તમારા જોખનમાં. આ તસતસતું ચૌવન, લાંબા પાની સુધીના કાળા ભરમર દેરા, ગાલો ઉપરની ગુલાબી સુરખી, કામણ કરતી કાળી આંખો, હાથીની સૂંઠ જેવા આકારના સુંવાળા સુંકર હાથ, છટાકાર પહેરવેશ અને તેની નીચે સંતાએલું આ જોખન. રાજબા ! તમે કાને ન ખેંચી શકો? હું સ્ત્રી જાત થકને ધડીભર મોહી જઈ તો પરપુરૂષની તો વાત શું?’ દેવુબાએ લાલ બત્તી ધરી.

‘બસ કર, ભાણી ! તું મને વધારે ન ચીડવ. હું જવાની, જવાની અને જવાની. મારી કાયાનું મને ભાન છે. હું જ્યત છું—સમાન છું, નાન્ની ગળી નથી. મને વધારે ન સંભળાવ.’ કહી તેણે દેવુબાને બારણા તરફ ફેરી.

‘રાજબા ! જોજો હોં કુળને કલંક લાગશે તો અમારે મરવું પડશે.’ રાજબાએ જવાબમાં બારણું બંધ કરી દીધું.

‘ધડીએક સુવાનો વિચાર કર્યો ત્યાં આ લપ લાગ્યું.’ કહેતાં તેણે પલંગ પર પડતું નાખ્યું. પડતાંની સાથે જ નિદ્રા તેના પર સવાર થઈ ગઈ.

ગાઠ નિદ્રામાં રાત્રિના બે પ્રહર ક્યાં વીતી ગયા તેની તેને સમજ ન પડી. મધ્યરાત્રિએ રાજસિંહે આવી જ્યારે તેને બહારથી બોલાવી ત્યારે તે સફાળી જગી ઉઠી. આકાશના તારા, મધ્યરાત્રિના સમય થયાની આગાહી કરતા-હતા.

‘ચાલો.’ કહી તે નીચે આવી. ઘોડીને તૈયાર કરી. ઘોડીપર સવાર થવા જાય છે ત્યાં દેવુબા બહાર આવી. તેને જોતાં રાજબાને રાત્રે બનેલી હકીકત સાંભરી આવી.

‘કેમ ભાણી?’ તેણે પૂછ્યું.

‘રાજબા ! મારે કહ્યું હતું રાખજો.’

‘બહુ સારું.’ તિરસ્કારથી બોલતાં રાજબા ઘોડીપર સવાર થઈ ગઈ અને બન્ને ઘોડેસવાર સિદ્ધપુરને માગે વળ્યા.

અબોલ રહી ચારેક ગાહનો પંચ કાપ્યો હશે ત્યાં રાજસિંહ બોલ્યો.

‘બાબુમાં વરણાગ આબું.’

‘બીચારા ભીમગિરિને ખબર હશે કે દિવસ બે દિવસમાં તેની આ સિદ્ધાશ અને મહંતાશ ધૂળભેગી થઇ જશે?’ રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા! સિદ્ધ તો પૂરેપૂરો છે એમ સંભળ્યું છે. કઠાય આપણી આ હીલચાલ બળતો પણ હોય.’

‘રાજસિંહ! તમે પણ શું બીજાઓની માફક તેની ચંદમાં તણાઇ જવા માંડ્યા છો? અત્યારે તો એ ધસધસાટ હાંધતો હશે.’ રાજબાએ નચિંતાધથી જવાબ આપ્યો.

‘મને લાગે છે રાજબા! કે મહંતાશી આ અનશ્વરું નહિ હોય.’

‘ખાત્રી કરવી છે? તો કરી જોઇએ.’

‘શા રીતે?’

‘અહીંથી વરણાગ જઇએ અને ત્યાંથી મઠ જોઇ સિદ્ધપુર જઇએ. સિદ્ધપુરમાં પણ મહંતાને કહેવાશે કે જામે નજરે જોઇને ચાલ્યાં આવીએ છીએ.’

‘ચાલો ત્યારે.’ રાજસિંહે કહ્યું અને બન્નેએ ઘોડાં વરણાગ તરફ વાળ્યાં.

માર્ગ વગર બોલે પસાર થતો ગયો. વરણાગનો મઠ કેખાણો અને રાજબા બોલી.

‘પેલો રહેો તે ભીમગિરિનો મઠ.’

રાજસિંહ જોઈ રહેો. મઠની ભવ્યતા અધિકારમાં પણ બે નમુન હતી!

બન્ને ઘોડાં મઠના મુખ્ય દરવાજા આગ્યાં. રાજબાએ કહ્યું ઠોકરું.

‘કોણ રાજબા?’ અંદરથી અવાજ આબ્યો.

બહારથી રાજબા અને રાજસિંહ ચોંટી ઉઠ્યાં.

‘ઉઘાડ, દરવાજા ખુલ્યો છે.’ ફરીથી અવાજ આબ્યો.

પણ રાજબાની હિંમત ચાલી નહિ. નિષ્ક્રિય બની તે દરવાજા આગળ હબી જ રહી. રાજસિંહ પણ તેનું અનુકરણ કરતો ઉભો.

ચોડીવાર થઇ અને ચાખડીઓનો ‘ટપ ટપ’ અવાજ અંદરથી દરવાજા તરફ આવતો લાગ્યો. જરૂર તે મહંતા હોવા જોઇએ, એમ બહારનાં બન્નેને ખાત્રી થઇ.

એક કમાડ અંદરથી ખેંચાયું અને દરવાજા અડધો ખુલ્યો. ખારણામાં ભીમગિરિની ભવ્ય મૂર્તિ નિશ્ચળ લાવથી આવી ઉભી.

‘ગુરુદેવ!’ કહી રાજસિંહ નમી પડ્યો.

‘આવ રાજસિંહ! રાજબા! યાદ છે પેલી વાત ભગવાન સાથે કરી હતી તે?’ હસતાં મહંતે કહ્યું.

‘કયી વાત?’ સંભારવાનો ડાળ કરતી રાજબા બોલી.

‘બાવાજી! તમે મહંત થશો પછી તમારા મઠમાં અમને રહેવા ફેરો તે? રાજબાને સિદ્ધતાયના ભોંયરાનો ભેદ ઉકેલ્યા વખતનો બધો વાર્તા-સાપ સાંભરી આવ્યો. તે વખતે બીમગિરિએ તેને શું જવાબ આપ્યો હતો?’

‘કે બોધી ના પડાય છે?’ શું ત્યારે અત્યારે પોતે બીમગિરિના આશરે આવતી હતી?

‘અમારે મોઢું થાય છે. અમારાથી રોકાઇ જવાય તેમ નથી તો માફ કરશો.’ કહી રાજબા ઘોડી પર સવાર થઇ. રાજસિંહે તેનું અનુકરણ કર્યું. મહંતે દ્વાર બંધ કરતાં કહ્યું. રાજબા! વરણાગના મઠનાં દ્વાર આજે તારા નાટ બંધ થાય છે, છતાં મેં તને આશરો આપવાનું વચન આપ્યું છે એટલે જરૂર પડે હું બીજો મઠ વસાવીશ.’

રાજબા ચમકી. મહંતના શબ્દોમાં શાનો પડયો હતો? વરણાગનો મઠ તેમને છોડવાનો છે એટલું જ કે પોતાને પણ કોઇ મઠનો આશરો લેવાનો છે? ઘોડીપર રાજબા સ્થિર થઇ ગઇ.

‘રાજબા! જોયું ને? મહંત નશ્વત છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘હા, ગજબનો માણસ લાગે છે.’ રાજબાએ સ્વીકાર્યું.

‘તે માણસ નથી સિદ્ધ છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘ગમે તે હોય. આપણું કામ સિદ્ધ કરે તે સિદ્ધ, બાકીના માનવી.’ કહી મહામહેનતે શરીરમાં ચેતન પ્રગટાવતાં રાજબાએ ઘોડીને એકી મારી. ઘોડીએ પવનવેગ ધારણ કર્યો.

સરસ્વતીને તીરે પહોંચી રતનાનાદિકથી પરવાર્યાં ત્યારે પૂર્વ દિશામાં ઉપાનું આગમન થયું. ગુલાબી તેજના સુરખીભર્યાં પ્રકાશમાં રાજસિંહે રાજબાનું ગૌરવ સ્વચ્છ અને તેજસ્વી મુખ ગુલાબી આભાથી છવાયેલું જોયું અને કોઇ અણધારી, અણકથી લાગણી તેના હૃદયમાં પસાર થઇ ફરી ગઇ. રાજબાએ તેજ ગુલાબી પ્રકાશમાં રાજસિંહના ધડંબણાં મુખ પર તન્દુરસ્તી અને મર્દાનગીની આભા જોઇ અને ઉગ્રો આવતી વિષમ લાગણીને તેણે ઉગતી જ ટામી દીધી.

‘હવે ચાલો સીધા માર્ગે.’ કહી નદીના પાણીમાં રાજબાએ ઘોડીને ઉતારી અને કેડપુર પાણીમાં ઘોડી સ્વસ્થતાથી આગળ વધી. પાછળ રાજસિંહ સવાર થઈ આવતો હતો.

બંને ઘોડેસવારો સિંધપુરના બનર વચ્ચેથી પસાર થયાં ત્યારે ભાગ્યે જ કોઈ કુકાન પૂરી ઉધડી હશે. કેટલાક કુકાનઢારો પોતાની કુકાનેટ ઉઘાડતાં ઉઘાડતાં આ પુરુષ અને સ્ત્રી ઘોડેસવારોને અભયભરી નેહ રજાં હતાં. સ્ત્રીને ખભે અને પુરુષની કેડ પર બીનાં વસ્ત્રો વીંટાએલાં હતાં. બંને હથીઆરબંધ હતાં.

તેમને જતાં નેહ કોઈ એક કુકાનઢાર બોલી ઉઠ્યો. ‘જીવતે નેહી મળી છે.’

રાજબા આગળ હતી તેણે પણ તે સાંભળ્યું ત્યારે રાજસિંહે તે સાંભળ્યું નહિ હોય ? પણ તે વખતના તેમના વદન પરના એકબીબના ભાવો જોવાની-ભણવાની તેમને સવલત ન હતી. બંને એકબીબની આગળપાછળ હતાં.

પ્રકરણ ૨૦ મું

રાજબાનો માનસિક વ્યાપાર

બંને સવારો મઠના ઢરવાળે જઈ અટક્યા. ઢરવાળ ઉધડી ચૂક્યા હતા. મહંત અને તેમના ચેલાઓ સૌ સૌની દિનચર્યામાં પર્યા હતા. ઢરવાળમાં ઘોડાં આવેલાં જણી એક ચેલાએ બહાર આવી પૂછ્યું. ‘ક્યાંથી આવો છો?’

‘વાલમથી.’ રાજબાએ જવાબ આપ્યો.

ઉધડતા પ્રકાશમાં દીપ્તિ મારતું રાજબાનું રમણીય મુખ જોનાર ધરાયો નહિ અને જ્યાં સુધી તે ન ધરાયો ત્યાં સુધી તે પોતાની નજરને પાછી વાળી શક્યો નહિ. બાવાના આ વર્તનથી રાજબાને હસવું આવ્યું. રાજસિંહને ચીડ ચઢી.

‘કહો બાવાજી ! ઘોડાં ક્યાં બંધીએ ?’ જરા કટક થતાં રાજસિંહ બોલ્યો.

બાવાજીએ રાજબાના મુખપરથી પોતાની નજર પાછી ખેંચી જવાબ આપ્યો. ‘અંદર લાવો.’

બન્ને જણ ઘોડાં દોરી અંદર ગયાં. ઘોડાં ખાંધવા માટે ઇલાયદા જગા રાખવામાં આવી હતી તે બાવાએ બતાવી અને તેમણે પોતપોતાનાં ઘોડાં ખાંધ્યાં.

‘કોનું કામ છે?’ બાવાએ ઘોડાં ખંધાઈ રહેતાં પૂછ્યું.

‘મહંત અહીંયાં છે?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘હા.’ પેલાએ જવાબ આપ્યો.

‘અમારે તેમને મળવું છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘હું પૂછી આવું.’ કહી બન્નેને યુદ્ધ મેદાનમાં હમાં કરી બાવો કોડયો. અંદર જઈ બીજા એક બાવાને તેણી લાગ્યો. અધિકાર અને હંમર તે પ્રથમ બાવા કરતાં મોટા લાગતો હતો.

‘કેમ લાઈ! તમારે મહંતનું શું કામ છે?’ રાજસિંહને તેણે પૂછ્યું.

‘મારે તેમને મળવું છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘તમારે?’ આશ્ચર્ય પામતાં પેલાએ પૂછ્યું.

‘હા, મારે મળવું છે. ક્યારે મળી શકાશે?’

‘તમારે શું કામ છે?’

‘તમને કહેવાય તેમ નથી.’ રાજબાએ જવાબ દીધો.

‘ભલે, ગુરુજી આપને મધ્યાહ્ન પહેલાં મળી નહિ શકે.’ મોટા બાવાએ કહ્યું.

‘બપોરપછી પણ મળશે તો ખરા જ ને?’ અધીરી રાજબા બોલી.

‘કંઈ કહેવાય નહિ. બપોરે હું તમારી મુલાકાત માટે પ્રસ્તાવ કરીશ.’

‘અત્યારે નહિ કરી શકો?’

‘ના, સમાધિસ્થ છે.’

‘હીંક.’

‘આપનો મુકામ અહીં રાખો. બપોરે હું આપને ખબર આપી જઈશ.’ કહી મોટા બાવાએ રજા લીધી. પેલો ચેલો બન્નેને તેમના મુકામે લઈ ગયો.

‘બન્નેને એકજ ઓરડી ચાલશે કે બુદીબુદી ઉધાડી આપું?’ રાજસિંહ અને રાજબાએ એક બીજા સામે જોયું. બન્નેની આંખોમાં ચેલાના પ્રશ્નનો જવાબ આપવાની ફરકાર ભરી હતી, પણ તેમનાથી જવાબ ન દેવાયો.

આખરે તેણે બન્નેને બુદાબુદા ઓરડા ઉધાડી આપ્યા. પાણી માટેની વ્યવસ્થા કરી આપી અને ચાલ્યો ગયો.

‘બન્ને માટે એક જ મુકામ હોત તો ન ચાલત?’ રાજસિંહનું મન તેને પૂછી રહ્યું હતું.

‘મુકામ માટેની ચિંતા પણ ઘણી વખત ગભરાવી દે છે.’ રાજબાનું દીલ વિચાર કરતું હતું.

થોડીવારે એ જ બાવો બન્ને માટે રાંધવાની સામગ્રી લઈ આવ્યા.

‘બન્ને માટે એક જ રસોડે રાંધી લેશો કે જુદા જુદા?’ તેણે પૂછ્યું. રાજસિંહે રાજબા સામે જોયું. રાજબા વિચારમાં પડી.

‘મૂકો. બન્ને માટે એક જ રસોડું ચાલશે.’ રાજબાએ કહ્યું.

થોડી વારે વળી બાવો આવી બાળવા માટે લાકડાં મૂકી ગયા. રાજબાએ રસોઈ કરવા માંડી.

મધ્યાહ્ન થયા. રાજબા અને રાજસિંહે સાથે બેસી જમી લીધું. રાજસિંહ સ્વભાવથી સંકોચ પામનાર હતો, પણ રાજબા, બહાદુર રાજબા આજે રાજસિંહ સાથે જમવા બેસતાં કેમ સંકોચાતી હતી? તેની બાહ્યાની શીખામણ તેનાં હૃદય દ્વારા પળેપળે ખખડાવી જતી હતી.

‘રાજબા સાવધાન!’ ‘રાજબા સાવધાન!’ અને એ સાવધાની રહેવાની બાંધ તો તેને આવો સંકોચ નહિ આપતી હોય?

જમી રહ્યાં કે મોટા બાવાએ આવી તેમને કહ્યું:-

‘મહંતશ્રીને મળવા માટે તમારે નમતા પહોરે પેલા ચોરડામાં આવવું.’ કહેતાં આંગળીવડે તેણે તે ખંડ બતાવ્યા અને ચાલ્યો ગયા.

‘બલે કહી રાજબા પોતાની ચોરડીમાં જઈ પાથરેલા વસ્ત્ર પટ પર આડી થઈ સૂતી. રાજસિંહ મઠની બાંધણી અને તેનાં સાધનો જોવા માટે હાથે. તેને જતો જોઈ રાજબાએ તેને બોલાવ્યો.

‘રાજસિંહ!’

‘કેમ?’ કહી તે રાજબા તરફ વળ્યો.

‘ભીમગિરિને વરણાગને મઠ અને આ મઠ; તેમાં તમને ક્યો

સારો લાગ્યો?’

‘મને?’

‘હા, તમને.’

‘વરણાગના મઠને કીંગરનાં કમાડ છે. અહીંનાં કમાડ જોયાં?’

‘હા, જોયાં. બહુ સાઠાં અને મામુલી લાકડાંમાંથી બનાવેલાં છે.’

‘ખીલું તો આપણે એ મઠનું શું જોયું છે કે કહી શકાય?’

‘એ કીંબરનાં કમાડ અહીં આવે તો આ મઠ દીપી ઉઠે ખરે ?’
 રાજબાએ વળી વિચાર સ્ત્રી આવતાં કહ્યું.
 ‘કેમ નહિ? આ મઠની બાંધણી કાંઈ નમાલી નથી.’ રાજસિંહે કહ્યું.
 ‘તારે એ પણ થઈ રહેશે.’ રાજબાએ કહ્યું.
 ‘તમે ધારશો તે કરશો.’ રાજસિંહે પ્રશંસાનાં કૂલ વેર્માં.
 રાજબા પૂલાઈ. તેને સાંભળ્યું, રાજસિંહ હજી ઉભો હતો અને પોતે
 ચતેલી છે. તેણે જરા બેઠા થવાનાં પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. ‘બેસાને,
 હમા કેમ છો?’
 રાજસિંહ બેઠો, તેની સામે અર્ધસૂતેલી અવસ્થામાં રાજબા પાથરેલા
 વસ્ત્રપટ પર ઉંધી સૂતેલી હતી.
 ‘રાજબા! વાલમનું ભાવિ તમે કેવું ધારો છો?’ રાજસિંહે પૂછ્યું.
 ‘સુખી અને ગૌરવપૂર્ણ.’ જવાબ આપતાં રાજબાએ ડબાતા હૃદય-
 ભારને રાહત આપવા શરીરને સહજ ઉંચું કર્યું. રાજસિંહે સહજ ભાવે
 તે ક્રિયા જોઈ.
 ‘તેમાં આપણા આ કાવત્રાનો ફાળો કેટલો હશે?’
 ‘એ તો હું જ્યોતિષ વિદ્યા જાણતી હોત તો કહી દેત.’ કહી રાજબા
 હસી. તે સમિળી રાજસિંહ પણ હસ્યો.
 ‘રાજસિંહ! અહીંના મહંત જોયા?’
 ‘ના, સમાધિમાં છે ને?’
 ‘કહે છે, કે પ્રભાવશાળી અને મહાન જ્ઞાની પુરુષ છે.’
 ‘હશે.’
 ‘હશે નહિ, છે.’
 ‘છે.’ રાજબાની હડને પુરી કરતાં રાજસિંહે કહ્યું.
 ‘તે ધારે તો ભીમગિરિને એકજ ક્ષણમાં વરણાગથી કાઢી મૂકે.’
 ‘એટલા માટે તો આપણે આટલા સુધી લાંબા થયાં છીએ.’ રાજ-
 સિંહને વાતોમાં રસ નહતો પડતો તે રાજબાએ જોયું. તેની આંખો
 ભીંત સામે હતી પણ તેનું હૃદય? રાજસિંહ કેમ અન્યમનસ્ક બનતો
 જતો હતો?
 ‘રાજસિંહ!’
 ‘હ.’
 ‘કયા ધ્યાનમાં છો?’

“વિચાર કરું છું.”

‘શાના?’

‘ભીમગિરિને પદબ્રજ કરી આપણે વાલમનું ખરેખર ભક્તું કરીશું?’

‘જરૂર. ભીમગિરિ પદબ્રજ યાચ એમાં જ વાલમનું ભક્તું છે.’ હજમ્બારને રાહત આપવા રાજબાએ બીજી વખત ચરીરને ઠંચું કરતાં કહ્યું.

‘તમે એકલા જ કહો છો.’

‘હું એકલા જ નથી, તમે સાથે છો.’ સ્મિત વેરવાનો પ્રયત્ન કરતાં રાજબા બોલી.

‘હું? હું તો ચીકીના ચાકર જેવો. તમને અનુસરવું એટલું જ હું બાધું. વધારે નહિ.’ રાજસિંહે સ્મિત ઝીણતાં કહ્યું.

‘રાજસિંહ! વિશ્વાસ રાખો.’ રાજબાએ કહ્યું. તેણે સૂતાં સૂતાં પોતાના પગ સાથે રમત આદરી હતી. ધડીકમાં આંધી મારી ધડીકમાં તે આંધી છોડી દેતી હતી.

‘વિશ્વાસ છે જ.’

‘મહંતને મળવા સાથે આવશો?’

‘તમે કહેશો તો.’ રાજસિંહે તૈયારી બતાવી. રાજસિંહના જવાબો રાજબાનું મહત્વ વધારતા જતા હતા અને તે વધતા જતા મહત્વના તોરમાં રાજબાનો યૌવન હનમાઢ આપમેળે નશ્વત થતો હતો.

‘મારી શેતરંજના વજરને મૂકી મારાથી મહંતને એકલાં મળી શકાય ખરું?’ રાજબાએ પ્રશ્નંસા આદરી.

‘વધારે પડતું માન આપ્યું છે મને. રાજબા! કૂટનીતમાં હું બાળક જેવો છું.’ વધુ નમ્ર બનતાં રાજસિંહે કહ્યું.

‘હું ક્યાં નથી બહુતી?’ રાજબાની સ્મિત રેખાઓ આકર્ષક બની. વિન્હળ રાજસિંહ એકાએક હમો થઇ બહાર ચાલ્યો ગયો.

‘રાજસિંહ!’ રાજબાએ તેને જતો રોકવાના ધરાઢાથી કહ્યું.

‘મઢ ભેધને આવું.’ કહી તે પોતાની બેકાબુ થતી જતી બતને કાબુમાં રાખવાના હેતુથી એ સ્થળ ત્યજી ગયો.

મત્ત રાજબાનો યૌવનનાઢ ઢોલે ચઢ્યો હતો. તેણે ભેરથી પગ પછાડ્યા. હબાતા હજમને વચ્ચપટ સાથે વધુ ઢાબ્યું અને ‘હાશ’ કહી હબી થઇ ગઇ. તેણે બારણામાં આવી ભેધું તો સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ નમતો જતો હતો. બાવાઓ દિનચર્યામાં મગ્ન હતા. ચોક વચ્ચે હમોશાં ઝાડનાં

પાન પવનથી ખડખડાટ કરી હસી રહ્યાં હતાં. રાજબાને વાતાવરણમાં 'મોહકતા' લાગી કે પછી તેનું હૃદય કોઈ હંદે ચડ્યું હતું? આદહાકક ભાવે આખા યોગાનને ભરી બેઠી પોતાની નજર તેણે આવરી લીધી- દીલમાં ચઢતી હમંગની ભરતીમાં આટલો જીવાળ કેમ? રાજબા શું સંયમ ગુમાવતી હતી?

બારણામાંથી તે પાછી ખસી ગઈ. ચોરડીમાં તેની નજર પરતાંજ તેણે શું જોયું? રાજબા કેમ ચમકી ગઈ? તેના આદહાકક ભાવોની ભરતી એકાએક કેમ ચમી ગઈ? યોવનનો ઉપડતો નાક એકાએક ચમી ગયો. તેના વડન પર ઉઠ્ઠાસની જગાએ મ્હાનતા છાંય ગઈ. તેણે આંખો મીંચી દીધી પણ બંધ આંખોથી પણ તે દ્રશ્ય તે જોઈ શકતી હતી. તેનાં પોપચાં પારકશ્ચક બની ગયાં હતાં શું?

‘નાય! હું ભૂલી. મારી રક્ષા કરો.’ બંધ આંખે હાથ કેતાં રાજબા બાલી ઉઠી.

તે વસ્ત્રપટ પર ખેસી ગઈ અને ઢોંચણે માથું ટેકવી રડી પડી. રૂઢ- નનો ઉભરો સમતાં તેણે આંખો પરથી હાથ ખસેડી લીધા. ચોરડીમાં પહોંતાં પહોંતાં નજર કરી. ચોરડી ખાલી હતી.

‘શું થઈ ગયું?’ રાજબા વિમાસવા માંડી.

વીણેલી પળોનો વિચાર કરતી તે સ્વપ્ન ગઈ. સૂતાંની સાથેજ તેની આંખ મળી ગઈ.

સ્વપ્નમાં રત્નસિંહ સામે આવીને કહેતો હતો. ‘રત્નસિંહની અપરિ- સ્પીત વિધવા! તને એ છાજતું નથી.’ પણ હા, એ રત્નસિંહની મુખરેખાએ કેમ પલટો ખાઈ રહી છે. રત્નસિંહમાંથી રાજસિંહ. અરે રાજસિંહમાંથી મહંત લીમગિરિ? શું છે આ બધું? રાજબા, કેમ મુંઝાય છે. તેનો શ્વાસ જોરથી કેમ ચાલે છે? તેની છાતી કેમ હજળે છે? અને લીમગિરિ! તમે પણ રૂપ બદલી ગયા? કામેશ્વર! કામ? સુરેખાનો જીવનઆશ્રમ કામ રાજબાના સ્વપ્નમાં ક્યાંથી?

રાજબા ઝબકીને જાગી ઉઠી. તેનું હૃદય જોરથી ધડકતું હતું. કંઈ શોષાઈ ગયો હતો. બોલવાની તાકાત ન હતી. તેણે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો. ગળામાંથી અવાજ સુધ્ધાં નીકળતો ન હતો. સામેથી તેણે રાજસિંહને આવતો જોયો. પોતાની માનસિક નિર્બળતા તેને ખતાવવા કરતાં રાજબાએ સૂઈ જવું વધારે પસંદ ક્યું.

રાજસિંહ આવ્યો. રાજબા અવળે મુખે મુઠ મઠ હતી.
 ‘રાજબા ! નમતો પહોર થયો.’ તેણે કહ્યું.
 ‘હું હું.’ રાજબાએ તેનું કહ્યું સાંભળ્યાની ખાતરી આપી પણ તે હઠી નહિ.
 ‘હઠો. પેલા બાવાજી આ તરફ આવતા લાગે છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.
 રાજબા સફાળી હઠી. પાણી લઈ તે વડે મ્હોં સાફ કરી થોડુંક પાણી
 પીધું, ત્યારે તેના ફફડી હઠેલા કાળજનો ઉઠવાટ કંઈક રાખ્યો.
 ‘બહેન ! મહંત આપને બોલાવે છે,’ બાવાજીએ આવી કહ્યું.
 ‘હા, ચાલો રાજસિંહ !’ કહી રાજબા હઠી અને બાવાજી સાથે થઈ
 ગઈ. રાજસિંહ પણ સાથે ચાલ્યો.
 બાવાજીએ ખતમોલા ઓરડામાં રાજબા ઢાખલ થઈ. ઓરડામાં
 તેણે ભવ્ય, રૂબાબદાર અને વૃદ્ધ છતાં તેજસ્વી પડછંદ કાય મહંતને મચ-
 રના તકીએ અઢેલીને બેઠેલા દીઠા.
 રાજબા તેમની નજીક જઈ સાબ્યાંગ હંડવત્ પ્રણામ કરી બાબુમાં
 બેઠી. રાજસિંહે તેનું અનુકરણ કર્યું.

પ્રકરણ ૨૧ મું ભીમગિરિની વિરૂદ્ધમાં

‘કેમ આવવું થયું બહેન ?’ મહંતે રાજબાને પ્રશ્ન કર્યો.
 ‘ગુરુદેવ ! આપનાં દર્શને.’ રાજબાએ ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કર્યો.
 ‘અને સાથે આ ભાઈ કોણ છે ?’ ધીર ગંભીર ભાવે સૌમ્ય ઉચ્ચાર
 કરતાં મહંત બોલ્યો.
 ‘હું તેમનો ચાકર છું.’ રાજબા આગળ પોતે તુચ્છ છે એ ખતાવતાં
 રાજસિંહે કહ્યું. રાજબાએ તેની સામે જોયું. તે નજરમાં આશ્ચર્ય હતું.
 ‘બહુ દૂરથી આવ્યા છો રાતોરાત. ક્યારે વાલ્મીકી નીકળેલાં ?’
 ‘મધ્યરાત્રિ વીત્યા પછી.’
 ‘માર્ગમાં શંકાયાં નહિ હો.’
 ‘વરણગમાં શંકાર્યા હતાં.’
 ‘એમ ?’ મમત્વદર્શક ભાવથી મહંતે કહ્યું.
 ‘હા, દેવ ! સિદ્ધ ભીમગિરિનાં દર્શન નિમિત્તે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘રાતે? ભીમગિરિ તમને તે વખતે મળ્યા ખરા?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘હા કેવ! મળ્યા.’

‘હા, હું ભૂલ્યો. યોગીએને મન તો

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્ચાં જાગર્તિ સંયમી ।’

‘સાચું ગુરુદેવ! પણ ભીમગિરિ તો યોગબ્રહ્મ આત્મા છે.’

‘તમે યાથી બચ્યું?’ મહંતે પૂછ્યા કરી.

‘તે પેલવી છે.’

‘ધણા યોગીએ પેલવી હોવા છતાં યોગબ્રહ્મ નથી હોતા.’ મહંતે બચાવ કર્યો.

‘તે વિલાસી છે.’ રાજબાએ એક વધુ આરોપ મૂક્યો.

‘હોય રાદે. જિતેન્દ્રિય પુરુષો વિલાસી હોવા છતાં નિર્મળ હોય છે.’

‘તે વિષયી છે.’ રાજબાએ તીર ફેંક્યું.

‘શાન્તં પાપમ્’ મહંતે ખોદ્યા.

‘સાચું છે ગુરુદેવ!’ રાજબાએ હઠે ચઢતાં કહ્યું.

‘કરેલાં કૃત્ય ભોગવશે, બહેન!’

‘અમારું ભૂંડું કરવા બેડા છે.’

‘કાનું?’

‘વાલમ ગામનું.’

‘શી રીતે?’ ન સમજતાં મહંતે પૂછ્યું.

‘સંસારથી વિરક્ત રહેવાનો ડોળ કરી સંસારીએને લડાવે છે. સંયમી હોવાનો ડોળ કરી ભાળી અને આશ્રિત સ્ત્રીઓ સાથે વ્યભિચાર આદરે છે, વિલાસને પોષે છે, વ્યભિચારને વધારે છે અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોની લાલસામાં જીવનને બહેકાવી મૂકે છે. કુટિલોના ગુરુ બને છે અને શાળાઓને ધિક્કારે છે, ક્ષીરકારે છે, દૂર કરે છે. નીચ કોમનાં લોકોને કાવત્રામાં સાથ આપી સજ્જનોને સંતાપે છે. તે વરણાગની ગાદીને યોગ્ય નથી. ગિરિમહંતોની પવિત્ર ગાદી પર આરૂઢ થવાની તેમની લાયકાત નથી.’ મહંતે રાજબાને બોલતી અટકાવવા વચ્ચે હાથ ઢંચો કર્યો, પણ તેની ડરકાર કર્યા વિના રાજબા તેને કહેણું હાથું તેટણું કહીને પછી અટકી.

‘બહેન! અસંબદ્ધ આરોપો ન મૂકો. સમજાય તેવી રીતે કહો. કાળજી સાથે તમારું વક્તવ્ય સમજવો. ક્ષીલોની જરૂર નથી.’ મહંતે જરા પણ હમ કે નરમ ન હતા. તેમની વાણી, તેમનો પ્રભાવ એકધારા અને સુસંગત હતાં.

‘ગુરુદેવ ! ધણાં વરસાથી વાલમમાં ગામ અને ઠાકરડાઓ વચ્ચે વેર ચાલતું આવે છે.’

‘હું જાણું છું.’ વચ્ચે પૂરાતાં મહંતે કહ્યું.

‘નાગરૌતું રક્ષણ કરતાં મારા પતિ અને ગામના આગ્રેવાનનો પુત્ર, જેમ બે જણાઓ ઠાકરડાઓનો ભોગ બન્યા. અનેક પ્રયત્નો છતાં ગામ ન ફાળ્યું. છેવટે નાગરૌએ ગામ છોડ્યું અને ઠાકરડા વિશેષ ચઢી વાગ્યા.’

‘મેં સાંભળેલું છે.’

‘આજે ગામ શાન્ત છે. ઠાકરડાઓ ભેદી રમત રમે છે. મહંતે સ્ત્રીમંત્રિએ તેમનું ગુરુપદ સ્વીકાર્યું છે અને તેમને ફટવી રહ્યા છે. આજે ઠાકરડાઓ ગામને ગણતા નથી. મહંતે ગામને ઢાઢ કેતા નથી. આમ સંસારીઓના હિતની ખાતર સંસારથી વિરક્ત થનાર સંસારીઓને પરસ્પર લડાવી પોતાની અહંતાને પોષે છે. ગુરુદેવ ! કહો આપ જેવા નિર્દોષ પુરુષોને અહંતા શોભે ?’

મહંત ન બોલ્યા.

‘પોતે ત્યાગી હોવાનો ડોળ કરે છે અને મઠમાં સ્ત્રીઓને આશ્રય આપે છે. આજે તેમના મઠમાં અલકા નામની બાઈ તેના માંઢા પતિના રોગ નિવારણ માટે આવી રહી છે. મહંતે તેના પતિને સાંભળે કરવાના બહાના નીચે બાઈને રાત્રિના સમયે એકાંતવાસમાં બોલાવી તેની પાસેથી અધટિત સેવાઓ લે છે. ત્યાગીને એ શોભે ખરું ?’

‘જહેન ! સાચું હોય તે કહેજો. જુઠાણું ચલાવશો નહિ.’ મહંતે ધ્યાનથી સાંભળતાં કહ્યું.

‘નહિ દેવ ! જુઠું બોલી મારે પાપ નથી વહોરવું. વળી ઠાકરડાઓનું ગુરુપદ મેળવી તેમની પાસે વ્યભિચાર અને વિષયથી ભરપૂર વાતો સ્ત્રીઓના સાંભળતાં કહેવડાવે છે અને જે રીતે પોતે તેમના પાપની કબુલત કરાવી પાપમુક્ત કરવાની વાતોનો પ્રવાહ વહેતો કરે છે.’

મહંતે એક ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યા.

‘દેવ ! ઠાકરડાઓ પાસે તે કુટિલ કૃત્યો કરાવે છે. તેમને પણ અંદર અંદર લડાવી અંતે મધ્યસ્થ બની સમાધાન કરાવી પોતાની મહત્તા વધારવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કરે છે.’

‘કહેશો કેવી રીતે ?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘હા દેવ ! ભારમથને વાલમના ઠાકરડાઓની રાવઠી સળખાવી કેવાની ધીરજા આપી બીજા પક્ષને તેનો બચાવ કરવાની શિખામણ આપી, તેમને

અંદર અંદર લડાવ્યા. ત્રીજી બાજુથી તેમણે બારમલીની દીકરીને વાલમના ઠાકરડા યુવાન મારફત ઉપડાવી દૂર દૂર મોકલી દીધી.

‘અધર્મ.’ મહંતથી બોલાઈ ગયું.

‘એવા તો અનેક અધર્મેને તે છૂપી રીતે ચલાવી અને પોષી રહ્યા હશે. કેવ! મને પણ તેમણે મઠમાં આવી રહેવાનું જાહેર આમંત્રણ આપ્યું છે, કોને કહું કેવ? રડવા જેવી થઈ જતાં રાજબા બોલી.

‘અ ર ર ર.’ મહંત કકળી ઉઠ્યા.

‘કેવ! તેમની જીવાની મહેક મહેક મહેકી ઉઠી છે. સંયમનો અંચળો ઉઠી જાય પછી પતન પામતાં કેટલી વાર? શ્રોવનસુલભ ઉપભોગો ત્યજી તે યોગને જાણે ગણે ખરા?’

મહંત ઉંડા વિચારમાં પડ્યા.

‘અને મારા સરખી અસહાય સ્ત્રીઓ તેમની ભોળવાણીનો ભોગ થઈ પડે ત્યારે? એ કલંક જાહેર થાય ત્યારે? મહંત કેવ! આપની સંસાર-વિરક્તોની જમાત ત્રાસી ઉઠે. તેમાં આપને શંકા જેવું લાગે છે ખરું?’

મહંત ન બોલ્યા.

‘કેમ નથી બોલતા કેવ? આપ જેવા સમર્થને હાથ પણ તેને ઉપાય નહિ હોય તો કાણ અમને સહાય કરશે?’

મહંતે માથું ધુણાવ્યું. આંખો બંધ કરી. ઘડીભર શાન્ત રહ્યા. પછી નિર્મળ તેજ વેરતી આંખો બોલતાં તેમણે અચિરત વાગ્ધા-રાથી રાજબાને નવડાવી દીધી.

‘બહેન! ભીમગિરિને આજ સુધી હું એક સમર્થ પુરુષ માનતો હતો. ધર્મ, ન્યાય અને નીતિને અવલંબી તેમની સિદ્ધિઓ મહાન ફળ આપી શકે છે એમ હું ધારતો હતો, પણ આજે તમારી વાત સાંભળી મને મારા મનતોચમાં અવિશ્વાસ ઉપજે છે. અનેલી અને બની રહેલી વાતો જો સારી હોય તો ભીમગિરિ સિદ્ધ નહિ પણ સિદ્ધના રૂપમાં ધૂત પુરુષ છે. અમારી વિરક્તિઓની સંસ્થાને એવા ધૂત લોકો મોટા બોખા પહોંચાડનારા હોય છે. અમને જાણ થાય કે તરત જ અમારાથી બનતા પ્રયત્નો કરી તેવાઓને ખુલ્લા પાંડી કાયમને માટે દૂર કરવાની અમારે તજવીજ કરવી એ અમારી ફરજ હોય છે. આજે જ જાણું છું કે ભીમગિરિ સિદ્ધ નહિ પણ ધૂત છે એટલે આજથી જ મારે તેને અમારી જમાતમાંથી દૂર કરવો જોઈએ, પણ પ્રશ્ન એક જ ઉભો છે બહેન! આપનું કહેવું ચયાય?

છે કે નહિ? આપના ઉપર અવિશ્વાસ મૂકવાનું મારે કારણ નથી. ભીમ-ગિરિ ઉપર એવી રીતે ખોટા આરોપો મૂકવાનું તમારે કારણ નથી. વાલમ ગામના ઉત્કર્ષને ધ્યાનમાં રાખી તમે મહંત ભીમગિરિ વિરૂદ્ધ કરેલી તમારી વિજ્ઞાપના ઉપર વધુ વિચાર કરવાનું જરૂરી છે. આજ રાત્રે એ સંબંધી હું વિચાર કરી સવારે આપને યોગ્ય જવાબ આપીશ અને મહંત ભીમગિરિ માટે યોગ્ય પગલાં લઈશ. બહેન! આપના જેવી ભગ્વત સક્તિના પ્રતાપે જ અધર્મીઓને નાશ થઈ શકે છે તેનું આપ એક ઉદાહરણ છો. બીજું કંઈ?’ મહંતે પોતાનો તાત્કાલિક નિષ્ક્રિય આપ્યો.

‘હેવ! વિરોધ કંઈ નહિ. જેટલી ઝડપથી આપ મારી માગણી પર વિચારણા કરશો તેટલી અમારા ગામ પર આપની વિરોધ રહેમદીલી રહેશે. હું સોગંદ ખાઈને કહું છું કે, મેં કહેલી વિગતો સાચી અને બનેલી છે. વિરોધમાં મારા આ સાથીને પૂછીને આપ ખાત્રી કરી શકશો.’

‘મનુષ્ય ઉપરથી વિશ્વાસ ઠી જવાને કારણ મળ્યા સિવાય બીજા પાસેથી તેની સાબિતી માગવામાં મને મારી માનસિક નિર્બળતા લાગે છે.’ કહી મહંત ઉઠ્યા. રાજબા અને રાજસિંહ પણ ઉઠ્યા અને જતાં જતાં મહંતને પ્રણામ કરી લીધા.

‘આજની રાત્રિ આપ અહીં રહી બચો,’ પ્રણામ સ્વીકારતાં મહંતે કહ્યું.

‘જેવો આપનો આકેશ.’ કહી રાજબા રાજસિંહ સાથે ચોરડા બહાર નીકળી.

‘રાજસિંહ! જ્યાંને? કેટલા પ્રભાવશાળી છતાં કેટલા સૈન્ય?’

‘ગુજરાતનું ગૌરવ છે, રાજબા!’ રાજસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘અને ભીમગિરિ?’ રાજબાએ તિરસ્કારથી હસતાં કહ્યું.

‘તમારા અને મહંતના શબ્દોમાં કહું તો ધૂર્ત.’ રાજસિંહ બોલ્યા.

‘મને ખાત્રી ન હતી, રાજસિંહ! કે મહંત આટલી સરળતાથી મારી માગણી પર વિશ્વાસ મૂકશે.’

‘વિશ્વાસન મૂકવાને તેમને શું કારણ હોય?’ રાજસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘રાત્રિ ઉતરી આવે છે, રાજસિંહ! મઠને ફરતી દિવાલનું નિરીક્ષણ તમે તો કરી આવ્યા હશો. હવે મારો વારો.’ કહી રાજબા ફરવાનું તરફ ચાલી. સાથે જતું કે ચોરડી પર ચાલ્યા જતું, તેની મુંઝવણમાં ઉભો રહેલો રાજસિંહ કંઈ નિશ્ચય કરે તે પહેલાં તેમને ઉતારો આપનાર આવો આવ્યો.

‘ચાલો બાઈ! વાળુ માટે સીધું લઈ જાવો.’ બાવાએ કહ્યું.

‘મારે વાળુ નથી કરવું. તમારે, રાજબા?’ આગળ જતી રાજબાને અંબોધી રાજસિંહ બોલ્યા. રાજબા પાછી ફરી. તેના પેટમાં ભૂખ હતી, અને તેણે માખી લીધું કે રાજસિંહ પણ ભૂખ્યા હતા.

‘રાજસિંહ! તમે સીધું લઈ આવો એટલામાં હું આવું છું. પછી રાંધી દઈશ.’ કહી તે આગળ વધી.

તેની સાથે જવાની ઉત્કંઠાને રોકતો રાજસિંહ બાવાની સાથે કોઠાર તરફ ગયા. સીધાના સરસામાનનો ભંડાર એક વિશાળ ઓરડામાં ભરવામાં આવ્યો હતો. સામાન રાખવાની વ્યવસ્થા ભેઈ રાજસિંહ નવાઈ પામ્યા. એટલો મોટો મઠ હતો. અનેક માણસોના પેટના પોષણ માટે અનેક રસોડાં ત્યાં ખોલેલાં હતાં. તેમને માટે જરૂરી વસ્તુઓ પૂરી પાડવાનું આ એક જ સ્થળ હતું. છતાં કેટલું સ્વચ્છ! કેટલું વ્યવસ્થિત!

સીધું લઈ રાજસિંહ ઓરડી તરફ ગયા. જમને થોડોક સમય રાજબાની રાહ ભેઠ પણ તે ન આવી. વધુ રાહ ભેઠ પણ ન આવી. આખરે યાત્રી તે હઠ્યા. ફરવાનું બહાર ગયા. મઠને ફરતી દિવાલને અટ્ટેચી ફરવાનથી થોડેક દૂર રાજબા મ્હોંમાં આંગળી નાખી વિચારમગ્ન હોઈ હતી.

‘રાજબા!’ રાજસિંહે બૂમ મારી, પણ જવાબ ન મળ્યો. તે આગળ વધ્યા.

‘રાજબા?’ છેક નજીક જઈ તેણે પૂછ્યું.

‘અરે! રાજસિંહ! નવાઈની વાત છે!’ અચંબો દર્શાવતાં રાજબા બોલી.

‘શું છે?’

‘અરે, શું છે શું? મ્હોં શવજીને જીવતાં જોયા.’

‘શવજી કોણ?’

‘ગાંજી કાકાનો શવજી.’ જોળખ આપતાં રાજબા બોલી.

રાજસિંહ સમજ્યા.

‘પણ આજે એ અહીં શેના હોય?’

‘મેં મારી સગી અંબે જોયા.’

‘ક્યાં ગયા?’

‘અહીં આ દિવાલમાં સમાઈ ગયા.’ રાજબાએ દિવાલ તરફ આંગળી ફરતાં કહ્યું.

‘બ્રમણા, રાજબા ! જીવતું પ્રાણી ઇંટાની નક્કર દિવાલમાં શી રીતે સમાઈ જાય ?’ ન માનતાં રાજસિંહ બોલ્યા.

‘માનો ચા ન માનો. મારી આંખોએ મને આજ સુધી કંમે દીધી નથી.’ રાજબા બોલી.

રાજસિંહ ન બોલ્યા.

‘અરે, એ સાધ ! રાંધવાનું મૂકી તમે બહાર ક્યાં ફરો છો ? ફૂતરાં દિવાળી કરી જશે.’ બાવાએ રાજસિંહને પોકાર કર્યો.

‘ચાલો, રાજસિંહ ! રાંધી નાંખું.’ કહી રાજબા ઢરવાળ તરફ વળી. રાજસિંહ તેની સાથે ગયો.

મૂંગા મૂંગા રાજબાએ રસોઈ કરી. બન્નેએ વાળુ કર્યું. બાવાએ આણી આપેલાં ગોઠડાંથી બન્નેએ પોતપોતાની ચોરડીમાં પથારી કરી, પણ રાજબાનું ફિલ ચકરાવે ચઢ્યું હતું :—‘વર્ષો પહેલાં મરણને ચરણ થએલો શવજી આજે અહીં ક્યાંથી ?’

જમતી રાતે મઠનો મુખ્ય ઢરવાળે મોટા અવાજ સાથે બંધ થયો. ડોહાબારીને સાંકળ ફેધ બાવો પોતાની પથારીમાં જઈ પડ્યો ત્યારે મઠના અંદરના ગભારામાં ચાખડીઓ ટપટપાવતા મહંત વૃક્ષાવસ્થાને ન છાંને એટલી ઝડપે ફરી રહ્યા હતા. આખા દિવસભરના શ્રમથી તરત થએલી રાજબાની નિદ્રા શવજીના વિચારે ઉડી ગઈ હતી. જ્યારે રાજસિંહ નિદ્રાના મીઠા ખોળે પોઠી મનોહર સ્વપ્નપ્રદેશમાં ધુમી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૨૨ મું રાજબાની રાત્રિ ચર્ચા

પુણ્યતીર્થ સિદ્ધપુર ઉપર રાત્રિનું સામાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. ત્વરિત ગતિએ વહી રહેલી સરસ્વતીનાં ચપળ નીર વીર યોદ્ધાઓની સામ-સામી અથડાઅથડી અને મલ્લિકુસ્તીની યાદ આપતાં હતાં. સર્વ સ્થળે શાન્તિ અને નિદ્રાનું સામાજ્ય નિરંદ્રશ વ્યાપી રહ્યું હતું.

મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ છતાં રાજબાની આંખમાં નિદ્રા ન હતી તેના હૃદયમાં શાન્તિ ન હતી. દુર્જય કાળનો અવિરત વહેતો પ્રવાહ રાજબાને ભૂતકાળ તરફ ખેંચી રહ્યો હતો. પંદર વર્ષ પહેલાંથી મરણને ચરણ થએલો મનાતો શવજી આજે તેની નજરે ચઢ્યો હતો. વાત સાચી કે પછી લીમગિરિની બ્રામક જળ !

અનેક ઉધામાને અંતે રાજબા હઠી, ઓરડીની બહાર નીકળી. ખુલ્લા સાગમાંથી વહી આવતો મંડ મંડ શીતળ પવન તેને આહુલાહ આપવા મથી રહ્યો, પણ હૃદય ઉપરની જબરી પકડને કારણે પવનના પ્રયત્નો વ્યર્થ જતા લાગ્યા. તેણે દિવાલ ફરતી ચોગરહમ નજર નાંખી. કોઈ કયાંય નહતું. મહંતના વિશાળ ઓરડા તરફ અને પછી બીજા ઓરડાઓ તરફ તેણે વારાફરતી નજર નાંખી લીધી. નિશાતું સામ્રાજ્ય નિદ્રાની હકુમત માનતું સ્થિર અને શાન્ત બની સૂતું હતું.

રાજબા આગળ વધી રાજસિંહની ઓરડી તરફ નજર કરી. નયિંત બની રાજસિંહ ધસધસાટ ઉઠતો હતો.

‘જગાડું?’ રાજબાના હિલને પ્રશ્ન થયો.

‘અત્યારે સાગી રાતે એકને જગાડતાં અનેક ભગી ઉઠશે.’ બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો.

‘ધીમેથી, અતિ ધીમેથી, તેની પાસે જઈ જગાડું તો?’ હૃદયે ખુલાસો માગ્યો.

‘એવી શી જરૂર છે?’ બુદ્ધિએ સામે જવાબ માગ્યો.

‘ભલે ત્યારે.’ હૃદયમાં ઉઠતા અંકુરો બુદ્ધિને તાબે થયા.

ઠરવાને આવી તેણે ડોકાબારી ઉઘાડી બહાર ડોકીઉં ક્યું. બહાર પણ વાતાવરણમાં એ જ શાન્તિ અને એ જ નિરવતાનું સામ્રાજ્ય હતું. ધીમેથી તે બહાર નીકળી. ડોકાબારી એની મેળે અમસ્તી બંધ થઈ ગઈ. અભણના રથને, રાત્રિને સમયે રાજબા કોઈ સાહસ ખેડવા જતી હતી કે શું?

ધીમે ચાલી તેણે સવજને ભેજેલો તે જગાએ આવી આસપાસ નજર કરી. કોઈ ન હતું. દિવાલ તરફ તેણે બારીકાઈથી ભેયું પણ કંઈ નજરે ન પડ્યું. નજરે પડેલો સવજ શી રીતે અલોપ થયો તે તેને મન કામઠો હતો.

ધણીવાર સુધી તે વિચાર કરતી ઉભી રહી, નિરીક્ષણ કરતી દિવાલ તરફ બાનથી એક રહી, પણ કોઈ ઉઠેલ જડયો નહિ. તે આગળ વધી, પણ લાગ્યેજ તે બે ડગલાં આગળ ગઈ હશે, ત્યાં તેણે બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું હતું તે દિવાલ ઝીણી ચીસ પાડી ફાટી અને ઠરવાબનાં કમાડની જેમ બે બાજુ બે કમાડ ઉપસી બહાર આવ્યાં. ચપળ રાજબા ઝૂં થાય છે તે ભેવા ઉધેલો કમાડની પાછળના સાગમાં જઈ ઉભી રહી.

બારણામાંથી બે પુરુષ નીકળ્યા. તારાઓના આજી પ્રકાશમાં પણ રાજ-
બાએ જોયું કે પ્રથમ બહાર આવનાર તે મહાના વૈષ્ણવ મહંત હતા અને
તેમની પાછળ, જેનો બેઠ પામવા તે આ રાત્રિએ જોખમ બેઠી બહાર
આવી હતી તે, સવજ હતો.

‘સવજ !...’ થોડેક દૂર જઈ મહંતે સવજને પૂછ્યું.

‘ગુરુદેવ !’

‘હું માનું છું કે હવે તારે જાહેર યવાની જરૂર છે.’ મહંતે કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘તારી ઇચ્છાનુસાર તને આશ્રમ મળ્યો છે; અને તારે ધ્યેય પાર
પાડવાની સોનેરી તક આજે હાથ લાગી છે.’

‘ફરમાવો, ગુરુદેવ !’

‘એક માસ પૂરો થતાં લીમગિરિને વરણાગના મહાધિપ પદેથી
પદબ્રજ કરવામાં આવશે.’

સવજ ન બોલ્યો. કમાડ પાછળ સંતાએલી રાજબા હરખી હતી.

‘તેણે ઠાકરડાઓનું ગુરુપદ સ્વીકાર્યું’ હોય તે પદબ્રજ થતાં બધામાં
અસંતોષ ફેલાય અંદર અંદર ઝગડો થશે.’

‘મારે શું કરવાનું ?’ સવજએ ઉતાવળા થઈ પૂછ્યું.

‘તારે ? ઠાકરડાઓ જાણે છે કે તું જાણે છે ?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘મને ખબર નથી.’

‘બધા જાણે છે કે સવજ મરી ગયા છે.’ મહંતે ખાતરી કહી.

‘પછી ?’

‘તારે સવજ નહિ પણ સવજનું ભૂત બની તારે કાર્મ સિદ્ધ કરવાનું
છે.’ મહંતે કહ્યું.

બારણા પાછળ ઉભેલી રાજબા અચંબો પામી ગઈ. યોગ્ય સમયની
રાહ જોતા મહંત આજ સુધી સવજને સાચવી બેઠા હતા. અને આજે
તેનો ખરો ઉપયોગ કરી ઠાકરડાઓની જડ ઉપેક્ષી નાખવાની કુનેહભરી
રમત રમી રહ્યા હતા.

‘ગુરુદેવ ! આપના આશીર્વાદ હશે તો કાસ તૈયાર છે.’

‘ફતેહ કર, સવજ ! આવતી કાલે, તારા ગામની એક
બાઈ અહીં આવી છે. તેની સાથે તારે વિજય પ્રસ્થાન કર.’

‘કોણ આવ્યું છે ?’ સવજએ પૂછ્યું. રાજબાને પ્રગટ થઈ જવાનું
મન થયું, પણ મહંત એથી કોઈ ભરારો માનીને તેણે મનને વારી રાખ્યું.

‘નામ તો નથી જણાયું પણ તેનો ઘણી તારી જેમ ઠાકરડાઓ સાથેની તકશરને અંગે માર્યો ગયો છે.’

‘કોણ હશે એ ?’ શવજી વિચારમાં પડ્યો.

‘જમે તે હોય, બાઈ બહાદુર છે. તેની નસેનસમાં ઠાકરડાઓને મારી હઠાવવાની ધગશ દાખવતું લોહી ફરી રહ્યું છે. સાથે એક માણસ પણ છે.’

‘તો ગુરુદેવ ! મને તેની સાથે જવાની આજ્ઞા આપો.’

‘ભલે, સવારે જજે.’

‘અચારે હું તેને મળી શકું ?’ શવજીએ મળવાની જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

‘હું અહીં જ ઉભી છું.’ કહી રાજબા આગળ આવી.

‘કોણ ?’ શવજીએ પૂછ્યું.

મહંતના મુખ પર આશ્ચર્યની આછી રેખા અંધકારમાં આવીને ચાલી ગઈ.

‘હું રાજબા, સામંતની બહેન.’ કહેતી રાજબા મહંતને નમી પડી

‘સુખી થાઓ, બહેન !’ મંહતે આશીર્વાદ દીધો.

‘રાજબા !’ ભૂતકાળને તાલે કરતાં શવજી બોલ્યો.

‘હા, ભાઈ ! હું રાજબા.’

‘તેં લગ્ન કર્યાં ખરું ?’

‘લગ્ન પહેલાં રત્નસિંહ પરવારી ગયા.’

‘રત્નસિંહ ? વીર રત્નસિંહ પરવારી ગયો ?’

‘હા, ઠાકરડાઓને હાથે.’

‘હે પ્રભુ ! ઉગતા જુવાનને તેં વધેરી દેવાડ્યો !’ નિસાસો નાખતાં શવજી બોલ્યો.

‘તમારે માટે પણ એવી જ વાતો ચાલી રહી છે. કોઈને આશંકા પણ નથી કે તમે જીવતા હો.’

‘બનવા ભેગ છે. હું અહીં પડ્યો રહી જીવતા છતાં મરી ગયા જેવી સ્થિતિમાં યોગ્ય સમયની રાહ જોતો પડ્યો છું. વાલમના શું ખબર છે ?’

‘વાલમનું તંત્ર બગડી ગયું છે—ચૂંપાઈ ગયું છે. ઠાકરડાઓ ચઢી વાગ્યા છે. ન્યાયસભા નામની બની ગઈ છે. ગાંજીકાકા દીર્ઘસૂત્રી બન્યા છે, ભારમલ વિરકત બનતો બન્યો છે અને મહેરામણ પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે વલખાં મારે છે.’

‘શી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે મહેરામણે ?’

‘ઠાઠરાઓને ગામમાંથી ન ભગાડે ત્યાં સુધી રાતે નિદ્રા ન લેવી.’
શવજ સાંભળી રહ્યો.

‘મહેરામણ કોણ ?’ મહંતે તે બન્નેની વાતચીતમાં વચ્ચે પુરાતાં પૂછ્યું.

‘મારો નાનો ભાઈ.’ શવજએ જવાબ આપ્યો.

‘ગુરુદેવ ! શવજને આવી રીતે પૂરી રાખવાનું શું કારણ છે ?’ રાજબાએ મહંતને પ્રશ્ન કર્યો.

‘આવી રીતે પૂરાઈ રહેવાનું શવજએ પસંદ કર્યું છે !’ હસતાં મહંત બોલ્યા. રાજબાએ પ્રશ્નાર્થસૂચક દૃષ્ટિ શવજ તરફ ફેંકી.

‘હું નાટો છું ભારમલની ચાકીમાંથી, રાજબા ! ભારમલને તો તું જાણ્યોને ? પૃથ્વીના પડમાંથી તે ધારે તો શોધી કાઢે એવો શક્તિશાળી માણસ મને પકડયા સિવાય નહિ રહે, તેવી મને ખાત્રી હતી એટલે મહંત-શ્રીની અનેક વખતની આજ્ઞાઓને મહેં બેઠીલીથી નકારીને ખાનગી રહેવાની વ્યવસ્થા માગી લીધી. પરિણામે તેમણે મને આ જોરડો કાઢી આપ્યો.’ બારણા તરફ હાથ લાંબો કરતાં શવજ બોલ્યા.

‘તદ્દન ગુપ્ત છે. ગુરુજ ! આ જોરડો શવજ માટે બનાવ્યો કે તે પહેલાંનો છે ?’

‘જુઓને બહેન ! જોષને જ ખાત્રી કરો.’ મહંતે રાજબાને જોરડો તરફ દોરી.

જોરડાની રચના નવીન અને પ્રાસંગિક હતી. શવજ માટે જ તે જોરડો બનાવવામાં આવ્યો હોય તેમ લાગતું હતું.

‘કેટલાં વર્ષ થયાં હશે આ જોરડાને ?’ રાજબાએ ચાલાકીદર્શક પ્રશ્ન કર્યો.

‘શવજ ! તને આવ્યે કેટલાં વર્ષ થયાં ?’ મહંતે શવજને પૂછ્યું.

‘સત્તર વર્ષ ગુરુદેવ !’

‘બસ ભારે, આ જોરડાને સત્તર વર્ષ થયાં.’

‘વજબન્દી કરામત કરી છે.’ આફરીન પોકારતાં રાજબા બોલી.

‘શવજ અહીં રહે ત્યાં સુધી તેને નિમિત્તે બનાવેલો આ જોરડો છે.

તેનો નાશ કરવામાં આવશે,’

‘એમ કેમ, ગુરુદેવ ?’ રાજબાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘છાનાં રહેઠાણો છાનાં પાપ વધારી મૂકે છે.’ મહંતે કહ્યું.

‘અપવાદ સિવાય.’ શવજીએ કહ્યું.

‘અપવાદ બાદ જતાં નિયમ સ્થિર બની રહેલ છે.’ શવજીની અપવાદરૂપ હયાતીનો નિર્દેશ કરતાં મહંત બોલ્યા.

‘બધાં છે તો કુશળ ને?’ શવજીએ પાછું રાજબાને પૂછ્યું.

‘બધું કુશળ છે. પદ્મભાઈ ગયા.’

‘ક્યાં?’ શવજીએ પૂછ્યું.

રાજબાએ આંગળી ઉંચે આકાશ તરફ કરતાં કહ્યું. ‘પ્રભુના દરબારમાં.’

‘ક્યારે?’

‘દોઢેક માસ થયા હશે.’

શવજી મમગીન બની ગયા.

‘ક્યા પદ્મનાભની વાત છે?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘પદ્મનાભ ન્યોતિધોન્ની.’ રાજબાએ સર્ગવં કહ્યું.

‘હા, એ તો ગયાજ.’ મહંતે કહ્યું.

‘ગુરુદેવ! પદ્મભાઈ ભીમગિરિને વાલમની સંભાળ રાખવાનું સોંપતા ગયા છે.’ કટાક્ષમાં રાજબા બોલી.

‘બહેન! વિદ્યાસલાત કરનાર રોશન નરકમાં પડે છે.’

‘ભીમગિરિ માટે પણ એમ જ હશે.’ રાજબાએ કહ્યું.

મહંત ન બોલ્યા. રાજબાને ભાગ્યું કે તેમનું દીલ હુમાતું હતું.

એટલામાં મુખ્ય દરવાજાની ડોકાબારી ખુલી. શવજી ઝડપથી તેની ઓરડીમાં ચાલ્યા ગયા અને બારણાં બંધ કરી દીધાં. ફોવાલ જેવી ફોવાલ જોઈ રાજબા અચંબો પામી. તે લાંબો વિચાર કરે તે પહેલાં મહંતનો મુખ્ય ચેલો નજીક આવી પહોંચ્યા.

‘ગુરુદેવ! પેલી બાઈ તેની ઓરડીમાં નથી.’ કહેતાં કહેવાઈ ગયું પણ મહંતની બાજુમાં રાજબાને જોઈ તે ડઘાઈ ગયા.

‘આ રહી તે બાઈ. ચાલો હવે.’ કહી મહંત આગળ થયા. પાછળ રાજબા ચાલી અને સૌની પાછળ વિચાર કરતો, પોતાના ગુરુની અનમતાને પહોંચવાના વલણાં મારતો ભવિષ્યનો મહંત ઠીકે પગે ચાલી રહ્યો હતો.

સૌ ડોકાબારીમાં દાખલ થયાં, એટલે તેણે બારી બંધ કરી. મહંત સોબાનમાં રાજસિંહ અધીરાઈથી રાજબાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

‘રાજસિંહ ! તમે જાગો છો ?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘હા, હું એ જ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે તમે ક્યાં ગયા ?’

‘હું ક્યાં જઈ ? રાત્રિનું સૌંદર્ય નિહાળવા. બીજે તે ક્યાં ?’ અને બાકીની રાત્રિ રાજસિંહે રાજબાના વિચારોમાં અને રાજબાએ સવજની ભવિષ્યની ઉજવણ કામગિરિના વિચારોમાં નિદ્રાહીન અવસ્થામાં ગાળી.

સવારે મહંતે તેને બોલાવી.

‘ભીમગિરિને પકલ્લ કરવાનું મેં નક્કી કર્યું છે. જરૂર પડ્યે તમારી સહાય માગવામાં આવશે.’

‘તૈયાર છું, ગુરૂદેવ ! વરણાગના મહંત કીંગરના કમાડ આપના મહંતા કરવાને શોભે તેવો છે. ભીમગિરિ પરના વિજયની યાદગિરિ તે બની રહે તો નવાઈ નહિ.’

મહંત ચમક્યા. રાજબા તેમને બોલાવતી હતી.

‘નહિ બહેન ! વરણાગની સિદ્ધિ અમને ન ખપે.’

‘ગુરૂદેવ ! જેવી આપની ઇચ્છા.’ કહી રાજબાએ રત્ન લીધી.

રાજસિંહ અને રાજબા ઘોડેસવાર બની ચાલી નીકળ્યાં.

ત્યાર પછી થોડીવારે કપડાંની નાનકડી પોટકી બગલમાં મારી એક સાદો લાગતો પુરૂષ મહંતા કરવાનમાંથી બહાર નીકળતો હતો. તેનું શરીર સતત ધરમાં રહેવાના કારણે શીકાશ ધારી રહ્યું હતું, છતાં તેના પગ જોરમાં ઉપડતા હતા. અને આગળ ગયેલા બે સવારોને પહોંચી વળવાની તલપભરી હતાવળ તેના ચહેરા પર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી.

પ્રકરણ ૨૩ મું

મહંતનો આદેશ

સિદ્ધપુરના મહંતા બેસી તેના મહંત ઝડપી નિર્ણય કરી રહ્યા હતા. ભીમગિરિને પકલ્લ શી રીતે કરી શકાય ? ફક્ત સંદેશો મોકલી પકલ્લ કર્યાનું ફોણ મોકલાવ્યું હોય તો ? સંદેશો મોકલી તેમને અહીં તેડાવી તેમનાં કૃત્રીની જાતી લીધી હોય તો ? તેમણે કરેલાં અપકૃત્યોને ખુલાસો માગી જવાબ આવે તે ઉપર વિચાર કરી યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવે તો ? આવા અનેક પ્રશ્નો તેમના વૃદ્ધ છતાં ફળદ્રૂપ ભેજને ચકાસી રહ્યા હતા. મહંતથી એક નિર્ણય ઉપર આવી શકાતું ન હતું. કોઈ પણ

ઉપર ટપકાનો નિર્ણય બવિધમાં ઉપાધિકારક થઈ પડે તો સિદ્ધપુરના મઠની અને તેના મહાંતની મહત્તા શી ?

અનેક દિવસો સુધી તેમણે એ બાબત નિર્ણય કરવા પ્રયત્નો કર્યા પણ કોઈ સફળતા ન મળી.

અને એક દિવસ રાજબા અનાચાસે મઠમાં આવી હતી. સાથે રાજસિંહ હતો.

‘રાજબા ! આમ એકાએક ક્યાંથી ?’ મહાંતે પૂછ્યું.

‘ગુરુદેવ ! શું કયું ?’

‘શેનું ?’

‘વરણામના મઠનું ?’

‘એ જ વિચારમાં છું.’

‘પછી નિર્ણય ક્યારે કરશો ?’

‘એક માસની તો મુદત છે.’

‘પણ તમારી કંઈ કાર્યપદ્ધતિ તો કહેશો ?’

‘હજી નક્કી નથી કરી, રાજબા !’

‘ક્યારે નક્કી કરશો ?’

‘સમય આવે થઈ પડશે.’

‘ગુરુદેવ ! એમ દીર્ઘસૂત્રી ન બનો.’

‘તમે નિર્ભય રહો.’

‘ભીમગિરિના ડોર વધ્યા છે.’

‘હું તેનો અંત લાવીશ.’

‘મોહું ન કરો, ગુરુદેવ !’ કરગરતી હોય તેમ રાજબા હાથ જોડીને બોલી.

‘મોહું નહિ થાય. આજે જ સમાચાર મોકલાવું છું.’

‘ક્યાં ?’

‘વરણામ.’

‘કે ?’

‘ભીમગિરિ ઉપર તમે મૂકેલા આક્ષેપો ખરા છે કે નહિ, તેની ખાત્રી આજે ભીમગિરિ પાસેથી લેવી પડશે.’ મહાંતે નિર્ણય કરતાં કહ્યું.

રાજબા નીચબો હોઠ જોરથી કરડતી સ્થિર હતી રહી.

‘તમે માનો છો કે ભીમગિરિ તે કબૂલ કરશે ?’

‘સત્યવક્તા તરીકેની તેની ખ્યાતિ પ્રસરેલી છે.’

‘હું ન માહું, છટેચોક ને આટલો અનાચાર આઠસી રહો છ તે
જાણા વિના ?’

‘રાજબા ! મને વિશ્વાસ છે. ગમે તેટલો અધઃપાત્રી હશે છતાં લીમ-
ગિરિ જીહું નહિ બોલે.’

‘જેની તમારી ઇચ્છા.’ કંઈ વિચારતી રાજબા બોલી.

‘રાજબા !’ મહંતે પૂછ્યું.

‘જી.’

‘મધ્યાહ્ન સમયે જ્યેષ્ઠાએ આમ કયાંથી ?’

‘ગુરુદેવનાં ફરમાને.’ રાજસિંહ તરફ જોઈ હસતાં રાજબા બોલી.

રાજસિંહ તેનો મર્મ ન સમજ્યા.

‘હમણાં તો રોકાશે ને ?’

‘ના, ગુરુદેવ ! આજે જ જવું છે.’

‘તો પછી તમને સંગાથ કરી આપું.’

‘કાનો ?’

‘વરણાગ સુધી ખેપીઆનો.’

‘ભલે.’ કહી રાજબા નીચે બેઠી. રાજસિંહે તેનું અનુકરણ કર્યું.

‘મોહનગિરિ !’ તેમણે લહીઆને બોલાવ્યા.

‘જી, ગુરુદેવ !’ કહેતો મોહનગિરિ હાજર થયો.

‘વરણાગ મઠના મહંત લીમગિરિને મારા આશીર્વાદ મોકલી લખી
દે કે, તમારી વિરુદ્ધ, અતીતને અયોગ્ય વર્તન ચલાવ્યાની ફરીઆદ છે, તો
કાસઢ સાથે જ અહીં આવી તેનો જવાબ આપી નાઓ. ને કાસઢ
સાથે ન આવી શકાય તો વહેલામાં વહેલી તકે ક્યારે આવી શકાશે તે
જણાવી કાસઢને તુરત જ રજા આપી દો.’

મોહનગિરિ લહીઆએ ગુરુદેવનો આદેશ લખી વાંસની પોલી ભંગ-
જામાં મૂકી કંઈ બાબતના જોક બાજઢ ઉપર મૂકી વિદાય લીધી.

જ્યેષ્ઠા સમય દરમિયાન રાજબા અને રાજસિંહ શાન્ત બેસી
રહ્યાં હતાં.

‘થયું. હવે રાજબા ! તમને નિરાંત થઈ ?’

‘હા, કેવ ! કાસઢની સાથે અમે પણ જઈએ.’ રાજબાએ ઉઠવા
તેવારી બતાવી.

‘વાર છે. નમતા પહોરે કાસડને રવાના કરવામાં આવશે. ત્યાં સુધી તમે પણ આરામ કરો.’

‘જેવી આજ્ઞા.’ કહી રાજબા ઠી. રાજસિંહ પણ તેની પાછળ ઠંઠે. બન્ને જણ બહાર આવી ચોમાનને ખુલ્લે આવેલી એક પડાળીમાં જઈ નિરાંતેના શ્વાસ ખાતાં વિચાર કરતાં બેઠાં.

‘રાજસિંહ! તમને લાગે છે કે ભીમદેવ સીધો જવાબ આપે?’

‘એમાં સીધો જવાબ ન આવવા જેવું શું છે? ભીમગિરિ કહેશે કે આજ્ઞેયો ખોટા છે.’

‘અરે પણ જવાબ આવવા તો તેને અહીં આવવાનું ફરમાન છે.’

‘અહીં આવીને કહી જશે.’

‘તમને લાગે છે કે તે અહીં આવશે?’

‘કેમ ન આવે?’

‘ભીમગિરિ અભિમાની છે. કોઈયો હુકમ માનવા તે ટવાએટો નથી.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘બાવાએની વાત ભુલી. કંઈ પગે શું કરે તે ન કહેવાય.’ રાજસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘અહીં આવી જવાબ આપે અને મહંતને મેં કહેલી વાતો ખોટી મનાય તો?’ આસપાસ જોતી રાજબા બોલી.

‘તો થઈ શકે. તમારી બાજુ જમાં.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘ચોડી વાર કોઈ ન બોલ્યું.’

‘રાજસિંહ! કાવતું રચીશું?’

‘શું?’

‘ભીમગિરિને બનાવટી જવાબ અહીં મોકલાવીએ તો?’ બુદ્ધિને કસી જોતાં રાજબા બોલી.

‘ન બની શકે, રાજબા!’

‘બનાવડું સહેલ છે.’ રાજબાએ કહ્યું. ત્યાં રસોઈ માટેની વ્યવસ્થાનું પૂછવા માટે બાવો આવ્યો. રાજબાએ જમવાની ના પાડી તેને પાછો મોકલ્યો.

‘જેવી તમારી ઈચ્છા. બપોર સમયે જમવાની ના પાડનાર આજ સુધીમાં તમારા સિવાય બીજું કોઈ આવ્યું હોય તેમ મને નથી સાંભરતું.’ બાવાએ પાછા વળતાં કહ્યું.

‘બહા બાહ! જાઓને તમે તમારે કામે. અમારી વાતમાં શા માટે માથું મારો છો?’ રાજબાએ કંટાળીને કહ્યું.

‘તમારી વાતમાં હું માથું મારું છું? સંબોધિત કરવું બારે થઈ પડશે. બહેન! હું, હું મહંતનો કાસક, કાયમ સંકેશો લઈ જનાર લાવનાર આજ સુધી કોઈની વાતમાં વચ્ચે પડ્યો નથી અને તમારી વાતમાં વચ્ચે પડું?’

‘બાવાજી! તમે મહંતના કાસક છો?’

‘હા.’

‘બહુ જબરા લાગે છે!’ મુખભાવો પર શરમનો અચંબો નાખતાં રાજબા બોલી. બાવાજી રાજબાનું ચરમથી પથરાતું મુખ જોઈ પલ્લભ્યા.

‘બહેન! તમે તો બીજી વખત આવો છો ખરું?’

‘હા, બાવાજી! તમે તો મહંતના કાસક ખરું ને?’ લલ્લિત મુખ પર હાસ્ય ધવરાવતાં રાજબા બોલી. તેના મુખભાવો પર લટું બનતો આવો ત્યાં વધારે રોકાવાની ઇચ્છાથી બોલ્યો.

‘હા, બહેન! મારા જોગ કંઈ કામકાજ હોય તો કહેજો.’ અને તે રાજબા તરફ એકીટસી જોઈ રહ્યો. રાજબાને ગંભીર પડી.

‘મારે તો શું કામ હોય? મહંતને આજ નમતા પહોરે તમારી જરૂર પડશે.’

‘શા માટે?’

‘તમને સંકેશો આપવાનો છે.’

‘ક્યાં લઈ જવાનો?’

‘વરણાગ’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ભીમગિરિ ઉપર?’

‘હા, ભીમગિરિ ઉપર.’

ભીમગિરિનું નામ સાંભળી બાવાનું મોં પરી ગયું. મન પસંદ સ્થળોએ સંકેશો પહોંચાડવાનો હોય ત્યારે કાસકો બમણા વેગથી કાર્ય કરે છે. ભીમગિરિને ત્યાં તો જન્મ ધરીને તે આજે પહેલો જ જવાનો હતો.

‘કેમ મોં પરી ગયું?’ આંખો સહેજ નચાવતાં રાજબા બોલી.

‘કંઈ નહિ.’ બાવાએ જવાબ આપ્યો.

‘કેમ કંઈ નહિ? વરણાગ જવું પસંદ નથી ખરું?’ કહ્યના કરતાં રાજબા બોલી.

‘એવું તો ખરું, પણ ગુરૂદેવનો હુકમ માન્યા વિના ચાલે?’

‘ગભરાશો નહિ બાવાજી! વરણાગ સુધી હું તમારી સાથે છું.’ અર્થથી છાતી કાઢતાં રાજબા બોલી.

‘તમે આવો છો? વરણાગ સુધી?’ આશ્ચર્યથી ફરી આંખે આવેશ
જેઠ રહ્યો.

‘હા. પછી તમે કેમ ડરો છો?’

‘હું. હું ડરું?’ કહેતાં બાવાજીએ પગ જમીન પર ઠોક્યો.
રાજબાને બાવાની મૂર્ખાઈ પર હસવું આવ્યું.

‘ભલે ત્યારે નમતા પહોરે અહીં તપાસ કરીને નીકળજો.’
ડોકને અસરકારક વળાંક આપતાં રાજબા બોલી. રાજબાનો એ
અભિનય જોતો આવો પોતાની અનેક જાંઘીઓ એ અભિનય પર એવારી
કેવાની તત્પરતા બતાવતો ત્યાંથી ન છૂટકે ખસ્યો. જતાં જતાં પણ તેનાથી
પાછું વાળીને જોયા વિના ન રહી શકાયું. રાજબા, ભર યૌવના રાજબા
બાવાને વિશ્વાસપૂર્ણ ચગાવવાની ચાલાકી ભરી રમત રમતી હતી. બાવાએ
રાજબાના હસતા મુખ પર કામદેવનું કુદુમ જોયું અને તેનું અંતર
ખરેખર ડાહી ઉઠ્યું.

રાજબાની એ રમત રાજસિંહ જેઠ રહ્યો હતો, પણ તે પરવશ
હતો. તેનાથી રાજબાનો એ કાર્યમાં વિરોધ કરી શકાય તેમ ન હતું,
છતાં અંતરમાં ઈર્ષ્યાની આગ સળગી રહી હતી.

‘રાજસિંહ! આજનું આપણું આવડું ફળીભૂત થાય પણ ખરું.’
રાજસિંહ ન બોલ્યો.

‘ભીમગિરિને થપ્પડ ખવડાવી શકીશું.’ ફરીથી રાજબા બોલી.

‘શી રીતે?’

‘જે જે ને.’ કહેતી તે પડાળીમાં આડી થઈ આરામ લેવા સૂતી.

તરવારને બાજુએ મૂકી રાજસિંહ પણ સામેના ખૂણામાં જઈ લાંબી
ખેંચી સૂઈ ગયો.

‘રાજસિંહ! હું ઉંઘવાની આગી પર આવેલા રાજસિંહને જગાડતાં
રાજબા બોલી.

‘કેમ?’

‘પાણી લાવોને, તરસ લાગી છે.’ રાજબાએ પાણી માંગ્યું.
રાજબાની એ રીત રાજસિંહને તદ્દન નવીન લાગી. પાણી લાવી તેણે
રાજબાને પીવા આપ્યું. પાણી પીતી રાજબાની આંખોની રતાર અને
પ્રવાહિતા જોતાં જ રાજસિંહ ચમક્યો. રાજબા સાથેની આજની મુસાફરી
કરવામાં તેણે ભૂલ કરી હોય તેમ તેને લાગ્યું. મનપરનો ક્ષોભ દૂર કર-
વાની ઇચ્છાથી તેણે તલવાર લઈ મડ બહાર જવા માંડ્યું.

‘રાજસિંહ! ક્યાં જાઓ છો? મને એકલીને અહીં નહિ ફાવે.’ રાજબાની વાણીમાં વિંહળતા હતી.

‘આવું છું. નદી સુધી જઈ આવું. તરસમાં ઘોડાને પાણી પાક આવું.’

‘મોકલોને પેલા બાવાજીને. તમે નિરાંતે અહીં આવીને બેસો.’ રાજસિંહે તેણે આમંત્રણ ન સ્વીકાર્યું અને ખરે ખરે ઘોડાને નદી તરફ ઠેરી ગયો.

મહાર રાજબા નિદ્રા માટે તરફડીયાં મારતી, રસમસ્ત વિચારોની હેલે ચઢતી, એક બાબુથી બીજી બાબુ પાસાં ફેરવી રહી હતી. નમતો પહોર થયો, રાજસિંહ ઘોડાં પાછને આવ્યા પણ તેનો તરફડાટ મટ્યો નહિ.

એટલામાં મહંત વાંસની ભૂંગળી લઈ બહાર ચોગાનમાં આવ્યા. તેમની પાછળ તૈયાર થઈ કાસડ બાવો આવ્યો, તેને પેલી વાંસની ભૂંગળી આપતાં મહંત બોલ્યા:—

‘આ પત્ર તારે વરણાગના મહંત બીમગિરિને હાથે હાથ આપી જવાબ લઈ વગર રોકાયે પાછા આવવાનું છે.’

‘જેવો આદેશ, શુભ છ!’

‘તારી સાથે રાજબા અને રાજસિંહ આવે છે.’ પડાળી તરફ હાથ ફરતાં મહંતે કહ્યું. બાવાના કિલ્લા તાર મહંતના એ શબ્દોએ ઝણઝણી ઉઠ્યા.

‘ચાલો બહેન!’ તૈયાર થતી રાજબાને તેણે હર્ષથી સાથે આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

‘ચાલો.’ કહેતી મહમસ્ત રાજબા એક હાથ પડાળીના એટલા પર મૂકી તે પર આખા શરીરનું વજન તોળતાં ફૂલી. તેની એટલા ઉપરથી ફૂલી નીચે ઉતરવાની એ સામાન્ય ક્રિયામાં બાવાએ સંપૂર્ણ ક્લામયતાનાં દર્શન કર્યાં. તેના કિલ્લામાં એકજ વાત રમી રહી હતી. શુભને આદેશ હતો કે રાજબા સાથે વરણાગ જવું.

‘કેટલું અદ્ભુત!’ તેનો અતંત આત્મા પોકારી ઉઠ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ મું

રાત્રિની ભયાનકતા

દિવસ નરથો-અસ્ત પામ્યો ત્યારે બે સવાર અને એક પાખાએ સિદ્ધપુરથી ભાગ્યે ત્રણેક કાસનો માગી કાપ્યો હતો. ઝડપી ઘોડાંની ઝડપ સાથે કાસદ-ખાવાથી ચાલી શકાય તેમ ન હતું એટલે રાજબા અને રાજસિંહે પોતાનાં ઘોડાંની ગતિ પર અંકુશ મૂક્યો હતો. ખાવા સાથે વાર્તાલાપમાં જોડાએલી રાજબા ખાવાને ચગાવી રહી હતી અને તેનો પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટા રાજસિંહ દિલમાં દુખાતો, છતાં રાજબાનો એ બાહ્યાદંબર જોઈ રહ્યો હતો. જ્યારે તેનાથી સહન ન થતું ત્યારે ઘોડાને ધડકવાર માટે આગળ ઠોડાવી જતો અને એકાદ ચક્કર ફેરવી પાછો તેમની સાથે થઈ જતો.

ખાવા સાથે મીઠી વાતો કરી તેને વિકળ બનાવતી રાજબા સૂચિત્ત થતો જોઈ બોલી:-

‘ખાવાજી ! જુઓ સૂર્યદેવ અસ્ત પામ્યા છે. હવે આપણે સામે આવતા ગામમાં ધડી બે ધડીનો વિસામો લઈ આગળ વધીએ.’

‘જેવી તમારી મરજી.’

‘એમ નહિ. સાંજ પડી અને અમે બપોરે ભોજન લીધું નથી એટલે કંઈ નહિ તો થોડુંક દૂધ પણ અમારે લેવા માટે ત્યાં થોભવું પડશે. કેમ રાજસિંહ !’ ઘોડાને ચક્કર ફેરવી હમણાં જ આવેલા રાજસિંહને રાજબાએ વાતમાં ભેળવ્યો.

‘હા, આપણે કંઈક તો લેવું જ પડશે.’ તેણે કહ્યું.

‘તો ચાલો. ઘોડાંને ગામ ભણી લો.’ ખાવાએ તૈયારી બતાવી.

ગામ આવ્યું. સંધ્યાની પ્રકાશરેખાઓ હ્રસ્વ થઈ ગઈ હતી. અંધકાર ભરતો આવતો હતો. તળાવ પર મહાદેવની સુંદર જગા હતી, ત્યાં ત્રણે જણ અટક્યાં. રાજસિંહ ઘોડાની સારવારમાં પડ્યો. ખાવાજીના રેલાને ખાવાજીના ખભેથી હતરાવવાનો ડાળ કરતી રાજબા બોલી:-

‘ખાવાજી ! નાનપણમાંથીજ ખાવા બન્યા છો કે સંસાર ભોગવ્યો છો ?’ આ પ્રશ્ને ખાવાજીનું દિલ વલોવી નાખ્યું. શરમથી તેનું શ્યામ મુખ તન્દુરસ્ત લોહી ચડી આવતાં કેવુંક બન્યું હતો તે અંધારામાં રાજબાથી જોઈ ન શકાયું પણ કદાપી શકાયું તો ખરું.

‘કેમ બોલ્યા નહિ?’ રાજબાએ ફરીથી પૂછ્યું.

‘શું બોલું?’ સરમથી થીજી જતાં બાવાજી બોલ્યા.

‘હતું તારીની. આખરે બાવા તે બાવા જ.’ બાવાજીનો ચેલો ભોંય મૂલતાં રાજબા બોલી.

‘કેમ જોમ?’

‘તમારાથી સંસારીઓની વાત ન સમજાય.’ રાજબાએ મર્મમાં કહ્યું. બાવાજીના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. રાજબા તેમના વિચારોને અનુકૂળ બનતી જતી હતી શું?

‘તમે શું કહ્યો છો?’ કંઈ ન સમજવાનો ડોળ કરતા બાવાજી બોલ્યા.

‘દેશો આ કળશ. ગામમાંથી આપણા ત્રણને માટે દૂધ લઈ આવો. પછી બધું સમજાશે.’ ચેલામાંથી કળશ કાઢી બાવાને આપતાં રાજબા નયન ચગાવતાં બોલી. સ્ત્રીઓથી અપરિચિત, સ્ત્રીચરિત્રથી અનભિજ્ઞ બાવા ખીચારો દિલમાં જાત્રાતાં ગલગલીઓને મહા પ્રયાસે દિલમાં ચમાવતો કળશ લઈ દૂધ લેવા ગામમાં નીકળી પડ્યો.

રાજબા એકલી પડે તે પહેલાં રાજસિંહ આવ્યો.

‘કેમ રાજસિંહ! ખરાબર છે ને?’ કંઈક હસતાં રાજબા બોલી.

‘શું?’ રાજબાની હસવાની રીત રાજસિંહને નવીન લાગી.

‘જે થાય છે તે.’

‘શું થાય છે?’

‘અરે, તમે તે મૂર્ખ છો કે શું? નજર સામે બનતા બનાવો પણ નથી પારખી શકતા?’ કપકો ફેટાં રાજબા બોલી.

રાજસિંહે જવાબ ન આપ્યો. જવાબ આપવા પ્રયત્ન પણ ન કર્યો. ચોડીવારે તે દેવાલયના ગર્ભાગાર તરફ મહાદેવનાં દર્શનાર્થે ગયો. રાજબાએ સામાનમાં સાથે રાખેલી પોટલી છોડી એક નાનકડી પડકી બહાર કાઢી તેમાંથી થોડોક નહિ જેટલો પદાર્થ બહાર કાઢી બાકીનું બધું જેમનું તેમ ગોઠવી દીધું.

ચોડીવારે દૂધ લઈ બાવાજી આવ્યા. તેમની સાથે ત્રણ માદીનાં પાત્રો હતાં.

‘ચાલો ત્યારે દૂધ ગરમ કરી દઉં.’ કહી રાજબા દૂધનો કળશ લઈ ગામ લોકો માટે સતત જળતી રહેલી ધૂળી તરફ ગઈ. દૂધ ગરમ કરી રાજબાએ ત્રણ પાત્રોમાં સરખે ભાગે વહેંચી દીધું. તે સમય દરમ્યાન

બાવાજી દેવાલયની બાંધણી અને વ્યવસ્થા જોવામાં રોકાઈ રહ્યા. સજબાએ બેઠેને બોલાવ્યા અને દૂધના કટોરા પીવા આમ્યા. કુધાતર રાજસિંહ અને રાજબાની મોહકતામાં મસ્ત બનેલા બાવાજી લાગે પડતું આવેલું દૂધ સ્વાદથી પી ગયા. રાજબાએ પણ કટોરાને ન્યાય આપ્યા.

‘હવે આપણે નિરાંતે આગળ વધીએ.’ દૂધને ન્યાય આપ્યા પછી રાજબાએ કહ્યું.

‘જરૂર, આપણે નીકળી જવું જોઈએ. સવાર પહેલાં તો મારે વર-જામથી પાછા નીકળી જવું જોઈએ.’ બાવાજી કહ્યું.

‘એ તો ન બને બાવાજી. ભીમગિરિ રાતે મઠમાં ઢાખલ નહિ કરે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘અરે વાત છે કંઈ? મને-મારા ગુરુદેવના કાસકને ભીમગિરિ ન પેસવા કે? ચપટીમાં ચોખ્ખો નાખું એ ભીમગિરિને.’ ચપટી મસળવાનો અભિનય કરતાં બાવાજી બોલ્યા.

‘રાખો હવે મોટી વાતો તમારી પાસે.’ રાજસિંહે બાવાને ચઢાવતાં કહ્યું.

‘જેવું છે?’ મક્કમ થતાં બાવાજી બોલ્યા.

‘જોઈશું હવે.’ કહેતી રાજબાએ સામાન સમેટવા માંડ્યા.

‘રાજસિંહ! ઘોડાં તૈયાર કરો.’ તેણે કહ્યું.

‘અને બાવાજી! તમારો થેલો ઉપાડી હવે ચાલવા માંડો.’

‘તૈયાર.’ કહેતા બાવાજી ઉઠ્યા તો ખરા પણ પગમાંથી જાણે સક્રિય હજાર ગઠ હોય તેમ ઉભા થતાં માંડ પડતાં બચ્યા. અશકત અનંતા જતા બંને પગોએ આગળ વધવા ના પાડી. મગજ ઉપર કોઈ કેરી ચીજ કાણુ મેળવતી હોય એમ લાગ્યું. ‘કંઈ નહિ અને આને સારું દૂધ પીધું’ તેનું તો ઘેન નહિ હોય? બાવાજી વિચાર્યું, પણ તેમનાથી કાંઈ વિચાર થઈ ન શક્યા.

‘રાજબા બેન! મને ચકકર આવે છે.’ કહેતાં જ તે નીચે બેસી ગયા.

‘શું થાય છે?’ કહેતી રાજબા બાવાજી નજીક પહોંચી ગઈ.

‘મને કંઈ નહિ અને આને દૂધનું ઘેન ચઢ્યું લાગે છે.’

‘દૂધનું તે વળી ઘેન હોય ખરું?’ ન માનતાં રાજબા બોલી.

‘સાચું કહું છું. સાંને કદી મેં દૂધ પીધેલું નથી. આને પહેલ વહેલું જ પીધું છે. મારા સંકેશાનું હવે શું થશે? ગુરુજીને સમાચાર કોણ આપશે?’

‘શુભને સમાચાર પહોંચાડવા છે કે સંદેશો વરણાગ પહોંચાડવો છે?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘સંદેશો પહોંચે તો સૌથી સારું.’

‘એમાં શું? રાજસિંહને મોકલી દઈએ. સવાર થતાં આવી પહોંચશે.’

‘જેવી તમારી ઇચ્છા. હું તો દૂધના ઘેનથી બેસાન બનતો નહીં છું.’

‘પીતાં પહેલાં વિચાર કરવો હતો ને?’ અરકુટ શબ્દો રાજબા બોલી.

‘બહેન! ગમે તેમ કરો પણ સંદેશો પહોંચતો કરી દો.’ ચઢતા ઘેનને વારવાનો પ્રયત્ન કરતાં બાવો બોલ્યા.

‘જરૂર, તમારો સંદેશો અત્યારે જ પહોંચતો કરી દઉં. રાજસિંહ!’ તેણે રાજસિંહને બોલાવ્યો.

‘કેમ?’ ઘોડાને તૈયાર કરી રાજસિંહ આવ્યો.

‘બો આ સંદેશો. વરણાગના મહંત બીમગિરિને હાથોહાથ આપી જવાબ લઈ સવાર થતાંમાં અહીં આવી જજો.’ બાવાજ પાસેથી વાંસનાં નળી લઈ રાજબાએ રાજસિંહને આપતાં કહ્યું.

‘અત્યારે જ નહીં?’

‘હા, અત્યારે જ.’

‘પછી તમારું શું?’

‘હું? હું અહીં છું. સવારે બાવાજને સંદેશો સોંપી આપણે માર્ગે જઈએ. ત્યાં સુધી હું અહીં રહીશ.’ રાજબાએ કહ્યું.

બાવાને ઘેન ચઢે જતું હતું. ખરેખર તે બેમાન થવાની સ્થિતિએ પહોંચ્યો ત્યારે રાજબાએ રાજસિંહ નજીક જઈ કહ્યું.

‘બધી વાતો. ઘોડાં નિરાંતે છોડી સૂવાની તૈયારી કરો. પેલા તો ઘેનમાં ઘેરે છે.’ કહી સૂતેલા બાવા તરફ તેણે હાથ કર્યા.

‘શું થયું છે તેને?’

‘ઘેન ચઢ્યું છે.’

‘શાનું?’

‘ગમે તેનું. તમારે કામથી કામ છે કે બોડી ખાંધેલ કરવી છે?’

‘તો પણ?’

‘કંઈ નહિ. તમે તમારું કામ કરો. પરાંલીએ કહી બાવાજને કહી દેજો કે બીમગિરિએ મહંતના આદેશના ચૂરેચૂરા કરી ફેંકી દીધા છે અને કહેવડાવ્યું છે કે, સિદ્ધપુર આવવાની મને આ ભવમાં નવરાશ નથી.’

‘મજબ કર્યો કહેવાય, રાજબા !’ બીમબિરિયા ડરતા આવે રાજસિંહ બોલ્યો.

‘મજબ થાનો? આપણા માર્ગમાં આવતા ખીલા આપણે જ કબીલવાના હોય.’

‘પરિણામનો વિચાર કર્યો?’

‘આખરી પરિણામ ગમે તે આવે. પ્રથમ પરિણામ તો એ હશે કે બીમબિરિને વરણાજ છોડવું પડશે.’ મક્કમતાથી રાજબાએ કહ્યું.

રાજસિંહે જવાબ ન આપ્યો. રાજબા બેભાન થઈ પડેલા બાવા-છની બરફાસ્ત કરવામાં રોકાઈ. તેને સુવ્યવસ્થિત સુવડાવી પોતાના માટે પથારીની જગા શોધવામાં તેણે મનને રોક્યું.

તે ત્રણ સિવાય કેવાલય નિર્જન હતું. બાવાજી બેભાન હતા. ત્યારે સુબાન અવસ્થામાં પોતે અને રાજસિંહ હતાં. બધું કિવસોથી બેકામ બનતી જતી માનસિક વિકૃતિને ફાલવા કૂલવાનો આ મુંઝવે મોઢો હતો શું?

રાજબા વિચારે ચઢી. મૌવન આવ્યું, ધમરાટ લાવ્યું. કેહવેલીને પુષ્પે પુષ્પે વસંત આવી. સૌંદર્ય સાથે આપ્યો; પણ એ બધું કોને માટે? જીવન બાજનો રહસ્ય માળી રત્નસિંહ, લગ્નનો ફાલ આપી અમર પંથની ચાત્રાએ ઉપડી ચૂક્યા હતા. રાજબાનું હૃદયમંદિર રત્નસિંહ વિના સૂનું બન્યું હતું. પંડર વરસોનાં વહાણાં વાયાં, મૌવન હરમ્યાન પંડર પંડર વસંત આવી અને ચાલી ચઈ. નિરસ અને નિર્મન. રાજબાનો સહયોગી બન્યો નહિ-રત્નસિંહ આબ્યો નહિ, અને રાજબાએ ક્યાં રત્નસિંહને પાછો મેળવવાનો પ્રયત્ન આકર્ષ્યો હતો? તે નક્ષત્રી હતી કે રત્નસિંહ ફરીને આવે તેમ નથી જતાં તેણું હૃદય રત્નસિંહ ખાતર-રત્નસિંહની ચાહ ભરીને એકદમ અકુદ્દાં છાનું છાનું લીધાકા ખાતું હતું. રાજબા તે બધું નક્ષત્રી હતી. પ્રાણ-શ્રિય રત્નસિંહની ચાહ તેને બેસતાં ઉઠતાં, હરતાં ફરતાં અને ખાતાં પીતાં સતાવી રહી હતી. તે ચાહને ચિરસ્થાયી સ્વરૂપ આપવાની તેની મહત્વાકાંક્ષાએ તેને ઠાકરડાઓ સામે ઉભી કરી હતી. વાલમની એ વીરમી બની રત્નસિંહની અપરબ મહત્વાકાંક્ષાઓને પરિપક્વ કરવાની મહેન્ટાઓ સીવી તે માટેના પ્રયત્નો અમલમાં મૂકવાના હોય સીવી રહી હતી, પણ ઉદલા શેઠાએ કિવસોથી તેણું કિલ્લો જીતે માર્ગે જતું હતું. રેલુબાએ કાઢેલા મેલવણીના સૂરને રાજબાના હૃદયે પકડી લીધા હતા અને ધીમે ધીમે એ સૂરમાંથી તેને માહકતા, મોહવશતા અને સુખી જીવનનાં સ્વપ્નોની એકરસ-

લા અનુભવવા મળતી હતી. ભયસ્થાન ખતાવી ચેતાવનાર ડેબુખાની વાણી આજે તેને જાણે કે તે સ્થાન તરફ ડોરી જતી હતી. રાજસિંહ વિરૂદ્ધના ડેબુખાના શબ્દોએ રાજબાને રાજસિંહના વધુ સંપર્કમાં આણી હતી. આત્મશ્રદ્ધા અને એક નિશ્ચય ઉપર નિર્ભર રાજબાના મનોવિચારની સરાણી રાજસિંહ તરફ ઢળી અને અનાયાસે રાજબાનો મનોવ્યાપાર રાજસિંહની આસપાસ કેન્દ્રિત થવા માંડ્યો. કોઈ એક ચેતનની ક્ષણે રાજસિંહને આ વ્યાપારની ગંધ આવી અને તેણે તેથી સાવધ રહેવા પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા. અને રાજબા? તે રાજસિંહને પૂરો ઝોળખતી ન હતી. છતાં રાજસિંહ તેના મનોવ્યાપારમાં વારંવાર આવી રત્નસિંહનું સ્થાન પચાવી પાડતો હતો. ખેલાન ખાવો, અને સ્નાન રાજસિંહ બન્નેની હયાતીમાં એ દેવાલયમાં રાત વીતાવવી રાજબાને મુશ્કેલ લાગી. ડેબુખાની શિખામણનો એકએક મણકો રાજબાના હૃદયને અત્યારે કોતરી ખાવા લાગ્યો. બેકામ બનવું જવું હૃદય આજે-અત્યારે કુંઠિત બનવું જવું હતું. રાજબા હૃદયના ઈંડાણમાં જઈ બેઠી હતી. બહારની કુનિયાને દેખાતી રાજબા અત્યારે તેના અંતરતલનું માપ કાઢતી હતી.

ડેબુખાની શિખામણને ધૂતકારી કાઢતાં તેને જરાપણ ખ્યાલ ન હતો કે મર્કટ મનને વશ રાખવું કેટલું કોણવું છે? રાજસિંહ માટેની એક કુમળી લાગણી ઉદ્ભવી અને તેને પોષી એટલે લાગણીઓની પરંપરા ભગી ઠહી. એ લાગણીઓના પ્રવાહમાં તણાતી રાજબા, અસ્થિર મને, અસ્થિર ભાવે રાજસિંહ તરફ વધુ નમ્ર, વધુ માયાળુ થતી ગઈ. તેમ તેમ તેનું દીલ રાજસિંહને અંખવા લાગ્યું, વિધિની વિચિત્રતા ! રત્નસિંહની અપરિણીત વિધવા રાજસિંહમાં મન પરોવતી જતી હતી. રાજબા રાજસિંહથી ભોળાવાતી હતી કે કુંઠરતી કાનુનને વશ બનતી જતી હતી ?

રાત્રિ ભમતી જતી હતી - અને તેની ભયંકરતા રાજબાને ભય પમાડતી જતી હતી. કંઠિ નહિ ઉપજેલી બીક રાજબાના અંતરને આજે થડાવી રહી હતી. અંધકાર વધુ ને વધુ ગાઢ થતો જતો હતો. પાસે પડેલા બાવાજ અને સુવાની તૈયારી કરતો રાજસિંહ ઝાંખા ઝાંખા દૃષ્ટિઓવર ચતા હતા, પણ તે તરફ જોવાનું રાજબાનું દીલ ન હતું. તેનું અંતર કોઈ કારમી ચીસ પાડી રહ્યું હતું.

‘જેને દીલ દીધું તેને તું બેવફા નીવડી છે, રાજબા !’ તેનું અંતર પોકારતું હતું.

શાન્ત રાજ્યા, વિચારમગ્ન રાજ્યા, દૃઢ્યનો એ આરોપ સ્વીકારતી હોય તેમ નત મસ્તકે શૂન્ય મુખભાવ કરી બેઠી હતી.

‘તું’ પામર છે.’ દૃઢ્યે બીજો આરોપ ઘડી કાઢ્યો. રાજ્યાથી તેનો પણ રહીઓ આપી ન શકાયો.

‘બીયારા રાજસિંહને તું ખુવાર કરીશ.’ દૃઢ્યે સાચી ફરીયાદ રજૂ કરી.

રાજ્યામાં તે વિચારવા જેટલી શુદ્ધ શુદ્ધ હતી નહિ. તેનું કીલ ફટફટી રહ્યું હતું. રાત્રિનો અંધકાર તેને ડરાવતો હતો. તે અંધકારમાં દૂર દૂર શું કેળાવતું હતું? રત્નસિંહ? નારે, એ શાનો હોય? કદાચ તેનું વાસ-નાશત હોય તો ભલે. રાજ્યાએ એકાએક બ્રૂમ મારી.

‘રાજસિંહ! તાપાળું કરો. અંધકારમાં મને બીક લાગે છે.’

‘કદિ નહિ અને આજે બીક કેવી?’ નવાઈ પામતો રાજસિંહ બોલ્યો.

‘જલતી કરો. અંધારું મને ખાશ જાય છે. હું કંપી કહું છું.’ રાજ્યાએ લગભગ ચીસ પાડતાં કહ્યું.

રાજસિંહ અચંબા પામ્યો. તેણે આવી તાપાળું કયું’.

રાજ્યાનો દેહ ટ્રેજ રેલા હતો. આંખોમાં વિહ્વળતા હતી. બીક હતી. રાજસિંહે ધારીધારીને રાજ્યા તરફ જોયું. રાજ્યાની મુખમુદ્રા સ્વપ્નમાં ભૂત બેનાર જેવી યઈ ગઈ હતી. તેની આંખોની વિકળતા ઢાંઢવા તેણે નજર નીચી ઢાળી દીધી, પણ રાજસિંહથી તેની એ વિકળતા ઢાંઢી ન રહી.

‘રાજ્યા!’ તેણે કહ્યું.

‘મને ન બોલાવો. તમે ચાલ્યા જાઓ.’ રાજ્યાએ કહ્યું.

‘ક્યાં?’

‘જ્યાં તમારા પગ લઈ જાય ત્યાં. અચારેજ આ જગા છોડી દો.’ મહારાતી રાજ્યા બોલી.

‘પછી પેલા સંકેશાનું શું?’

‘સવારે આવી પહોંચજો.’ માથું ભેરથી નીચું નાખી ઢેલી રાજ્યા બોલી.

‘કંઈ થાય છે, રાજ્યા?’

‘તમે ન ચાલો. મને આ રાત્રિ ભયાનક લાગે છે. ચાલ્યા જાઓ.’ કરચરતા ભાવે જતાં હુકમ કરતી હોય તેમ રાજ્યા બોલી.

કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય રાજસિંહ કેવાલય છોડી ચાલ્યા જાય.

સળગતી તાપણી આગળ હીબકાં ખાતી રાજબાએ આડાં પડી ફેટલીએ ક્ષણે સુધી રડયા કયું.

માનસિક પશ્ચાત્તાપને અંતે દુઢરતે ક્યારે નિદ્રા મોઢલી તે પ્રાચ-
શ્ચિતપ્રવૃત્ત નારીને સમજ્યું નહિ; પણ પરીઠેની ઉપાનાં ગુલાબી તેજ
પૂર્વ દિશાને ભરી કે તે પહેલાં તેની આંખ ઉધડી ગઈ ત્યારે તેનું ઢીલ
ફૂલ જેવું હલકું અને ઉપાધિહીન હતું; ત્યારે રાત્રિની ભયાનકતાને આ-
ભાસ પણ ઉપાની ગુલાબી ઓઢણીમાં ભાસતો ન હતો. દૂર દૂર કુકડાનો
નેકી પોકાર થતો સાંભળી બાવાજી નગ્યા. રાજબાએ તેમનું કુશળ પૂછી
સંકેશવાહક રાજસિંહ આવવાની રાહ જોવાનું કહી, પશ્ચાત્તાપના
નદીરે ધોવાઈ રવચ્છ થએલા હૃદયને પુલકિત બનાવવાના હેતુથી, કેવાલક
બહાર થોડુંક ફરી આવવાના હેતુથી પ્રયાણ આદ્યું.

પ્રકરણ ૨૫ યુ રાજબાની તૈયારી

‘બાવાજી તો ગયા; પણ રાજસિંહ ! હવે આપણે શું કરવું ?’
ચાકસ કરેલો સંકેશો રાજસિંહ મારફત ઠાસઠને અપાવી રવાના કરી
રાજબાએ રાજસિંહને પૂછ્યું.

‘તમે ઇચ્છા કરો, હુકમ કરો અને તે પ્રમાણે હું ચાલું.’ રાત્રિની
વિચિત્ર રાજબાને રાજસિંહ હજી મૂલ્યો નહતો.

‘તમારા સાચાંચો પૈકી મહેરામણને નજી ન થાય તેવી રીતે આપણને
ફેટલા મળી શકશે ?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘બધા.’

‘મહેરામણ નહિ જાણે ?’

‘જરા પણ નહિ.’

‘સોહનસિંહનું શું ?’

‘તે પણ આવશે.’

‘કોઈ પણ પળે ?’

‘હા, કોઈ પણ પળે.’

‘તો વરંજાજ ફરતી આપણે ચાકી પૂજા ઉધએ.’

‘કેમ ?’

‘ભીમગિરિ ભાગી ન જાય.’

‘રાજબા ! ખેટી આશંકાઓમાં અટવાયા કરશે નહિ. ભીમગિરિને કંઈ જોળખતા નથી. સંકેશો પહોંચાડવાને લઢાકે હું વરણામ ગધ રાતે જઈ આવ્યો છું. મહંત સાચો સિદ્ધ છે તે કહી નાસે તેમ નથી.’

‘રાજસિંહે કહ્યું.’

‘તમે વરણામ જઈ આવ્યા ?’

‘હા.’

‘ભીમગિરિને મળ્યા ?’

‘હા, તેમણે મને બોલાવ્યો.’

‘કેવી રીતે ?’

હું બહાર ફરવાને જઈ હતો કે અંદરથી તેમણે ખૂમ મારી : ‘રાજસિંહ આવ્યો કે ?’

‘પછી ?’ અધીર બનતી રાજબા બોલી.

‘પછી શું ? ફરવાને કધામી હું અંદર ગયો.’

હત્યુક બાવે રાજબા રાજસિંહ સામે ભેઠ રહી.

‘પછી ?’

‘તેમણે મને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. મેં જવાબમાં કંઈ કશું નહિ કહ્યું તેમણે પૂછ્યું. ‘કંઈ સમાચાર આપવા આવ્યો છે ?’ હું તો ઉધાઈ જાયો. કંઈ કહી શક્યો નહિ. રાજસિંહ બોલતો બંધ થયો.

‘તેમણે શું કહ્યું ?’

‘રાજસિંહ ! ખાસ કામ ન હોય તો તું તારે મારે જા.’ એમ કહી તેમણે ફરવાને બંધ કર્યા.

રાજબા અવાક થઈ હતી.

‘પછી રાજબા ! આપણી વરણામ ફરતી ચોકી શા ખપતી ?’

‘રાજસિંહ ! એથી ડરવાનું ન હોય. માથે લીધેલું કાચ આવે પાર પાડું જ રહ્યું. કાલે ભીમગિરિ બધું જાણે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘પણ એ આપણને ફાવવા કે એમ હું ધારતો નથી.’

‘રાજસિંહ ! એમ દીલા વિચારના ન બનો. વરણામ ફરતી ચોકી રાખી સિદ્ધને નજરકેડે રાજબાની આપણે તજવીજ કરવી પડશે. સિદ્ધપુરના મહંતના નિર્ણય અનુસાર વર્તતાં આપણને જો બાધ આવશે તો સિદ્ધ અને વરણામના મઠને જખ્ખે કરવાની પૂરતી તૈયારી આપણે કરવી પડશે.’

‘રાજબા! મારી સલાહ માને તો આ બધું ક્યાં પહેલાં આપણે વાલમને તૈયાર કરવું પડશે.’

‘કેવી રીતે?’

‘શવજીનું ભૂત વધારે જોર કરે, ઠાકરડાઓ ત્રાસ પામી જાય, તેમની ગામપરની નાગચૂડ ઢીલી પડે, ન્યાયસભામાં તેજ રેડાય, ગાંગજી અને ઘેલાશા, તમારી આંખે જોતા થાય, ઠાકરડાઓ ઢીલા અને તેવે અવસરે સિદ્ધને પકડી કરવાના હોય તો સહેલાઈથી બની શકે.’ રાજસિંહે સલાહ બતાવી.

‘એ બધું કરવું સહેલું નથી. ઠાકરડાઓને થોડી મુશ્કેલીમાં ઢીલા બનાવી શકાય નહિ. ગાંગજી અને ઘેલાશા ન્યાયસભાને દોરે છે એટલે જ્યાં સુધી લામગિરિની છાયા તેમના પરથી ખસે નહિ ત્યાં સુધી મારાથી, તમારાથી કે બીજા કોઈથી ન્યાયસભામાં તેજ રેડી શકાય નહિ. શવજીનું ભૂત તો ધારે તો એકજ દિવસમાં ચારે વાસના ઠાકરડાઓને નસારી મૂકે; પણ એથી લામગિરિ પર આપણે શું અસર લાવી શકીએ?’

‘હજી એક રસ્તો છે. શવજીની ઇચ્છા આપણે આજ સુધી પુરી થવા દીધી નથી. તેને હજી આપણે શુભ રાખ્યો છે. ઠાકરડાઓને ત્રાસ પોકરાવી પછી આપણે તેની મુલાકાત ગાંગજી સાથે કરાવીએ. પિતાપુત્રનો ભેટો કરાવી આપણે આપણું ધાયું કામ પાર ન પાડી શકીએ?’

‘તમે એમ માને છો કે તેથી ગાંગજીની કુમળી લાગણી જગૃત થાય અને લામગિરિનો સાથ ત્યજી તે આપણને સાથ આપે?’

‘હું માનું છું.’

રાજબા વિચારમાં પડી. ‘શવજીનો એ રીતે પણ ઉપયોગ થઈ શકે ખરો.’ તેનાં મનમાં વિચાર ઉદ્ભવ્યા.

‘પણ ગાંગજીનો સાથ આપણને લામગિરિ ઉપર વેર નહિ લેવા કે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘સિદ્ધ સાથે વૈરવૃત્તિ રાખતાં પહેલાં ધણો વિચાર કરજો, રાજબા!’ રાજસિંહે ચેતવણી આપી.

‘કેમ?’

‘જ્યાં સુધી સિદ્ધ સામે ચાલીને તમારી દુશ્મનાવટ શોધતા આવ્યા નથી ત્યાં સુધી ઠીક છે, નહિ તો પછી કનિયાપર ટકી રહેવું મુશ્કેલીનું કાર્ય પડશે.’

‘કાને સંભળાવો છો, રાજસિંહ?’

‘રાજબાને-રત્નસિંહની વિધવાને.’ મુકમતાથી રાજસિંહે કહ્યું.

‘તમે પણ ભીમગિરિની છાયા નીચે આવી ગયા લાગે છે.’

‘મને લાગે છે કે ભીમગિરિની શક્તિ અમાપ છે.’

‘મને લાગે છે કે ભીમગિરિ ધૂત છે.’

‘એ તો સમય આવે સમજશે.’

‘તમે માનો છો કે ભીમગિરિ આપણી જળ તોડી નાખશે?’

‘હું શું કહી શકું?’

પળવાર રાજબા વિચારમગ્ન બની ગઈ.

‘ભલે, મારી જળમાંથી તે સલામત નીકળી જાય. હું તેને છવતો નહિ રહેવા દઉં.’

‘શું કરશો?’

‘શવજી છે.’

રાજસિંહ વિચારમાં પડ્યો. શવજીનું જૂત ભીમગિરિને ડરાવી કે સતાવી શકે ખરું? રાજબાની ધાયુ કરવાની વિચારમુક્તતા તેને નિર્ણય લાગી.

‘બોલો, શી તૈયારીઓમાં રહેવાનું છે આપણે?’

‘ભીમગિરિ ન ફાવી જાય એવી આપણી ચાલ જોઈએ, વજરજી!’ હસવાનો ડોળ કરતી રાજબા બોલી. રાજસિંહને એ હાસ્ય જોઈ રાત્રિની ભયંકર રાજબા સાંભરી આવી.

‘ભલે, ખીલું કે?’

‘શવજીનો કંઈ પણ આપણે ઉપયોગ કરવો તે હવે પણ વિચારીશું, પણ આજથી તમારા સાથીઓની વરણાગ ફરતી ભેદી ચોકી થઈ થવી જોઈએ.’

‘આજથી જ?’

‘હા, આજથી જ.’

‘મહેરામણ જણ્યા વિના ન રહે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘ત્યારે ક્યારથી?’

‘સિદ્ધપુરના મહંતનો આખરી નિર્ણય થયા પછી.’

‘એમાં નિર્ણય થવો શું બાકી છે? આજે કાસઢ પહોંચશે અને વાશત જ મહંત નિર્ણય કરશે.’

‘નિર્ણય કરતાં તમારી સલાહ નહિ લેવાય?’

‘હું’ નથી માનતી. નિશ્ચયને અમલમાં લાવવા આપણી સહાય લેવાઈ’
 કેમલે કહી મૂક્યું છે.’

‘એટલે એમ તો ખરું જ ને કે આપણને સહાય માટે અગાઉથી ખબર
 મોકલવામાં આવશે.’

‘એમાં ખબર શું મોકલવાની હતી? આપણે સિદ્ધપુર ક્યાં નથી
 જવાનું?’

‘વારંવાર?’

‘આપણી ગરજે કે બીજા કોઈની?’

‘તમે પણ મજબૂત છો, રાજબા! મુસાફરીનો થાક તો તમને લાગતો
 જ નથી, કંટાળો તમને આવતો જ નથી.’

‘આ પહે થાક અને કંટાળાને વશ થાઈ તો પછી મહેરામણ અને
 મારામાં ફેર શો?’

‘તમે ‘ખોટું’ નામ મહેરામણનું કેા છો.’

‘કેમ?’

‘તે બિચારો રાત્રે હાંધતો નથી.’

‘છતાં પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે કંઈ કરતો નથી.’

‘તમે બધું ક્યાં જાણો છો કે તે શું કરે છે?’

‘વાત મૂકો રાજસિંહ! મહેરામણ પાકો હય છે.’

‘શા ઉપરથી કહો છો?’

‘સોહનસિંહ મારફત આપણી વિગતો તે જાણી લે છે અને આપણે
 હાથે થનાર કામોથી તેની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે તેના હરખમાં તે આનંદથી
 ક્યાં કરે છે.’

‘ખોટી વાત રાજબા! મહેરામણ હરકાઈ રીતે પોતાની પ્રતિજ્ઞા
 પૂરી કરવા માગે છે, પણ આવી રીતે તો નહિ જ.’

‘એ તો તમે જાણો છો ત્યારે માનશો.’

‘વરણાજ ફરતી ચોક્કો હશે અને સિદ્ધ છટકો જશે તો?’

‘હું’ એના જવાબમાં માનતી નથી.’

‘પણ એની કુચળતા તો તમે જાણો છો ને?’

‘આપણને હાથતાળી કઈ ચાહ્યો નય તો આપણી ખામી મજાવ.’
 રાજબાએ કહ્યું પણ તેને વિચાર આવ્યો. ‘ભારમજ એવાની ચોક્કો વચ્ચેથી
 કાપણ નાસી જઈ ચક્રો તો લાથીઓની ચોક્કો વચ્ચેથી કુનેહવાળી ભીમ-

શિરિને છટકી જતાં કેટલી વાર લાગે ? આટલી ઉપરઉપરની તૈયારીઓ કરવા છતાં તેનું અંતર સાક્ષી પૂરતું હતું કે સિદ્ધ કરી નાસે નહિ. કાં તો મહંતના આદેશને વશ થશે અથવા તો સામે પડી યુદ્ધ માગી લેશે. ભ્રમજિરિ નાસી જો વિચાર તેને ખટકતો હતો, છતાં વહેમનું જોશકરતું જ ભેઈએ. છટકવાની એક પણ બારી ખુલ્લી હતી રાખી શકાય ?

‘એ પહેલાં શવજનો ઉપયોગ કરવા માંડીએ ?’

‘હજી વાર છે. સિદ્ધપુર જઈ આવ્યા પછી.’ રાજબાએ નિર્ણય બદલેર કર્યો.

‘સિદ્ધપુર તો જવાય ત્યારે ખરું, પણ હવે વાલમ જવાનું તો વિચારીએ !’

‘હા એ તો જવું જ પડશે ને ? વરણાજ ઉપર થઈને જઈશું ?’ વિચારનો તુકડો છટકાં રાજબાએ કાઢ્યો.

‘કેમ ?’

‘મહંતની મનોદશા તપાસતાં જવાય.’

‘એ આશા છોડી દો. મહંતનું માપ લેવાનું મારા તમારાથી નહિ બને.’

‘ત્યારે કોનાથી બને ?’

‘એ હું નથી ભણતો.’ ઘોડાને તૈયાર કરતો રાજસિંહ બોલ્યો.

‘રાજસિંહ !’

‘કેમ ?’

‘વરણાજ ગયા વિના નહિ ચાલે.’

‘નકામે બે ગાઉનો વધારે ગાળો ઘોડાં પાસે કપાવો છો.’

‘જેમ હોય તેમ. મારે મહંતને મળવું પડશે.’ રાજબા જાકી બની.

‘ઝેરનાં પારખાં ન હોય, રાજબા !’ રાજસિંહે કર્ઝરતાં કહ્યું.

‘મારે બીજું સાંભળવું નથી.’ રાજબાની સ્ત્રીદહ હતી.

‘જેવી તમારી ઇચ્છા.’ રાજસિંહ તે દહને તાબે થયા.

ઘોડાં તૈયાર થયાં. બન્ને સવાર થઈ વરણાજને પંથે ઉપડી ગયાં.

‘વરણાજ કેટલે દૂર દશે ?’ રાજબાએ માર્ગમાં પૂછ્યું.

‘હવે બહુ બહુ તો બે ગાઉ દશે.’

‘તમને પણ રાજસિંહ ! ઘેલછા લાગી છે કે શું ?’ વરણાજના મઠને નજર સમીપે ભેટાં રાજબા બોલી.

‘કેમ ?’ રાજસિંહે પૂછ્યું.

‘મઠ સામે જણાય છે ને તમે બે ગાઢની વાત કરો છો ?’

‘મને તો કંઈ નથી કેખાતું.’ રાજસિંહે ઝીણી નજર થંચ પર નાખતાં કહ્યું.

‘આ દેખાય જમણી બાબુ, ફરોડ ખેતરવા દૂર.’ હાથ લંબાવતાં રાજબા બોલી.

રાજસિંહે તે તરફ ભ્રમ્યું, કંઈ નહતું.

‘રાજબા ! ભ્રમ થયો હશે.’

‘અરે, આ કેખાય.’ કહેતાં રાજબાએ ફરીથી લાંબો હાથ કર્યો, પણ તેનો હાથ પાછો પડ્યો. ધડી પહેલાં કેખાતો મઠ તેના દષ્ટિપથમાંથી સરકી જતો હતો. ગયો... ગયો... ગયો.

‘રાજસિંહ ! સાચે જ ભ્રમ છે. કંઈ નહિ ને આજે આમ કેમ ?’

‘હબ્બુ પણ કહું છું રાજબા ! વરણાગની હઠ છોડી દે.’ નરમ બનતાં રાજસિંહ બોલ્યો.

રાજબાનું અંતર પોકારી ઉઠ્યું.

‘સિદ્ધનો બહુ અને કાર્યની સિદ્ધિ પામ્યા પહેલાં એવા બહુમાં સપડાઈ જાયું તો ?’

વરણાગના સીમાડાથી દૂર રહેવામાં તેને સલામતી લાગી

‘વરણાગ નથી જવું રાજસિંહ ! સીધા વાલમ ચાલો.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘સિદ્ધની વાણી છે કે વરણાગના મઠના ફરવાળ મારે માટે બંધ છે.’ રાજસિંહ સમજ્યો.

રાજબાએ ટહાપણ વાપર્યું હતું અને તેણે ઘોડાને સીધો વાલમને માગે દોડાવ્યો.

પ્રકરણ ૨૬ મું “એ મહાંત ન ભોધ્યે”

સિદ્ધપુરમાં હવતું પ્રભાત કોઈ નવો જ રંગ લાવતું હતું. સરસ્વતીને તીરે બાવાઓની જમાતોની ઠઠ ભમી હતી. ગણતરી કરતાં નજર ચાકી બચ એટલા બાવાઓ અડંગા જમાવી પડ્યા હતા. કેટલાક દિન-અર્ધમાં પ્રવૃત્ત હતા જ્યારે કેટલાક હબ્બુ પાણી નિદ્રાધીન હતા.

સૂર્ય સરખો હશે અને નદીમાં બે ઘોડેસવાર હતરી આવ્યા. સરસ્વતીનાં કેડપુર પાણી વટાવતાં ઘોડાં પુરમાં ધસમસતાં ભેતભેતાંમાં નહીં

પાર નીકળી આવ્યાં. જમાતમાંના બાવાઓએ એ જતા ઘોડેસવારો તરફ ધ્યાનથી જોવા માંડ્યું. આગળનો સવાર પુરુષ વેશમાં હોવા છતાં કેખાવે સુક્રમાર હોઈ સ્ત્રી જેવો લાગતો હતો. પાછળના સવારની મુખમુદ્રા કડક અને મહાનગીબરી હતી. નદી વટાવી સવારોએ શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં સુધી નદી પરના બાવાઓની નજરે તેમને છોડ્યા નહિ. શહેરમાં પ્રવેશતાં નગરજનોની નજરે ચઢતા તે બે સવારો આગળ વધતા જતા હતા. અનુભૂતાનો અણસાર પણ તેમના મોં પર દેખાતો નહતો. અભોભિયાપણાની મુંઝવણ તેમના મોં પર દેખાતી નહતી.

દૂરથી મઠ દેખાયો અને આગળ જતા ઘોડેસવારે ઘોડાને રોક્યો. પાછળનો સવાર તેની સાથે યથા ગયો.

‘રાજસિંહ! સિદ્ધપુરનો રંગ આજે જુદો જ દેખાય છે.’

‘હાલે તેડવા આવનાર બાવાઓ જ નહોતું’ કહ્યું કે, ગામેગામથી બાવાઓને તેડાવ્યા છે.’

‘હું’ તો માનતી ન હતી કે આટલી સંખ્યામાં બાવાઓ હાજરી આપશે.’ આક્રીન યોદ્ધારતો પહેલો સવાર બોલ્યો.

‘હજી પણ વધવા સંભવ છે. બપોર સુધીમાં વધે જશે.’

‘ના, ના, બપોર સુધી તો શું આવે? મહંતે આજે સવારે તો મહત્વની ચર્ચા માટે બોલાવ્યા છે પછી બપોરે આવવાથી શું?’

‘તો પણ કેટલાક તો હાલ જોવા જ આવનારા હશે તે બપોરે આવશે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

મઠનું યોગાન આવ્યું. દરવાજો ખુલ્યો હતો. બાવાઓની અવરજવર વિશેષ હતી. વળી યોગાનમાં પણ બાવાઓની હાજરી હતી.

દરવાજે આવી આગળના સવારે ઘોડાપરથી ઉતરી ઘોડાને દરવાજાની બાજુમાં બાંધી દીધા. પાછળના સવારે તેનું અનુકરણ કર્યું અને બન્ને અંદર ગયા.

અંદરના વિશાળ ચોકમાં લાંબાં વસ્ત્રપટા પાયરેલાં નજરે પડતાં હતાં. આખા ચોક વસ્ત્રપટાથી ઢંકાઈ ગયેલો હતો. પશ્ચિમ ભાગના છેક છેવાડા ભાગે હંચા મંચ જેવું બનાવી તે પર ગાદી બીછાવેલી હતી. મહંતને માટે તે જગ્યા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. આવનાર બન્ને સવારો પડાળીના એક ભાગમાં જઈ બેઠા. ત્યાં થોડી વારે એક બાવાએ આવી તેમને કહ્યું.

‘મહંત્રી આપને ચાહ કરે છે.’

‘મને ?’ પૈલા સ્ત્રી જેવા લાગતા સવારે કહ્યું.

‘હા, આપને.’ કહીને આગળ ચાલ્યો. પાછળ તે સવાર ગયો. મહંત્રીનો ખંડ બતાવી આવો ચાલતો ગયો. સવારે તેમાં પ્રવેશ કર્યો.

‘આવો રાજબા ! તમારીજ રાહ જોવાય છે.’ મહંત્રી કહ્યું.

‘પ્રણામ ગુરુદેવ ! શો આદેશ છે ?’ સવારે-રાજબાએ કહ્યું.

‘કેટલાં માણસોની મદદ કરી ચકો તેમ છો ?’ મહંત્રી સીધો સવાલ કર્યો.

‘કેટલાં માણસો જોઈએ ?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘પચીસ માણસ તો જોઈએ જ.’

‘બસ ?’

‘હા એટલાં બસ છે.’

‘એટલાં માણસ હું આપીશ, પણ પછી આ બાવાઓ સાથે અપમાન આવશે ?’

‘મારે તેમનો ઉપયોગ ધોંગાણામાં નથી કરવો. તેમને અહીં બાલાવ્યા છે, તેમની સલાહ લેવા. બીમગિરિ વિરુદ્ધ મત કેળવવા અને ભવિષ્યમાં બીજા કોઈ સ્થળે આવું બનવા ન પામે તેની દરેક નોંધ લે તે માટે.’ મહંત્રી કહ્યું.

રાજબા વિચારમાં પડી. મહંત્રી ઉપદેશ કેવા માટે બાવાઓ બોલાવ્યા હતા કે બીમગિરિને પદબ્રજ કરવા માટે ?

‘બહે, જેવો આપનો આદેશ.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘બસ, જાઓ ત્યારે.’ મહંત્રી રાજબાને રજા આપી.

રાજબા હઠી બહાર ગઈ.

ચોરી વારે બાવાઓનાં ટાળે ટાળી બહારથી હબરાઈ આવી ચોકમાં સમાઈ ગયાં—વ્યવસ્થિત ગોઠવાઈ ગયાં. બાવાઓથી ચોક હબરાઈ ગયો, ત્યારે બાકીનાં દરવાજામાં અને તેથી પણ બહાર ગોઠવાઈને બેસી ગયા. કોલાહલ ચાલુ હતો. ‘શાન્તિ, શાન્તિ’ની બૂમો છૂટી છવાઈ પડ્યા કરતી હતી પણ તે તરફ ધ્યાન આપવાની કોઈને દરકાર નહતી. રાજબા અને સામંત પડાળીના એક ખૂણે પોતાનું સ્થાન મેળવી બેઠાં અને આતુરતાથી મહંત્રીની રાહ જોવા માંડ્યાં. પાંચેક ક્ષણ પસાર થઈ અને મઠના મધ્યવર્તી ચોરડાનાં બંધ દમાઈ ખુલ્લાં થયાં. તેમાંથી લગભગ મહંત્રી પ્રોટ થયેને જાણે તેવાં ગૌરવપૂર્ણ પગલાં ભરતા ચાપડીઓ પર ચઢી આવી મંચ

તરફ આગળ વધ્યા. ટપોટપ માર્ગમાં જોડેલા બાવાઓએ ખસી જઈ તેમને માટે મંચ સુધીની સીધી માર્ગ-ફેડી બનાવી દીધી. કોલાહલ એકાએક શાન્ત થઈ ગયા.

મંચ પર ચઢી મહંત આસનારૂઠ થયા. અને સર્વશ્રાદ્ધ દષ્ટિ તેમણે જોડેલાઓ તરફ ફેંકી. એ દષ્ટિમાં માર્કવ હટું, સુજનતા હતી, સૌમ્યતા હતી.

કેટલીક ક્ષણો શાન્તિમાં પસાર થઈ ગઈ. સાંભળવાને આતુર શ્રોતાઓના દીલમાં મહંતની અમૃત-વાણી સાંભળવાની ઉત્કંઠા વધતી ગઈ. અંતે ધીરગંભીર મેઘજળનાથી ભવ્ય વાણીથી મહંતે પોતાનું પ્રવચન શરૂ કર્યું.

‘ભાઈઓ ! મારા આમંત્રણને માન આપી તમે સૌ હાજર થયા છો તે જોઈ મને અતિ હર્ષ થાય છે. મારા આમંત્રણનું મૂલ્ય તમારી હાજરીનું પ્રમાણ કહી આપે છે. કેટલાય વર્ષોથી આવી રીતે આમંત્રણ આપવામાં આવતાં નહતાં. હુમ્મ થતી જતી એ આમંત્રણની પ્રથા આજે મેં ફરી સજીવન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને તમે સારી સંખ્યામાં હાજર થયા છો.

સંસારીઓથી આપણે વિરક્ત છીએ. વિરક્ત એ વૈરાગીઓનું લક્ષણ છે. સંસારની માયાથી અલિપ્ત રહેતાં આપણે શીખવાનું હોય છે. તે શિક્ષણને અમલમાં મૂકી આપણે કહી સંસાર સેવનનાં સ્વપ્નનાં પલ્લ ન આવે એવી સાવચેતી રાખીએ છીએ. વૈરાગીનો એ ધર્મ છે. સંસાર-વિરક્તનો એ ધારો છે.

આપણા વૈરાગી સમાજનાં બંધનો ફરેક વૈરાગીને માન્ય હોવાં જોઈએ અને એ બંધનોને માન્ય રાખનારનેજ આપણા સમાજમાં આપણે ભેળવી શકીએ, બીજાને નહિ. આપણા સમાજમાં એ રીતે ભજેલાને પણ પાછળથી તેની તુટીઓ બદલ શિક્ષાને કારણે સમાજ બહાર કરવાની આપણે આપણી ફરજ ચૂકતા નથી. એવા કાખલા આજ પૂર્વે ઘણા બની ગયા છે. ઘણાએ વૈરાગી બાવાઓને રાગ ઉત્પન્ન થતાં આપણા સમાજને તેને સમાજ બહાર ધકેલી દીધાના કાખલાઓ આજે આપણને ઉપલબ્ધ છે. એ કાખલાઓને ધ્યાનમાં લઈ આપણે વિચાર કરવાનો છે કે માર્ગ ચૂકેલા વૈરાગી વૈરાગ્ય ધર્મને લાયક માલમ ન પડે તો તેને આપણા સમાજમાંથી આપણે દૂર કરવો. જનહિતની વાતો લક્ષમાં ન લઈ સંસારને દુઃખી કરવાની જ બાજુઓ રચનાર વૈરાગીને તેના વૈરાગ્યવદ્ધ વરથી અર્થ કરવો એ આપણી ફરજ છે.

જિતેન્દ્રિય ગણાતો વૈરાગી ન છાજે તેવા ભોગવિલાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેતો હોય તો આપણે કાં તો તેને તેનો ધર્મ સમજાવવો કાં તો આપણા સમાજથી દૂર કરવો.

‘વૈરાગીના ધર્મોથી આપણે સર્વે જાણીતા છીએ. એ ધર્મોનું પાલન ન કરનાર વૈરાગી નથી અને એવાને કાયમને માટે વૈરાગીપદથી દૂર કરવા માટે આપણે કટિબદ્ધ થવું જોઈએ.’ મહંત સહેજ શેષી પાછા બોલ્યા.

‘વૈરાગીના ધર્મોથી તમે બધા વાકેફ છો ?’

‘હા,’ એક સામટા અવાજ આંબ્યા.

‘એ ધર્મ મુજબ ન ચાલનારને આપણે દ્રોહી ગણવો કે નહિ ?’

‘જરૂર દ્રોહી ગણવો જોઈએ.’ જવાબ મળ્યા.

‘સાંભળો ત્યારે, વરણાગના મહંત બીમગિરિ વિરૂદ્ધ આપણે લાં ફરીઆદ આપી છે. તે સંસારીઓને માંહેમાંહે લડાવે છે, વિલાસી છે, ધૂર્ત છે, સિદ્ધતા ડોળ પાછળ ધમંડી છે અને વિષયી છે.’

‘વરણાગના મહંત સાચા સિદ્ધ છે.’ એક અવાજ આંબ્યા.

‘મેં તપાસ કરાવી છે. તેમના ઉપરના આરોપોનો જવાબ આપવા તેમને અહીં બોલાવેલા પણ મારો આદેશપત્ર ફાડી નાખી કાસદ સાથે તેમણે કહાવ્યું છે કે, આ ભવમાં તેમને સિદ્ધપુર આવવાનો અવસર નથી.’ કહીને મહંત શ્રેતાઓ ઉપર થતી અસર નિહાળવા શોલ્યા.

‘અસહ્યતા કહેવાય.’ કોઈ બોલ્યું.

‘ગાદીનું અપમાન કહેવાય.’ બીજો અવાજ આંબ્યા.

‘તેમના ઉપરના આરોપો જુઠા માનવાને કોઈ કારણ નથી, તેમજ તેઓ વરણાગની ગાદીને માટે લાયક ન હોવા છતાં ગાદી ઉપર રહેવા જેવાનું આપણે માટે કોઈ કારણ નથી.’ મહંતે ચોખવટ કરતાં કહ્યું.

‘હા, એવા મહંત વરણાગની ગાદીપર ન જોઈએ. ગિરિમહંતાનું નામ બોલ્યું તેમણે તો.’ શ્રેતાઓમાંથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો.

‘તેમનો જવાબ આપણી આખી જમાતે વિચારવા જેવો છે કે, આ ભવમાં તેમને સિદ્ધપુર આવવાનો અવકાશ નથી. હું એમ ધમ્મું છું કે તેમનો એ જવાબ આપણે તેમને અહીં બાંધી મંગાવીને આપીએ તે સારું.’ મહંતે સહજ ભાવે હરખાસ્ત મૂકી.

‘ઉત્તમ’ એક સામટા અનેક અવાજ આંબ્યા.

‘અને તેમને વરણાગની ગાદીપરથી પદબદ્ધ કરીએ.’ મહંતે ઉમેર્યું.

‘એમ થવું જ જોઈએ.’ કેટલાક સામટા અવાજ આંબ્યા.

‘અને મઠને યોગ્ય મહંત ન મળે ત્યાં સુધી તે ગાદી આપણી અહીંની ગાદી સાથે મેળવી રહેશે.’ મહંતે ધ્રુવજી વ્યક્ત કરી.

‘સારી રીત છે.’ જવાબ મળ્યા.

‘જુઓ ત્યારે, આપણી આજની જમાત તરફથી હું આદેશ આપું છું કે વરણાગનો મહંત બીમગિરિ સિદ્ધ હોવાનો ઠાણ કરતો એક વૃત્ત છે. તે સંસારીઓને રંજીતી ભોગવિલાસ ભોગવે છે. મહંત તરીકેની તેની લાયકાત ન જણાયાથી આજથી તેને વરણાગના મહાધિપદેથી હ્રસ્ત કરવામાં આવે છે અને આદેશ આપવામાં આવે છે કે તેને બાંધી અહીં લાવવો. ખાલી પડતી વરણાગના મઠની ગાદી નવીન યોગ્ય મહંત ન હોય ત્યાં સુધી અહીંની ગાદી સાથે જોડી દેવી.’

આખોએ આદેશ જમાતે હર્ષના યોગ્યરોથી વધાવી લીધો: ‘એ મહંત ન જોઈએ.’ ની બૂમોથી વાતાવરણ ઉભરાઈ ગયું. રાજબા ખુશ થઈ ગયો. મહંત ઉઠ્યા. સાથે આખી જમાત હડી અને મહંતની જય બોલાવતી વિખરાવા માંડી. મહંત તેમના ખંડમાં ગયા કે તરત જ રાજબા પાછળ ગયો.

‘ગુરુદેવ!’ પ્રણામ કરતાં રાજબા બોલી.

‘કેમ?’

‘ક્યારે આદેશ આપો છો?’

‘આવતી કાલે સવારે પચીસ માણસોને તમારે વરણાગ મોકલી દેવાં. બીમગિરિને બંધનમાં નાખી અહીં મોકલાવી આપો.’ મહંતે કહ્યું.

‘અને...’

‘શું?’

‘કિંગરનાં કમાડ?’ રાજબા બોલી.

‘અહીં નહિ.’

‘અહીં વિના ક્યાં રોકરો?’ કરગરતાં રાજબા બોલી.

‘ભલે તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરજો... પણ પેલાનો ઉપયોગ હવે થઈ કે નહિ?’

‘કોનો?’

‘શવજીનો?’

‘ના, ધ્રુવજી!’ રાજબાએ કહ્યું.

‘તો આજે જ તેનો ઉપયોગ કરો. કાકરાડાઓને ત્રાસ આપવાની શાળના કાકર નહિ થાય ત્યાં સુધી વાજમની સ્થિતિ સુધારી નહિ.’

‘જેવો આકેશ, ગુરુજી!’

‘નહો. કાલે સાંજે લીમજિરિ અહીં જોઈએ.’

‘પ્રણામ.’ નમન કરી રાજબા ચાલી નીકળી.

સરસ્વતીના પટપરથી પસાર થતાં રાજબા અને રાજસિંહે લીમજિરિની વાતો અનેક બાવાઓને મોંઠે થવી સાંભળી. બાવાઓને મોંઠે એક જ વાત યુંજતી હતી.

‘એ મહંત ન જોઈએ.’

સિદ્ધપુરના મહંતનું જમાતને તે દિવસ પૂરતું જમણનું નોતરું હતું. જોડેજ બાવાઓ મહંતની એ મહાનુભાવતાથી ઉપકારવચ બનતાં જોઈ રહ્યા હતા કે, ‘વરણામનો એ મહંત ન જોઈએ.’

પ્રકરણ ૨૭ મું

શું કહ્યું?

મધ્યાહને થોડી વાર હતી. મહેરામણ લીમજિરિના મઠને દૂરથી જોઈ હરખાઈ ઉઠ્યા. થણા દિવસોથી સેવેલી મહત્વાકાંક્ષાઓની; સિદ્ધિનો ઉપાય એ મઠના અધિપતિને યરણે જવાનો હતો અને યરણે જવાની અનેક દિવસોથી અપૂર્ણ રહેલી તેની ઉમેદ આજે પૂર્ણ થવાની હતી. તેની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં મહંત લીમજિરિ તેને અગત્યની સહાય આપનાર હતા. તેમના વિના મહેરામણથી આજે તો પાન પથ્થ હલાવી શકવા નેની સ્થિતિ નહતી.

દરવાજામાં જ અલકા સામે મળી. મહેરામણે અનુમાનથી તેને જોગખી પૂછ્યું.

‘અલકા બહેન! ગુરુજી છે?’

‘હા બાઈ!’ કહી અલકા મહેરામણ સામે જોઈ રહી.

મહેરામણ મઠના મુખ્ય જોરદાર તરફ ચાલ્યા. અલકાએ તેને જતી રોકવાના ધરાકાથી કહ્યું.

‘ગુરુજી મહત્વની ચર્ચા કરી રહ્યા છે.’

‘કોની સાથે?’

‘ત્રિવિજયભાઈ અને ઘેલાયા....’ અલકાએ કહ્યું.

મહેરામણ સ્તબ્ધ બની. તેના બાપુ આજ પથ્થ તેની આડે આવે રહ્યા હોય તેમ તેને લાગ્યું.

જેવામાં ઓરડામાંથી ભીમગિરિ જાતે બહાર આવ્યા.

‘આવ મહેરામણ! આમ જોકાએક ક્યાંથી?’

‘કોણ મેરો?’ અંકરથી ગાંગજીભાઈ બોલ્યા.

‘હા, મેરો.’ ભીમગિરિ બોલ્યા.

‘ક્યાંથી અત્યારે?’ કહી ઘેલાશા બહાર આવ્યા. ગાંગજીભાઈ પણ તેમની પાછળ બહાર આવ્યા.

‘બુઠેવ!’ કહેતો મહેરામણ ભીમગિરિનાં ચરણોમાં ઘોટી પડ્યો.

‘ભેઠ, મહેરામણ!’ કહી ભિમગિરિએ તેના હાથ ઝાલી બેસો કર્યો. મહેરામણનો કંઈ જોકાએક ભરાઈ આવ્યો અને તેનાથી જોક આછું ધુસકું ફેલાઈ ગયું.

‘મહેરામણ! આ શું? સાગરદીલ મહેરામણ આંસુવડે ઉભરાય છે કેમ?’ મહંતે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

પુત્રનાં આંસુ પિતાથી ન જોવાયાં. ગાંગજીભાઈએ આડું જોઈ લીધું. ઘેલાશા સચિંત દીલથી અણમીંચી દૃષ્ટિએ જોકધાઈ મહેરામણ સામે જોઈ રહ્યા. જાણે તેનું અંતર માપતા ન હોય! મહેરામણનું રડવું વધી ગયું. હીબકાં ઉપર હીબકાં ખાઈ તેણે આંસુની રેલ ચલાવી. મહંત તેને રડતો જોઈ રહ્યા. તેનો ઉભરો ચમ્પા પહેલાં આશ્વાસન આપવાનું તેમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. ગાંગજીભાઈ દીનવદને પુત્રને રડતો જોઈ રહ્યા. ઘેલાશા સ્થિર હતા. આખરે અખિા લૂછતો મહેરામણ બેસો થયો.

‘બાપુ! તમે મારા માર્ગ આડે ક્યાં સુધી આવ્યા કર્યો?’ તેણે ગાંગજીભાઈને પૂછ્યું.

‘હું વચ્ચે આવું છું?’ આશ્ચર્ય પામતા ગાંગજીભાઈ બોલ્યા.

‘હા, બાપુ! તમે વચ્ચે આવો છો. ચવળ ગયો, મને કાઢવા કેમ મથી રહ્યા છો?’ બળતે દીલે મહેરામણે કહ્યું.

ગાંગજીભાઈની આંખો બીની થઈ ગઈ. મહેરામણ શું કહેતો હતો?

‘મેરો! સમજાય તેવું જોલ.’ તેમણે કહ્યું.

‘બાપુ! મને મરતો જોવાના ઉપાયો તમે રચી રહ્યા છો. મને મારી પ્રતિજ્ઞાનું જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાન તમે વિસરાવવા માગો છો. મને સમજાય તમે ઠાકરડાઓ સાથે સુબેદ કરવા માગો છો.’

‘મેરો! પ્રભુની સાક્ષીએ અને મહંતની હાજરીમાં હું ક્ષીત્રંક લઈ છું’ કે ઠાકરડાઓ સાથે મેં સુબેદ ચાલ્યો નથી. સુબેદ મારે જોઈતો નથી’ એ સુબેદનો પ્રસંગ આવશે તો તે વખતે હું આ કુનિયામાં નહિ હોઈ.’

‘તો મુલેહની વાતો વહેલી થઈ છે તે જાણે નહિ ?’

‘કાણ તારા કાન ભંભરી રહ્યું છે ?’

‘સોહનસિંહ સમાચાર લાવે છે.’

‘સોહન ! તારો સાચો ?’

‘હા.’

‘તો મેરા ! તેનો સંજ કોણ છે. મોંઘજીભાઈની નીતિનો એ લખ્યો નથી. હશે. મુલેહનું વાતાવરણ સરજવાની તે કૈવડ કહી રહ્યા છે.’

‘કાણ મોંઘજી કાકા ?’ મહેરામણની બોલી જવાબું.

‘હા, મોંઘજી.’

‘તમે તેમને સાચ નથી કીધો ?’

‘તને શું લાગે છે ?’ મોંઘજીએ પુત્રને પૂછ્યું.

મહેરામણ ન બોલ્યા.

‘ખાંડા !’ કહી મહંત બીમગિરિએ મહેરામણને ખસે દાખ પૂછ્યો.

મહેરામણ નીચી નજરે મહંતના અંજુડા તરફ જોઈ રહ્યો.

‘પિતા પુત્ર હજી એક ખીલને જોળખતા થયા નથી ત્યાં મોંઘજી અને સોહનની વાત ક્યાં કરવી ? નયિંત રહે મહેરામણ ! તારી પ્રતિજ્ઞાનું જલ્દ વારાથી ફેડી ચકારો.’

‘ભારમણના ગુરુ થઈ તમે મને આ સખ્તો સંભળાવો છો ?’ અન્ન-વળ થતાં મહેરામણ બોલ્યા.

‘હા, ભારમણ પાપનું પોરનું છે. તે શુદ્ધ થશે તેમ તેમ તેને ભોજ આપવા પડશે. તેની કોમે વાલમનો ત્યાગ કરવો, એ ભોજ પણ તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાં સમાઈ જાય છે.’ બીમગિરિએ કહ્યું. ત્રણે જણ સ્થિર દૃષ્ટિએ બીમગિરિને જોઈ રહ્યા.

‘તો ગુરોવ ! ભારમણને ખોટી આશાઓ આપી આપ પાપ કરી રહ્યા છો.’ વેલાયાએ કહ્યું.

‘મેં આશા આપી નથી. તેનું છવન પાપ રસ્તેથી વાળવાના પ્રયત્નો જ મેં આપ્યાં છે. તેને માનસિક દર્દથી મુક્ત કરી શુદ્ધ માનવી બનાવવાનો મારો પ્રયાસ છે.’

‘તો ને જોને દૂર કરવામાં તમે અમને મદદરૂપ થશો નરા ?’ મહેરામણે પોતાની વાત રજૂ કરી.

‘કેમ નહિ? સાતસી થર વણસાડી મૂકી નવાં સાતસી વસાવવાં એ વાલમની પરાપૂર્વથી ચાલતી આવતી નીતિ છે. મારે તેમાં સહાય કરવાની હોય કે વિરોધ?’

‘તો પછી શાની રાહ જોવાય છે?’ મહેરામણે આનંદમાં કહ્યું.

‘સમયની.’

‘હજી નથી આવ્યો?’ ઘેલાશાએ પૂછ્યું.

‘સમય જોની મેળે પરખારો. તેને પારખવા માટે જીભની આંજો કામમાં લેવા જોઈએ. ખારીક એ નહિ હોય.’ કંઈક ચાકું લગાડતાં લ્હમજિરિ બોલ્યા.

‘મારે શું કરવું?’ મહેરામણે પૂછ્યું.

‘તારે? આ ભારમલના મૃત્યુ સુધી રાહ જોવાની.’ સામેના ઝોરકા તરફ હાથ કરતાં લ્હમજિરિ બોલ્યા.

‘જોઈએ?’

‘ભારમલનું’ મૃત્યુ તને મદદ કરશે.’ લ્હમજિરિએ કહ્યું.

કાંઈ ન બોલ્યું.

સામેથી કરવાળ તરફથી આની અલકા પોતાની ઝોરકા તરફ જઈ હતી. તેનો પતિ ઝોરકામાંથી ધીમે ધીમે બહાર આવતો હતો.

‘અલકા!’ મહંતે અલકાને બોલાવી.

‘હા.’ કહી અલકા અટકી ગઈ.

‘અહીં આવ.’ ધીમે ચાલતી અલકા મહંત પાસે આવી.

‘હવે બાલ, તારા પતિને કેમ છે?’ મહંતે જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું.

‘સારું છે, કેવ!’ હાથ જોડી અલકા બોલી.

‘કદ’ ધટી ગયું છે અને ચિંતા તથા શંકા નિર્મૂળ થયાં છે ખરું?’

‘હા, ગુરૂકેવ!’

‘તો તમે હવે ક્યારે જવા ધારો છો?’ કાંઈને પણ મડમાંથી આવી રીતે રત્ન ન આપનાર મહંતના આ શબ્દોએ બધાંને ચમકાવ્યાં. અલકાનું મુખ કતરી ગયું. તેનો પતિ પણ ધીમે ધીમે ચાલી આવી બધાંમંદ થઈ ગયો હતો.

‘કેમ જવાળ ન દીધો?’ લ્હમજિરિએ પૂછ્યું.

‘ગુરૂ! આપ હુકમ આપો ભારે.’ તરતહરિજીથી અલકા બોલી.

‘તો આવતી કાલે સવારે લમે અહીંથી નીકળી જવો.’ કહી તેમજે લ્હમજિરિને બોલાવ્યો.

‘કેસરગિરિ !’

‘જ.’ ભારમલની ઝોરડીમાંથી ઝડપથી કેસરગિરિ આવી ગયા.

‘વરણાગમાંથી એક ગાદું સવારે અહીંથી નીકળી અલકા અને તેના પતિને લઈ વડનગર જાય તેવી વ્યવસ્થા સાંજ સુધીમાં કરી નાખશે.’

‘જ.’ કહી કેસરગિરિએ નમન કર્યું.

અલકાને પતિ ને હજી સુધી શાન્ત હતો તેણે પૂછ્યું : ‘ગુરુદેવ ! એકાએક અમને કેમ કાઢી મૂકા છે ?’

‘મારી ખાતર, ભાઈ ! જુઓને કંઈ કોઈને દેહનો ભરોસો છે ? ધડી બે ધડીના મહેમાન અને આખરે ચમસકનનો પ્રવાસ. એવી આપણી આ જીંદગીનો વિચાર શો ? હવે તમને સારું થઈ ગયું કેખાય છે. ધીમે ધીમે હરીફરી થકો તેવા છે. ગાડામાં જતાં વધુ તરફી પડે એમ લાગતું નથી.’

‘એમ તો હું સારો થતો જઈ છું. મુસાફરી કરવામાં વાંધો નથી. પણ દેવ ! અમારાથી આખી કાઠ મર્યાદાનું ઉદ્ધવન થયું હોય અને તેવા કારણે તો અમને તમે રજા નથી આપતા ?’

‘ના, જરાએ એવું નથી. તમે અને અલકાએ અહીં આવી મારા હાથર હાથકાર કર્યો છે. હું તમારો જાણી છું.’ ભીમગિરિએ કહ્યું.

‘પાપના અધિકારી ન બનાવો, ગુરુદેવ !’ અલકા બોલી.

‘એમાં પાપ શાનું ? એક દિવસ હું ઘણાં વર્ષો પૂર્વે તારા જીવનમાં જીતરી આવી ધડી બે ધડીનો કેખાવ કરી ચાલ્યો ગયો હતો. ત્યારે હું માનતો હતો કે કેશવનું ખૂન કરાવી મેં તારું જીવન કચલાવી દીધું છે. આજે તારા પતિને સાબ કરી આપી હું તારા જીવનમાંથી બગાડી નાખેલી સુંકરતા તને પાછી સોંપું છું. એમાં હું બીજું કંઈ કરતો નથી. બીવિલું પાછું આપું છું.’

આભારવશ અલકા અને તેનો પતિ ભીમગિરિને નમી પડ્યાં. અલકાની બાની આંખોમાં આંસુના નિંદ્રાઓ હાથર આંખો.

‘તારણહાર, ગુરુદેવ !’ કહી તે ભોંય ખેસી ગઈ.

‘લાગણી વેડાને અવકાશ નથી. અલકા ! તારા જવાનું નિશ્ચિત ગણી કામ આટાપી લે.’ કહી ભીમગિરિ ભારમલની ઝોરડી તરફ વળ્યા. આંજણ, વેલાશા અને મહેરામણ ત્યાં અટકી ગયા.

‘કેમ અટકી ગયા ? આવોને !’ કહી ભીમગિરિએ તેમને સાથે લીધા. ત્યારે જણા ભારમલની ઝોરડીમાં ગયા. કાકરડા આગેવાનો ભારમલની

પયારીની આસપાસ ટાળે વળીને બેઠા હતા. તેમણે આવનારાઓ માટે જગા ફરી. દરબમે પોતાની આગળ મહાંત અને ગાંગુલાઈને માટે જગા ફરી દીધી. ઘેલાશા અને મહેરામણ સામી બાજુએ બેઠા. ભીમગિરિને ભેઠ ભારમલે હાથ બેઠ્યા. તેનો તેમણે સામે હાથ બેઠી જવાબ આપ્યા.

ભારમલનું પહાડી શરીર કૃશ થઈ ગયું હતું. નિર્બળતાએ તેને જીર્ણ અનાવી દીધો હતો. શરીર ઉપર ચામડી લટકતી હતી અને હાડ અને ચામ વચ્ચે હોલી અને માંસનો અભાવ હોવાથી ઝાણી દોરીઓ જેવી નસો કરચલી આવી ચામડીના વેપ્તન નીચે ઉપસી આવેલી હતી. દીકરીના નાસી જવાથી અને જમાઈનું મૃત થવાથી ભારમલ ઉપર ઝરમરી સંસારવેલે એક સામઠી અસર કરી હતી. જીવનનો આયમનો પહેર તેના રક્ષાસથા જીવન ભેમનો નાશ કરી રહ્યો હતો.

‘ભારમલ !’ ભીમગિરિ બોલ્યા.

‘ગુરુજી !’ ઠહી ભારમલે હાથ બેઠ્યા.

‘પીડા વધુ થાય છે ?’

‘મન મુંઝાયા કરે છે.’

‘શાન્તિ નથી ?’

‘ના.’

‘ઉપાધિઓ ત્યજ દો. સંસાર ભૂલી નહો.’

‘ઉપાધિઓ ત્યજતી નથી. સંસાર ભૂલાતો નથી.’

‘તો મનના ઉધામા બહાર કાઢી શાન્તિ મેળવો.’

ભારમલે યોગમ નજર ફેંકી મનની સ્થિતિથી વાકેફ કરવા શોખ માણસોની શોધ કરી. નજરમાં નિરાશા હતી. જીભ ઉપર તાળાં મરાયાં હતાં તે ઉધાડનાર જાણે કોઈ નહતું.

‘ભારમલ ! પાપ કમૂલ કરવાનો આ અભૂપૂલ અવસર છે. મનની શાન્તિ મેળવવાનો આ મહામૂલો પ્રસંગ છે. જીવનદીપ યોલાઈ જાય તે પહેલાં કરેલાં કૃત્યાનો દવાલો સોંપી દો. જીવન ધન્ય બની જશે.’ ભીમગિરિ બોલ્યા.

ભારમલનું મન માનનું નહતું. ફરીથી તેણે અધિ આશાભરી મીઠા માંદા, પાણી વાળી લીધી.

‘ગુરુજી !’ ભારમલે કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘કુખ અસહ્ય છે.’ વધુ નિરાશામય સૂર કાઢતાં ભારમલ બોલ્યા.

‘ભારમલજી!’ ગાંગજીભાઈએ ભારમલને સંબોધ્યો. ભારમલે બળ-બળરીથી તે તરફ મુખ ફેરવ્યું.

‘ગાંગજીભાઈ!’ તેના મુખપર કંઈક કુતૂહલનાં ચિન્હો નજરે પડ્યાં. ગાંગજીપરથી નજર ખેંચી તેણે બીજા બેઠેલાઓ તરફ ફેરવી. અંતે નિર્ણય કરતો હોય તેમ બોલ્યો.

‘ગાંગજીભાઈ! તમારા શવજીનું કુઃખ તમને સાલતું હશે?’

ગાંગજીએ જવાબ ન આપ્યો. બોલતાં ભારમલની જીભ ચરડાઈ-કંક શોધાયો. હરભમે પાણી આપ્યું. થોડાંક ટીપાં પાણીનાં લઘ ફરીથી ધીમા અવાજે ભારમલ બોલ્યો.

‘મને કુઃખ થાય છે.’ તેને કંઈ કહેવું છે માની ગાંગજીભાઈએ નીચા નમી તેના મોં નજીક કાન ધર્યો. બધા એક ધ્યાને શું બોલાય છે તે સંભળવા તત્પર બન્યા.

‘શવજીને તમારી પાસેથી ખેંચી લઈ મેં તમને કુઃખી કર્યા છે.’ તેની જીભ વધુ ચરડાઈ.

‘અને શવજીએ માફ જીવન ચુંધી નાખ્યું છે.’ ચરડાવી જીભે તેણે બોલવું જારી રાખ્યું. ગાંગજીભાઈની આંખ પુત્રસ્મરણથી ભીની થઈ.

‘પણ ગાંગજીભાઈ! તમારો શવજી મને...’ આગળના શબ્દો બોલી ભારમલ વાક્ય પૂરું કરે તે પહેલાં તેની વાચા બંધ થઈ ગઈ. ઇન્દ્રિયો શિથિલ બની ગઈ. ટગર ટગર થઈ ફર્યા કરતી બે આંખો સિવાય ભારમલમાં બીજું ચેતન નષ્ટ પામ્યું હતું. નાડી ધીમા ધ્રુવકતી હતી.

પ્રકરણ ૨૮ મું પ્રતાપે શું જોયું?

પવનવેગે એક ઘોડેસવાર ઉત્તરની સીમમાંથી વાલમ તરફ વત્સો આવતો હતો. નિશા પથરાઈ ચૂકી હતી અને સંધ્યાની રહી સહી આભાસ નહીં થઈ ગઈ હતી. ચપળ સવાર આબુબાહુની સીમમાં પોતાની ફરતી નજર નાખી વગડાનું માપ લઈ રહ્યો હતો અને અનુમાનથી વિચારતો હતો કે, વાલમ બહુ દૂર નહીં.

ઉત્તરમાં ભસવાનો અવાજ સંભળાયો અને સવારે ઘોડીની ગરજન પરની દેશવાળી ઉપર થાપ દીધી. પવનવેગી ઘોડીએ ગતિ થંભાવી દીધી અને સવાર ઘોડી પરથી ઢૂંઢી ભોંય ઉતરી પડ્યો. આડો રસ્તો પશ્ચિમ તરફ જતો.

હતો. તેણે લોકોને તે રસ્તે દેરી. માર્ગ લાંબો, સાંકડો અને વિઠટ હતો. મુશ્કેલી વટાવતાં ભાગ્યે તે અર્ધાંશિક માછલ ગયો હતો, ત્યાં તો તેણે શિયાળ રડતું હોય તેવો અવાજ સાંભળ્યો.

‘ભારમલની ચોખી હજી પણ ચાલે છે!’ તે મનમાં બડબડ્યો.

તે આગળ વધ્યો. શિયાળ રડવાનો અવાજ ભેરથી સંભળાયો અને જાણ તો એક નહિ પણ એક સામટાં અનેક શિયાળ રડતાં હોય તેમ લાગ્યું. છતાં તેણે આગળ વધવું ચાલુ રાખ્યું. દૂરના કાતરમાં ઢોલ વાગ્યો અને એક સામટાં અનેક માણસોનો પગરવ ઢોલ વાગતો હતો તે તરફ જતો તે સવારે સાંભળ્યો.

‘ભારે થઈ.’ તે મનમાં બડબડ્યો.

અંતે એ કાતર આવ્યું. વીરેક માણસોનું જીવ કાતરના હાંડાણવાળા જાળમાં ઝડપથી કામ કરી રહ્યું હતું. તેણે કાતર ઉપરથી જૂમ મારી.

‘શું કરી છો ?’

‘કાણું ?’ એક જણ અંદરથી બોલ્યો.

‘ન જાણખ્યા ?’

‘કાણું, પ્રતાપ ?’

‘હા, શું કરી છો ?’

‘એવા વિના ચાલ્યો ન.’ એક અવાજ આવ્યો.

‘એવા માટે તો આવ્યો છું.’

‘શું બેસું છો ?’

‘તમે જેને કાટો છો તે.’

‘અમે કોને કાટીએ છીએ ?’

‘ભૂધરની ભાણીને.’ પ્રતાપે ધડાકો કરતાં કહ્યું.

‘બોલીશ નહિ, પ્રતાપ ! આવ્યો તે રસ્તે પાછો ચાલ્યો ન.’

‘નહિ તો ?’

‘નહિ તો શું ? ભેઈ લે.’ એક તીર સંધાયું અને પ્રતાપ તરફ તે ફેંકાય તે પહેલાં પ્રતાપે ખુલ્લી તરવારે કાતરમાં પડતું નાખ્યો બેઠું ક્યું. બેઠી માણસી કામ કરતાં અટકી ગયાં. કોઠાળી અને પાવડા જેવા થઈ ગયા. તે બધાની વચ્ચે જઈ પહેલાં પ્રતાપની શું કથા યાત તે વિચાર પ્રતાપને આવે તે પહેલાં તો કાતરપરથી અવાજ આવ્યો.

‘ભૂધર !’

‘કાણુ?’

‘હું હરભમ. પ્રતાપને જવા દે.’ અને બધાએજે હથીઆર નીચાં કરી દીધાં. ધીમે ધીમે હરભમ કાતરમાં ઉતર્યો. પ્રતાપ તેને હેતરી બેઠયો.

‘તમે એકાએક ક્યાંથી?’

‘તારી પાછળ.’

‘કેટલેથી?’

‘વરણાગમાં સાંભળ્યું કે પ્રતાપ ગયો અને હું તારી પાછળ આવ્યો.’

‘ચાલતા?’

‘ના, ઘોડીપર.’ હરભમે કહ્યું.

‘ભારમલ કાકાની ચોક્કી હજી ચાલુ જ છે કે શું?’ પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘અરે હવે એ દિવસો ગયા. કુંડનના બાપને, ચવજીને અને બીજા-એને સખ્ત તેમના ફરતી ચોક્કી થતી તે દિવસો ગયા. તારા બાપ જતાં ભારમલની ચોક્કી મોળી પડી ગઈ. આજે તો ભારમલની ચોક્કી નથી, પણ ભારમલ વિરક્તની ચોક્કી છે.’

‘કેમ?’

‘જોતો નથી, બુધરની ભાભીએ ઊર ખાધું છે તે?’

‘પણ એમાં આટલી બધી ધમાલ શી?’

‘તેની બધાચાલનું એ પરિણામ હતું. ભારમલની આવજ સાચવવા કહો કે ભારમલ આ હકીકત ન જાણે એટલા ખાતર કહો, પણ આ ચોક્કી બુધરની ભાભીને છાની રીતે ફાટી કેવા માટે રાખી છે.’

‘છાની રીતે ફાટવામાં વીરા માણસો?’

‘આ વીરો માણસો એવા છે કે, ભારમલ સુધી કોઈ પણ રીતે વાત ન જાય, તેનું મોત ન બચે માટે આ હપાય થોડાંથી છે.’

‘એવાનું વળી મોત સુધારવાનું હોય?’ પ્રતાપે કહ્યું.

‘ત્યારે શું થાય?’

‘આ વાતની તેને જાણ થતી જ જોઈએ. ઘરમાં હોવા છતાં તે આ વાત જાણતો ન હોય એમ બને નહિ.’

‘તે ઘેરે નથી. વરણાગના મઠમાં છે.’

‘ક્યારથી ત્યાં રહે છે?’

‘તું કુંવરને લઇને નાઠો તે રાતથી.’

‘હું તેને આ ખબર આપી આપું કે મરતાં મરતાં પણ તેનો પાપી જીવડો વધુ સળવળી ઉઠે.’ પ્રતાપે તૈયારી બતાવી.

‘પ્રતાપ ! હવે એ તારાથી બની શકે એમ નથી.’

‘કેમ ? વરણાગ દૂર નથી.’

‘વરણાગ દૂર નથી પણ તે બેબાન છે.’

‘બાન તો આવશે ને ?’

‘આખરની બેબાન સ્થિતિ છે. ઇન્દ્રિયો સિયિલ બની ગઈ છે. માત્ર આંખો ફર્મા કરે છે.’

‘ત્યારે હું મોઢો પડ્યો.’

‘કેમ ?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘મારે તેની જરૂરી લેવી હતી.’

‘શાની ?’

‘તેનાં પાપકર્મોની.’

‘તે પાપી નથી એમ કાણ કહે છે ?’

‘મારે હિસાબ પૂરા કરવો હતો.’

‘કયો હિસાબ ?’

‘મારી માનો.’ પ્રતાપે નિશ્ચયથી કહ્યું.

‘શું કરવાનું ધારીને તું નીકળ્યો છે ?’

‘બારમલનું ખૂન કરવા. તેની ઢીકરીને લઈ ગયા, જમાઈને મારી નાખ્યા. હવે તેને મારવાનો આક્રી છે. ત્યાં આજે તેના ઢીકરાની વહુનું આ પરાક્રમ સાંભળ્યું અને મારી વૈરવલિને જરાક ટાંક વળી.’

‘કુંવર ક્યાં છે ?’

‘અર્બુઠ પર્વતપર.’

‘તું ત્યાં જામી ગયા ?’

‘નહિ જાગ્યા હોઈ’ તો હવે જામીશ.’

‘કેમ કુંવર સાથેનો સંસાર કેવો ચાલે છે ?’ હરભમે કટાક્ષમાં પૂછ્યું.

‘સુખી.’ ટુંકામાં પતાવતાં પ્રતાપે કહ્યું.

‘ક્યારે નીકળેલો ?’

‘જે દિવસ થયો.’

‘વરણાગ આવવું છે ?’

‘આવીશ જ. જે માટે આવ્યો તે કામ તો પૂરું કરવું જ પડશે ને ?’
કહી પ્રતાપે કોતર ચઢવા માંડ્યું.

‘પ્રતાપ !’ તેની સાથે ચઢતા હરભમે કહ્યું.

‘આખર સુધી બારમણે સુખને માટે વલખાં માર્યાં પણ ફાગડ ગયા.
ભગિરિની ચરણાગતિ તેને કામ ન આવી.’

‘શાની આવે? તેણે ક્યું પાપ ક્યું નથી?’

‘પછી જીવાને અંત ધડીએ કુઝ વેરથી જોવાય કે કયાથી?’ હરભમે
અમં વેધતાં કહ્યું. પ્રતાપ ધડીબર વિચાર કરી રહ્યો.

‘હું એને કયાથી જોઈ?’ અરે, તેના રાઈ રાઈ જેવડા દુકડા કરી ચિવા-
જવાને વહેંચી કહું તો પણ માત્ર વેર થમે તેમ નથી.’ પ્રતાપે ઉરેરાઈ
જતાં કહ્યું.

‘ધીરો પડ, પ્રતાપ! ગમે તેમ પણ હવે તો તે તારો સસરા થયા
જણાય.’ બન્ને જણા કોતર ચઢી લગભગ હપર આવી ગયા હતા.

‘તેણે મને કન્યા આપી નથી. મેં તેનું માથું ફાડીને લીધી છે.’
પ્રતાપે કહ્યું.

‘ગમે તેમ પણ તમારો લોહીનો સંબંધ થયા જણાય.’

‘માટે જ હું લોહી માથું છું. મારી માતાનું, મારા પિતાનું અરે
મારી નાનકડી બેનનું વેર માથું છું.’

‘મરેલાને મારીને તું શું કરીશ?’

‘મરેલાના ચબના દુકડા કરી વેરાનમાં ફેંજી કહ મારી વેરથી
જુલાવ પૂર્ણ કરીશ.’

‘કુંવરને માથું નહિ લાગે?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘તેણે જ મને તૈયાર કર્યાં છે. કુંવરે અપવાસ આકર્ષ્યાં છે. ન્યાં સુધી
બારમણનું માથું તેના પ્રડપરથી બુકડું ન થાય ત્યાં સુધી તેણે અન્ન
લેવું હરામ ક્યું છે.’

‘એટલું બધું કેમ?’

‘બાપ ઠીકરીના સંસ્કાર. બીજું શું?’

‘ના, ના, તારો ફોરીસંચાર હશે.’

‘જરા પણ નહિ.’

‘તો તારે કંઈ કરવું નહિ પડે. કુંવરના અપવાસ કાલે પુરા થઈ જશે.’

‘શી રીતે?’

‘બારમણ સવાર કેમે એમ હું માનતો નથી.’

‘તો એ પહેલાં મારે બારમણનો કુબો લાવી નાખવો પડશે.’

‘તો એની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે?’

‘હા.’ પ્રતાપે કહ્યું.

‘એ પાપી સાથે તેનું પાપી નિવાસસ્થાન પણ સાફ થઈ જાય.’

‘શબ્દો બૂધરનું શું?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘એ એને કાવે તે કહે.’ કહી પ્રતાપે વાલમ તરફ ઘોડાને લીધી.

‘પ્રતાપ!’

‘કેમ?’

‘રહેવા કે. ભારમલનું ઝુપડું હવે ભારમલનું નથી રહ્યું, બૂધરનું મળ્યા.’

‘જમે તેનું હોય. પાપીનું નિવાસસ્થાન તો ખરું જ ને?’

‘નહિ જ માને?’

‘તમે વરણાજ બાળો. હું પાછળ આવી પહોંચું છું.’ પ્રતાપને શબ્દોમાં નિષ્પ્રતિ જોતાં હરભમ તેની સાથે ચલ્યો.

‘ચાલ, હું પણ તારી સાથે આવું.’

‘ના, તમારી જરૂર નથી. હું એકલો બસ છું.’

‘તું ભારમલનો જમાઈ થઈ તેનું ઝુપડું સળગાવ્યે તો હું તેને મિત્ર થઈ તે કારવાનો પ્રયત્ન કરીશ, ચાંડા!’ કહી હરભમે પ્રતાપની સાથે ચાલ્યો.

બન્ને સવારે વાલમ તરફ ઘોડાં ફેરવ્યાં ગયા.

‘પ્રતાપ!’ હરભમે વાલમ આવતાં પ્રતાપને પૂછ્યું.

‘આંખે ન બાળે તો ન ચાલે?’

‘કેમ?’

‘ભારમલને મરવા કે.’

‘તેના મર્ચા પહેલાં તો મારે બાળી નાખવું પડે.’

કાકરડા વાસ આવ્યો. મધ્યમાં ભારમલનું મકાન રાત્રિની ઠાંચા નીચે બાલુના મકાન મિત્રોને સાથમાં રાખી બેસું હતું; બધે રહેવાની હાથ વચ્ચે કોલેલો વટરાજ.

નાકા ઉપર બન્ને જણાઓએ ઘોડાં ઉપરથી ઉતરી બાલુએ તેમને બાંધી લીધા.

‘તું જઈ આવ. હું ઘોડાને સાચવતો અહીં બેસો છું.’ નિર્જન લાગતા વાસમાં હરભમે દૃષ્ટિ ફેરવતાં પ્રતાપને કહ્યું. પુરુષ વર્ગ આ વાસમાં આંખે ઢાંકો હતો નહિ. ભારમલની વધારે માંદગીને કારણે તેની સાર-

સંભાળ સાર આખા વાસના ઠાકરડાએ વરણાચ ગયા હતા. બાબકો અને સ્ત્રીઓ સિવાય બાકી જ કોઈ રડ્યો ખડ્યો પુરૂષ હતો.

પ્રતાપ આગળ વધ્યો. બારણા આગળ ગયો. ઘરમાં તો કોઈ હતું જ નહિ. પ્રતાપે ઝડપથી ચક્રમક ઘસી ઘાસપર કેવતા પાડી કાઢી સળગાવ્યો. તે જ પળે ઘરની પાછળના ભાગમાં પણ કાઢી સળગતો હોય તેમ પ્રતાપને લાગ્યું. સળગતો કાઢી લઈ તે ખાત્રી કરવા એક બાજુની દારનાં ઝુપડાં વટાવી પાછળ જવાનું કરે છે ત્યાં પાછળથી સળગતા કાઢી સમેત કોઈ આગળ ઘસી આવ્યું.

‘ઇ...ઇ...ઇ...હી...હી...હી...’ આવનારની એ ચીસ હતી. પ્રતાપ ચમક્યો. આવો માંહસ એણે કદિ કદ્યો નહોતો તો પછી જ્યે તો હોય જ યાનો. આવનારનું ‘બોળીયું’ મનુષ્યનું હતું, પણ તેને મનુષ્ય માનવા પ્રતાપનું દીલ સાફ ના પાડી ઉઠ્યું. આવનાર તદ્દન નજીક આવતાં પ્રતાપથી એકાએક ચીસ પડાઈ ગઈ.

‘ઓ બાપરે!’ અને પેલાએ ‘જનમ’ અટકાવ્યું હતું. પ્રતાપના હાથમાંનો કાઢી ખુંચવી લઈ બન્ને કાઢી તેણે બારણા આગળ ધરી દીધા અને અસ્થિર કેહોડાબન અને વિદ્રુત મુખભાવો કરતાં તેણે પ્રતાપ તરફ જોઈ હસ્યાં હતું. પ્રતાપ ભય પામી ગયો. તેનાથી આંખો બંધ થઈ ગઈ. આંખો પર બન્ને હાથની હથેળીઓ ઢાળતાં તેનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ. એ ચીસ સાંભળી હરભમનું દીલ હાથ ન રહ્યું. ઘોડાને છૂટાં મૂકી તે વાસમાં કોડી આવ્યો અને સાથે સાથે વાસનાં ધણાં ખર્ચા ધરનાં બારણાં ઉઘડ્યાં. તેમાંથી યુવાન અને આઘેડ વયની સ્ત્રીઓ ડોકીમાં કરી બહાર જોઈ વળી. કેખાવ એટલો ભયંકર હતો કે હરભમ પણ ધ્રુજ ઉઠ્યો.

‘ઇ...ઇ...ઇ...હી...હી...હી...’ ફરીથી ચીસ બેઠી. સ્ત્રીઓ બારણાં બંધ કરી ઘરમાં ભરાઈ બેઠી. હરભમે કાનમાં આંગળી નાખી દુઈ આંખો બંધ કરી.

પ્રકરણ ૨૯ મું

શવજીનું ભાવ

મે શાલધારી માનવીનું ઘડ ધીમે ધીમે અદરય થતું હતું. હરભમ આંખો આડો હાથ રાખી થતો. ફેરફાર ત્રસ્તભાવે ભેઈ રહ્યો હતો. કાકડા બારણામાં પડ્યા હતા અને ઘડ સિવાયનું માથું જમીનથી સાડા પાંચ ફૂટને આસરે ઊંચું રહી પ્રતાપ તરફ બીધણ અટ્ટહાસમથી નિહાળી રહ્યું હતું. પ્રતાપ હિંમત ખોઈ જમીન પર બેસી ગયો હતો અને નજર ખસેડી લઈ અવળી બાજુએ ભેઈ રહ્યો હતો.

પળ બે પળ તો હરભમથી નિર્ણય ન થઈ શક્યો કે શું થતું હતું? આખરે તેના સમજવામાં આવ્યું. કોઈ પૈશ્વિક બળ અમલ બનવાતું હતું. તેણે હાંચે લટકી રહેલા મુખ તરફ ધારી ધારીને જોયું. મુખ ધક્કામાં પારદર્શક અને ધક્કામાં સ્થૂલ બનતું જતું હતું, પણ તેની આકૃતિ? હા, તે માણસને તેણે જોયા હોય તેમ લાગ્યું. કોણ હતું એ? કેમ એ માણસ આખો નજર સમક્ષ નથી આવતો?

‘કોણ હશે?’ તેણે ઢીલને પૂછ્યું. પરિચિત છતાં ચાક ન આવતાં એ મુખ માટે તેનું ઢીલ શું જવાબ આપે?

‘ભારમલ! ભારમલ! તારું પાપ યોકારે છે.’ હરભમના ઢીલે અળાપો કાઢ્યો.

ઘડ વિનાનું માથું ફર્યું, નીચું થયું. બારણામાંથી મશાલ પકડવા એક હાથ અપારદર્શક બની નીચો નમતો જણાયો. મશાલો-કાકડા પકડાયા હપડયા. બારણું સળગી ઉઠ્યું હતું. અસંબદ્ધ તૃપ્ત કરતું માથું કાકડા-જોને હાથમાં પકડી આગળ વધ્યું.

‘ઇ...ઇ...ઇ...હી...હી...હી...’ ફરીથી એ જ ચીસ સંભળાઈ. સાંજળનારાં ત્રાસ પામી ગયાં.

એક પછી બીજું એમ વારાફરતી આખા વાસનાં ઘર સળગાવી કાકડા હાથમાં પકડી માથું ત્રેગથી આગળ વધી હરભમ યરધરતો જોભો હતો ત્યાં આવ્યું.

‘ઇ...ઇ...ઇ...હી...હી...હી...’ એક કારમી ચીસ ફરીથી સંભળાઈ. હરભમ ત્રસ્ત થઈ બેશુદ્ધ બની ભોંય પટકાયો અને અટ્ટહાસ કરતું માથું આગળ વધ્યું. નાકમાં ઉભેલાં ઘોડાં આ કેખાવ ભેઈ ભડક્યાં અને ફરફર ઠોડી ગયાં.

સળગતા વાસમાં બેરાં ડાકરાંની, ધરોમાંથી પડતી કાળી કીમીઆરી-
આંખે પ્રતાપ અને હરભમના કાનોને સતેજ કર્યાં. પ્રથમ પ્રતાપ બેઠો. તેણે
હરભમને શુદ્ધિમાં આવડી.

શુદ્ધિમાં આવતાં જ હરભમ બોલી ઠહથો.

‘પ્રતાપ! કાણ હવે છે?’

‘જીવ’ પ્રતાપે જવાબ આપ્યો.

‘જીવ ન હોય. જીવથી આખું કામ ન બને.’

‘ત્યારે?’

‘જીવનું બચવું જીવ હોય ખરું?’ સંકાપી હરભમે પૂછ્યું.

‘આપણે કાઢને પૂછીશું.’

દૂર દૂર પશ્ચિમમાં ‘ઘ...ઘ...ઘ...હી...હી...હી...’ની ચીસો સંભ-
વાતી હતી.

‘પ્રતાપ! ચાલ પાછળ પડીએ.’

‘પણ આ વાસ સળગે છે તેનું શું?’

‘આપણે બે શું કરવાના હતા?’ કહેતો હરભમ ભીમો થયો.

‘અને એ આપણને મારી નાખે તો?’ બીકથી ડરતો પ્રતાપ બોલ્યો.

‘પાછળ જઈ જોઈએ તો ખરા કે એ ક્યાં ભય છે?’

બંને તૈયાર થયા. ઘોડાં શોધ્યાં પણ ન જડ્યાં એટલે પગપાળા
ઢોડયા પણ તેમની ઢોડવાની ક્રિયામાં તાઝગી નહતી. એકઠીલી નહતી. પણ
ઢપડવાની અનિચ્છા બતાવતા હતા. દીક બેઠ પામવાની ઇચ્છા રાખતું હતું.

પશ્ચિમમાં દૂર દૂર પેલું માથું કાકડાઓ સાથે હવામાં ઢોડતું જતું
જણાતું હતું.

‘ઢોડ,’ પ્રતાપને હુકમ કરતાં હરભમ બોલ્યો અને બંનેએ વધુ
એકથી ઢોડવા માંડ્યું.

‘જેથું પ્રતાપ? પેલું માથું આપણા કાતર વરફ ઢોડતું ભય છે.’

‘હે?’ પ્રતાપની વાચા ફાટી.

‘થું હે? તું સમજ્યો એ કાણ હવે?’ હરભમે પૂછ્યું.

‘ના.’

‘સવજનું જીવ.’

‘સા ઉપરથી કહો છો?’

‘એ માથું સવજનું છે.’

પ્રતાપ ઢોડતો અડધી થયો.

‘કેમ લોકો, મુખ’ ? હરબને તેને ખેંચ્યાં કહ્યું.

‘ભૂતની પાછળ મારે નથી આવવું.’

‘કેમ ?’

‘મારી નાખી.’

‘હું સાથે હું ને !’

‘તો પશુ.’

‘અરે ! બેઠાએ તો ખરા, શું થાય છે તે ?’

‘ચેલાઓને નસાડયો.’ પ્રતાપે અલ્પમાન બાંધ્યું.

અને હવામાં અદ્ધર ફોડતું માથું એકાએક મોતરમાં ફતકી પડ્યું.
‘કેમણ ?’ સાથે જ એક સામગ્રી કારમી ચીસો સંભવાઈ.

‘પ્રતાપ ! મારી નાખ્યા.’ હરબને જૂમ મારી.

‘કેમ ?’

‘પેલીનું મનદું એ ઉપાડી જયો.’ હરબને કહ્યું. પ્રતાપને એ જાત જાતે
નિસ્મૃત ન હતી.

છવ લઈને નાસતા માણસો સાથેથી આવતા કેમવાયા.

‘એ, પ્રતાપ ! પેલા નાહા.’

‘ચામ લાણી આવતા લાગે છે.’

‘ખીજે ક્યાં જાય ?’

‘કેમ ફોડા છે ?’ આવનારાઓને હરબને પૂછ્યું.

‘ભૂત,’ એક જણ બોલી કહ્યો. હરબમની ખાતરી થઈ કે ચવચ્છનું
જીવ ભારમલનો નાસ ચેતાવી તેની મૂળ જગાએ જઈ રહ્યું હતું. તે ત્યાં
અટકી ગયો.

‘કેમ અટક્યા ?’ પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘હવે આપણું જઈ નકામું છે.’

‘સા મારે ?’

‘તે જીવ ત્યાં જાનત જાની અદ્ધર થઈ.’

‘કેમ ?’

‘ત્યાં તે મરી ગયો હતો મારે.’ પ્રતાપે પણ ચાલતો જતા
ગયો હતો.

‘પાછા વળીશું ?’

‘ખીજું શું થાય ?’

‘આ બધાઓને સાથે લઈએ તો સળગતો વાસ જોવાની શકાય.’

‘વાસ સળગાવે છે ?’ એક જણે પૂછ્યું.

‘હા, બૂધરનો આખો વાસ સળગાવી દીધો છે.’ હરભમે કહ્યું.

‘ચાલો ત્યારે’ એકે કહ્યું અને બધાઓએ પણ ઉપાડયા. વાસ નજીક આવ્યા ત્યારે અગ્નિનું તાંડવ નૃત્ય પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું હતું. પવનના સુસવાટા વચ્ચે સળગી રહેલાં ઝુપડાં બચવાની આશા નહતી—લગભગ સળગી જવા આવ્યાં હતાં. કેટલીક સ્ત્રીઓ બચવા પામી હતી. કેટલાંક બાળકો બચવા પામ્યાં હતાં. કેટલાંક ઢાઝીને, ઇબ પામીને બચવા પામ્યાં હતાં ત્યારે કેટલાંક કમભાગ્યને વશ થઈ અગ્નિશિખાનો ભોગ બની ગયાં હતાં. ઠોરકાંબર વાસ વચ્ચે બાંધેલાં તે ગાળા તોડીને મનપસંદ રીતે નાચી ગયાં હતાં. વાસમાં બધે હાહાકાર મચી રહ્યો હતો.

વિશેષ બધે તેવું કંઈ ન હતું, છતાં અગ્નિશાન્તિના પ્રયત્ને કરવામાં આવ્યા.

‘પ્રતાપ! જલગજબનું નીકળ્યું.’ પીતેલી વાત સંભારતાં હરભમ બોલ્યો.

‘આખા વાસને કાળને મોઢે કરી મૂક્યો.’ પ્રતાપે દીલસોઝ બતાવી.

‘હવે શું થાય ?’

‘શું થાય ? સહન કરી લેવાનું.’ પ્રતાપે જવાબ આપ્યો.

‘તું ક્યારે જાય છે ?’

‘ભારમલ મરે તે જ ધડીએ.’

‘તે પહેલાં નહિ ?’

‘ભારમલના મરણની ખાત્રી કર્યાં સિવાય નહિ.’

‘કુંવરને તું લઈને આહી ન આવે ?’

‘સા માટે ?’

‘જુધરને આશાસન દેવા.’

‘જુધરને આશાસન આપું ?’

‘તેના બાપના પાપે આખો વાસ સળગી ગયો છે. તેની છાતી કહું કરશે ખરી ?’

‘જેનાં લાગે તેના ભોગ. કુંવરને હું સા માટે લાવું ?’

‘જુધર ગાંડો થઈ જશે.’

‘તેના બાપના પાપે મારા નહિ.’ તિરસ્કારમાં પ્રતાપ બોલ્યો.

‘ઐટલે આ અગ્નિતાંડવ તને અસર નથી કરતું ?’

‘હરેક ધરના માણસો ભારમલના પાપના સાથીદારો છે. તેમને ઘટી જ સજા થઈ છે.’ પ્રતાપે કહ્યું.

‘એ રીતે જોતાં તો પ્રતાપ ! તું પણ શિક્ષાને પાત્ર છે.’

‘વાલમ છોડ્યું, એ મેં જોખી શિક્ષા સહી નથી.’

‘ફરીથી વાલમમાં આવી રહી શકારો પ્રતાપ !’

‘ભારમલ જીવે તો તે કરી બતાવવાની ઇચ્છા છે. તેના મરણ પછી તો વાલમમાં આવવું ન આવવું સરખું જ છે.’

‘તો પણ વતનને કાયમનું શા માટે છોડે છે ?’

‘મને નથી ફાવતું.’ દુકાં જવાબ આપી પ્રતાપ ચૂપ રહ્યો.

‘અર્ધુદપતિની ચાકરીમાં શેનો મોહ છે ?’

‘મોહ શેનો વળી ? રોટલો રળી ખાવો ત્યાં મોહની વાત કેવી ?’

‘અહીં નહિ મળે ?’

‘જોયું નહિ, પાપનું પરિણામ ?’ વાસ વરફ હાથ લગાવતાં પ્રતાપ કોહ્યો. હરભમ ચૂપ થઈ ગયો.

ઠરેલાં પાપોનો પ્રત્યક્ષ યતો પડ્યો, બંનેની સ્મરણશક્તિની સીમાને અવલોકી રહ્યો હતો. પ્રતાપનું કહેવું હરભમને યથાર્થ લાગ્યું. પાપથી ભરેલાં કુકર્મોનો બહોલ કોષપણ ધરીએ માનવ જીવનમાં વળી રહે છે.

‘પ્રતાપ ! કુંવર સુખી છે ?’

‘કેમ ?’ આશ્ચર્ય પામતાં પ્રતાપે પૂછ્યું.

‘તેને કઠાવવામાં મેં આડી જમ નાખી છે. તે કાંઈ પામશે તે મારે રૂંધે રૂંધે તેનું દુઃખ પ્રગટ થઈ જશે.’

‘ખોટી સાહુકારી ન હાંકો. ભારમલના જમણા હાથ બની તમે ભારમલ કરતાં જોઈને કુકર્મોં કર્યાં નહિ હોય. કુંવર એકલીના સુખકાંખને અટ્ટેવાલ તમને ધારી કે હુબાવી શકશે નહિ.’ હરભમના જીવ જીવનને ચાક કેવડાવતાં પ્રતાપે કહ્યું.

‘પ્રતાપ ! ભારમલ મારો ગુરુ હતો, મારો શિક્ષાગુરુ હતો. તેણે જે શીખવ્યું તે મેં અહણુ કયું છે. પાપ મને પણ છોડે તેમ નથી. શવજનું જીવ વાલમની ઠાકરડા કોમનું નિકંદન કાઢે તો તેમાં વધારે પડતું કહેવાય નહિ.’ કબૂલ કરતાં હરભમે કહ્યું.

‘અને તમે જાણો છો ? અર્ધુદ પતિની નોકરી શીખી છાંચડીની ગણાવ. સોંપાએકું કામ વફાદારીથી કરીને પછીનો સમય જીવ કાળનાં ઠરેલાં કુકર્મોંનો પશ્ચાત્તાપથી નાશ કરવામાં વાપરી શકાય.’ પ્રતાપે કહ્યું.

‘પ્રતાપ ! અર્ધુદ્ધપતિ મને સ્વીકારશે ખરા ?’

‘કેમ નહિ ? તેમને ચાકરી ક્યાં થોડા છે ? ફાઇ પલ્ક ખાલી જગાએ તમને ચાકરી આપી દેશે.’ હરભમને લલચાવતાં પ્રતાપે કહ્યું.

‘પલ્ક આ વાલમનું શું કરું ? મારા મંડાઈ જુકેલા સંસારની શું કયા થાય ? કાકરડા કોમ ભારમલ મરતાં મને છોડે જ કેમ ? વાલમમાં હવે ખીલું કાણ છે કે બધો પોટલો તેને માથે નાખી હું ચાલી નીકળું ?’

‘એમાં વળી શોધવાની જરૂર શી ? સમય એની મેળે બધું કરી લેશે.’

કંઈક વિચારને અંતે ડોકું ધૂણાવતાં હરભમ બોલ્યો. ‘ના પ્રતાપ ! ના, મારાથી એ નહિ બને. જ્યાં વાલમ ત્યાં હું, પલ્ક આપણું આવી જન્મ્યું હોય એમ તો મને જરૂર જણાય છે. એવે વખતે આખી કોમને ફોગે કઈ અર્ધુદ્ધપતિની ચાકરી ઠંડા પેટે સ્વીકારી લઈ એ મને શરમભરેલું લાગે છે, પલ્ક પાપમાંથી મુક્ત રહેલા અને રહેવા મામતા આપણા, બની શકે તેટલા યુવાનોને હું ત્યાં જરૂર મોકલાવી આપીશ.’

પ્રતાપ કંઈ ન બોલ્યો.

એટલામાં વાસ બહાર કોલાહલ જેવું સંભળાયું. ચાર માણસો ખાટલામાં ઇંચકી કોછને વાસમાં લાવતા હતા. પાછળ વીથેક માણસો ટાળાબંધ ચાલી રહ્યા હતા. ખાટલો ઉપાડનારમાંના મોખરાના બે માણસો પૈકી એક મેરૂણ હતો. હરભમ તેને વરણાગના મઠમાં ભારમલની પાસે મૂકીને આવ્યો હતો; ત્યારે શું ખાટલામાં ભારમલ હતો ?

‘કોને લાગ્યા છે મેરૂણ ?’

‘ભારમલ કાકાને.’

‘કેમ ?’

‘મહાંતે છેવટની ધડીએ રજ આપી.’ મેરૂણે કહ્યું અને ત્યારે જણાવ્યો ખાટલો ભોંય મૂક્યો. ભારમલનું મુખ પછેડીથી ઢંકાએલું હતું તે ખુલ્લું કરવામાં આવ્યું. તેના શરીરમાંથી પ્રાણ ચાલ્યો ગયો હતો.

નિશ્ચેષ્ટ નયનો, પ્રાણ વિનાના બોળીઆ સાથે જડાએલાં રડી, પાપી પ્રાણે કરેલાં કુકર્મેનો આખરી અંત-સગળતો વાસ નેઈ રહ્યાં હતાં. વાતાવરણ બચ્ચનક અને શોકાવિષ્ઠ બની રહ્યું હતું. ક્વચિત્ ક્વચિત્ નિરાધારોનાં સળગી ઉઠેલાં ધરબાર નેઈ, કરૂણ આકંઠ સંભળાતાં હતાં.

પ્રકરણ ૩૦ મું. ગાંગળએ શું વિચાર્યું ?

ભારમલની વધતી જતી માંદગીએ મહંત ભીમગિરિને સાવચેત કર્યા. કઈ પણ તેનો જીવનદીપ હોવાવાઈ જાય તે નિશ્ચિત ન હતું. અંતની ધડીએ પુત્ર પુત્રાદિને છેવટના મુખ દર્શનનો લાભ મળે તે હેતુથી તેમણે બેલાન ભારમલને ખાટલામાં નાખી વાલમ લઈ જવાની સૂચના તેના યાત્રીદેશને કરી. ભારમલને લઈ જવામાં આવી. ત્યાર પછી ભીમગિરિએ ગાંગળ, બેલાશા અને મહેરામણને પોતાના ખંડમાં બોલાવ્યા.

‘મહેરામણ! તારી પ્રતિજ્ઞાનો અંત હવે નજીકમાં છે.’

‘શા હપરથી કહો છો?’ બેલાશાએ પૂછ્યું.

‘ભારમલ આજની રાત નહિ કાઢે.’ ભીમગિરિએ કહ્યું.

‘પછી?’ વચ્ચે પુરાતાં ગાંગળ બોલ્યા.

‘પછી એ કે ઠાકરડાઓ વાલમ છોડી દેશે.’

‘વગર કારણ?’ બેલાશાએ પૂછ્યું.

‘કારણ વિના કાંઈ છોડે ખરું? ભારમલનું પાપ કારણ બનશે.’

ભીમગિરિએ કહ્યું. કાંઈ ન બોલ્યું. બહાર કાંઈનાં પગલાં સંભળાયાં.

‘કાણ?’ ભીમગિરિએ પૂછ્યું.

‘ગુરુદેવ! હું છું.’ કહી અલકા બારણામાં આવી બેઠી.

‘કેમ અલકા! શું છે?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘ગુરુદેવ! અમને એક દિવસ વધુ રોકાવા દે તો?’ અલકાએ માગણી કરી.

‘કેમ?’

‘તેમની ઇચ્છા છે કે જીવનકાતા મહંતશ્રીનું આવતી કાલે યથાવિધિ પૂજન કરી બીજે દિવસે વડનગરને માર્ગે જવું.’ અલકાએ પતિની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. મહંત ભીમગિરિ એ સાંભળી દસ્ત્યા.

‘અલકા! તારા પતિને કહે કે તે જોને જીવનકાતા માને છે, તેની ઇચ્છા છે કે સૂર્યાદય પહેલાં તમારે વડનગરનો માર્ગ પકડી લેવો.’

‘ગુરુદેવ! કૂર શિક્ષા અમ ગરીબો માટે?’ ગંગાળી યઈ જતાં હાથ લેડી અલકા બેઠી.

‘અલકા! વિધિનું વિધાન છે ત્યાં હું તેને ખાળી શકનાર કોણ? આવતી કાલે આ મહંતું માવિ કાંઈ જુદું જ રહેશે.’

અલકા કંઈ ન બોલી, નત મસ્તકે થોડીકવાર હાથ ભેડી બિભી રહી અને અંતે ધીમે પગલે હંબર વટાવી બહાર નીકળી ગઈ.

‘ગુરુદેવ! એ બીચારી ગાય જેવી બ્રાહ્મણકન્યાને શા માટે આવા નિષ્કુર સખ્દોથી દુઃખી કરે છે?’ ગાંગજીએ કહ્યું.

‘ગાંગજી! તમને ખબર નથી એટલે કહો છો. આવતી કાલનો સુર્યોદય આ મઠને માથે ભેળમલરેલો છે તો પછી અલકાને અહીં રાખીને શું?’

‘શાનું ભેળમ, ગુરુદેવ?’ મહેરામણે પૂછ્યું.

‘પ્રભુ ભણે.’ કહી આકાશ તરફ ભીમગિરિએ આંગળી કરી. બધા વિચારમાં પડ્યા.

‘ગાંગજી! ભારમલનું કહેવું તમે કેટલું સાચું માનો છો?’ વાતને જોક આપતાં ઘેલાશાએ પૂછ્યું.

‘તેણે શું કહ્યું તે જ મને તો સમજાયું નથી.’ ગાંગજીએ કહ્યું.

‘તમે કહેતા હતા ને કે પતેશ્વરે શવજી જીવતો હોવાની વાત કરી હતી.’

‘હા, તેણે તો કહ્યું હતું, પણ ભારમલે કયાં કહ્યું?’

‘તેનો અવાજ એટકી ગયો. શવજી માટે તે વધારે કહેવા જતો હતો.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘શવજી જીવતો છે એમ તેના કહેવાનો હેતુ હતો.’

‘અધૂરો બ્રાહ્મણો તેમાં શું સમજાય? પણ શંકા યાચ છે કે, પતેશ્વરનું ભવિષ્ય સાચું નીવડે.’

‘બધી વાતો, ઘેલાશા! ભારમલને હાથ પડેલો કુશળ જીવતો પાછો જાય ખરો કે?’

‘બાપુ! શવજીનાં રોડણાં રોડ તમે વર્તમાન પરિસ્થિતિને બગાડી ન દેતા. શોકમાં રૂખી નિર્માલ્ય બની વેર લેવાની તીવ્ર ઇચ્છાને શિથિલ બનવા દેશો નહિ.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ચિંતા ન કર મેરા! શવજીનો શોક મને વેરના માર્ગથી ચલિત નહિ કરે પણ તે માર્ગે ઝડપથી ગતિ કરાવશે.’

‘ન કરે નારાયણ અને ભારમલ આજે જ રાત્રે ગુજરી જાય.’ ઘેલાશાએ અંતરની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

‘તો આવતી કાલે જ ઠાકરડાઓમાં ભંગાણ પડે.’ મઠંતે કહ્યું.

‘તો મારો માર્ગ ચોખ્ખો થાય.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તારો માર્ગ ચોખ્ખો છે જ.’ મઠંતે જવાબ આપ્યો.

‘વધુ ચોખ્ખો બનશે.’ મહેરામણે પૂર્તિ કરી.

કોઈ ન બોલ્યું. પોતાના વિચારમાં મસ્ત મહેરામણ આનંદથી પ્રકૃસ્ત બની ગયા.

‘ગુરુજી!’ કેસરગિરિએ મહંતને બહારથી બોલાવ્યા.

‘કેમ?’ કહેતા ભીમગિરિ ઝડપથી બહાર ગયા.

‘અલકા રહે છે.’ કેસરગિરિએ મહંતને અલકાની ઝોરડી તરફ હાથ કરતાં કહ્યું. બોલ્યા વિના મહંત ઝોરડી તરફ આગળ વધ્યા ત્યારે રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર જામી ચૂક્યો હતો.

‘વેલાશા!’ મહંત જતાં ગાંગજીએ વેલાશાને સંભાર્યા. વેલાશાએ ગાંગજી સામે પૃચ્છક દૃષ્ટિએ જોયું.

‘તમે માનેા છો કે, શવજી જીવતો હોય?’

‘હોય પણ ખરો.’

‘શવજીને જો હું જીવતો જોઈ તો શેક! મારી અધી જમીનનું કાન કરી કહું.’ હરખાતા ગાંગજી બોલ્યા.

‘બાપુ! એમ વેલા બની જવાની જરૂર નથી. શવજી જીવતો હશે તો મળશે જ. ભારમલ જતાં ભારમલની શહ જશે. તેનાં ચાલુ કાવત્રાં પૈકી ઘણાંના ભેદ આપમેળે ફૂટી જશે. તેની શહ પ્રીતની નહિ પણ કાબળી છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘શવજી મળે તો તારી બેલ બનીને હોશે રહે. તારી વિટંબણાઓમાં એ તારો સાથી બની માર્ગદર્શક બની રહે. મેરા! શવજીની કાર્યશક્તિ અજબ હતી.’ પુત્રનાં વખાણ કરતાં ગાંગજીભાઈ બોલ્યા.

‘બાપુ! ઇશ્વરેચ્છા હશે તો તે પણ બની રહેશે.’

‘અને વાલમનાં ભાગ્ય હશે તો તેના ફરેક જ્યોતિર્ધરમાં શવજી પ્રગટી નીકળશે.’ વેલાશાએ શવજીની યાદ ચિરંતન બની રહે તેવી ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં કહ્યું. ગાંગજીભાઈ મૂંગા રહ્યા. તેમની સ્મરણશક્તિ ભૂતકાળને ભવિષ્ય સાથે સાંકળી લેતી હતી.

વર્ષો પૂર્વે જ્યારે શવજીએ પદ્મનાભની આગેવાની નીચે યોગીનું કાર્ય હર્ષભેર ઉપાડી પિતૃઆજ્ઞાને ચિરોધાર્ય ગણી હતી, તે વખતનો પિતાપુત્ર વચ્ચેનો સંવાદ અત્યારે ગાંગજીભાઈને અક્ષરથઃ યાદ આવી ગયા.

X X X

‘બાપુ! પદ્મનાભ વળી કોણ છે?’ શવજીએ પૂછ્યું.

‘શવજી, વાલમની ન્યાયસભાને સજીવન કરવાનું તેને ભૂત હાક્યું છે. તે માળવાથી આવેલો બ્રાહ્મણ છે, વિદ્વાન અને કર્તવ્યશીલ છે, જ્યોતિષમાં એકો છે.’ બાપે જવાબ આપેલો.

‘તેને વાલમ માટે વળી આવી લાગણી ક્યાંથી થઈ આવી?’
શવજીએ પૂછેલું.

‘આજથી બસો વર્ષ ઉપર તેનો એક પૂર્વજ વાલમને વતન માની
જએલો અને તેની એ લાગણીને મૂર્તિમંત કરવાના પદ્મનાભને કાઠ છે.’

‘બાપુ ! વતન માટેની લાગણી વતન છોડ્યા છતાં પેઢી દર પેઢી
હતરી આવતી હશે?’ વતન પ્રત્યેના પ્રેમ તરફ શંકા દર્શાવતાં શવજીએ કહેલું.

‘કેટલાકો માટે એવું બને છે.’

‘આપણું વતન?’ શવજીએ પૂછેલું.

‘આજે તો વાલમ?’

‘વાલમ તો આપણે આજકાલમાં આવ્યા.’ પ્રશ્નાર્થક ભાવે શવજીએ
પિતા તરફ જોયેલું.

‘પદ્મનાભ જેવી લાગણી વતન પ્રત્યે રાખવી આપણને યોગ્ય નહિ.’

‘કેમ?’

‘આપણે ખેડૂત રહ્યા.’

‘ખેડૂતને વતન તરફ હમદર્દી ન હોય?’

‘હોય. પણ જેને તેણે વતન ગણી વસવાટ કર્યો હોય તે વર્તમાન
વતન માટેની તેની હમદર્દી વખાણને પાત્ર અને જરૂરી લેખાય છે.’

‘તો બાપુ ! આપણે ખેડૂતો સ્વાર્થી ગણાઈએ. પદ્મનાભની વતન
માટેની હમદર્દી બે નમૂન ગણાય.’

‘તેની હું ક્યાં નાં કહું છું ? માટેજ ખેતીનું કામ તારી પાસે કરાવ-
વાનું બંધ રાખી તારી પદ્મનાભને સોંપણી કરવી છે. વતન માટેની
પદ્મનાભની ધગશને કર્તવ્યશીલ બનાવવા ઠાકરડાએ સાથેના નાગરોના
ક્લહનું નિરાકરણ કરવાનું કાય તેને સોંપવામાં આવ્યું છે. તારે પદ્મનાભના
હાથ નીચે રહી તેની આજ્ઞા મુજબ કામ કરવાનું છે.’

‘બાપુ ! પદ્મનાભને અને અમારે જોખમ તો ખેડવાનાં જ હશે ને ?’

‘હાસ્તો. વતનના રક્ષણ ખાતર જોખમ ખેડવા મનુષ્યે તૈયાર રહેવું
જોઈએ.’ ચોતાની સમજથી મર્યાદામાં રહી ગાંગજીભાઈએ પુત્રને વતનના
પાઠ શીખવવા માંડેલા.

‘અને તમારે શું કરવાનું?’ શવજીએ પિતાને પૂછેલું.

‘પદ્મનાભ કહે તે. નક્કી કર્યા મુજબ વાલમ ગામને ઈરનાર પદ્મનાભ
છે. આપણે બધાએ કોરવાનું છે.’

‘પદ્મનાભ કહે તો વતન ખાતર આપણે ખપી જતું ખરું?’

‘હા, ફરેક વતનીની એટલી તૈયારી બેઠાં.’

‘બાપુ ! મારે ખેતી નથી કરવી. મને પગલાબને સોંપી દો.’

‘તૈયાર છે ?’

‘તૈયાર છું પિતાજી !’

ત્યાર પછી શવજીએ પિતા સાથે વાલમ માટે એટલો લાંબો સંવાદ કરી ક્યો ન હતો, અને એક દિવસ રાતોરાત શવજી હપડી ગયો. મેંધણ બાઈની ઠાકરડાઓ પાસેથી તેને પાછો લાવવાની ફરિયાદો નિરર્થક થીવડી. શવજી માટેનું પોતાનું વેર, ગામે નહિ પણ જ્યારે ત્યારે પોતાને જ ભરી પીવાનું છે, એવી ગાંગજીબાઈએ બહેરાત કરી.

+ × × ×

આજે શવજી જવતો હોવાની આશંકા ધીમે ધીમે ગાંગજીબાઈના કીલ્માં ઘર કરી રહી હતી અને ખરેખર જો તે જવતો હોય તો ?

અનેક વર્ષો સુધી મરણ પામેલો ગણાએલો પુત્ર પિતાને ફરી પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ?

‘શવજી, શવજી !’ ગાંગજીનું અંતર પોકારી ઉઠ્યું.

એક વખત તે જવતો નજરે પડે તો પોતે હથીઆર બાંધી તેની પડખે રહી ઠાકરડા કામની કલ કરવાનો આવેશભર્યો નિર્ણય તેમણે મન સાથે તુરત જ કરી દીધો. વર્ષો સુધી નિદ્રાહીન રાત્રિઓ વિતાવતા મહેરામણ તો પ્રતિજ્ઞાને પૂરી કરી, ગમેગમેથી ઋત્વિજો બોલાવી મહા-ચક્ષ કરી, બ્રહ્મભોજન આપી ફરેકને વધું વધું જમીનનો દુકડો જાનમાં આપવાનો ઉદારતાભર્યો સંકલ્પ તેમણે મનને સાક્ષી રાખીને કર્યો. પણ એ દિન ક્યાંથી ? પતેશ્વરનું ન્યાયતિથ અને ઘેલાશાની કલ્પના સાચાં કરે તો ? તો ગાંગજીબાઈને ઘેર સીનાનો સ્વર્ગ હશે.

‘શું વિચાર કરે છે ?’ ઘેલાશાએ તેમને પૂછ્યું.

‘હું ?’ વિચારમાંથી ભ્રમત થતાં ગાંગજીબાઈ બોલ્યા.

‘મને લાગે છે કે શવજી જવતો છે.’

‘તમારી આશા ફળશે.’ ઘેલાશાએ કહ્યું.

‘બાપુ ! શવજીની ઉંમર કેટલી ?’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તારા કરતાં પાંચ વરસે મોટો.’

‘કેમ પૂછવું પડ્યું, મહેરામણ ?’

‘તે જવતો હોય તો તેની ઉંમર ધોંઝાણાં ખમે એવી ખરી કે નહિ, તેની તો મારે ખાતરી કરવી જ બેઠાં ને ?’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ખડતલ ચરીરનો ચવળ, મહેરામણ તને તો ખડીના છૂટા ભાગમાં ધારે તો ભોંયભેગો કરી દે.’ ગાંગળાએ કહ્યું.

‘મારા કરતાં ખડતલ ?’

‘હા, તારા કરતાં ખડતલ. ઘી દૂધ જેટલાં તેણે ખાણાં છે એટલાં તેં ભેષાં નથી.’ ગાંગળાએ કહ્યું.

‘બાપુ ! ત્યારે શું ચવળ માનીતો હતો ?’ બાપને રમુજ તરફ ફેરી જતાં મહેરામણ બોલ્યો.

‘માનીતાની વાત નથી, મેરા ! સ્વભાવના મેળ છે. ખરું કહું છું કે, ચવળનું મને ઠાઠે છે એટલું તારે માટે નહિ.’

‘માટે જ તમે મને અત્યાર સુધી રખડતો રાખ્યો.’ મૂળ વાત પર આવતાં મહેરામણ બોલ્યો.

‘આજે મેં નિર્ણય કર્યો છે, મેરા ! ચવળ જીવતો જડી આવે તે વખતે જ તારી અને તેની પડખે હું અને આખું ગામ ભિમા રહીને સસાએ ધાડો પાડી ઠાકરડાના વાસ લૂંટી, ઘરખાર બાળી નાખી, ઢોર ઢાંખર પડાવી લઈ તેમને વનવન રજળતા કરી દેવા. તેમાં આડે આવનારનું હું નહિ માનું. પછી તારી પ્રતિજ્ઞાને તું કેમ રહે છે ?’

‘પણ તમે તો ચવળ મળી આવે તો, એમ કરવાની વાત કરો છો. ચવળ મળી આવે ત્યાં સુધી મારે શું કરવું ?’

‘તારે ? કાલથી જ તું તારા ભાથી રજપુતો સાથે રાખી ઠાકરડાઓના વાસ ઉઝીડ કરવા માંડ. વાલમના નામથી હું તને કહું છું કે, તેથી ઉપરિચિત થતી ફરેક જવાબદારી હું અને ન્યાયસભા ભરી પીશું.’

‘ઉતાવળો નિર્ણય કરો છો.’ ઘેલારાએ વચ્ચે પડતાં કહ્યું.

‘શેઠ ! નિર્ણય ઉતાવળો નથી, સમય સરનો છે. ભારમલના મૃત્યુનીજ આપણે રાહ જોવાની હતી.’

‘મહાંતને પૂછ્યું ?’

‘તેમણે કહ્યું તે સાંભળ્યું નહિ કે, મેરાની પ્રતિજ્ઞાનો અંત હવે નજીક છે ? પછી કોની રાહ જોવાની ? ચવળ જડતાં મેરા, વાલમ અને હું તમારી સર્વેની પડખે છીએ.’ ગાંગળાએ કહ્યું.

ચાખડીપર ચઢી મહાંત ભીમગિરિને ઝોરડી તરફ આવતા સાંભળી ત્રણે જણા તેમની રાહ જોતા ચાન્ત રહ્યા.

પ્રકરણ ૩૧ મું

આ શો ફેરફાર

‘**ઉમમમમ** માનવી! અફસોસ કરતા ભીમગિરિ ઓરડામાં પ્રવેશ્યા.

‘હેમ, ગુરુદેવ?’ ઘેલાશાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘મઠને માથે આકૃત તોળાઈ રહી છે ત્યાં અલકા અને તેનો પતિ તેમની હઠ છોડવા તૈયાર નથી.’ ભીમગિરિએ કહ્યું.

‘તો ભલે ને બિચારાં બે દિવસ વધારે રહે.’

‘અરે ગાંગળા! એમ શી રીતે બની શકે? મારી જાતની સલામતી માટે મારે અનાથોના નાથ વિશ્વંભરની પ્રાર્થના કરવા પ્રસંગ ઊભો હોય ત્યાં બીજાને હું શું આશરો આપી શકું?’

‘એમ છે તો તેમણે સમજાવે ચાલ્યા જવું જોઈએ.’

‘એ જ મોટી પંચાત છે ને! અલકા સમજાવે છે છતાં તેનો પતિ માનતો નથી.’ ભીમગિરિએ મુસીબત રજુ કરી.

‘ચાલો હું સમજાવું.’ પોતાની સમજાવટની શકિતપર વધારે પડતો વિશ્વાસ મૂકતા ઘેલાશા બોલ્યા.

‘પ્રયત્ન કરી જુઓ. સમજે તો ઠીક છે. રાજગુણીથી મઠ છોડે તેમાં તેમનું અને માફ બૂપણ છે, નહિ તો છેવટે પ્રાતઃકાળે તેમને કોઈપણ દિસાએ રવાના કરવાનાં તો છે જ.’ કહી ભીમગિરિ આસને બેઠા.

ઘેલાશા ઉઠ્યા. અલકાના ઓરડા તરફ ગયા. સાથે કેસરગિરિ પણ ગયો.

‘ગાંગળા! જીવનમાં જંજાવાત શરૂ થઈ ચૂક્યો છે. આજે તેના ગણેશ મંડાઈ ચૂક્યા.’ ઘેલાશા જતાં ભીમગિરિએ કહ્યું.

‘શી રીતે?’

‘પ્રથમ ચિહ્ન તે અલકાએ કરેલી મારી ઇચ્છાની અવગણના.’

‘ગુરુદેવ! તમે પણ ખોટી આશંકાઓ કરતા બની ગયા લાગે છે. એક બાઈ બિચારી દુઃખના કારણે તમારી ઇચ્છાને, ઉપકાર વશ હોવાના કારણે નથી અપનાવી શકતી એમાં જંજાવાત શેનો?’

‘ગાંગળા! એ પ્રથમ ચિહ્ન છે. મારી ઈચ્છા, મારા આદેશની અવગણના એ મારી અહીંની કારકિર્દીનો પ્રથમ બનાવ છે.’

‘એથી આશંકા ન લાવી શકાય.’

‘મારૂં મન સાક્ષી પૂરે છે.’

‘કે?’

‘આવતી કાલ મારે માટે અને આ મહને માટે આપઠાઈપ બની રહે.’
ન માનતા હોય તેવો મુખભાવ કરતાં ખાંતજીએ ડોકું ધૂણાવ્યું.

‘મહેરામણ! સામંત કેમ છે?’ મહંતે મહેરામણને વાતોમાં
બેળવવાના ઉદ્દેશથી પૂછ્યું.

‘ધણા કિવસથી મળ્યો નથી, ગુરુદેવ!’ મહેરામણે કહ્યું.

‘તેની કંઈ તૈયારીઓ છે ખરી કે?’

‘મારી બાજુમાં નથી.’

‘ભાથી રજપુતો પાસેથી ક્યારે કામ લેવા માગે છે?’

‘આપ કહો ત્યારથી.’

‘શી રીતે કામ લેવા ધારે છે?’

‘આપ માર્ગદર્શન કરો એ રીતે.’

‘મારૂં માર્ગદર્શન?’ નવાઈ પામતાં ભીમગિરિ બોલ્યા.

‘હા, કેવ! આપનું માર્ગદર્શન.’

‘માનીશ?’

‘કેમ નહિ?’

‘આવતી કાલે સંસાર ત્વજી મારા મઠમાં આવી બેસી બન.’
ભીમગિરિએ માર્ગ ચીંધ્યો. બીપ હીકરો ચમકી ઉઠ્યા.

‘ગુરુદેવ!’ ખાંતજી બોલી ઉઠ્યા.

‘કેમ, નવાઈ લાગી?’ હસતાં હસતાં મહંત બોલ્યા.

‘નવાઈ નહિ, ગુરુદેવ! આપનો આદેશ મહેરામણ માનશે નહિ.’

‘ન માને તો હું શું કરું? વેર પાછળ વેર જોડ્યું આવશે. આને તમે જીતું વેર ભરપાઈ કરવા સક્તિમાન છો. આવતી કાલે એ જ વેરનો જીવાળ તમને ખેંચી જઈ સંસારરૂપી ધાંધળા પછડાતા પ્રવાહમાં ધકેલી ફેરો ત્યાં તમારા-તમારા વારસીના પૂરથે પૂરથા ઉઠી જશે.’

‘ગુરુદેવ! આવતી કાલની વાત આને ન કરો. મારૂં જીવિ અમે તે હોય. મારૂં વેર ને આને વેરથી વળતું હોય તો આવતી કાલની મારે રાહ બેવી નથી.’ મહેરામણે મહંતની ભવિષ્યવાણી નમણકારી કહી.

‘મહેરામણ! સુખ પ્રેમમાં છે, વેરમાં નહિ. વેર વાળ્યા પછી પણ તું સુખી થઈશ, એ આચાર્ય આકાશકુસુમવત્ છે.’

‘મારે સુખ નથી ભેઠતું. હાંઠગીસર કુખના ફરિયામાં ફૂળકાં ખાવાનાં હશે તો તે ખાઈશ, પણ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા એક વખત તો પૂરી કરીશ જ. ગુરુદેવ ! મને આશીર્વાદ આપો કે, મારે માર્ગે મને સફળતા મળે. આજના શાન્તિ શીખવતા પાઠ મારા હૃદયમાં હતાશન પ્રજ્વળે છે.’ મહેરામણે કરગરતાં કહ્યું.

‘મહેરામણ ! એક પ્રતિજ્ઞા ખાતર તું અનેક માનવીઓને વનવન અને ઠામેઠામ ભટકતાં કરી દેવા તૈયાર થયો છે. વિશ્વશાન્તિના મહાન આદર્શને તું ધોખાડે છે.’

‘મારે એ જ્ઞાન નથી ભેઠતું, ગુરુદેવ ! મારી હૃદયચ્છાના વેગની પ્રબળતા શાન્ત થયેથી હું આપનાં ચરણોમાં આવી લોટી પડીશ અને પ્રતિજ્ઞાના પાલન સાડ કરેલાં અનેક પાપમય કામોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત આપની ચરણરજ માથે ચડાવીને કરીશ.’

‘પાપ કર્યા પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરી જીવન ઉજ્જવળ કરવું, તે કરતાં પુણ્યકાર્યોથી પ્રથમ જ જીવનને ભરી દેવું, એમાં વધારે સુંદરતા છે.’

‘મારે એ સુંદરતા ન ભેઠીએ. નિરૂપદ્રવી જીવન જીવી પામરતા પ્રાપ્ત કરવા કરતાં કુખપૂર્ણ પણ મનમાન્યું જીવન જીવવામાં હું વધારે ગૌરવ માનું છું.’

‘મહેરામણ ! તારા માટે જ મારું આ કહેવું નથી. વાલમની સલામતીને પણ તેમાં એટલો જ ભય છે.’

‘શી રીતે ?’

‘વાલમ આજે તેના ગામના વતની ઠાકરડાઓ સાથે ફરમનાવટ બાંધી તેમને તારાજ કરશે. આવતી કાલે તે જ ગામના બીજા કોઈ વર્ગ સાથે ફરમનાવટ બાંધી ગામ તેને કુખ દેશે. એ રીતે બનાવોનું પુનરાવર્તન થયા કરશે અને પરિણામે વાલમ ગામ, ગામ નહિ રહે, પણ ધરધરની સલામતી માટે વલ્લખાં મારતું કુખી, તિરસ્કૃત અને અન્યાયી ગામ બની રહેશે.’ મહંતના આ શબ્દો સાંભળી ગાગજીથી જવાબ આપ્યા સિવાય ન રહી શકાયું.

‘ગુરુદેવ ! નિર્બળ હપર સબળતું શાસન હોય છે. સબળ નિર્બળને ખાઈ ભચ, તો તે પાપનો અધિકારી છે, શાસનકર્તા નહિ. વાલમની દરેક ક્રોમ પર શાસન ચલાવવા જેવી શક્તિ એક ક્રામની હોય, એમ આપણે માનીએ, તો તે ક્રામે ગામને રક્ષણ આપતાં ગામની આકૃતિ સામે લડી લેવું જ ભેઠીએ. ઠાકરડાઓ ગામને આકૃતરૂપ છે, તે આટલાં વર્ષો થયા છતાં તમે નથી બળુતા ?’

‘આકૃતરૂપ છે માટે જ એની સાથે દુશ્મનાવટ બાંધી તે કામને ગામ ત્યજવી કેવું ?’

‘તે કામ ગામ ન ત્યજે છતાં ગામ સુરક્ષિત રહી શકે એવો બીજો માર્ગ છે ખરો ?’ ગાંગજીએ પૂછ્યું.

‘હા છે.’

‘મારે તે માર્ગ નથી જોઈતો. મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં હું મારાં, ગામના અને કાંઈ પણ સંસ્થાનાં હિતોને જોખમાતાં જોઈશ છતાં હું મારે માર્ગથી પાછો નહિ હડું.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘મહેરામણ ! હતાવળો ન યા.’ સમજાવતાં મહંત બોલ્યા.

‘તમે પંચનાભના પાટીએ ન બેસી જાઓ.’ ઠગરતાં મહેરામણ બોલ્યો.

‘ગાંડા ! પંચનાભ સુખી થઈ ગયો. ગામ સાથે સુમેળ રાખી શાશ્વત સુખનો અધિકારી બની ચાલી નીકળ્યો અને મારે નસીબે આવી પડનાર મહાન આક્રમક નાખતો ગયો. હું ઇચ્છું છું કે તું તારી છઠ્ઠ છોડી દે.’

ધડી પહેલાં જ તમે કહેતા હતા કે, ‘મારી પ્રતિજ્ઞાનો અંત હવે નજીકમાં છે.’

‘વાત સાચી છે. મારી ઈચ્છાનુસાર તું વર્તીશ તો તારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થશે અને ગામ સંપત્તિ રહેશે.’

‘મારે એ શીખામણ નથી જોઈતી.’

‘તો તારી મરજી, મહેરામણ ! જીવાનીના તોરમાં કરેલાં પાપ વૃદ્ધાવસ્થામાં ભળી ઉઠે છે. પછી એવાં ઘોર કૃત્યો માટે પ્રામશ્ચિત્ત પણ શોધ્યાં નથી જડતાં.’

‘શામ શામ ક્રીડા પડવાના હોય તો વૃદ્ધાવસ્થામાં ભલે પડે, ગુરુદેવ ! પણ આવેલો આ પ્રસંગ હું છોડવા માગતો નથી.’

‘મહેરામણ ! માની જા. ઠાકરડાએ વાલમ તો છોડવાના જ છે. તું પ્રયત્ન નહિ કરે તો પણ. પછી પાપનો અધિકારી કેમ બને છે ?’

‘મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મારે કરવું રહ્યું. બીજાઓની મહેરબાની પર મારે નકરવું નથી.’

‘જેવી તારી ઇચ્છા, મહેરામણ !’ કહી મહંત હસા થયા.

‘ગુરુદેવ !’ હસા થતા મહંતને હજેશી ગાંગજીબાઈ બોલ્યા.

‘મહંતે તેમની તરફ જોયું. ‘કેમ ?’

‘આપના વિચારોમાં એકાએક કેમ પરિવર્તન થઈ ગયું ?’

‘જેયું’ નહિ ? ભારમલનાં પાપ ભારમલ ધોઈ શક્યો નહિ. કોણનાં પાપ પશ્ચાત્તાપથી ધોવાય છે, એ લોકોકિતનો અખતરો કરતાં હું નથી કાઠ્યો; તમે પાપ કરશો તે શી રીતે ધોશો ? કાણ ધોવાડાવશે ?’ ભીમગિરિએ કહ્યું. ગાંગજીભાઈ વિચારમાં પડ્યા.

‘મહેરામણ ! હજી સમય છે. વિચાર કરી જો. આવતી કાલ પહેલાં તો તારો નિર્ણય તારા ભવિષ્યના સુખક્રાંતિનો સર્જનહાર બનશે. તીર છૂટી જશે, ભીમગિરિ ફસાઈ જશે, અને વાલમનું તંત્ર એકામ બની અનિયંત્રિત વેગે ફેડાડું’ જઈ કોઈ ખડક સાથે અથડાઈ જશે ત્યારે તારી પૂર્ણ થયેલી પ્રતિજ્ઞામાં તને અનેક આફતોનો ભાસ થશે. વેરનું આસડ વેર નહિ પણ પ્રેમ છે, એ તને એવી કોઈ પણ સમજશે. તે સમય આવ્યા પૂર્વે વેરની લાલસા છોડી દે. જીવનને પ્રેમથી ભરી દે. આ પૃથ્વીપર જીવે સાથે જીવોની એકદીલી સ્વર્ગ સર્જવી શકે છે, તેથી જ ઉલ્કા, જીવો સાથે જીવોની વિસંવાદિતા નરકનું સર્જન કરે છે.’

‘ગુરુદેવ ! મને માફ કરો. મારા માર્ગથી મને ચલિત કરવાનો પ્રયત્ન આપ હવે ન કરતા. મારો નિશ્ચય અફર છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ગુરુદેવ !’ ગાંગજી વચ્ચે પડ્યા; ‘વિધિનું’ નિર્માણ હશે ત્યાં માનવી શું કરનાર છે ? હજારો પ્રયત્નો છતાં નિર્મિત વસ્તુ અનિર્મિત થતી નથી.’

‘ગાંગજી ! પુત્રની વેલમાં બેસી ગયા પહેલાં સંભાળજો કે પાછળથી પાપનાં પ્રાચલિત કરવા પ્રસંગ બિંબો ન યાચ.’ મહાંત જાણે બીડે બતાવતા હતા.

‘ગુરુદેવ ! જાણું છું કે ધોર પાપનાં પ્રાચલિત હોતાં નથી. એ તો ભોગવે જ છૂટકો. તેવીજ રીતે એ પણ જાણું છું કે રામરોમ વ્યાપી રહેલું’ વેર બહાર લીધા વિના શમતું નથી. આજે હું પુત્રની વેલમાં બેઠો છું. આવતી કાલે કઠાય અમારી વેલમાં આખું ગામ બેસી જશે. તેને રોકવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન આપ કરશો નહિ. વાલમની ન્યાયસજ્જાના સ્વચાને ઠેરવવાનો પ્રસંગ હવે મારે માટે ખડો થયો છે. આપની અહિંસક વૃત્તિએ તમારા પ્રત્યેનો મારો નિઃસીમ વિશ્વાસ ઘટાડી દીધો છે.’

‘હું એવો ઉપદેશ કહી કરવા માગતો નથી. તમારાં કૃત્રિમ તમારે ભરી પીવાનાં હોય. મનુષ્ય તરીકે મેં મારો ધર્મ બજાવ્યો છે. મારી શિખામણ તમને ન રચતી હોય તો તમારે માર્ગે જવાને તમે સ્વતંત્ર છો.’ કહી ભીમગિરિ હસતા હસતા ચોરડા બહાર નીકળ્યા. સામેથી ચલાશા અલકાની ચોરડી તરફથી આવતા હતા.

‘ગુરુદેવ ! અલકા માની ગઈ પણ તેનો પતિ નથી માનતો. કહે છે કે, મઠને માથે આકૃત આવશે તો તે પણ પોતાથી બનતું કરી દેશે.’
વેલાશાએ કહ્યું.

‘મેં કહ્યું જ હતું કે, તે માને તેમ નથી.’ મહંતે નિશ્ચલ ભાવથી કહ્યું.

‘બહુ જાકી લાગે છે.’ વેલાશા બોલ્યા.

‘હા, વળી માંદગીએ તેને બહુ ચીડીએ બનાવી દીધો છે. વેલાશા ! હવે ચોથા પહોરની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. કઠાય ભારમલનો જીવનદીપ જોલવાઈ ગયો હશે. તે પ્રસંગે તમારે અને ગાંગજીએ વાલમમાં હાજર રહેવાની જરૂર પડી.’

‘અમને પણ અહીંથી કાઢવા માગે છે ?’

‘વાલમના ભલાની ખાતર અને મારા માનદ્વી ખાતર તમારે અત્યારે આ સ્થળ ત્યજ કેડું જોઈએ.’ બીમગિરિએ કહ્યું.

‘વેલાશા ! ગુરુજી બરાબર કહે છે. અત્યારે આપણી જરૂર વાલમને છે.’ પાછળથી આવી ગાંગજી બોલ્યા.

‘તો ચાલો, મારી ના નથી. મેરા ! તું પણ આવે છે ?’ વેલાશાએ એરાને પૂછ્યું.

‘હાસ્તો, અહીં રહીને હું શું કરીશ ?’ મેરાએ જવાબ આપ્યો.

‘બરાબર છે. પ્રભુ તમને સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપે.’ કહી મહંત આગળ વધ્યા. અલકાની ઓરડી તરફથી આવતા કેસરગિરિને નિશાની કરી તેમણે બાબુમાં બોલાવ્યો.

‘કેસરગિરિ !’

‘હા.’

‘મઠ છોડવાની બંને ના કહે છે, ખરું ?’

‘અલકા જવા તૈયાર છે.’ કેસરગિરિએ કહ્યું.

‘તો ઉપાધ્યાયમાં તેના પતિને આ પડીકા પાછ કેજે. ગાડાનો બંદોબસ્ત તો કર્યો છે ને ?’

‘હાજી,’ પડીકા હેતાં કેસરગિરિ બોલ્યા.

કેસરગિરિએ તાંબાના ઘડામાંથી પ્યાચો બરીને પાણી અલકાના પતિને પીવા આપ્યું. તે જ વેળાએ ગાંગજી, વેલાશા અને મહેરામણ વાલમ જવા નીકળ્યા. ડરવાજામાંથી બહાર નીકળતાં વરણાગમાંથી દૂરની મુસાફરી માટે તૈયાર થઈને એક ગાડું બહાર આવતું તેમની નજરે પડ્યું.

પ્રકરણ ૩૨ સું ભાથી રજપુતો ક્યાં ગયા ?

ગાંગજીભાઈ, ઘેલાશા અને મહેરામણ વરણાનૌ મક ડાઘ વાલમમાં આવ્યા ત્યારે સવાર પડી ગયું હતું. ગામમાં પેસતાં જ કોલાહલ સંભળાવા માંડ્યો.

‘શું હશે ?’ ઘેલાશાએ ધીમેથી કહ્યું અને ત્રણે જણાઓએ ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

સામેથી આવતા એક ખેડૂતને ગાંગજીભાઈએ પૂછ્યું. ‘મોહન શું છે ?’

‘અરે કાકા ! ભારમલ મરી ગયા અને તેનો વાસ ભૂને સળગાવી દીધો.’ મોહને કહ્યું.

‘આખો વાસ સળગાવી દીધો ?’

‘હા, આખો વાસ. એક ખોરડું સાબું નથી.’

‘ગજબ થયો.’ ઘેલાશાથી બોલાઈ ગયું.

‘ઘેલાશા ! ભારમલનું મોત બગડ્યું.’ ગાંગજીએ કહ્યું.

‘ક્યાં સુક્રોઈ ક્યાં’ હતાં કે મોત સુધરે ?’ મહેરામણે ટંકા પૂર્થી.

‘મેરા ! તારા માર્ગમાં હવે સરળતા થશે.’ ગાંગજીએ મહેરામણને હૃદયથી કહ્યું.

‘બાકીના ત્રણ વાસ હું સળગાવી દઈશ.’ મહેરામણે નિર્ણય બહાર કર્યો.

વાતો કરતા ત્રણે જણા લક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આવળ આવ્યા. ઘોઠાની ઠઠ મંદિર આગળ જામતી હતી અને વીતી ગયેલી રાત્રિના જનાનો ઉપર ગરમાગરમ વાતો થઈ રહી હતી.

ઘેલાશા અને ગાંગજીને દ્વરથી આવતા લેઈ કોલાહલ જરા શાન્ત થયો.

‘તમારી જ રાહ જોવાય છે.’ દ્વાર પાસે આવતાં જ એક ખેડૂતે કહ્યું.

‘કેમ ?’

‘અત્યારે જ ન્યાયસભાએ જરૂરી કામે મળતાનું નક્કી થયું છે.’

‘કાણે નક્કી કર્યું ?’ ગાંગજીએ પૂછ્યું.

‘ગામે.’

‘ક્યારે ?’

‘અત્યારે જ.’ જવાબ સાંભળી ત્રણે જણા અંદર ગયા.

ન્યાયસભાના કેટલાક સભ્યો પોતપોતાના સ્થાને આવી બેસી ગયા હતા, કેટલાક આવવાના હતા. ગાંગુ અને ઘેલાશાની આતુરતાથી રાહ બેવાતી હતી. તે આવતાં બોઝામાં સંતોષની લાગણી પ્રસરી રહી. બાકીના સભ્યો પણ આવ્યા અને ન્યાયસભાએ પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું.

ભારમલની શહુમાં તથાતા સભ્યોએ ભારમલ જતાં અને તેના વાસની યચ્છેલી હયા નજરે નિહાળતાં જ પોતાની વલણ બદલી હતી. મોંઘણભાઈ બે બાળુ સાચવનારા ગણાતા હતા, તેમણે પણ આવે ઉઠાર થઈ ઠાકરડાઓનું ભૂંડું બોલવામાં બાકી રાખી નહિ. સર્વે સભ્યો એકે મતે નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે ઠાકરડાઓ સાથેનો સર્વ સંબંધ આજ ધરીથી બંધ કરી તેમની સાથેની ગામની ખૂદગી ફરમનાવટ જાહેર કરવી અને ગ્રામ સંરક્ષક ટાળીએ આજ ધરીએ ફક્ત રક્ષણનું કામ ન કરતાં જામનો દરીને પણ ઠાકરડાઓને ભગાડવાના પ્રયત્નો તેનાથી થાય તેટલા કરવા. ગામ બોઝાએ પોતાનાં સર્વ હથીયારો અને જરૂરી સામગ્રી ગ્રામ સંરક્ષક ટાળીને જરૂર પડે સોંપવાં. ઠાકરડાઓમાં પેસી ગયેલી જૂતની બીકને કાયમ રાખવા ગયી રાત્રે બની ગયેલા પ્રસંગનું જૂત શોધી તેને આજ રાત્રે પણ ઉપયોગમાં લઈ ઠાકરડાઓની યાય તેટલી વિરોધ ખૂબારી કરવાના પ્રયત્નો કરવા. વળી જૂતની બીકથી સામનો કરવાની તેમની હિંમત નહિ રહે અને તે કારણે પોતાના પક્ષે નુકસાન વગર સામા પક્ષની સંપૂર્ણ ખૂબારી થશે.

ન્યાયસભાના સભ્યોએ પોતાનો નિર્ણય ગામના સર્વ માણસોમાં વહેતો કર્યો. ગ્રામસંરક્ષક ટાળીએ પોતાની કામગીરી બજાવવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

રાજબાએ પોતાના કાર્યક્રમમાં વિલેપ પડતો નજરે ભેંધો. તેણે માન્યું કે બાકી રજપુતોની અત્યારે જામને જરૂર પડશે અને એ બધા જ બાકીઓને વરણાજ ફરતા રાતોરાત જોડંબી કેવામાં આવ્યા હતા તેટલું શું ?

‘અમે તે યાચ’ રાજબાએ નિર્ણય કર્યો. ‘મહેરામણ માત્રે છતાં આવે બાકીઓને પાછા ન બોલાવવા.’

‘પણ મહેરામણ બાકીઓની માગણી કરશે ત્યારે શું જવાબ કેવો ?’ તેના મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો. તેને એકાએક સામંત સાંભર્યો.

‘સામંત ?’ તેણે નીચે બેઠેલા સામંતને ઉપરથી હાક મારી બોલાવ્યા.

‘કેમ ?’ સામંતે નીચે બેસી રહીને જ જવાબ આપ્યો.

‘અહીં આવને !’ જશ નરમ થતાં રાજબા બોલી.
સામંત ઉઠ્યો.

‘શું છે ?’ કહેતો તે ઉપર ચડ્યો.

‘મારું એક કામ ન કરે ?’ વધારે નમ્ર થતાં રાજબા બોલી. થોડીક સમય સામંત રાજબાની એ મુખમુદ્રા તરફ જોઈ રહ્યો. બહેનનું દીન થઈ જવું વફન તેનાથી ન જોઈ શકાયું.

‘શું છે, કહે તો ખરી ?’ તેણે પૂછ્યું.

‘ગાંગજી કાકાને અહીં બોલાવી ન લાવે ?’ રાજબાએ હરખાસ્ત મૂકી.
‘કેમ ?’

‘મારે જરૂરી કામ છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘કેં કુઃખ આવી પડ્યું છે માટે આટલી નરમ બની ગઈ છે ?’

‘ના, ના. કુઃખ તો નથી. મારે તેમની સલાહ જોઈએ છે.’

‘સારું.’ કહી સામંત ચાલતો થયો. તેને ખાતરી હતી કે જે વાત બહાર કાઢવા રાજબા ઇચ્છતી ન હતી તે કોઈ પણ ઉપાયે કાઢશે નહિ. સામંતે ગાંગજીભાઈને ભારમલના વાસ આગળથી શોધી કાઢ્યા.

‘ગાંગજી કાકા ! રાજબા બોલાવે છે.’ તેણે કહ્યું.

‘મને ?’

‘હા, તમને. તેને તમારી સલાહ જોઈએ છે.’

‘ચાલો.’ કહી તરતજ ગાંગજીભાઈએ સામંત સાથે ચાલવા માંડ્યું. ભીમજિરિની અહિંસક વૃત્તિથી તેમને કંટાળો આવ્યો હતો, તેવામાં રાજબાનું તેડું તેમને રાચક અને મોભાસરનું જણાયું.

‘કેમ રાજબા ! કેમ બોલાવ્યા ?’ હાખલ થતાં જ તેમણે પૂછ્યું.

‘કાકા ! ભારમલજી ગયા.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘હા, સાથે ઠાકરડાઓનો આખો વાસ પણ સળગી ગયો.’

‘ન્યાયસભાનો નિર્ણય અફર છે ખરું ને ?’

‘હવે ક્યા કારણે ફરી શકે ?’

‘ના.’

‘તું શું ધારે છે ?’

‘કાકા ! મારા કાર્યમાં જરાક આડખીલી ઉભી થવાનો પ્રસંગ આવે આવી ઉભો છે.’ બાજી ખુલ્લી કરવાનો ઈરાદો સેવતી રાજબા બોલી.

‘તને શું અડચણ આવે તેમ છે ?’

‘મહેશભણ મારા કાર્યમાં આવે ડખલ ઉભી ન કરે એટલું હું તમારી માગી લઉં છું.’

‘શી રીતે મહેરામણ ડબલ કરનાર છે એ તો તું જણાવતી જ નથી.’

‘કાકા! ભાથીઓનો આજે મારે હપથોગ કરવાનો છે.’

‘શી રીતે?’

રાજબા ઝુંચવાઈ. ‘ભીમગિરિ વિરૂદ્ધ વર્તન ગાંજી સહન કરી શકશે?’ તેના અને પ્રશ્ન કર્યો.

‘વરણાગના મઠ ફરતી તેમને ચોકી સોંપી છે.’

‘શા માટે?’

‘આજે ભીમગિરિ તેના મહંત પદેથી પદબ્રજ થનાર છે.’

‘કોણ કરશે?’ ભીમગિરિ સાથે યજ્ઞેલી વાતચીતનો તાર મળતાં ગાંજીએ પૂછ્યું.

‘તેમના પંચના બાવાઓની જમાત તરફે સિદ્ધપુરના મહંતને આજેય છે કે, આજથી તેમને વરણાગના મહંતપદેથી ફર કરવા.’

‘તારો હાથ હશે.’ ગાંજીએ કહ્યું.

રાજબા ન બોલી.

‘રાજબા! ભીમગિરિને પદબ્રજ થવા વારો આજથી તે તું જણતી હોવા છતાં જાહેર કેમ નથી કહ્યું?’

‘મેં એ કાવતું રચ્યું હતું માટે.’ રાજબાએ હિંમતથી કહ્યું.

‘કયા લાભ ખાટી જવા તેં એ કાવતું રચ્યું?’

‘ભીમગિરિ મહંતપદેથી બ્રજ ન થાય ત્યાં સુધી ઠાકરડાઓનું જોર નરમ ન પડે એવી મારી માન્યતા છે.’

‘અને એ કારણે તેં એ મહાભયંકર કૃત્ય કહ્યું?’

‘મારા માર્ગમાં આવતી કોઈ પણ આડખીટી હું સહન કરી શકતી નથી.’

‘મહંત આડખીટીરૂપ હતા?’

‘હા. ભારમલના એ ગુરુ હતા અને તપને તથા ન્યાયસભાને ઠોરી રહ્યા હતા. એક જ મ્યાનમાં બે તલવાર તેમણે રાખી હતી.’

ગાંજી ચૂપ થઈ ગયા. ગઈ રાત્રિના ભીમગિરિના અહિંસક વિચારોએ ગાંજીભાઈની મહંતમાંથી શ્રદ્ધા ઘટાડી દીધી હતી અને એ કારણે રાજબાની આ નીતિથી તેમને આઘાત લાગવાને બદલે આશ્ચર્ય થયું હતું.

‘ફક્ત ભીમગિરિને તેમના પદેથી ફર કરીને વાલમતું તું થું બહુ કરવા માગતી હતી?’

‘જુઓ કાકા! ભારમલજી ગયા, મહંત કેદ થઈ કાલે સિદ્ધપુર જશે. ભારમલજીનો વાસ સળગી જતાં એસામટાં બસો ઠાકરડા કુટુંબો નિરા-

‘હાર થઈ પડ્યાં. ઠાકરડાઓનાં હૃદય બેસાડી દેવામાં આ ત્રણ મહત્વનાં કાર્યો એક જ વખતે બની ગયાં છે.’

‘કુદરતી રીતે ત્રણે કાર્યો સાથે થયાં. પણ જો તેમ ન થયું હોત તો એકલા બીમજિરિની પદબ્રજ થયાની ખબરથી ઠાકરડાઓમાં ઘું ઘું નિરાશા ઉપભવનાર હતી ?’

‘કાકા ! મારી યોજના મુજબ થયું છે, કુદરતી રીતે નહિ. ત્રણે કાર્ય સાથે યાચ એવી જ રીતે સીગઠાં ગોઠવાયાં હતાં.’

‘આટલાથી ઠાકરડાઓ ત્રાસી ઉઠશે ?’

‘ના, આજની રાત તેમને માટે ભયંકર છે.’ ઘટસ્ફોટ કરવાની ઇચ્છાથી રાજબા બોલી.

‘શી રીતે ?’

‘ગઈ કાલનું જૂત આજ રાત્રે વધારે વેગવાન બનશે. એક સામટા ત્રણે વાસ સળગાવી દેશે અને બીમજિરિને સિદ્ધપુરને માર્ગે રવાના કરી સાંજ પહેલાં બાથીઓ વાલમમાં આવી જશે. તેઓ સળગતા ત્રણે વાસીમાં હથીઆરખંધ ફરી ઠાકરડાઓને મારશે, કાપશે, નસાડશે. ઠાકરડાઓથી આજનો ત્રાસ સડન નહિ થાય. નિરાશા તો આજે થઈ જ હશે અને રાત્રે ત્રાસ થશે. જૂતની ભયંકરતા, બાથીઓની શસ્ત્ર-પ્રવીણતા અને ગામન્દ્રી બહેર ફરમનાવટમાંથી બચવા તેમને માટે નાસવા સિવાય બીજો માર્ગ નહિ રહે. ધરખાર વિનાના એ ભટકતા ભટકતા ક્યાં જઈ શકશે તે વિચારવાનો સમય આપણને અત્યારે ન હોવો જોઈએ. એટલું જ હું તમારી પાસે યાચું છું અને મહેરામણ આજ સાંજ સુધી બાથીઓની મારાણી ન કરે એટલું તેને સમજવવા હું તમને વાલમ વતી વિનવું છું.’

‘રાજબા ! તારી ચતુરાઈ આગળ અમારી અગમચેતી કંઈ વિસાતમાં નથી. તેં આદર્શ સ્ત્રી બની વાલમને ઠાકરડાઓની નાગચૂડમાંથી બચાવવાની સુંદર તરજીબ રચી કાઢી છે. મહેરામણને હું કહી દઉં કે બાથીઓને મ્હેં કામમાં રોક્યા છે અને સાંજ સુધી આવી શકશે નહિ. યહી શું ?’

‘એ જ, કાકા ! તમારો ઉપકાર.’

‘બહેન ! એમાં ઉપકાર માનવાનો હોય ખરો ? મારા માથે જે જખરો ભાર હોતો તે તેં ઉતારી દીધો છે. મહંત બીમજિરિમાંથી મને ગઈ કાલે રાત્રે જ વિશ્વાસ છૂટો ગયો અને નિરાશાથી મને કંઈ સુષ્ટું ન હતું ત્યાં આજ સવારે વાલમમાં આવતાં આ બધી હકીકત સાંભળી.’

‘મહંત સાથે તમે કેટલો વખત રહ્યા?’

‘એક જ રાત. તેમણે મહેરામણને ઠાકરડાએ સાથેનું વેર છોડી દેવાની સલાહ આપી અને મને તે ન ગમી.’

‘શા માટે તેમણે એમ કહ્યું?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘મહેરામણ ભાગ ન લે છતાં ઠાકરડાએ વાલમ છોડી જવાના છે, તેા પછી નિરર્થક પાપનાં પોટલાં તેણે કેમ બાંધવાં?’

‘ત્યારે મહંત એટલું તો જાણતા જ હતા કે, ઠાકરડાએને મારી કાઢવાની તરફીય રચાઈ ચૂકી હતી.’

‘તેમના કહેવાનો અર્થ’ એવો થતો હતો ખરો.’

‘જાજનો માણસ છે.’ રાજબાએ શ્વાસ મોટેથી લેતાં કહ્યું.

‘તારો તેની સાથે મેળ કેમ નથી?’

‘વિધિનાં નિર્માણ.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘એ જૂત ક્યાંથી આવે છે, રાજબા? કોઈ મેલી વિધાનો આશરો લીધો છે કે શું?’

‘અરે, રામરામ કરો, કાકા! જૂતની વાત તો જુદી છે. આજની રાત પૂરી થવા દે. કાલે જૂત તમારા ખોળામાં આજોડી પડશે.’ હસવા માંડતી રાજબા બોલી.

ગાંજી વિચારમાં પડ્યા. રાજબા શું કહેતી હતી? પતેશ્વરની ભવિષ્યવાણીને પરઘો તો એ પાડતી ન હતી?

‘કાણુ છે એ જૂત?’ તેમણે રાજબાને પટાવતાં પૂછ્યું.

‘કાલે સમજશે, કાકા!’

‘તો પણ?’

‘કંસારનાં આંધણ મૂકાવી કાલે સવારે અહીં આવજો. તમને જૂતની જાણખાણુ આપીશ.’

‘જરૂર પતેશ્વરની ભવિષ્યવાણી ફળશે.’ ગાંજીભાઈએ મનમાં નિર્ણય કર્યો. પણ કંઈ બીજી જ હકીકત નીકળે તો મનની મુરાદને આઘાત લાગે એ વિચારે તેમણે વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાનો વિચાર મારી વાળ્યો.

એટલામાં તો મહેરામણ ધસમસતો મેડી ઉપર ચઢી આવ્યો. તેના હાથમાં મોટી ડાંગ હતી.

‘રાજબા! ભાથીએને ક્યાં મોકલ્યા છે?’ તેણે પૂછ્યું.

ગાંજી જવાબ આપે તે પહેલાં રાજબાએ કહ્યું. ‘શવજીને તેડવા.’

‘મારી ખરી કસોટી થવાનો પ્રસંગ આવી ત્યાં તેં કાવડું રચી
મારાં માણસોને દૂર મોકલ્યા હીધાં.’ કહીને ડાંગ ઉંચકવા પ્રયત્ન કર્યો.
ગાંગજી હલા થયા અને મહેરામણની ડાંગ પકડી લેતાં બોલ્યા.
‘મેરા ! ભાથીઓને મેં મોકલ્યા છે. સંજે પાછા આવશે. ત્યાં
સુધી તારે કંઈ કરવાનું નથી.’
‘મને નિર્માલ્ય ન બનાવો. મારે માટે પાણી બતાવડું છે.’
‘વરણાગના સિદ્ધનાં ચરણામૃત પીનારમાં પાણી હોય સકે જ નહિ.’
રાજબાએ સચોટ તીર ફેંક્યું.
‘એવું કહેનાર તું કોણુ ?’ મહેરામણ ગળ્યો.
રાજબા તેનો સામનો કરવા હલી થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૩૩ મું કોણુ ચઢે ?

‘હું ક’ રાજબા !’ કહેતી તે મહેરામણને માત્ર આંખોથી ડારતી
હલી રહી.
‘મેરા ! ગાંડો ન થા.’ ગાંગજીભાઈ મેરાને સમજાવતા હતા.
‘બાપુ ! મને એવું કહેનાર એ કોણુ ? ધણીને મરવા કંઈ સી મણુ
રૂની તળાઈમાં નિરાંતથી પોદનારને માટે અપમાન કરવાનો હક્ક થું ?’
આસ બરાઈ આવતાં મહેરામણ હાંફમાં બોલતો હતો.
‘એવું ન બોલ, મેરા ! રાજબા વાલમના બુધ્ધિમંત્ર છે.’
‘અરે, કલંકરૂપ છે. મારી તરફીબાને ધૂળમાં મેળવી તે વાલમનો દ્રોહ
કરી રહી છે.’ ગાંગજીના હાથમાંથી ડાંગ છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરતો
મહેરામણ બોલ્યો.
‘મહેરામણ ! તેં ચૂકીએ પહેરી હોત તો સાડું હતું. પંઢર પંઢર
વર્ષની તારી મયામણને અંતે પણ તારા વખત આવતાં તું આમ નિરા-
ધાર બની હોયો. વાલમને ઠાકરડાઓના હાથમાંથી છોડાવવાની પ્રતિજ્ઞા
લેનારનાં મુખ આવાં ન હોય.’ ડામ ફેલી હોય તેમ રાજબા બોલી.
મહેરામણ બળી ઉઠ્યો, પણ તેની ડાંગ તેના બાપુએ સખત રીતે
પકડી હતી.
‘રાજબા ! એવું ન બોલ બહેન ! વાલમમાં જ કહરી સાથે મોઠાં
થએલાં આમ ન લગડી પડે. તમારે માટે વાલમ મોટી આશા રાખે છે.’
ગાંગજીએ રાજબાને સમજાવતાં કહ્યું.

‘કાકા ! વાલમની આશાને માટીમાં મેળવી કેવા તૈયાર થઈલા આપણા આ મહેરામણને કંઈ શીખામણ આપો. હું તો બહુ સમજું છું.’ હસી પડતાં રાજબા બોલી.

મહેરામણ બોડે પડયા. તેણે ચારે બાજુ જોયું. રાજબા શા કપડી એમ કહેતી હતી તે તેને ન સમજાયું.

‘મને મારા ભાથીએ લાવી આપ. મારે તારી સાથે વિવાહ કરવો નથી.’

‘અરે મેરા ! હું કહું છું કે, ભાથીએને મેં કામે મોકલ્યા છે અને સાંજ સુધીમાં આવી જશે. ત્યાં સુધી તારે કંઈ કરવાનું નથી.’ ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

‘બાપુ ! તમે પણ મને મારે માર્ગે જતાં મૂળથી રોકતા આવ્યા છો.’ નિરાશ બનતાં મહેરામણ બોલ્યા.

‘પણ તેં સાંભળ્યું નહિ કે, ભાથીએ શવજીને લેવા ગયા છે ?’

‘શવજી ક્યાં છે તે લેવા બચ ?’

‘જો તો રાતે જોજો.’ ઠરસાથી રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા ! શવજી જીવે છે ?’

‘મને શી ખબર ?’ ડોકને વળાંક આપતાં રાજબા બોલી.

‘બાપુ ! શવજી જીવે છે ?’ તેણે ગાંગજીભાઈને પ્રશ્ન્યું.

ગાંગજીભાઈની આંખે જળજળીઆં આવી ગયાં.

‘હું નથી જાણતો મેરા ! શવજીની વાતની મને ખબર નથી.’

‘આવશે, શવજી આવશે. ગાંગજી કાકા હિંમત હારશો નહિ.’ રાજબાએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

પિતાપુત્ર આશાની મીઠ માંડતા રાજબા તરફ જોઈ રહ્યાં. તેમની એ કરણ નજર સહન ન થઈ શકતાં રાજબાએ કહ્યું.

‘મહેરામણ ! રાત્રે તને શવજીનાં કર્શન થશે, પણ કાલો થઈ વધારે આડખીલીરૂપ બન્યા સિવાય નિરાંતે ઘેર જઈને સૂઈ જ.’

‘આજે મારે સુવાનું નથી. મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થયા સિવાય ન જીવાનો મેં નિર્ધાર કર્યો છે.’ મેરાએ નિર્ણય જાહેર કર્યો.

‘ભલે તો બીજા કાર્યમાં ચિત્ત પરોવી કે.’

‘જોઈએ તું એમ કહેવા માગે છે કે, આવેલા અવસર તરફ મારે આંખ મીંચામણાં કરવા ?’ ખીલક જતાં મહેરામણ બોલ્યા.

‘મારું કહેવું એવું નથી. ભાથીએના આપતાં સુધી તું નિરાંત થાશે રહે. આવેલા અવસર જતો નહિ રહે.’ સમજવતાં રાજબા બોલી.

‘રાજબા ! તું મને ક્યો કહ્યો તો ?’ અવિશ્વાસથી મહેરામણે કહ્યું.
‘મારામાં વિશ્વાસ નથી, મહેરામણ ! મારું અને તારું દિવ ક્યાં જોઈ છે ?’ ક્યાર્દ્ર ભાવે રાજબા બોલી.

મંત્રજીભાઈના હુકમ સીંસરવા રાજબાના ચબ્બે હતરી ગયા.

‘મેરા ! તું મૂખ છે. રાજબાને તું જોળખતો નથી. વાલમની જે પીરાંમનાથી આપણે જળળા છીએ. એનામાં અવિશ્વાસ ન મૂકાય.’

‘બાપુ ! રાજબાને હું જોળખું છું. જે તીખી ધાર જેવી છે, પણ મારું દીઠ અત્યારે આવેલો અવસર જતો ભેઈ અવિશ્વાસી બનતું બય છે.’

‘મહેરામણ, ભાઈ ! અવિશ્વાસથી ભેતું બંધ કર. ઠાકરડાઓ આવતી કાલે ગામ છોડશે અને તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે.’

‘વગર પરાક્રમે ઠાકરડાઓ પાસે ગામ છોડાવશે ?’ મહેરામણે શંકા કરી.

‘પરાક્રમ ? ગોંગળ કાકાના પુત્રનાં પરાક્રમેથી કોણ અજ્ઞાત છે, મહેરામણ ?’ રૌચી સીંચતી રાજબા બોલી. મહેરામણની છાતી મર્મથી ફૂલી.

મંત્રજીભાઈએ અવસર ભેઈ કહ્યું. ‘મેરા ! અત્યારે તો ઘેર ચાલ. સાંજે શું કરતું તેનો વિચાર આપણે કરીશું.’

‘આલો બાપુ !’ હાંમે સંભાળતો મહેરામણ જવા તૈયાર થયા. ગોંગળભાઈ નીચે હતરે તે પહેલાં સામંત ઉપર ચઢી આવ્યા.

‘કેમ સામંત ?’ તેમણે પૂછ્યું.

‘મહેરામણ ! રાજબાની કાર્યનીતિથી હું અને તું છૂટા પડ્યા હતા તે સાંભરે છે ?’ સામંતે મહેરામણને પૂછ્યું.

‘તેનું અત્યારે શું છે ?’ મહેરામણે સામું પૂછ્યું.

‘રાજબાની રહેરજની પ્રવૃત્તિ તરફ ભારથી હું ધ્યાન કહ બહુ આપતો આવ્યો છું. મને કે તને ન સુઝી આવત તેવી યોજના તેણે રચી કાઢી છે. કલકલાઓને તે યોજનાનાં હથિયાર બનાવી તેણે ધાયું ક્યું છે. વાલમના ઠાકરડાઓ પર કાબુ મેળવી બેઠેલા મહંત લીમજિરિ મુજબને તેણે પોતાની યોજનામાં સપડાવી દીધા છે. હું તો તાબુબ જ થઈ ગયો છું. જ્યાં નજર કરે છું ત્યાં રાજબાની યોજનાનો જ વિસ્તાર જણાય છે. વાલમનું કલિબ્ધ તેણે કળેવળ કરી દીધું છે અને હું તથા તું જેવા તે ઢિવસે છૂટા પડ્યા હતા તેવા જ આજે પણ છીએ. નથી કોઈ યોજના તૈયાર કરી શક્યા કે નથી કોઈ સાહસ-પરાક્રમ કરી શક્યા.

જીની બુદ્ધિ પાનીએ ગણનાર આપણે પુરુષોએ આને રાજબાને ધન્યવાદ આપવાનો અવસર આવી પહોંચ્યા છે.’

સામંતે એ બધું કહ્યું, પણ મહેરામણ સમજ્યા નહિ. રાજબાની સઘળી યોજનાઓથી તે અજ્ઞાત હતો. ગંગાજીભાઈ જાણતા હતા અને તેથી તેમને સામંતના શબ્દોનું તથ્ય સમજાઈ આવ્યું, પણ મહેરામણ અણધની જેમ સ્થિર હોય રહ્યા.

સામંતે વિચાર્યું કે મહેરામણ સમજ્યા ન હતો. તેણે ગંગાજીભાઈને કહ્યું. ‘કાકા! તમે જાણો. મહેરામણ પાછળથી આવશે. ધણે દિવસે આને એ અહીં આવ્યા છે. મારે તેની સાથે ધણી વાતો કરવાની છે. રાત્રિની કામગિરી અંગે પણ અમારે લંબાણ ચર્ચા કરવી છે.’

‘ભલે.’ કહી ગંગાજીભાઈ જવા નીકળ્યા.

‘આવને હોં, કાકા!’ રાજબાએ વિવેક કર્યો.

‘હા, બહેન!’ ગંગાજીભાઈએ વિવેકનો સામો જવાબ વિવેકથી આપ્યો.

‘રાજબા!’ સામંતે રાજબાને બોલાવી.

‘કેમ?’ રાજબાએ પાછળ ફરી જવાબ આપ્યો.

‘વિચારબેઠને કારણે આપણી વચ્ચે વિખવાદ હોયો થયો હતો, ત્યારે હું અને મહેરામણ તને વધારે પડતું સંભળાવી છૂટા પડ્યા હતા તે ફરીથી આને બંને મળીને તારી પાસે આવીએ છીએ.’ પ્રસ્તાવ કરતાં સામંત બોલ્યો.

‘ભાઈ! તે કમચ એવો હતો. હું હજી ન થઈ હોત તો આને જે પરિણામની સંભાવના આવી હોય છે તે ન બનત. તમારી દીર્ઘસૂત્રી વાતોનો છેડો આવે તેમ ન હતો અને મારું દીલ એ વિશ્વંબને સહી શકતું નહતું. મારી વર્તણૂક એ વખતે તમને અકારી લાગી હશે પણ તે માટે ક્ષમા કરો છું. વાલમ, વહાલા વાલમના ખાતર મારે એમ કરવું પડેલું. આને પણ મહેરામણ સાથે હજી થવામાં મેં પહેલ કરી હતી. એ તો ગંગાજી કાકા હતા, નહિ તો અમે બંને આથડી પડત. એ અથડામણ ન થાય એટલા માટે જ મેં તેમને અહીં બોલાવી મહેરામણને સમજાવવાની વિનંતિ કરી, ત્યાં તો મહેરામણ જાતે જ આવી હોય અને બાકીઓની માગણી કરી. મહેરામણ! તને ખબર છે બાકીઓ ક્યાં છે તે?’ રાજબાએ મહેરામણને પૂછ્યું.

‘ના, હું નથી જાણતો.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘વરણાગના મઠ ફરતી તેમની ચોરી છે’ રાજબાએ કહ્યું.

‘શા માટે ?’

‘મહંતને આજે કેટલી સિફતુર મોતલબાના છે.’

‘કેમ ?’

‘મારી યોજનાનુસાર.’

‘રાજબા તે જલ કરી. મહંત તો આપણને માર્ગદર્શન આપતા હતા.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ગઈ રાત્રે તને માર્ગદર્શન આપ્યું તેવું.’ હસી પડતાં રાજબા બોલી રાત્રિનો ખ્યાલ મહેરામણને આવ્યો. મહંતે તેને સંસાર ત્યજી મઠમાં બેસવાની સલાહ આપી હતી તે સાંભરી અને તેને હસવું આવ્યું.

‘રાજબા ! એ બધું ક્યાંથી જાણ્યું ?’

‘તારા બાપુએ કહ્યું.’ રાજબાએ જવાબ આપ્યો.

‘ખરે જ રાજબા ! એ વખતે મને પણ લાગી આવ્યું હતું કે, આ મહંત પર મઠાર બાંધી હું મારું ક્યેય નહિ પાર પાડી શકું.’

‘હતાં અત્યારે તું એમ કહે છે કે, મહંત આપણને માર્ગદર્શક હતા ?’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ત્યારે તો રાજબા ! ઠાકરડાઓ તો ખરેખર નિરાધાર બની જશે.’

‘તું ધારે છે એ કરતાં વધારે.’

‘એટલે ?’

‘આજે રાત્રે બાકીના ત્રણ વાસ સળગી જશે.’ રાજબાએ કહ્યું.

પોતાની કામગિરિ બીજ કરી જનાર છે, એ વિચારે મહેરામણને બોલું લાગ્યું, ‘હતાં તેણે પૂછ્યું.’ ‘કોણ સળગાવશે ?’

‘પેલું જલ.’

‘એ જલ ક્યાંથી આવ્યું ?’

‘સિફતુરના મઠમાંથી.’

‘કોણ લાવ્યું ?’

‘હું લાવી. મહેરામણ, એ જલ નથી પણ શવજ છે.’

‘શવજ જવતો છે ?’ આશ્ચર્ય સાથે હર્ષ પામતાં મહેરામણે પૂછ્યું.

‘કોણ જાણે. ખરે શવજ છે કે શવજનું જલ છે. તે કાલે પરાંદોએ સમજાશે. હું તો એને શવજનું જલ જ ગણું છું.’

‘રાજબા ! શવજ જવે છે ?’

‘તેને પૂછીને ખાત્રી કરી દેજે.’

‘એ જલ બોલે છે?’

‘હા, કોઈ વખત તીણી ચીસ પાડે છે.’

‘એથી વિરોધ?’

‘મને ત્યારે પૂછી જોજે ને!’ મમતાથી રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા! સાચે જ તે’ રોચબરી કર્તવ્ય શક્તિનાં કાર્યનં વાલમને કશાંબાં છે.’

‘તું મારાં કાર્યોનાં ઇતિહાસ જાણતો નથી. રાજસિંહ મને ત્યારે તેને પૂછી રજેરજ હકીકત જાણી લેજે. તે મારો સાથી બની રહેલો છે. વાલમ ખાતર તેણે પણ જોઈ ક્યું નથી.’

‘તારી પ્રેરણા હોય તો રાજબા! પત્થર પણ સજીવ બને.’

‘આજે પ્રશંસા કરવાનો વખત છે? અને કેમ જુલો જાણે છે કે, ત્રી ભુદ્ધિ પાનીએ, કહી રાજબાનો સાચ ત્વજ જનાર પણ તું હતો?’

‘આજે એનો પશ્ચાત્તાપ શા ખપેનો? ભૂલ થઈ તે ન થઈ થનાર નથી. તારી કાર્યનીતિએ મને અને સામંતને છતી લીધા છે. અમારો ગર્વ પોષાય એવાં કામ કરવાં અમે અશક્ત નીવડ્યા છીએ. બીરપતિની ચાક-બીરીને જાળવી રાખવા માટે ત્હેં આજેનો મહાન પ્રયાસ સફળ થતો જોઈ વાલમ આજે હર્ષથી નાચી ઉઠ્યું છે. કાલે ગામ જલસો કે, રાજબાની સતત કાર્યપ્રવૃત્તિ નીતિએ સુખનો સ્વર્ગ ઉઘવા પામ્યો છે, તે વખતે તારે માટે આમજનોમાં કેટલું માન થયું? કેટલો ઉત્સાહ હતો? પતિપત્નીની એકધારી અને અખંડ સેવાઓની નોંધ વાલમના નાગરિકા ક્વેરી રીતે પચાવી શકશે? ક્યા બહુલાથી તને રીઝવશે?’ મહેરામણે પ્રશંસા આકરી.

‘મને ન ચડાવ, મહેરામણ! મેં ક્યું છે ફક્ત વાલમ ખાતર-વતન ખાતર. મારી ફરજ કરતાં વધુ મેં કંઈ ક્યું નથી.’ રાજબાએ પ્રશંસાનો જવાબ આપતાં કહ્યું.

‘મહેરામણ! વરણાગ જઈશું?’ સામંતે વિચાર તુકડા ઉકતાં કહ્યું.

‘ના, કોઈએ જવાની જરૂર નથી. લીમગિરિ પહોંચ્યા થાક ત્યારે વાલમના કોઈ માણસની હાજરી ત્યાં ન હોવી જોઈએ. વિધિનું વિધાન હશે કે મારે કારણરૂપ બની તેમને પહોંચ કરાવવા પડ્યા છે. તેમની અકપતાને હસવા ત્યાં જવાની કોઈને જરૂર નથી.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘મહાંત માટે તારા વિચાર કેવા છે?’

‘મહંત એક સિદ્ધ છે, પણ વાલ્મીકી સુખ ખાતર માર્ગમાં આવતા હોય તો સિદ્ધને પણ ન રહેવા દેવાય.’ રાજબાએ પોતાનું સાચું મનતબ રજુ કર્યું.

‘ત્યારે તો એ પાપ ખરૂંને, રાજબા ?’ સામંતે પૂછ્યું.

‘ધૈર્યપ્રાપ્તિ અંગે લીધેલાં પગલાંને પાપ પહેાંચી શકતું નથી. કુરજ સદાય પવિત્ર હોય છે.’ રાજબાએ ઉત્તર આપ્યો.

‘રાજબા ! સામંત ! હવે હું જઇશ. આજનો દિવસ મને ફર્યા વિના ચેન નહિ પડે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ભલે જા.’ રાજબાએ રજા આપી.

મહેરામણ સામંતને લઈ નીચે ગયા.

લક્ષ્યસિદ્ધિના ગર્વમાં રાજબાએ બેઠકારીથી બંને હાથનાં આંગળાં એકબીજામાં ભેરવી ભેરથી આગસ ખાધી.

પ્રકરણ ૩૪ મું બંદીવાન ભીમગિરિ

સવાર થયું. પૂર્વ દિશામાં સૂર્યનારાયણે કેખાવ દીધો. વરણાગના મઠને અંદરથી બંધ ભેઈ મહંત ભીમગિરિએ ઝડપથી ચાખડીપર ચઢી કરવાળે જઈ કમાડ ખોલી નાખ્યાં. કેસરગિરિ રાત્રિના ઉજાગરાથી અલકા અને તેના પતિને વળાવી નિરાંતે ઉંઘતો હતો.

ઉઘડતા કરવાળમાંથી મહંતે બહાર નજર કરી. કરવાળની બાજુમાં બહારના ભાગમાં એક ખાવો વાંસની બુંગળીને કપડાની કાચળીમાં રાખી હાથપર લટકાવી ઉભો હતો.

‘ક્યાંથી આવો છો ?’ ભીમગિરિએ પૂછ્યું.

‘સિદ્ધપુરથી.’ કાસકે ખાવાએ કહ્યું.

‘શા કામે આવ્યા છો ?’

‘સંકેશવાહક બની મહંત ભીમગિરિને સંકેશો પહોંચાડવા માટે.’

‘કોનો સંકેશો ?’

‘સિદ્ધપુરના મહંતનો.’

‘લાવો.’ ભીમગિરિએ હાથ લંબાવ્યો.

કાસકે બુંગળી ભીમગિરિના હાથમાં આપી.

‘અંદર આવો.’ પત્ર કાઢતાં કાઢતાં ભીમગિરિએ કાસકને સ્વાગત ક્યું.

‘અહીં જ ઠીક છે.’ કાસકે કહ્યું.

પત્ર કાઢી ભીમગિરિએ વાંચી લીધા. મોટી ગાદીના મહંતને આજ્ઞા હતો કે, તેમણે વરણાગના મહંતનું આધિપત્ય ત્યજ કેવું અને બંદીવાન બની સિદ્ધપુર જવું.

‘મને બંદીવાન કરવા કોણ આવનાર છે?’ ભીમગિરિએ કાસકને પૂછ્યું.

‘હું જાણતો નથી.’

‘મહંતને મારા પ્રભુ સાથે કહેશો કે, ભીમગિરિ વરણાગનો મઠ છોડશે તો બીજા મહંત તમારે તેને માટે તૈયારી કરવી પડશે.’ કહી પત્ર ફેંકી ઈઈ બે ઠરકારીથી તે અંદરના ચોગાનમાં આગળ વધ્યા. કાસક ભીમગિરિના ચબ્બો ચાક કરતો સિદ્ધપુરને માર્ગે પાછો પડ્યો.

મહંતે કેસરગિરિને જાણાવ્યો. આંખો ચોળતો તે કહ્યો ત્યાં તો હરવાળમાં એક સામઠાં પચીસ હથીઆરબંધ માણસોએ પ્રવેશ કર્યો.

‘મહંત ક્યાં છે?’ આગળ ચાલતા હથીઆરબંધ પુરુષે શુભચેત્ના તરફ દૃષ્ટિ નાખતાં પૂછ્યું.

‘કેમ શું છે?’ ભીમગિરિએ પૂછ્યું.

‘મહંત તમે છો?’

‘હા.’

‘તમારે અમારી સાથે આવવાનું છે.’

‘ક્યાં?’

‘સિદ્ધપુર.’

‘આજે શાબ્યા છે?’

‘હમણાં જ કાસક તમને આપી ગયો છે ને?’

‘કાસક સાથે મેં સમાચાર કહાળ્યા છે, તે આવતાં સુધી શોભો.’

‘અમને એવો આજ્ઞા નથી.’

‘ત્યારે કેવો છે?’

‘તમને અમારી સાથે અત્યારે જ બંદીવાન બનાવી લઈ જવાના છે.’

‘બંદીવાન? મારા શુરને બંદીવાન?’ કેસરગિરિ તાકુટી કહ્યો.

‘હા.’ મક્કમતાથી પેલાએ કહ્યું.

‘નહિ બને.’ કેસરગિરિએ કહ્યું.

‘કેમ નહિ બને?’

‘શુભેચ્છ શુભરાતનું નાક છે.’

‘એ સાથે અમારે સંબંધ નથી.’

‘તો હું જોઈ છું, તમે શી રીતે તેમને લઈ જાઓ છો તે.’

‘કેસરગિરિ! નિરર્થક ગર્વ કરીશ નહિ. નિર્મિત વસ્તુ બન્યા કરશે, આજના સંયોગો વિપરીત હતા તેની આગાહી અને મળી ગઈ હતી. વ્યથા ઘોંઘાટ નકામો છે.’ લીમગિરિએ કેસરગિરિને સમજાવતાં કહ્યું.

‘ગુરુદેવ! મારા દેખતાં આપને બંદીવાન બનાવી આ લઈ જાય?’

‘એમાં એ તો કારણરૂપ છે, કુદરત ધચ્છે ત્યાં માનવી માત્ર નિરૂપાય છે.’

‘હું નહિ જવા દઉં.’

‘ભાઈઓ! તમારી સાથે આવવા હું તૈયાર છું.’

‘ચાલો.’

‘ગુરુદેવ! ગાદી માટે આપની પાડકાઓ?’ નમ્ર બનતાં કેસરગિરિએ કહ્યું.

‘હું મહાધિપદેથી બ્રહ્મ થએલો છું. મારી પાડકાઓ ન હોય.’ આત્માસન આપતાં તેમણે કેસરગિરિને કહ્યું.

‘કોણે પદબ્રહ્મ કર્યા? ક્યારે કર્યા?’

‘સિદ્ધપુરના મોટા મઠના મહંતના આજ્ઞાથી વરણાગના મઠના મહાધિપદેથી અને પદબ્રહ્મ કરવામાં આવ્યો છે. હું સિદ્ધપુર જઈ છું.’

‘ગુરુદેવ! મારે શું કરવું?’

‘નિત્યેના કાર્યક્રમ ચાલુ રાખજો. મોટા મહંત જ્યારે મારે માટે બીજી ગાદી તૈયાર કરાવશે ત્યારે હું તને બોલાવી લઈશ. વરણાગના મઠની ગાદીની હયાતી જાણી જશે.’ અવિધ્ય ભાખતા મહંત સિદ્ધપુર જવાની તૈયારીમાં રહ્યા.

‘ભાઈઓ! બેસો.’ તેમણે હથીઆરબંધ ભાથીઓને કહ્યું.

‘સાહનસિંહ! એક કામ બાકી રહી જાય છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘શું?’

‘આ કીંગરનાં કમાડ.’

‘તેનું શું?’

‘સિદ્ધપુરના મઠને તેની ભેટ ધરવાની છે.’

‘કોને કીંગરનાં કમાડ લેવાં છે?’ લીમગિરિએ કહ્યું.

‘અમારે.’

‘સિદ્ધપુરના મઠમાં ભેટ ધરવા?’

‘હા.’

‘મઠની મિલકત પર કોઇને અધિકાર નથી. શામળનોને પૂછી તેમની રજા હોય તો લઇ જાઓ.’

‘અમારે પૂછવાની ગરજ નથી.’ રાજસિંહ બે ગરબડ રીતે બોલ્યા.

‘રાજસિંહ! હોહીની બ્રીકા વહેશે.’ ભીમગિરિએ ચેતવણી આપી.

‘તે માટે તો આવ્યા છીએ.’

‘કેસરગિરિ! નગરા પર ડંકા દે.’ ભીમગિરિએ મહંત પદને ત્યાજ કર્યા પહેલાં કેસરગિરિને આદેશ આપ્યો.

‘કડીંગ ધીન્ ધીન્.’ નગરા પર બચના ડંકા પછડાયા. ફરીથી પછડાયા અને પછી તો એક ધારા પછડાવા માંડ્યા.

નેતનેતામાં ગામમાંથી માનવ ટોળાં ઉભરાઇ આવ્યાં, હથીઆર બંધ, જેના હાથમાં જે આવ્યું તે લઇને દોડ્યા આવતા હતા.

‘સોહનસિંહ! વરણાગના હોહા વારે ચઢે છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘શું કરીશું?’ સોહનસિંહે કહ્યું.

‘એમાં વળી શું કરવાનું હતું? આપણે પચીસ માણસો બસો માણસોને પૂરાં નહિ પડીએ?’

‘હતારી નાખો એ કીંગરનાં કમાડ.’ રાજસિંહે વાડ નાખી અને ચારેક માણસો ફરવાળનાં કમાડ ઉતારવાના કાર્યમાં રોકાઇ ગયા. બાકીના બચાવની તૈયારી કરતા એ ચારેની આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યા.

આવનાર માણસોને કય સમજાવવાની કોઇને જરૂર ન પડી. કીંગરનાં કીંગમતી કમાડની લૂંટ થતી નેઈ તેમણે પેલા રક્ષકો સામે હથીઆર ઉગાર્યાં.

મારામારી ચાલી. અણુધડ ગામડીઆઓની યુદ્ધ પદ્ધતિને કેળવાએલા સાથી રજપુતો પામી ગયા અને લગભગ બસો જેટલા ખેડૂત ચોદ્દાઓને પંદર ભાથીઓ વીંટી વળ્યા. બસોને ઘેરીને સાચવતા તે વર્તુલાકારે ફરી રહ્યા. કમાડ ઉતારવામાં આવ્યાં અને ચારે જણાઓ યુદ્ધે ચઢ્યા. મારા-મારી થઇ. ઘણા ખેડૂતો ધાયલ થયા, બેએક ભાથીઓ પણ ધાયલ થયા, પણ એકંદરે યુદ્ધથી અજ્ઞાત વરણાગના ખેડૂતોને ધણું નુકસાન થયું. બસો માણસો હોવા છતાં તેમનો નાસવા વારો આવ્યો. વિજયોન્મત ભાથીઓએ વરણાગ વચ્ચે જઇ મનગમતું ગાડું અને મનગમતા બળદો મેળવી મહંત ભીમગિરિ અને કીંગરનાં કમાડને ગાડામાં લઇ પાંચ ભાથીઓ સાથે ગાડું સિદ્ધપુરને માગે મધ્યાહ્ન પહેલાં હાંપી દીધું.

કેસરગિરિની ભીની આંખ, ગામ હોકાની કળકળતી આંતરડી, એ બધાંને પ્રભુપર વિશ્વાસ રાખવાનું કહી ભીમગિરિએ સિદ્ધપુરની ગાડાવાટ લીધી, ત્યારે બાકીના ભાથીઓએ વાલમ તરફ પ્રયાણ આદર્યું.

સાંજ પડી અને ગાડું સરસ્વતી જોળંગી સિદ્ધપુરમાં પ્રવેશ્યું. બન્ધ બંધિતવ ધરાવતા ભીમગિરિને જોતા બંધ થતા બનરના વેપારીઓ માંહોમાંહે વાતો કરવા માંડ્યા.

‘બાવો કોઈ કેવી અંચ ધરાવે છે.’

‘છતાંયે લખ્યા લેખ કે બંદીવાન બની ગાડામાં નાખ્યો છે.’

‘અરે! કોઈ જબરે કાવત્રાંબાજ ખેલાડી હશે.’

‘ના, ના, કેટલો પવિત્ર કેખાય છે!’

‘કેખાવે છે પણ ભીતરની તો ભગવાન બહે.’

‘અરે! આ તો વરણાગના મઠના મહંત ભીમગિરિ છે.’ કોઈએ તેમને આજ પૂર્વે વરણાગ ગામમાં જોએલા તેણે કહ્યું.

ભીમગિરિએ તે તરફ નજર કરી. પેલા વેપારીએ એ હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા. ભીમગિરિએ મસ્તક નમાવી તેના પ્રણામ હસતે મુખે સ્વીકાર્યા. તે વેપારીની જોડે ઉભેલા બીજાએ પણ તેમને હાથ જોડી નમન કર્યું. ભીમગિરિએ તેકું નમન પણ સ્વીકાર્યું અને નમસ્કારની પરંપરા કરે થઈ ગઈ. સિદ્ધપુરના ઉભા બનરે મહંતને નમનથી વધાવી લીધા. બંદીવાન બાવો નમસ્કાર ઝીલતો ઝીલતો હસતે મુખે આજળ વધવા માંડ્યો.

કોઈ જોળખીતો મળતાં ભીમગિરિ તેની તરફ જોઈ સહાનુભૂતિ ભર્યું હાસ્ય કરતા. કોઈ પરદેશી પહેરવેશના માણસના નમસ્કારને વિશેષ આકર્ષી સહારતાં તેઓ બનર વટાવી ગયા. શરીરે શરીરે અને મહોલ્લે મહોલ્લે સાંજનો ખુશનુમા પવન ઝીલવા ગામને નાકે આવી ઉભેલાં સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકોનાં નમન ઝીલતા અને તેમનાં કુલહલપૂર્ણ ધ્વાન જેવતા ભીમગિરિ આજળ ને આજળ વધે ગયા. દ્વરથી મઠનાં ફરિન થયાં અને ગાડું હાંકવા બેઠેલા રાજસિંહે કહ્યું.

‘ગુરુદેવ! મઠ હવે નજીકમાં છે.’

‘ભલે.’ કોઈ પણ ભાવ વ્યક્ત ન કરતાં ભીમગિરિ બોલ્યા.

‘આજળથી બનર મોકલાવું?’ રાજસિંહે પૂછ્યું.

‘બંદીવાન માટે જોડું ન હોય, રાજસિંહ!’ ભીમગિરિએ સ્પષ્ટતા કરી.

‘ગુરુદેવ! મને માફ કરશો. મારે હાથે આ પાપ થયું છે.’ રાજસિંહે પોતાના દુલ્હની માફી માગતાં કહ્યું.

‘તું’ તો નિમિત્ત માત્ર છે. રાજસિંહ ! ઈશ્વરની આજ્ઞાબાજીનું ‘તું’ તો આજ્ઞા છે.’

‘મને ન ધિક્કારશો, ગુરુદેવ ! રાજબાને સમજવવામાં મેં બાકી નથી રાખ્યું’ પણ ફોણ બાજે કેમ તેના તમારા માટેના અવળા મહ સીધા ન થઈ શક્યા.’ રાજસિંહે વાત સમજવવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

‘એમાં રાજબા શું કરે ? તે પણ તારી જેમ જ મહા નિયંતાની આજ્ઞાબાજીનું એક આજ્ઞાજ ને ?’ નહિ જેવી વાત કરતા હોય તેમ ભીમ-ગિરિ બોલ્યા.

‘ગુરુદેવ ! અમે ધાયું હતું કે, આપ મઠ જલ્દી નહિ લ્યો.’

‘કારણ ?’

‘આપનું ગૌરવ.’

‘અરે, ગૌરવ ? એની પાછળ જગત એાહું ખુવાર થતું નથી. મારે એની શી પરવા ? બાવાને વળી ગૌરવ શું ?’

‘આપની મહત્તા, આપની લાયકાત એ બધાં પર પાણી ફરતું હોવા છતાં આપે સામનો કર્યો નથી.’

‘મારે સામનો શા માટે કરવો પડે ? મહત્તામાં હું માનતો નથી અને લાયકાત તો જગતે આપેલી જગત છીનવી લે તેમાં મારે શું કહેવાનું હોય ?’

રાજસિંહ નમ્ર બની ગયા. તે વધુ ન બોલી શક્યા. રાજબાની પ્રખ્યાત જળની પેલી રમતનું આ પરમ સિદ્ધ પુરુષને ભોગ થતું પડ્યું તેમાં તે પોતાને દોષરૂપ ગણવા માંડ્યો.

એટલામાં મઠનો દરવાજો આવ્યો અને રાજસિંહે ગાડું ઉભું રાખ્યું.

‘ગુરુદેવ ! મઠ આવી ગયા.’ કહી તે નીચે ઉતર્યા.

મહાંત ભીમગિરિએ ગૌરવથી ડાક ફેરવી મઠ તરફ બોલ્યું. જર્જરિત દરવાજાનાં જર્જરિત કમાડ બેઠા તેમનું મન વરણાગના મઠના વિચાર જરવાબને નિહાળી રહ્યું.

‘કગરનાં કમાડ જાણી આવ્યાં તે થોડાજ થયું છે.’ તેમણે માનસિક નિર્ણય કર્યો અને ગાડામાંથી ઉતર્યા સિવાય ગાડામાં નાખેલાં કમાડ ક્યાનથી બેઠી રહ્યા.

પ્રકરણ ૩૫ મું મહંતનો પશ્ચાત્તાપ

ગાડું છાડી રાજસિંહ અંદર ગયા. મઠમાં શાન્તિ હતી. કાઠની કાઝી અવર જવર જણાતી ન હતી. મહંતનો મધ્યવર્તી ચોરડો ખુલ્લો હતો અને બારણામાં એક બાવો પ્રતિહાર બની ઉભેલો જણાતો હતો. રાજસિંહ પ્રતિહાર પાસે ગયો અને પૂછ્યું. ‘ગુરુદેવ અંદર છે?’

‘હા.’

‘મારે સમાચાર કહાવવા છે.’

‘શું?’

‘વરણાગથી ભીમગિરિ આવી ગયા છે.’

‘શોભી નજો. હું અંદર જઈ ખબર આપી આવું.’ કહી પ્રતિહાર અંદર ગયા અને થોડી વારે તે બહાર આવ્યા.

‘મહંતશ્રી પધારે છે.’ કહી તેણે બારણા વચ્ચે ઉભેલા રાજસિંહને બાંજુએ ખસવા નિશાની કરી અને તરત જ પ્રોઠ કેપાવના મહંત ઝડપથી બહાર આવતા કેપાયા.

‘રાજસિંહ! ક્યાં છે ભીમગિરિ?’

‘ગુરુદેવ! બહાર ગાડામાં છે.’ નમન કરતાં રાજસિંહ બોલ્યા.

‘લાવતાં તરદી તો પડી નથી ને?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘જરાપણ નહિ.’ વરણાગનો મઠ છોડાવતાં પટેલી તરદી વિષે મહંત વાત કરે છે એમ માનીને રાજસિંહ બોલ્યા.

જવાબની પરવા વિના મહંત ઝડપથી ફરવાન તરફ આગળ વધ્યા. રાજસિંહ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ફરવાનમાં પેસતાંજ મહંતે સર્વત્રાહી દષ્ટિ બહાર ફેંકી.

સામે બાંજુમાં જ એક ગાડું તરતનું છૂટેલું કેપાવું હતું. તેમ બે કમાડ અને એક બાવો હતાં. બાવાની પીઠ મંદિરના ફરવાન તરફ હતી.

‘એ જ ભીમગિરિ.’ મહંતે મનથી નિશ્ચય કર્યો.

‘ભીમગિરિ!’ તેમણે હાડ દીધી.

‘હા,’ કહેતા ભીમગિરિ ગાડામાં ઉસા યજ્ઞ અને ફરવાન તરફ મુખ ફેરવી ઉસા.

મહંતને જોઈ તેમણે એ હાથ જોડ્યા. મહંતે સામેથી હાથ જોડી તેમના નમસ્કાર ગ્રહીયા.

ભીમજિરિના મુખ પરનો પ્રભાવ કાચમ હતો. મહંતના મન પર ભીમજિરિના કેવાં અણધારી અસર ઉપજાવી.

‘અધિકારબ્રહ્મ છતાં કેટલો ગૌરવ પૂર્ણ ?’ તેમણે મનમાં વિચાર્યું.

ભીમજિરિને જેવા જેવા ધારણા તેવા ભેમને મહંત જોઈ ચક્રવાત નહિ-
ચામર, કંગાલિયતને પ્રાપ્ત થયેલા અને પડી ગયેલી મુખમુદ્રાવાળા ભીમ-
જિરિ ભેવાની તેમણે આશા રાખેલી પણ તે તો બ્યર્થ ગઈ.

મહંત ભીમજિરિની વધુ નજીક ગયા. પદબ્રજ છતાં ભીમજિરિ એક
વખતનો મહંત હતો. તેમ તેમનો સત્કાર કરવા જેટલી કરકાર પણ
મહંત ન કરે, એ બનવું અસંભવિત હતું.

ગાડામાંથી ઉતરતા ભીમજિરિને મહંતે બાથમાં લઈ લીધા. ભીમ-
જિરિનું મુખ તેવું ને તેવું જ પ્રભાવચાળી હતું. રજમાત ફેર પણ મહંતનક
આ સ્વાગતથી ન પડે; ન હર્ષ થયો, ન અવાનિ થઈ. જુત કાજને
વરણામનો મહંત આજે બંદીવાન બની સિદ્ધપુરના મહંતને ભેટતો હતો.
ન હતી તેનામાં કિલગીરી, ન હતી હર્ષની લાગણી.

‘ભીમજિરિ ! આપણા સમાજની સીમાઓ જોળંગવાનું તમે પાપ
ક્યું છે.’ કેવિત તરફ ધૂણાથી ન જોતાં મહંતે પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો.

‘થયું હશે.’ બેઠકારીથી ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘મારા આદેશનો અનાદર કરવા બદલ તમને વધુ પડતી તકલીફ
આપી હોય તો તે માટે હું કિલગીર છું. મિત્ર તરીકેના આપણા ધર્મો
ફરજથી પર હોવા જોઈએ એમ હું માનું છું અને એ જ કારણે સિદ્ધ
પુરની ગાદીના અધિપતિનું અપમાન કર્યા બદલ તમને મારે આ કડવી
સજા આપવી પડી છે.’

‘કડવી નથી. મહત્ત્વશ્રી ! યોગ્ય જ શિક્ષા છે.’ ભીમજિરિએ વળતો
જવાબ આપ્યો.

‘તમે આ સજામાં યોગ્યતા જુઓ છો ?’

‘એક રીતે.’

‘કયી રીતે ?’

‘મારી લાયકાત કરતાં વધારે મોટું કામ કરવાનું મેં માથે લીધું
હતું. એ રીતે હું શિક્ષાને પાત્ર છું.’

‘એવું ક્યું કામ હતું ?’

‘વાલમને ઠાકરડાઓથી નિર્ભય કરવાનું.’ બીમગિરિએ કહ્યું. મહંત વિચારમાં પડ્યા. એટલે બીમગિરિએ આગળ ચલાવ્યું. ‘પણ તે કાર્યને માટે ખરેખર લાયક હું ન હતો, એમ મને લાગે છે. ચક્રિત બહાણ’ કામ કરનારને શિક્ષા સહન કરે જ છૂટકો.’

‘બીમગિરિ! ઠાકરડાઓને પણ લઈ તમે ગામને હોરાન કરવાની તકબીર રચતા હતા, એવો તમારા પર આરોપ હતો.’ મહંતે શિક્ષાનું કારણ કહેવાની શરૂઆત કરી.

‘હોઈ શકે. ઠાકરડાઓને શરણ આપી મેં પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી તેમને સુખી બનાવવાની આશા આપી હતી.’

‘બીઓની છેડતી કર્યાના તમારા પર આરોપ આવ્યા છે.’

‘એ પણ હશે.’

‘હશે કહી તમે શું કહેવા માગો છો?’

‘મારા મનમાં જગેલા વિચારોને પવિત્ર માની મેં કાર્ય કર્યાં છે, તે બીજાની નજરે અપવિત્ર બાસે, એમાં નવાઈ નથી.’

‘તમે પવિત્ર માની કરેલાં કૃત્યો બીજાની નજરે અપવિત્ર બાસે?’

‘હા, ઘણી વખત એવું બને છે.’ બેઠકારીથી બીમગિરિએ કહ્યું.

‘તમારા પરના આરોપો તમે કબૂલ કરો છો?’

‘કબૂલ કરવામાં મને લાલ કે દાનિ નથી.’

‘એટલે?’

‘કબૂલ કરી લઈ તો હું જુદું બોલ્યો બહાઈ અને સાચું કહું તો આપણી આખી જમાત કોપિત ગણાય.’

‘શી રીતે?’

‘વગર તપાસે, વગર વિચારે આદેશ આપી અમલ કરાવે છે તે રીતે.’

‘એટલે જમાતે વગર વિચારે કામ કર્યું છે એમ તમે કહો છો?’ ગાડા પર એક હાથે ટૂંકા લેતાં સિદ્ધપુરના મહંત બોલ્યા.

‘હું એમ માનું છું.’

‘મારા પ્રથમ આદેશનું તમે અપમાન કર્યું એ જ જમાતને મન મોટા ગુનહો હતો.’

‘મને આપનો એક જ આદેશ મળ્યો છે અને તે આજે. તે પૂર્વે કોઈએ મને કદિએ આદેશ પહોંચાડ્યો નથી.’

‘સિદ્ધપુર આવી તમારા પરના આરોપોનો જવાબ આપી જવા માટેનો આદેશ તમને મળેલો?’

‘ના. કહિ નહિ.’ મક્કમતાથી ભીમગિરિએ કહ્યું.

મહંત સ્થિર નજરે ભીમગિરિ તરફ જોઈ રહ્યા. સંધ્યાનું તેજ આહું
ચતું વિલીન થવાની તૈયારીમાં હતું.

‘ચાલો.’ કહી મહંતે ડરવાળ તરફ ચાલી ભીમગિરિને પાછળ
આવવા સૂચવ્યું.

ભીમગિરિ તેમની પાછળ મઠમાં ગયા. મધ્યવર્તી ખંડમાં મહંતે
ભીમગિરિને એક સાઠા આસનપર બેસવા સૂચના કરી અને પોતે પણ
તેવા જ સાઠા આસન ઉપર બેઠા.

‘મહંતશ્રી ! મારાથી આસન ઉપર નહિ બેસી શકાય.’

‘કેમ ?’ આશ્ચર્યથી ભીમગિરિ તરફ જોતાં મહંત બોલ્યા.

‘હું પદ્મજાત મહંત છું.’ ભીમગિરિએ યાદ દેવડાવી.

‘એ વાત વરણાગના મઠની. અહીં તો આ આસને બેસવા તમને
બાધ ન હોઈ શકે.’ મહંતે ખુલાસો કર્યો.

‘મહંતશ્રી ! હું દિલગીર છું. મારાથી આસનનો સ્વીકાર નહિ થઈ
શકે.’ કહેતાં ભીમગિરિ જમીનપર બેસી ગયા. મહંતને ભીમગિરિની કથા
આવી. તેની કહેલી હકીકત જો સાચી હોય તો નિર્ણય કરવામાં પોતે
મહાન ભૂલ ખાધી હતી એવું તેમને લાગવા માંડ્યું.

‘ભીમગિરિ !’

‘હ.’

‘પ્રથમનો કાસદ તમને મળ્યો જ નથી ?’ વધુ ગુંચવાતા મહંત બોલ્યા.

‘ના હ, જુદું બોલવામાં હું પાપ માતું છું.’ ભીમગિરિએ કહ્યું.
સિદ્ધપુરના મહંત ઉઠ્યા. બહાર આવી તેમણે હાક મારી.

‘મોહનગિરિ !’

‘હ.’ કહેતો મોહનગિરિ લહીએ તેની ઝોરીમાંથી બહાર આવ્યો.

‘ભીમગિરિ પર પ્રથમ આદેશ લઈ જનાર કાસદને બોલાવો.’

‘હ.’ કહી મોહનગિરિ ગયા અને શેડીવારે રાજબા અને રાજસિંહના
એક વખતના પ્રવાસના સાથીને બોલાવી લાવી તેણે મહંત આગળ
હાજર કર્યો.

‘આદેશ, ગુરુદેવ !’ નમન કરતાં કાસદ બોલ્યા.

‘આવ, અંદર.’ કહી મહંતે તેને પોતાના ખંડમાં બોલાવ્યો. કાસદ
અંદર ગયો અને બારણાની બાજુમાં હાથ જોડી ઉભો.

‘ઝોળખિ છે, આ કાણુ છે?’ મહંતે ભીમગિરિ તરફ હાથ કરી કાસઢને પૂછ્યું.

કાસઢે ધારી ધારીને ભીમગિરિ તરફ જોયું. પણ કોઈ વખત તેમને જોયા હોય તેવો ખ્યાલ તેને આવ્યો નહિ.

‘ના જ, હું તેમને નથી ઝોળખી શક્યા.’ કાસઢે કહ્યું.

મહંતની મુખમુદ્રા પર ક્રોધની આછી રેખાઓ આવી અને ચાલી ગઈ. ‘વરણાગનો સંદેશો તે કોને આપ્યો હતો?’

કાસઢ બોલ્યો નહિ.

‘કેમ જવાબ નથી કેને?’

‘ગુરુદેવ!.....’ બોલતાં કાસઢની જાલ અટકવા માંડી.

‘શું છે? સાચું કહેજે.’ મહંતે સત્ય હકીકત જણાવવા કાસઢને કહ્યું.

‘ગુરુદેવ! ગુન્હો માફ કરશો.’ કાસઢે લથડતી જામે કહ્યું.

‘કહી કેને શું થયું તે?’

‘હું વરણાગ ગયો નહતો.’ કાસઢે કહ્યું.

‘ત્યારે?’

‘મારી સાથે જે ભાઈ ઘોડેસવાર હતા તેમને પેલી ઘોડેસવાર બાઈએ સંદેશો પહોંચાડવા મોકલ્યા હતા.’

‘તું ક્યાં ગયો હતો?’

કાસઢ ન બોલ્યો.

‘કેમ અટકે છે?’

‘મને...મને...બેસાન બનાવ્યો હતો.’ કાસઢે ચોખવટ કરતાં કહ્યું.

‘કાણે?’

‘પેલી બાઈએ દૂધમાં મને કંઈક આપી બેશુદ્ધ બનાવ્યો હતો.’

કાસઢે કહ્યું અને મહંત વિચારમાં પડ્યા.

‘જા.’ ઘોડીવારે વિચારને અંતે તેમણે કાસઢને રજા આપી.

મહંતના મુખ પર પશ્ચાત્તાપની રેખાઓ સ્પષ્ટ તરી આવતી ભીમગિરિએ જોઈ. ખેડની લાગણીએ તેમના મુખ પર સામ્રાજ્ય છાયું હોય તેમ ભીમગિરિને લાગ્યું. અબોલ મહંત તરફ બે દરકારીથી જોવાને ડોળ કરતાં ભીમગિરિ બોલ્યા. ‘મહંતશ્રી! માનવી માત્ર ભૂલ કરે છે. શોક અને પશ્ચાત્તાપ હવે નકામાં છે.’

‘ભીમગિરિ! મારી ભૂલ સમજતાં મને રાજબાની કુટિલતાનું બાન આવે છે.’ મહંતે કહ્યું.

‘હ.’ કંઈપણ મત ન હચ્ચારતાં ભીમજિરિ બોલ્યા.

‘રાજબા મારી સાથે પ્રપંચ રમી ગઈ.’

ભીમજિરિ ન બોલ્યા.

‘ભીમજિરિ !’ મહંતે ભીમજિરિને પૂછ્યું. ‘તમારા પરના આરોપો રાજબાએ મૂકેલા છે. તે સાચા હોવાનું તમે કબૂલ કરો છો ?’ ખાત્રી કરતા હોય તેમ મહંત બોલ્યા.

‘રાજબાની દૃષ્ટિએ આપે કહ્યા તે આરોપો સાચા છે, મારી દૃષ્ટિએ નહિ.’ ભીમજિરિએ ચોખવટ કરી.

‘રાજબાને તમે મઠમાં આવી રહેવાનું કહેલું ?’

‘હાહ, સાધ્વી બની મઠમાં રહ્યા સિવાય તેને બીજો આરો નથી.’ ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘તમારી તેના પર કુદૃષ્ટિ હોવાનો તે એકરાર કરતી હતી.’

‘ગેરવાળબી ગણાય.’ ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘અલકા કાણુ છે ?’

‘તેનું શું ?’

‘તેની સાથે નીચ વ્યવહાર ચલાવ્યાનું તમારા પર રાજબાએ તહોમત મૂક્યું છે.’ હકીકતોની ચોખવટ કરતાં મહંત બોલ્યા.

ભીમજિરિ વિચારમાં પડ્યા, ‘સતી સ્ત્રીની પરીક્ષા માટે કરેલી કુચ્છાનો બહલો તો આ શિક્ષાથી નહિ વળતો હોય ?’

‘મહંતશ્રી ! વાત ખોટી છે તેમ સાચી પણ છે. તેના પતિની માનસિક માંહમીના નિવારણાર્થે મેં પ્રયાગ કર્યો. બાઈની કસોટી કરી. બાઈ કુંડન સમાન નીવડી અને તેના પતિને અસાધ્ય માનસિક રોગ સાધ્ય બન્યો. નીચ વ્યવહાર મેં ચલાવ્યો નથી. તે બાઈએ તેવો નીચ વ્યવહાર નિભાવ્યો નથી.’ ભીમજિરિએ ચોખવટ કરી.

‘ઠાકરડાએનું શું છે ?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘મનુષ્ય તરીકેની મારી ફરજ હતું બળવતો હતો. પાપના ઢગલામાં ડુબી ગયેલા આગેવાન ભારમૂલને પ્રાયશ્ચિત્તથી સુધારવાનો મેં પ્રયત્ન આકર્ષ્યો. ઠાકરડાએ મારા તરફ આકર્ષ્યા. તે સિવાય બીજાં વિરોધ મેં કંઈ ક્યું નથી.’

‘ગામ પર ત્રાસ લાવવાનું કાવતું ઠાકરડાએ સાથે ભળી તમે કરતા હતા, એવો રાજબાએ તમારા પર આરોપ મૂક્યો છે.’

‘રાજબા ધારે તે આરોપ મારા ઉપર મૂકી ચકે છે.’

‘કારણ ?’

‘મારી નાની વચમાં મેં તેણું કાચું કરી આપ્યું છે, તેના મનનું સમધાન કરી આપ્યું છે, પણ સાથે સાથે બિવિધ ભાખી આપ્યું છે કે, તેણે મારા મઠમાં આવી રહેવું પડશે. માફ જે બિવિધ સાચું ન પડે, હું મહાશિવપતિ ન હોઉં અને તેને મારા મઠનો આશરો લેવાનો પ્રસંગ ન પડે, જેવી ગોઠવણ, સર્વેશ્વરની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જઈ, તે કરવા ઇચ્છે છે. હું તેમાં અંતરાય નાખવા માગતો નથી.’ સ્પષ્ટતા કરતાં ભીમજિરિ બોલ્યા.

‘ભીમજિરિ ! મેં અન્યાય કર્યો.’ નમ્ર બનતાં મહંત બોલ્યા.

‘મહંતશ્રી ! જેમાં અન્યાય નથી. વરણાગના મઠના કીર્તનના કમાડ, તે મઠનો નાશ થતાં વેડફાઈ ભત, તે આ પ્રસંગ આવી પડતાં તેનો સહપરોજ થશે.’

‘પણ તમારી સ્થિતિનો આવો પહોટો લાવી મેં મારી ભતને અધમ બણાવવામાં બાકી રાખ્યું ન ગણાય ?’ મહંતે પશ્ચાત્તાપ પામતાં કહ્યું.

‘જેવી જગન્નાથની ઇચ્છા.’ ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘મારી ભૂલ મારે સુધારવાની રહી. વરણાગની ગાદીએ ફરીથી તમને શામભૂમથી સ્થાપિત કરવાની મારી ફરજ હવે મારે અડા કરવી પડશે.’

‘મહંતશ્રી ! જેમ બનવું અશક્ય છે. વરણાગના મઠનું જાવિ મારા નીકળવાથી પૂર્ણ થાય છે. તેનો ઉત્કર્ષ નહિ થાય પણ પતન થશે. વરણાગની ગાદી મારા ખસવાથી નિર્મૂળ બની છે.’ ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘તેને ફરીથી સજીવન કરવાના પ્રયત્નો તમે કરજો.’

‘નહિ જી. વરણાગની વાત વિસરી ભર્યો.’ ભીમજિરિએ કહ્યું.

‘તો આવવી કાલે આ ગાદી પર સ્થાપિત થાઓ.’

ચોતાની ગાદી તરફ આગળી કરતાં મહંત બોલ્યા.

‘શાન્તભૂ પાપભૂ. મહંતશ્રી ! એ શું બોલ્યા ? મને એ મોહ નથી.’

ભીમજિરિએ ક્ષોભ પામતાં કહ્યું.

‘પણ મારી ભૂલનો મારે ભોગ બનવું જ રહ્યું.’ મક્કમતાથી મહંતે કહ્યું.

‘મહંતશ્રી ! ભીમજિરિને મહંત બનવાનું હશે તો ગાદી તેને શોષવી આવશે. આપનો પશ્ચાત્તાપ બચાઈ છે.’

‘ભીમજિરિ ! મેં તમારા પર ન કરવાની કરી નાખી.’ ઉભા થઈ મહંતે ભીમજિરિને બાથમાં લઈ ઉઠાડતાં કહ્યું. તેમના સુખપર સાથે જ પશ્ચાત્તાપ તરવરી રહ્યો હતો.

‘વિધિનું વિધાન. હું કે તમે શું કરી સંક્રાંત છો ?’ મહંતના પશ્ચાત્તાપનો જવાબ આપતાં ભીમજિરિ બોલ્યા.

રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર સર થવાનાં ચોઢાઈમાં દૂર દૂરથી વાગતાં સંભળાયાં.

‘શું’ કરી આઠ્ઠા સોહનસિંહ ?’ સોહનસિંહ અને બાણીના લીમ-
ગિરિને ગાડામાં સિદ્ધપુર તરફ રવાના કરી વાલમ આઠ્ઠા કે તરત જ
તેમને જોઈ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘બધું સીધે સીધું ઉતરી ગયું. લીમગિરિ તાબે થઈ ગયા. ગામલોહા
વિરૂદ્ધ પડ્યા પણ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. કમાડ સાથે લીમગિરિને
ગાડામાં સિદ્ધપુરને માર્ગે મોકલી અમે અહીં આઠ્ઠા છીએ.’ વિજયની
વાત કરતાં સોહનસિંહ જોરથી બોલતો હતો.

‘સારું થયું છે પણ.’ રાજબાએ કહ્યું.

સામંત ત્યાં હાજર હતો, તેણે કહ્યું. ‘રાજસિંહ વિના તારું ગાડું
અટકી પડશે, રાજબા !’

રાજબા કંઈ બોલી નહિ.

‘કેમ ન બોલી, રાજબા ? રાજસિંહ વિના તું આજે શું કરીશ ?’
ફરીથી સામંતે કહ્યું.

‘રાજસિંહને મેં જતે જ સિદ્ધપુર જવા કહ્યું હતું. આજે તેની જરૂર
અહીં નથી.’ બેપરવાહ બની રાજબાએ જવાબ આપ્યો.

‘અમારી જરૂર ક્યારે પડશે ?’ સોહનસિંહે પૂછ્યું.

‘રાત્રે, પહેલા પહોર પછી.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ત્યારે અત્યારે અમને રજા છે ?’

‘હા, જાઓ.’ રાજબાએ કહ્યું અને સોહનસિંહ તથા તેના સોબતીએ
ચાલતા થયા.

‘સોહનસિંહ !’ રાજબાએ સોહનસિંહને પાછો બોલાવ્યો.

‘કેમ ?’

‘તમારે બધાએ આજ રાત્રે મહેરામણની સાથે રહેવાનું છે.’
રાજબાએ કહ્યું.

‘ભલે.’ કહી સોહનસિંહ ચાલતો થયો પણ તેના મનમાં રાજબાની
આ વાત ખૂબ ઘોળાયી કરી. ‘મહેરામણે રાજબાનો સાચ વળી ક્યારે સ્વીકાર્યો ?’

સાંજ પડી. મહેરામણ, સામંત અને રાજબાની ત્રિપુટીએ આવી
પડનાર મહાન કાર્ય માટે રીતસરનો કાર્યક્રમ ધરી કાઢ્યો. રાત્રિનો બીજો
પ્રહર થતાં જૂત કેળા કે અને જારમલના વાસ જોડેનો બીજો વાસ સજ-

જાવે. તે કોલાહલ સાંભળી બીજા વાસના ઠાકરડાઓ ત્યાં બચાવ કરવા માટે આવે તેમને સોહનસિંહના અર્ધા સાથીઓએ હેરાન કરવા, મારવા, નસાડવા અને બાકીના અર્ધા સાથીઓએ તે પછીના વાસમાં ભૂતને સરળ થઈ પડે તેવી તૈયારીઓ કરવી. તે વાસ સળગતાં સાથીઓએ ઠાકરડાઓ સાથે મારામારીઓ—તોફાન આફરવાં. કપાઈ જાય તે તેમના બનથી જાય. કાપાકાપીમાં બાળક, વૃદ્ધ કે સ્ત્રીનો વિચાર સરખો પશ્ચ કરવો નહિ. ઠાકરડા નામે કોઈ પણ હોય તેને બારેમાં બારે શિક્ષા કરવા બાધીઓએ તત્પર રહેવું એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી. રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પૂરો થતાં એ અગ્નિતાંડવ અને એ કાપાકાપી સાંત થઈ જવાં ભેધએ. બીજા દિવસનો સૂર્યોદય ગામની શાંતિમાં અને સ્વાસ્થ્યમાં ઉગે, એવી રીતની તકેદારી તે ત્રિપુટીએ આ ગોઠવણમાં રાખી હતી.

ગંગિજભાઈ આવ્યા અને રાજબાએ આખો કાર્યક્રમ તેમને સંમળવેા.

‘રાજબા! બધું ખરું પણ એ ભૂત શું?’

‘ગંગિજભાઈ! તે માટે તમારે વધારે વખત ગુંથવાવું નહિ પડે. સવાર પહેલાં તેનો ભેડ તમારી આગળ ખુલ્લો થશે.’ રાજબાએ કહ્યું.

થોડીવારે ઘેલાયા આવ્યા. ગંગિજભાઈએ તેમને એ યુવાન ત્રિપુટીની કાર્યપદ્ધતિ રમુજ રીતે કહી સંભળાવી. કહેતા જાય અને હસતા જાય. ઘેલાયા પણ હસતા જાય અને સાંભળતા જાય.

‘અરે, પણ ગંગિજભાઈ! રાજબા આ ‘ભૂત’ ક્યાંથી પકડી લાવી?’ હસતાં હસતાં તેમણે કહ્યું.

‘ભગવાન જાણે ભાઈ! ગજબની છે એ તો.’

‘છે જ તો. આપણે ક્યાં નથી જાણતા?’

પ્રથમ પ્રહર પૂરો થયા પહેલાં મહેરામણ ત્યાંથી ઉઠશે અને સોહનસિંહ તથા તેના સાથીઓને તૈયાર કરવા નીકળી પડશે. જતાં જતાં તેણે રાજબાને કહ્યું. ‘રાજબા! એ ભૂત ઉપર આપણો આધાર છે એ ન ભૂલવી.’

‘ભાઈ.’ કહી રાજબાએ તેને નિયંત્રિત બનાવ્યો.

‘અમારી જરૂર હોય તો રાજબા! કહેજો.’ ગંગિજભાઈએ કહ્યું.

‘સવારે તમારી જરૂર પડશે, તે વખતે હાજર રહેશો.’ હસવાને ડાળ કરતી રાજબા બોલી.

‘અને સામંત! તું શું કરીશ?’ ઘેલાણાએ પૂછ્યું.

‘એ ભૂતનો સાથી બનશે.’ રાજબાએ કહ્યું. સામંત કંપી ગયા.

બન્ને મયા. સામંત અને રાજબા એકલાં રહ્યાં.

‘સામંત!’

‘કેમ?’

‘તારે જીતની સાથે રહેવું પડશે.’

‘ના, મને એ ન ફાવે.’

‘મોતથી ડરે છે?’

‘મોતથી નહિ, પણ તેના ભયંકર ડેખાવથી.’ સામંતે કહ્યું.

‘વાલમ ખાતર એટલું સહી લેવું પડશે. રાજસિંહ આજે અહીં હોત તો તને એ કાર્ય ન સીપત.’

જ્ઞામંત ન બોલ્યો.

‘કેમ મૂગો રહ્યો?’

‘મને એ નહિ ફાવે.’

‘વાલમ ખાતર તારે એ કરવું પડશે.’ આમલથી રાજબાએ કહ્યું.

‘પણ શવજી એકલો તે કાર્ય કરશે તો?’

‘એ પણ આખરે માણસ છે. ત્રણે વાસમાં પહોંચી વળવાની તેની શક્તિનો આપણે વિચાર કરવાનો છે. સહાય વિના તે યાત્રી ભય, ફીકકા પડી ભય અને એમ યતાં તેની ભયંકરતા ચાલી ભય તો ઠાકરડાએ ભણા બેઠ પામી ભય.’ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરતાં રાજબા બોલી.

‘બલે.’ સામંત બોલ્યો તો ખરે, પણ તેના લીધમાં હજી ડર હતો.

‘સામંત! ડર હોય તો કાઢી નાખ. અલારેજ તને ખરા શવજીનાં તેના સાચા રૂપેજ દર્શન કરાવું એટલે તને એ ડર રહે નહિ.’

‘શવજીને કયાં રાખ્યા છે?’ સામંતે શવજીને રાજબાના ઝોરડામાં જ ભેવાની આસાથી આમ તેમ ભેવા માંડ્યું.

‘અહીં નથી.’

‘ત્યારે?’

‘હમણાં આવશે.’

જે પળ નહિ બીટી હોય ત્યાં માથે એક પોટકી ઉપાડી એક સાધારણ માણસને કાઠર ચઢતો સામંતે ભેથો. રાજબાએ કહ્યું. ‘મેં શું કહ્યું હતું?’

‘શું આ શવજી છે?’

‘શી...’ આવનારે નાકપર આંગળી મૂકી જ્ઞામંતને બોલતો બંધ રહેવાની સંજ્ઞા કરી.

‘તું નથી ઓળખતો?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

સામંતે ધારી ધારીને ભેયું. એ મુખ તેને પરિચિત હતું, પણ સ્વચ્છતું હશે તેમ તો રાજબાના કહેવાથી તેણે માન્યું. સામંત બેસો થયો. ડાહર ચઢી રહેલા સ્વચ્છને તેણે બાથમાં લીધો.

‘ભાઈ!’

‘સામંત!’ કહી સ્વચ્છ તેને ભેટી પડ્યો.

અંતરનાં હૈત ઉભરાઈ આવ્યાં અને બન્ને જણાઓએ મૂળા રહી હાથમુથી આંખો ભીંજવી લીધી.

રાજબા તેમને વાતો કરવા દેવા ઇચ્છતી નહતી.

તેણે ઉતાવળથી કહ્યું. ‘સ્વચ્છ! સમય થઈ ગયો છે.’

‘તૈયાર છું. તમે નીચે ઉતરી જાઓ.’ માયાપરની પોટપી નીચે ઉતારતાં સ્વચ્છ બોલ્યો.

રાજબા અને સામંત નીચે ઉતર્યાં.

ઘોડીવાર બાબુના ધરની ઓશરીમાં ઉઘાં રઘાં ત્યાં ‘વખ વખ’ અવાજ કરતું કોઈ ડાહર ઉતરવા માંડ્યું.

‘સામંત! તૈયાર થા,’ રાજબાએ કહ્યું.

‘કેમ?’

‘જત તૈયાર થયું છે.’ રાજબા બોલી રહી ત્યાં તો બારણામાં સ્વચ્છનું માથું જણાયું.

તેનો દેખાવ ભેંસ સ્વચ્છને કમકમાં આવી ગયાં. રાજબાએ આડું ભેયું. ડાહરડાઓનું નિકંદન કાઢવા તૈયાર થએલા એ જતમાં બન્ને ભાઈએને ભયંકરતા નિહાળી.

‘હું સાથે નહિ જઈ શકું, રાજબા!’ છેલ્લી ધડીએ સામંતે કહી દીધું.

‘હવે શું થાય?’ સામંતના જવાબથી હતાશ થતી રાજબા બોલી.

‘બીબું કામ તું કહે તે કરવા તૈયાર છું.’

‘તો જ ગાંગજીકાકાને જઈ કહે કે, સ્વચ્છના બચાવ માટે ખસી હથીઆરખંધ માણસી તૈયાર કરે.’ એકાએક વિચાર આવતાં રાજબાએ કહ્યું. સામંતે કોડથી ગાંગજીકાકાને સમાચાર કહેવા.

‘તેમને સાથે લઈ હું પહેલાં વાસમાં આવી જા.’ કોડતા સામંતને રાજબાએ કહ્યું.

‘રાજબા!’ સ્વચ્છનું માથું બોલ્યું.

‘કેમ?’ આડું જોઈ રાજબા બોલી.

‘બધું તૈયાર છે?’

‘હા, બધું તૈયાર છે.’

‘જલ્દી છું ત્યારે.’

‘જાઓ.’ રાજબાએ કહ્યું અને એક કારમી ચીસ સંભળાઈ.

‘ઘ...હી...ઘ...ઘ.’ રાજબાએ કાને હાથ ઢક દીધા.

મહેરામણ તેના માણસો સાથે તૈયાર હતો. ભૂતને દ્વરથી આવતું જોઈ તે અને ભાથીઓ ભડકી હડયા.

‘માર્ચા’ સોહનસિંહથી જૂમ પડાઈ ગઈ.

‘સોહનસિંહ ! ગભરાશો નહિ.’ સોહનસિંહનો હાથ બીકમાં જોરથી ઢાબતાં મહેરામણ બોલ્યો.

ભૂતની ભયંકરતાએ ફરેક જોનારનાં હાંભું ગગડાવી દીધાં. મહેરામણ, સોહનસિંહ અને બીજા ભાથીઓ ઠાકરડાવાસને નાકે હલા હતા તેમણે નજીક આવતા ભૂતથી પોતાનાં મુખો અવળાં ફેરવી દીધાં. પૂર ઝડપે ભૂત ડોડ્યું આવતું હતું. હાથમાંની મચાલ ભડભડ સળગી રહી હતી, ઘડ સિંચા-ચતું હવામાં અહાર ડોડતું માથું કારમી ચીસો પાડતું હતું. સાંભળનાર ફરેક બીકનાં માર્ચાં પોતપોતાના જીવની સલામતીની ચિંતામાં પડ્યાં હતાં.

ભૂત વાસમાં પ્રવેશ્યું. મહેરામણ અને તેના માણસોએ થોડબંધ ધાસ મહોલ્લાના નાકે ભેગું કરી દીધું હતું.

‘ઈ...હી...ઘ...ઘ...’ ચીસ પાડી ભૂતે ધાસનો પૂજો હપાડ્યો અને પહેલા ઘરના બારણામાં મૂકી મચાલ ચાંપી. ભડભડ પૂજો સળગી હડ્યો અને સાથે સાથે માટીના એ ઝુપડાનું લાકડાનું બારણું સળગી હડ્યું.

એક, બે ત્રણ એમ અનુક્રમે ભૂતે ઝુપડાં સળગાવવા માંડ્યાં. ઘરમાં પુરાણેલાં સ્ત્રી, બાળકો અને પુરુષો બહાર નીકળી શું થાય છે તે જોવાનો પ્રયત્ન કરતાં તે ભૂતને જોઈ તેનાથી બચવા ઝુપડામાં પાછાં સંતાઈ જતાં. કેટલાંક સાચવેત સ્ત્રી પુરુષો પોતાનાં બાળકો સાથે ઝુપડાં ત્યજ બહારના ચોગાન તરફ નાસી છૂટતાં. ગઈ કાલે ભારમલજીના વાસની ચએલી સ્થિતિ નજરે નિહાળનારાઓ જોમ બને તેમ ઝુપડાંથી દૂર ને દૂર નાસવા પ્રયત્ન કરતા, પણ તેમને હોંશમાં આવેલા મહેરામણના માણસો ક્તલ કરતા, ધાચલ કરતા, ઝાડ સાથે બાંધી દેતા, જૂમાજૂમ અને રાકળ ચઢ રહી. બીજાની ઝડપે આખા વાસમાં ભૂત ફરી રહ્યું હતું. ભાથીઓએ પણ હવે તે ભૂતને ઝુપડાં સળગાવવામાં સહાય કરવા માંડી હતી.

આખો વાસ સળગી ઉઠ્યો. ભાગ્યે જ કોઈ બચીને બહાર નાસી જવા પામ્યું હતું.

બીજા વાસમાં ભૂત ગયું કે, ગાંગજીભાઈ તથા બીજાં ઘણાં હથીઆર-બંધ માણસોને લઈ સામંત આવી પહોંચ્યા હતા. વળી તે વાસના ઠાકરડા પણ ભેટના વાસમાં વીતી ગયેલી હકીકતથી વાકેફ બની નાસવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા. કેટલાક નાસી ગયા હતા અને કેટલાક ભયના માર્યા અંકરથી બારણાં બંધ કરી ઘરોમાં ભરાઈ બેઠા હતા. મહેરામણ અને ગાંગજીભાઈના માણસોએ નાસતાં માણસોને પૂરા કરવામાં તકેદારી રાખી, તો પણ ચતુર ઠાકરડાઓ નાસી જવામાં વધારે સફળતા મેળવવા લાગ્યા. ઘરોની ઓથ પાછળથી સાંકડા નાળ જેવી વાડની ફેડીમાંથી તેઓ ચાલાકીથી સરકી જઈ પોતાના જીવ બચાવતા હતા. હાથ પડતા તે માર્યા જતા હતા. નાસી જનારાઓ ગામ છોડી દૂરના દૂર ભાગતા હતા. ઘરોમાં સંતાઈ પેટેલા અગ્નિ કેવનો ભોગ બનતા હતા. બન્ને વાસ ભડભડ સળગી ઉઠ્યા. અગ્નિદેવ પૂર્ણ રીતે પોતાનો પાંખે અજમાવી રહ્યા હતા. ભૂતની ભયાનકતા એ મહાકાવ્ય અગ્નિની સાંનિધ્યમાં વિશેષ ભયાનક બની રહેલી હતી. કોઈથી તેની વરફ નજર દોડાવી શકાતી નહતી.

જે વાસ સળગાવી ભૂતે ત્રીજા વાસમાં પ્રવેશ કર્યો, પણ અરે! આહીં તો બચાવના રીતસરના મોરચા મંડાઈ ચૂક્યા હતા. પહેલા વાસમાં બનેલી હકીકત જાણી ચૂકેલા હરભમે બીજા અને ત્રીજા વાસ્તે તૈયાર થવાની હાકલ કરી દીધી હતી. પરિણામે બીજા વાસના કેટલાક બચવા પામ્યા હતા, પણ ત્રીજા વાસમાં તો લગભગ બસો માણસ હથીઆરસહ નાકામાં જ તૈયાર થઈ ઉભું હતું.

ઠાકરડાઓને ભેતાં જ ભૂતે ભયંકર ચીસ નાખી ‘ઇ...હી...ઇ...ઇ.’ અને સામે ધસી આવતા ઠાકરડાઓની હિંમત ઓસરવા માંડી.

‘શું જીએ છો?’ હરભમે બૂમ મારી અને છેટેથી તરવારને ફૂટા ધા તેણે ભૂત ઉપર કર્યો. ધડ વિનાનું ડોલતું માથું એકાએક ઉછળ્યું અને વેગથી ફૂટીને જતી તરવાર પકડવા એક અદૃશ્ય હાથ હવામાં વીંચાયો. તરવાર પકડાઈ. ‘ઇ...હી...ઇ...ઇ.’ ફરીથી એક ચીસ પાડી ભૂતે હરભમ ઉપર હુમલો કર્યો.

‘ઓ બાપરે!’ હરભમથી ચીસ પડાઈ ગઈ અને તે બે ડગલાં પાછા ખસ્યો. હરભમની જ તરવાર ભૂતના હાથમાંથી ફૂટી અને પાછા ખસતા હરભમના ડાબા ખભા પર ધા કરી ભોંય પછડાઈ. ભેનારાઓએ ભેયું કે હરભમનો ડાબો હાથ તેના શરીરથી ફૂટા પડી ગયો હતો.

બાકીના ઠાકરડાઓ નાહા. નાસતાં નાસતાં એક જણે છૂટા બાહો ભૂત તરફ ફેંક્યાં. ફેંકાએલા બાહોની અણી માથા નીચે ગરદનનો ભાગ હોય તે જગાએ ભેરથી અડળાઈ. એક ચીસ ફરીથી પડી. ‘ધ...હી...ધ...ધ.’ અને જેમ તેમ કરીને ઉભા રહેવાની હામ લીડનારાઓની પણ હિંમત ચોક્કસી ગઈ. બધા ઠાકરડાઓ નાહા. બાહાનું ફળ ભૂતની ગરદનમાં ધુસી ગયું હતું, પણ તે કેપાતું નહતું. ફક્ત બાહાનો હાથો માથાની આગળ લેવાનો થયા કરતો હતો એટલું જ ભેનારાઓને કેપાતું હતું.

પછી તો ઉપરા ઉપરી ચીસો પડવા માંડી.

‘ધ...હી...ધ...ધ.’ અને નાસતાં ઠાકરડા સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકો એ ચીસો સાંભળી ત્રાસ પામી પોતાના કાન બંધ કરી કેતાં હતાં.

ધાયણ યએલું ભૂત હતુ ભેરમાં હતું. સાથીઓની અને સહાયે આવેલા બીજા હથીઆરબંધ આમજનોની મદદથી તેણે ત્રીભે વાસ પણ સળગાવી દીધા.

ગામ ફરતા ત્રણે વાસો અગ્નિદેવની ભયંકર જ્વાળાઓના ભોગ યથ પડ્યા. ઠોરઠાંખર અને માણસો જે નાસી ગયાં તે બચ્ચાં અને બાકીનાં એ જ્વાળાનો ભોગ બની ગયાં. નાસનારાંઓ પૈકી પણ ઘણાં હથીઆરોનો ભોગ બની મોતને મેટયાં અને કેટલાક પકડાયાં. ભૂતની ભયંકર ચીસો ચારે ગમ સંભળાતી હતી. ગામ લોકો આશ્ચર્ય અને આનંદની મિશ્ર લાગણીથી આ તમાસો ભેઠ રહ્યા હતા, તેઓ પણ ભૂતનો દેખાવ અને તેની કારમી ચીસો સાંભળી ત્રાસ પામી કાનમાં આંગળીઓ ચાલતા હતા.

પણ એકાએક ભૂત અટક્યું. તેના હાથમાંથી મશાલ પડી ગઈ. તમાસો ભેતા માણસો પૂરું વિચારે તે પહેલાં તો ‘ધબ’ ડથ તે નીચે પડ્યું. રાજબા દોડી તેની નજીક ગઈ. તેણે ભેર કરી ઘડપરનું છેક ઉપરનું વેષ્ટન ખેંચીને ફર ક્યું. અગ્નિના પ્રકાશમાં આખી માનવ આકૃતિ બધાંઓની નજરે પડી, છતાં કોઈની આગળ આવવા હિંમત ચાલતી નહતી.

રાજબાએ બૂમ મારી. ‘ગાંગજી કાકા! અહીં આવો, શવજી મરણતોલ છે.’

દૂર ઉભેલા ગાંગજીભાઈ દોડી આવ્યા અને તેમની પાછળ શવજીનું નામ સાંભળી ઉભેલા સર્વ દોડી આવ્યા.

‘મેટા! શવજી!’ કહી ગાંગજીભાઈએ તેનું માથું ખોળામાં લીધું.

પ્રકરણ ૩૭ મું

પિતા પુત્ર

‘બાપુ!’ ધીમા પડતા અવાજથી શવજ બોલ્યો. તેણે પોતાનાં
અન્ને હાથ ગાંગજીભાઈના ગળાની આસપાસ વીંટળાવી દીધા. અધીર
અનતા ગાંગજીભાઈ એ હાથોને પોતાનાં ગરદન પર ભેરથી ઢાળી રહ્યા.

‘બાપુ! મહેરામણ ક્યાં છે?’ શવજએ પૂછ્યું.

‘બોલાવી લાવું.’ કહી રાજબા હસી.

સળળી રહેલા ખીબ વાસ તરફથી મહેરામણ સોહનસિંહ સાથે
હાથથી આવી રહ્યા હતા.

‘મહેરામણ! ઠોડ.’ રાજબાએ બૂમ મારી.

‘કુમ?’

‘શવજની મરણની ધડી છે.’

મહેરામણ ઠોડ્યો.

‘ક્યાં છે શવજ?’ કહેતો તે ટાળા વચ્ચે ધૂસવા મથ્યો.

‘મેરા!’ ટાળા વચ્ચેથી ગાંગજીભાઈએ તેને બોલાવ્યો.

‘એ આવ્યો બાપુ!’ ટાળામાં માર્ગ થયો અને મહેરામણ શવજ
અને ગાંગજી પાસે જઈ હમો.

‘ભાઈ!’ શવજએ તેને બોલાવ્યો.

‘ભાઈ!’ કહેતો મહેરામણ રડી હસ્યો.

ગાંગજીભાઈની આંખ બીની થઈ ગઈ.

‘રડીશ નહિ ભાઈ! તારી પ્રતિજ્ઞા આજે પૂરી થાય છે. હવે તારે
હસવાનો વખત છે.’

‘તમે ક્યાંથી નવ્યું?’ મહેરામણે પૂછ્યું.

‘રાજબાએ મને બધું કહ્યું છે.’ શવજએ કહ્યું.

‘શવજ! તું મળ્યો પણ આખરની ધડીએ. અહીં આવ્યો ત્યારે
પ્રથમ મળ્યો હોત તો?’ ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

‘બાપુ! ભેદ ખુલ્લો થઈ જતાં આજના જેવું પરિણામ ન આવત.’
શવજએ કહ્યું. ગાંગજીભાઈ ચૂપ રહ્યા.

‘રાજબા! શવજને આપણે ધરે લઈ જઈએ.’ ગાંગજીએ રાજબાની
સલાહ લીધી.

‘ના બાપુ! મારો શ્વાસ ધુંટાય છે. મને લક્ષ જવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરશો નહિ.’ શવજીએ કરગરતાં કહ્યું.

ગાંગજીભાઈ રડી ઊઠ્યા. મહેરામણે હુંવો મૂક્યો.

‘ન રડો બાપુ! ભાઈ! મારી આખરની સ્થિતિ પર આંસુ ન લાવો. જે કાર્ય માટે હું આજ સુધી જીવતો હતો તે કાર્ય આજે મેં પૂર્ણ કર્યું છે. અનેક કુખો સહન કર્યાં. અનેક વર્ષો રાહ જોઈ પણ છેવટે ધ્યેયપ્રાપ્તિ થતાં આજે હું સુખથી મરીશ. આજ પૂર્વે કઠાય મરણ આવ્યું હોત તો મારી સફળિતિ ન થાત. બાપુ! મારી પાછળ શોક કરશો નહિ, મારી પાછળ કોઈને શોક કરવા કેશો નહિ.’ બોલતાં શવજીને વધારે જોર આવવા લાગ્યું.

‘પાણી.’ તેણે ધીમેથી કહ્યું.

મહેરામણ દોડ્યો. નજીકમાંથી પાણી લઈ આવ્યો.

શવજીની વાચા બંધ થતી જતી હતી.

‘બા...પુ!’ તેણે શેયશતી જાહેર કહ્યું.

‘બેટા!’ ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

શવજીથી બોલી શકાયું નહિ. ફક્ત હાથ હંચો કરી તેણે ચોંટલા લાલા તરફ પિતાનું લક્ષ બેંચ્યું. રાજબા સમજી. શવજી લાલો ખેંચી લેવાનું કહેતો હતો, પણ તેમ કરતાં તો તેનો જીવનદીપ વહેલો જોલાઈ બચ તેમ હતું.

‘ગાંગજી કાકા! શવજી હવે થોડી ક્ષણોનો મહેમાન છે, તેને કુખમુક્ત કરો.’ રાજબાએ કહ્યું.

પિતાએ પુત્રના ગળાની બાજુમાં પેસી ગયેલું લાલાનું ફળ જોર કરી ખેંચી કાઢ્યું. લોહીની એક રોડ છુટી અને શવજીનું પ્રાણપંખી જીવન-ધ્યેયને પર્યાપ્ત કરી અનંતને માર્ગે આગળ વધ્યું. તેનો નિર્જીવ કેદ રનેહીઓ અને દર્શન કરનારાઓને માટે નિઃશ્વેષ અવસ્થામાં ભોંય પર પડ્યો હતો.

‘ગાંગજી કાકા! શવજી અમર બની ગયા.’ રાજબાએ ગાંગજી-ભાઈને ઢીલાસો દેતાં કહ્યું.

‘બેન! દીકરો અમર થયો, પણ બાપને તો રણ વચ્ચે મૂકીને ચાલ્યો ગયો. કેટલાં વર્ષોથી નિર્મૂળ થયેલી આશા ધડી બે ધડીને માટે ફળી અને પાછી સદાને માટે લુપ્ત થઈ. એના મોત કરતાં આજે મારું મોત મને વધુ વહાલું લાગતું.’ રડતે રાગે ગાંગજી બોલ્યા.

‘બાપુ ! એમ રડવાથી શું વળશે ? આજે તો આપણે ઉત્સવનો દિન છે. શવજીભાઈએ આપણી આબરૂ સાચવી છે. ગામનું નાક સાચવ્યું છે. આમજનોની સલામતી સાચવી છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ન રડો, ગાંજીભાઈ ! આપણો શવજી તો સ્વર્ગે ગયો છે.’

વાત સાંભળી ઘેલાયા ઘેરથી શવજીને મળવા આવ્યા હતા. તેમણે રસ્તામાં જ શવજીના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી અહીં આવી ગાંજીભાઈને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું. ‘રાજબા ! શવજી વાલમમાં આવ્યા કે તરત જ તે’ મને ખબર ન આપી એ સારું ન ક્યું.’

‘કાકા ! એમ ક્યું’ હોત તો પણ આખરે તો તમારે આજ વિધાય હોતો. વધારામાં વાલમનું દુઃખ માથે ઉભું રહેત તે જીડ.’ પોતાની વાત નરમાસથી સ્પષ્ટ કરતી રાજબા બોલી.

‘ગાંજી ! એમ રોકણાં રડે હવે શું વળશે ? હિંમત રાખો. શવજી ખાતર જીવન ધરી નથી બેઠા. શવજી તો ઉજળો બની અમર થઈ ગયો. તેની પાછળ તમારે આંસુ પાડવાનાં ન હોય.’ મેધિજીભાઈ પાછળથી આવ્યા હતા તેમણે પોચા હજમના ગાંજીને ટોકતાં કહ્યું.

‘અરે મેધિજી ! દુઃખ માથે છે કે, તે આવ્યા પણ તેને પૂરો બેચા પહેલાં, તેની પૂરી વાત નવચા પહેલાં તે ચાલ્યો ગયો.’ કંઈક હિંમત આવતાં ગાંજી બોલ્યા.

શોક કરતા ગાંજીભાઈ અને મહેરામણને બાળુએ હઠાવી શવજીના શબને નનામીમાં સુવાદી સ્મશાન તરફ લીધું, ત્યારે પુત્રનો બે પળનો મેળાપ પામ્યા પછી ચિર વિધાય પામનાર ગાંજીભાઈનું હૈયું પુત્ર સ્મરણથી વિશેષ રડી ઉઠ્યું. તેમના રૂઢને અનેકને રાવડાવ્યા. ગામમાં શોકની લાગણી છવાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૩૮ સું નૃસિંહગિરિની માંદગી

‘રાજસિંહ ! મને તાબડતોબ બોલાવવાનું શું કારણ છે ?’ રાજબાએ પૂછ્યું. સિદ્ધપુરના મહંતના કહેવાથી રાજસિંહ તેને તેડવા આવ્યો હતો, ‘હું’ નથી બહુતો, પણ ક્ષીમગિરિ ઉપર મહંતની અમી નજર છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

રાજ્યા ન બાલી. તેનું મન વિચારે ચડ્યું. ક્ષીમગિરિની નિર્દોષતા સાખીત થઈ હોય તે પોતે શું જવાબ કેશે અને શું મોઢું લઈ ક્ષીમગિરિ સમક્ષ ઉભી રહેશે ?

‘કીંચરનાં કમાડ ક્ષીમગિરિએ મહંતને ભેટ આપ્યાં.’ રાજસિંહે ઉમેયું.

‘ક્ષીમગિરિએ ભેટ આપ્યાં ?’ આશ્ચર્ય પામતી રાજ્યા બાલી.

‘હા,’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘વરણાળના મઠનું સવિધ્ય સારું નથી, કહી ક્ષીમગિરિએ મહંતને ભેટ ધર્યો.’

રાજ્યા સમજી. ક્ષીમગિરિના પાસા સવળા પડતા હતા. મહંતના તેના પર ચાર હાથ હતા. તેના કથન ઉપર મહંતને અવિશ્વાસ ઉપજતો હતો અને તે જુઠાણાનો જવાબ માગવા તેને ત્યાં તેડાવી હતો.

‘હવે ?’ રાજ્યાએ વિચાર્યું. ‘રાજસિંહ ! મારે બચાવ હું શી રીતે કરીશ ?’

‘શેનો બચાવ ?’

‘ક્ષીમગિરિ વિરૂદ્ધના આરોપોનો ?’

રાજસિંહ ન બોલ્યો. એકધારી નજરે તે રાજ્યાના મોં તરફ જોઈ રહ્યો.

‘રાજસિંહ ! કંઈ બચાવ છે ?’ રાજ્યાએ પૂછ્યું.

‘હું શું બણું ?’ પોતાને રાજ્યાનો ચાકર જણાવનાર રાજસિંહ રાજ્યાને શું માર્ગ બતાવી શકે ?

‘રાજસિંહ ! મારી રોતરજના વજર ! મને સલાહ આપો. મારે શું કરવું ?’ મહંતને શું જવાબ કેવો તેની સૂઝ ન પડતાં રાજ્યાએ નમ્ર-વધુ નમ્ર થતાં રાજસિંહને પૂછ્યું.

રાજસિંહ મૂંગો મૂંગો રાજ્યાના ચહેરા તરફ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો.

‘રાજસિંહ ! સિદ્ધપુરથી તમે હમણાં જ ચાલ્યા આવો છો. ત્યાંની પરિસ્થિતિથી તમે વાકેફ છો. જેમ તેમ બોલી મહંતને વિશ્વાસમાં લીધેલા તે વિશ્વાસ હવે શી રીતે ટકાવી રાખવો ?’

રાજસિંહે હજી પણ મૌન ન છોડ્યું.

‘રાજસિંહ ! કેમ આમ ?’

‘રાજ્યા ! સિદ્ધપુરના મઠનું વાતાવરણ અશુભ છે. તે વાતાવરણમાં બેસી તમે નિરાધાર જુઠાણું ચલાવી આવ્યા છો, એ જ અને તો નવાઈ લગે છે. પાપી વિચાર થઈ જે વાતાવરણમાં વ આવે-ન આવે શકે તે

વાતાવરણ વચ્ચે રહી તમે ખોટા આરોપો બીમગિરિ ઉપર મઠાવી આવ્યાં છે. તમારી હિંમતને ધન્ય છે!’ મઠના પવિત્ર વાતાવરણથી પરિચિત થએલા રાજસિંહે કહ્યું.

‘વતનનો સ્વાર્થ હતો, રાજસિંહ! વાતાવરણની પવિત્રતા તો મેં પણ ચારખી હતી, પણ પછી મારા બહાલા વતન વાલમનું શું? એ વિચારે મને બીમગિરિ ઉપરના આરોપો સજ્જડ કરવાનું સુઝાડ્યું. વતન ખાતર ત્રાણ જલ્ય તેની મને પરવાહ નથી, પણ આ ખોટી વાત કલાનો એકરાર મારાથી શી રીતે કરી શકાશે?’

રાજસિંહની પણ એ જ મુંઝવણ હતી.

‘મારાથી સિદ્ધપુર નહિ આવી શકાય.’ રાજબાએ નિર્ભય કહ્યું.

‘એમ ન થાય, રાજબા! બીમગિરિપરનો મહંતનો વિશ્વાસ એથી વધી જશે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

‘હું જઈ હવે આછા કરાવી શકું, એ શી રીતે બને એમ છે?’

‘તમે નહિ જાવો એથી જ મહંત તમને પામી જશે. તમારી હાજરીની ત્યાં આવશ્યકતા છે.’

‘વાતાવરણ અનુકૂળ હોય તો હું જઈ શકું. તમે કહી તે પરિસ્થિતિમાં ત્યાં જઈ હું મારી ફજેતી મારા કેળનાં ઉડાવવા નથી ઇચ્છતી. રાજબાએ કહ્યું.

‘આજે નહિ તો કાલે, પણ તમે જશો તેમાં જ તમારું અને આપણું સાર્થકય છે.’ રાજસિંહે કહ્યું.

રાજબા ન બાલી એટલામાં સામંત ઝડપથી આવતો સામેથી કેળાયો. નજીક આવતાં તેણે નીચેથી જ કહ્યું. ‘રાજબા! ગાંગજીભાઈ આવે છે.’

‘ભલે આવતા.’ કહી રાજબાએ હૃદયચયાને કબાવવા ઉત્સાહભર્યે કેળાવ કર્યું.

‘રાજબા! ગાંગજીભાઈ અને બીમગિરિને સારો મેળ છે, એમ કહેવાય છે.’ રાજસિંહે આશાની મીઠ ગાંગજીભાઈ તરફ માંડી.

‘તેનું શું?’ રાજબાએ કહ્યું.

‘તે કંઈ સલાહ આપે તો.’

‘સાર.’ કંઈક છલકો કરતાં રાજબા બોલી. કોઈની આગળ પોતાની નબળાઈ બતાવી સલાહ લેવામાં તેને પોતાનું અપમાન લાગતું.

ચોડીવારે ગાંજળભાઈ એકલા આવ્યા. તેમના હીલ પર સવજના મૃતુનો આઘાત હતો. મોં પર બથાનાં ચિન્હો હતાં.

‘આવો કાકા!’ ગાંજળને આવકારતાં રાજબા બોલી.

‘હા, બહેન!’ કહી બાબુના વચ્ચે પડે પર તે ઊંચી ગયા.

‘કેમ રાજસિંહ! સિદ્ધપુરના શું બબર છે?’ રાજસિંહને બેઠે તેમણે પૂછ્યું.

‘મહંતે ભીમગિરિને મિત્ર કરી સ્થાપ્યા છે. મહંત રાજબાને તાકીદે તેડાવે છે.’

‘શા કામે?’

‘કંઈ કહું નથી.’

‘છતાં તમે શું ધારો છો?’

‘કંઈ કળી શકાતું નથી.’ રાજસિંહે મનની વાત ન આપવાનો બહાને નિમિષ કર્યો હતો.

‘ભીમગિરિ કેમ છે?’

‘મજામાં છે. તેમને ત્યાં કોઈ વાતની કમીના નથી.’

‘એક વાત પૂછવી રહી બચ છે, રાજબા!’

‘શું?’

‘સવજ તને ક્યાંથી મળી આવ્યા?’

‘સિદ્ધપુરના મઠમાંથી.’

‘ક્યા વેશે?’

‘તમે તેને બેસો તે વેશે. મહંતે તેને બુદ્ધિજી આવાસ કાઢી આપ્યો હતો.’

‘તે મઠમાં રહેતો હતો?’

‘હા, અહીંથી નાસી તે સીધા ત્યાં ગયા હતા. મહંતે તેને આશ્ચર્ય આપી તેને માટે સ્વતંત્ર ઝોરડી તૈયાર કરાવી હતી.’ રાજબાએ કહ્યું. ગાંજળભાઈના હીલમાં મહંતનો ઉપકાર વસ્યો.

‘મારે અવરજ તે મહંતને કચેરી જવું પડશે.’ ગાંજળએ કહ્યું.

‘તો આપણે સાથે જઈએ.’ રાજબાએ ધૃઢતા કચેરી.

‘બહે, પંદર વર્ષ સુધી સવજને આશ્રય આપનાર મહંતનાં કચેરી કરી મારે માફ જવન પવિત્ર બનાવવું છે,’ ઉપકારવશતાનો સ્વીકાર કરતાં તેમણે કહ્યું.

રાજબાના દીલમાં હત્સાહ પ્રગટયો. મહંત સમક્ષ ગુન્હેગાર જેવા બનીને એકલા જવા કરતાં ગાંગજીભાઈની સાથે જવામાં તેને આશ્વાસન લાગ્યું. ગાંગજી આગળ દીવ ખોલતાં તેને દીલાસો મળવાની આશા ભગી. આત્મગૌરવ પર નિર્ભર રહેતી રાજબાએ ગાંગજીમાં મુરખગીવટ જોઈ અને તેનાથી બોલાઈ ગયું. ‘કાકા! બીમગીરીપરના મારા આરોપો ખોટા પડતાં મારો જવાબ આપવા મોટા મહંતે મને ત્યાં બોલાવી છે.’

‘એથી ડરવા જેવું શું છે? તું જ કહેતી હતી કે, મહંત ક્ષમાક્ષીલ છે.’

‘પણ ગુન્હેગાર બની કાઢની આગળ હસા રહેવું મને પસંદ નથી.’

‘પણ તમે ગુન્હેા કર્યો હોય તો તે વતન ખાતર કર્યો છે, તારા સ્વાર્થ માટે નહિ.’

‘છતાં દીલમાં દુઃખ થાય છે.’

‘હું સાથે આવીશ. તારી વતી હું જવાબ આપીશ.’

‘પણ બીમગિરિનું યજ્ઞેલું અપમાન શી રીતે ન થયું થશે!

‘એનો પણ માર્ગ નીકળશે. તું આમ મુંઝાઈશ તો નહિ.’ ગાંગજીએ રાજબાને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

‘કાકા! તમે જરૂર આવશો?’

‘એમાં વારંવારે પૂછવાનું શું હોય? તું ભય ત્યારે મને સાથે લેતી જાહે.’ સહજ ભાવે ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

‘રાજસિંહ! ક્યારે જઈશું?’

‘કાલે સવારે નીકળીએ તો બપોરે પહોંચી જઈએ.’

‘ભલે.’ ગાંગજીભાઈએ કહ્યું.

એટલામાં બહારથી ઘેલાશા ગાંગજીભાઈને શોધતા આવ્યા. સાથે મહેરામણ હતો.

‘ગાંગજીભાઈ છે કે?’ તેમણે નીચેથી છુમ મારી.

‘હા, આવો શેઠ કાકા! ‘રાજબાએ ઘેલાશાને બોલાવ્યા.

‘અરે શું આવે, કપાળ? આવજો દિવસ જ ખરાબ હતો છે.’ કહેતા ઘેલાશા ઉપર આવ્યા.

‘કેમ એમ કહો છો?’ ગાંગજીએ પૂછ્યું.

‘હજી તો સ્મશાનમાંથી હમણાં ચાલ્યા આવ્યા છીએ ત્યાં સમાચાર આવ્યા છે કે મહંત નૃસિંહગિરિ ધણેધણીના મહેમાન છે.’

‘શું’ કહો છો, વેલાયા ? નૃસિંહગિરિ જોડલા માંઢા છે ?’ ગાંગજી બાઈએ સખીદાસ્ય પૂછ્યું.

‘હા, હમણાંજ મોંઘજીભાઈ અને એ સમાચાર આપી ગયા. હું તમને સોધવા નીકળ્યો છું’ એ સાથે આવી તો.’

‘ચાલો,’ કહેતા ગાંગજીભાઈ ઉભા થયા.

‘હું’ પણ આડું, ચાલો રાજસિંહ !’ કહેતી રાજબા હતી.

મહેરામણ રાજબાની આ હીલચાલ તરફ અનિચ્છાથી જોઈ રહ્યો. રાજબા સાથે તે મહત્વની વાતચીત કરવા આવ્યો હતો અને રાજબા અત્યારે નૃસિંહગિરિના મઠમાં જતી હતી.

‘રાજબા !’ તેણે કહ્યું.

‘કેમ મહેરામણ ?’ રાજબાએ તેને પૂછ્યું.

‘આચારે ન જાય તો ન ચાલે ? પછી આપણે સાથે જઈશું.’

રાજબાએ માન્યું કે મહેરામણ કોઈ મહત્વની વાત કરવા આવ્યો હતો. તેણે ગાંગજી તરફ જોયું.

‘જાલે, રાજબા ! તમે પછી આવજો. હું અને વેલાયા જઈએ છીએ.’

કહી વેલાયાને લઈ ગાંગજીભાઈ નીચે ઉતરી ગયા. રાજબા, મહેરામણ અને રાજસિંહ વાતો કરતાં બેઠાં. થોડીવારે તેમાં સામંત બન્યો.

‘રાજબા ! બીમગિરિએ મને ઢગો દીધો.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘પણ મેં જોયો વિરોધ ઢગો દીધો છે.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘સારું ક્યું.’ તે એ જાવના છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘પણ એ પાપની કબુલાત હવે મારે કરવી પડશે.’

‘કેમ ?’

‘મહંતે મને સિદ્ધપુર બોલાવી છે.’

‘સિદ્ધપુર જવાની તારે શી જરૂર છે ?’ સામંતે કહ્યું.

‘એમ બને ખરું ?’

‘કેમ નહિ ?’ મહેરામણે કહ્યું.

‘મારાથી એવું ન કરાય. મહંતે મારા બોલવા પર વિશ્વાસ રાખી બીમગિરિને પકડાઈ ક્યાં છે.’

‘રાજબા ! તને બીજી ખબર છે ?’

‘શું ?’

‘રાત્રે બચીને નાઉલા ઠાકરડાએ. બધા વરણાગના મઠમાં ગયા હતા. પણ ત્યાં તેમને કોઈએ આચારો ન દીધો !’ મહેરામણે કહ્યું.

‘ઠાણું આસરે આપે લીમગિરિ વિના!’ રાજબાએ કહ્યું.

‘હરભમ અને બીજા કાકરડા આગેવાનો લીમગિરિને સિદ્ધપુર લઈ ગયાની વાત બહુતા હતા. ગઈ રાતે બીજે પહોર પૂરે થતાં તેઓ એ માટે લીલા બાગમાં મળી કંઈ નિર્ણય કરવાના હતા તે પહેલાં સવશ્યું ત તેમને ખાઈ ગયું.’

સામંતે પોતે બહુતા હતા તે હકીકત કહી.

‘રાજબા! એક નવીન વાત આજે બહાર આવવા પામી છે.’

‘શું?’

‘નૃસિંહગિરિની ખાણી પડતી જમાએ લીમગિરિને લાવવાનો આમહ ન્યાયસલાના સભ્યો સીવી રહ્યા છે.’

‘ન બનવું ભેદએ, મહેરામણ!’ રાજબાએ કહ્યું.

સામંત અને રાજસિંહ ચૂપ રહ્યા.

‘નૃસિંહગિરિની માંડગી સમયસરની છે અને લીમગિરિનું વરણાગના મહાધિપપેઠેથી શ્રષ્ઠ થવું એ સમયને અનુરૂપ છે, એમ ધણાનું માનવું છે.’ મહેરામણે કહ્યું.

‘મહેરામણ! એમ થાય તો આપણું તો આવી બન્યુંજ અણાય. એક જામમાં બે વિરૂદ્ધ તત્ત્વો રહી કાંતો જામને પાચમાલ કરે કે પોતે પાચમાલ થાય.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘જમે તેમ હોય પણ રાજબા! નૃસિંહગિરિની માંડગી લીમગિરિના આવમનની સૂચક હોય એમ લાગે છે.’

‘એ તો જોવા લેખ.’ રાજબાએ કહ્યું.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

કામેશ્વરે સાચવેલું પ્રતિનિધિત્વ

વીલમના મઠના પ્રથમ મહંત નૃસિંહગિરિની માંડગી ભથ્થું કર હતી. એકલા અને અટુલા એ મહંત પાછળ ગાઢી સાચવનાર કોઈ ન હતું. તેમનું જીવન એકલવાયું અને નિઃસંગ વ્યતીત થયું હતું. જાંઠીના છેલ્લા દિવસોમાં પણ તેમણે પોતાના અનુયાયી માટે ફરકાર કરી ન હતી. આજે જામને માથે પ્રશ્ન આવી ઉભો હતો કે થોડા દિવસ માટેના જમતના મહેમાન રહેનાર નૃસિંહગિરિની સંસ્થાનું આધિપત્ય કોને સોંપવું?

વરણાજના મહાધિપપદેથી જાજ થયેલા લીમજિરિ ઉપર વાલમના મોઠા ભાજના માણસોની પસંદગી ઉતારતી હતી, પણ 'તે પડજાજ મહંતને ફરીથી મહંતપદે સ્થાપિત કરી શકાય ?' એ અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન લીમજિરિના પક્ષકારોને મુંઝવતો હતો. ન્યાયસભાના સભ્યોએ સાથે મળી, બુઝાતા જીવનદીપને મહાપ્રમાસે થોભાવી રહેલા મહંત નૃસિંહજિરિની મુલાકાત લીધી.

‘કેવ ! આપની ગાદી અમર તપે તેવા ચેલા માટે આપ અમને બલામણુ કરો.’ ન્યાયસભાએ પોતાની માંગણી રજૂ કરી.

‘વરણાજના લીમજિરિને મારી પછી આ સ્થળે અભિષેક કરશો તો ગામ અને ગાદીનું મંજળ થશે.’ મરત્રા મરતાં પણ મહંતે કહ્યું.

ન્યાયસભાને એ વાત મીઠી લાગી, પણ જાંજી અને ઘેલાશા બાણતા હતા કે, તીખી વીજળી જેવી રાજબા અને મહંત બંનેને લીમજિરિ વાલમ ગામમાં સાથે રહી શકશે નહિ. લીમજિરિ વિના વાલમને ન ચાલે એમ એક મત માનતો હતો, જ્યારે રાજબા વિના વાલમને ન ચાલે તે આખું ગામ માનતું હતું. મહંત નૃસિંહજિરિની ઇચ્છાને શી રીતે અમલમાં મુકી શકાય ?

પડજાજ લીમજિરિને ફરીથી મહંતપદે સ્થાપી શકાય કે કેમ તે તો હજી પ્રશ્ન જ હતો, પણ જો તેમને મહંતપદે સ્થાપી શકાય અને વાલમના મઠની ગાદીએ તેમનો અભિષેક કરવામાં આવે તો રાજબા અને લીમજિરિની અથડામણનો વજ્રપાત ગામ શી રીતે સહન કરી શકે ?

કોઈ એવી શકિત ન હતી કે રાજબાને મનાવી શકે. કોઈ એવું સાધન ન હતું કે લીમજિરિ અને રાજબાનો આંતરિક વિરોધ સમાવી શકે. ન્યાયસભા વિચારતી હતી. લીમજિરિને વાલમના મઠના મહંત બનાવી રાજબાનો ખોડું વઢોરી લેવો કે નૃસિંહજિરિ પછી મઠની હયાતીને નષ્ટ થવા કેવી ?

‘આ સમયે પધનાભ હોત તો રાજબાને સમજાવી પટાવી લીમજિરિને અહીં લાવી દેત.’ ઘેલાશાએ મમરો મૂક્યા. ન્યાયસભાએ ઘેલાશાના એ સંબોધની કીંમત આંકી પધનાભનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવતા કામેશ્વરને આ બાબતનો નિવેડો લાવવાનું કામ સોંપવાની જાંજીલાઈએ હરખાસ્ત મૂકી. બધાએ એ તે હરખાસ્ત ઉપર મુક્તહાસ્ય કર્યું. ચિત્રકાર્યમાં મગ્ન રહેતો કામેશ્વર કુશળ પધનાભનું પ્રતિનિધિત્વ શી રીતે ભજવી શકે ?

ગાંજીભાઈ પોતાના સ્વપ્નેને વળગી રહ્યા અને તેમના અભ્યાસને વચ્ચે થઈ ન્યાયસભાએ તેમની ઇચ્છાનુસાર કામેશ્વરને એ કાર્ય સોંપવાની તેવારી બતાવી.

રાત પડતાં ગાંજીભાઈ કામેશ્વરને ત્યાં ગયાં.

‘કામ!’ તેમણે કહ્યું.

‘આવો કાકા!’ માનથી કામેશ્વરે તેમનો સત્કાર કર્યો.

‘આજે તારે માથે કડવી ફરજ આવી હશે છે.’

‘શી ફરજ કાકા?’

‘તારા મૃત પિતાનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવવાનો તારે માટે પ્રસંગ હશે થશે છે. ન્યાયસભા માને છે કે જે કાર્ય આજે તે નથી કરી શકતી તે પછીમાંથી હોત તો જરૂર થાત. તું પછીમાંથી પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, એટલે તારી ફરજ છે કે તારે તે કાર્ય કરવું.’

‘કયું કાર્ય?’

‘ભીમગિરિને વાલમના મકાના મહંત પદે સ્થાપિત કરવાનું.’

‘એ તો વરણાજમાં છે.’

‘ત્યાંથી તેમને પહોંચાડ કરવામાં આવ્યા છે.’

‘તો ફરીથી પાછા મહંત બનાવી શકાય?’

‘હા, જો મોટા મહંત રજા આપે તો.’

‘એમાં મારી શી જરૂર?’

‘રાજબા ભીમગિરિની વિરૂદ્ધમાં છે, તેના વિના ગામને ચાલી શકે તેમ નથી અને તેની હાવાતી ફરિયાદ ભીમગિરિને તે વાલમના મહે અધિષ્ઠિત થવા કે તેમ નથી. તારે રાજબાને સમજાવવી પડશે.’ ગાંજીભાઈએ કહ્યું.

છંદગીમાં અમુક જ વખત રાજબાને જોએલી હતી તે તેને પુરી ખીજાનતો ન હતો. ફક્ત એક જ વખત તેનો તેની સાથે ભેટા થએલો પોતાના લગ્ન પહેલાં. તે વખતે તે તેને બહુ જ ચતુર અને રૂપાળી લાગેલી. રાજબા સાથેની આટલી ખીજાનથી કામેશ્વર તેને શી રીતે આ મહાન કાર્યમાં મનાવી શકે? તેની આત્મશ્રદ્ધા જોસરવા માંડી.

‘કાકા! મારાથી એ ન થાય. રાજબા સાથે મારે પરિચય નથી.’ તેણે કહ્યું.

‘એટલે તું થઈ ગયું? પછાનાશનું પ્રતિનિધિત્વ તું ધરાવે છે. તારાથી આવા નિર્માત્ર સ્વપ્ને ન બોલાય.’ ગાંજીએ તેને ખીરકાળ્યો.

‘કાકા ! હું વિચાર કરીશ.

‘વિચાર કરવાનો નથી. આવડી કાઢે સવારે રાજબા સાથે તારે મારે અને રાજસિંહે સિદ્ધપુર જવાનું છે. વાલમની સલામતી હવે તારે હાથ છે.’ કહી ગાંઝલસાક મચા.

આખી રાત કામેશ્વરે વિચારોમાં ગાળી. રાજબા સાથેના પડેલા પ્રસંગો પેઠી કટલાએક ચાક કરી તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવા તેણે પ્રયત્ન કરી ભેંસી, પણ સર્વ નિરર્થક થયું. રાત્રિ વીતી જવા આવી, પણ તે કોઈ નિર્ણયપર આવી શક્યા નહિ.

સવાર થયું. ગાંઝલસાઈ તેડવા આવ્યા. વિચારમગ્ન કામેશ્વર તેવાર થયો.

‘ક્યાં જવાનો વિચાર રાખ્યો છે ?’ સુરેખાએ તેને પૂછ્યું.

‘સિદ્ધપુર જવું છે.’ તેણે જવાબ આપ્યો.

સુરેખા ન બોલી. કામેશ્વરે કુતુહલ દર્શાવવા માટે જ ઉમેર્યું.

‘ભીમજિરિને અહીંના મઠના મહંત બનાવવા છે.’

‘તમે નહિ કરો તેટલું જોડું’, રાજબાને બેઠ છે ? ઉભાને ઉભ ખાક જશે.’ સુરેખાએ કહ્યું.

કામેશ્વરને કંઈક સાંભળ્યું. તેણે કહ્યું. ‘હા બેઠ છે. તારા કરત રૂપાળું છે.’

‘ચીતરી મૂંઠી હશે ક્યાંક.’ કામેશ્વરનો સ્વભાવ બહુતી સુરેખા બોલી.

કામેશ્વર ચોરડામાં ગયો અને એક ચિત્ર લઈ આવ્યો. વર્ષો પહેલાં તે ચિત્રની પૂલ થતી હશે એમ તેના ઉપર કુકુંમના ઝોંટા બેઠને સુરેખાએ વિચાર્યું. ‘કાનું ચિત્ર છે ?’

‘તે કહ્યું તેવું.’

‘રાજબાનું ?’

‘હા.’ હસતાં કામેશ્વર બોલ્યો.

‘પૂલ કરી હાથે છે.’ ટાળમાં સુરેખા બોલી.

‘તે મારી આરાધ્ય કેવતા હતી.’ કામેશ્વરે કહ્યું.

સુરેખાએ નાકનું ટેરવું ચઢાવ્યું. કામેશ્વરે તેના માલપર એક ઝીણી જુદી ખણતોં કહ્યું. ‘ક્યાં કરીશ નહિ.’ અને એ ચિત્રને વાળી કામેશ્વરે તે પર કપડું વીંટી દીધું. થોડી વારે સિદ્ધપુર જવા નીકળેલાં સાથે કામેશ્વરે પ્રયાણ આરંભ્યું ત્યારે તેના હાથમાં કપડામાં વીંટલું પેલું ચિત્ર હતું.

રાજબા, કામેશ્વર, ગાંગજી અને રાજસિંહ સિંધપુર પહોંચ્યાં ત્યારે સૂર્ય નમી ગયો હતો. ભીમગિરિની વિરોધી રાજબાએ મહંત પાસે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી પણ ભીમગિરિ માટે એક સારો સંજ્ઞ પણ તેણે તેમને ન કહ્યો. ગાંગજીભાઈએ ભીમગિરિને મળી વાલમના મઠની ગાઠીનું મહંતપદ સ્વીકારવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

રાત પડી. ગાંગજીભાઈએ ભીમગિરિને ફરીથી મહંત પદ સ્વીકારવાની રજૂઆત મોટા મહંતને વિજ્ઞાપિત કરી. મહંતે સર્વ બાબતોને નિર્ણય કરી મૂક્યો હતો. ભીમગિરિ તૈયાર હોત તો પોતે સિંધપુરની ગાઠી પણ તેની તરફેણમાં છોડી તેને મહંત બનાવવા તૈયાર હતા. તેમણે ખુશીથી હા પાડી. હવે ફક્ત રાજબાને સમજાવી લેવાનું વિકટ કાર્ય કામેશ્વરે પાર પાડવાનું હતું.

રાત્રિનો બીજો પ્રહર શરૂ થયો. દરેક પોતપોતાની ઓરડીમાં સૂઈ ગયું હતું.

ગાંગજીભાઈ અને રાજસિંહ તો તેમની ઓરડીમાં ધસધસાટ કંઠતા હતા. પોતાની ઓરડીની બંને બાજુના ગાંગજી અને રાજસિંહને કંઠતા સાંભળી કામેશ્વરના ઢીલને અજંપો થતો હતો.

રાત્રિ ઝપાટાખંધ વોતે જતી હતી. કામેશ્વરનો ચિત્તવ્યાપાર પણ એટલીજ ઝડપે ચાલી રહ્યો હતો.

‘સવાર થશે અને ગાંગજીભાઈ જાહેરમાં ભીમગિરિને વાલમના મઠના મહંત બનાવવાની માંગણીનો પ્રસ્તાવ કરશે ત્યારે રાજબા જરૂર વિરોધ કરવાની તેને શી રીતે સમજાવાય? પિતાના નામથી રાજબાને સમજાવી દોશ તો? તેમની મહેત્ત્વા, ભીમગિરિ માટેની તેમની લાગણી, એ બધાનું અસરકારક વર્ણન કરી પિતાની યાદથી રાજબાનું કીલ ભરી કીધું દોશ તો? રાજબા માનશે ખરી? કદાચ પોતાની સમજાવટને તે કુતકારી કાઢે તો? પછી એને મનાવવાનો કયા માર્ગ રહે? પિતા આજળ પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું શું? પછી તો તેને માટે રત્નસિંહ કે સવજીનો માર્ગજ ખુલ્લો રહે. પિતાની રૂબરૂમાં પ્રતિનિધિત્વ સાચવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે તેને આવો ખ્યાલ હતો?’ આ અને આવા અનેક વિચારોએ તેની નિદ્રાને ભગાડી કીધી. તે યતો હતો પણ વિચાર કરતો હતો.

‘રાજબાને શી રીતે સમજાવવી!’

‘અને અત્યારે રાત્રિએ સમજાવવા જઈ તે પછે રાજબા મને કુતકારી કાઢે તો?’ એક વિચાર તેના કીલમાં જાગ્યો અને તેર વધ

પહેલાંના પ્રસંગનું તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. હજી તો તેનાં લગ્ન થયા નહતાં. એક દિવસ સાયંકાળે તેણે રાજબાને ઉત્તરના આંખાવાડીઆ તરફથી મલપતી ચાલે ચાલી આવતી જોઈ. 'કોણ હશે એ રૂપગવિતા?' તેણે મનમાં વિચાર કર્યો.

તે નજીકમાં આવી અને તેણે તેને જોળખી. આથમતી સંધ્યાના આછા પ્રકાશમાં રાજબાનું ગૌર બદન આદર્શ યુવતીની જેદરેખાઓનું સ્પષ્ટ બ્યાન આપતું હતું. કામેશ્વર તેના કેપાવ અને યૌવન ઉપર આસક્ત થયો અને ધરે જઈ તેજ ક્ષણે રાજબાને ચિત્રફલક ઉપર ચીતરી દીધી. એ ચિત્ર તેણે કેટલાં વરસોથી હજી સંગ્રહી રાખ્યું હતું, પણ રાજબા વિશેની તેની તે વખતની લાગણીઓ? ક્ષણિક સુખોર્મિની જેમ તે જગી અને વિલીન થઈ ગઈ હતી. ચિત્ર તરફ ફક્ત તેને લાવ હતો પણ એક આદર્શ ચિત્ર માટે હોય તેવો. પોતાની આ કથા કહીને પણ રાજબાને તે મનાવી શકે તો કેવું સાડું? રાજબા માટેના તેના લાવો આજે કેવા હતા? તેણે દીલને તપાસી જોયું. ઉંઠેઉંઠે સૂતેલા દીલને જગાડી-ઢંઢાળી તેણે પ્રશ્ન પૂછી જોયો.

‘સૌંદર્ય સહાય પૂજ્ય છે. સત્યં શિવં સુંદરમ્.’ હૃદયે જવાબ આપ્યો.

‘ત્યારે અત્યારે રાજબા પાસે જતાં તે તેનો અનાદર કરી કાઢી શકે તો?’ એ પ્રશ્ન માટે હવે તેને વધારે વિચારવાનું હતું જ નહિ.

તે હકીકત. બાળમાં ઢાંકીને મૂકેલું ચિત્ર બહાર કાઢ્યું. ખાશ્ખામાં આવી રાત્રિના તારાઓના આછા પ્રકાશમાં તેણે તે ચિત્ર ધારીધારીને જોયું. ચિત્રકારે ચિત્ર ચીતરવામાં જ ખૂબી કરી હતી. રાજબા કેવીસમાન દીપતી હતી. કુવિચારોને આપ મેળે દાખી કેવા પડે તેવું ચિત્રમાંની રાજબાનું સુખ હતું. ચિત્રને ભોંયપર મૂકી કામેશ્વર ધડીબર વિચારમાં પડ્યો. ‘જવું કે નહિ?’

અને રાજબા? તેને શરૂઆતમાં નિદ્રા આવી પણ કોઈ બચકર સ્વપ્ને તેની નિદ્રાને દૂર કરી હતી અને સ્વપ્નની જાંબળ કરતી તે પયારીમાં આળોટતી હતી.

તેનું એ સ્વપ્ન શું હતું? છેલ્લા કેટલાક દિવસોથી રાજસિંહ તરફનો રાગ તેણે તદ્દન ઓછા કરી નાખ્યો હતો, છતાં આજે સ્વપ્નામાં રાજસિંહ આવી તેને કેમ લલચાવ્યો ગયો? રત્નસિંહની પત્ની તરીકે પોતે મહાન કાર્ય કરી સ્વર્ગસ્થ પતિનાં આશીર્વાદ મેળવી લીધા હતા. પોતાના જોડે ભાગ્યદાતા એ પળે કુનિયામાં કોઈ ન હતું, જેમ તે માનતી હતી.

વીર પતિની વીર પત્નીને વીરત્વ સિવાયની લાલચો હોય નહિ ત્યાં રાજસિંહ એક સામાન્ય માનવી સ્વપ્નમાં આવી તેને લલચાવી રહ્યો હતો. અને થોડા દિવસ પૂર્વે? તેને માટે પોતાનું ફીલ કુમળી લાગણીઓ અનુભવતું હતું અને પેલા મંદિરમાં રાતવાસો ગાળ્યો હતો તે પ્રસંગ! રાજાને કંપારી છૂટી. રાજસિંહ, તેને પોતાના જીવન ધ્યેયની સિદ્ધિમાં આડખીલીરૂપ લાગવા માંડ્યો. તેનાં કરતુકો પોતાને નડતાં હશે, તેની વાસનામય ઇચ્છાઓનું પ્રાપ્ત્ય પોતાના પર અસર કરતું હશે અને પરિણામે એવાં કુત્સિત સ્વપ્નો આવી માનસિક નિર્મળતાને બગાડી કેતાં હશે, એવા વાસનાઓ પર કાબુ વિનાના માણસોનું સાંનિધ્ય શા ખપનું? તેવાઓની હયાતીની જગતને શી જરૂર? વિચારમાં તે એક ડગલું આગળ વધી. તેને પોતાની ચિરસંજિની કટાર સાંભરી આવી. એવી રીતે કાચમ મનની શાન્તિને હરનારનો જીવ એ કટારથી કેમ ન હેવો? જ્યોતી વીર પતિને સ્વર્ગસફનમાં બેઠાં બેઠાં પણ પત્નીની નિર્મળતાનો ખ્યાલ આવે.

આગળ વધતી જતી વિચારમાળા તેણે અટકાવી અને કેડની બાજુમાં છુપાવી રાખેલી સુંદર પણ નાબૂદ કરાર તેણે બહાર કાઢી, રાત્રિના અંધકારમાં પણ તે કટાર ચમકી ઊઠી. રાજબાઈ, તેણે બારણા બહાર પગ ફીધો. રાજસિંહ સૂતો હતો તે જોરડી તરફ બેયું. બહાર કોઈ નથી એની ખાતરી કરી તે તે જોરડી તરફ ચાલી. નિર્દોષ માનવી પ્રાણી ધડી પછી હતું નહતું થવા સર્જાયું હશે કે શું?

ચાર ડગલાં તે આગળ ચાલી. રાજસિંહની જોરડી નજીક તે આવી ગઈ. હાથ લાંબો કરે અને તે જોરડીની સાખ પકડી ચક્ર તેટલે દૂર તે ઉભી રહી. તેણે અંદર નજર કરી. કંધતા રાજસિંહ પાસે કોઈ ઉભું હતું.

‘કોણ હશે?’ તેણે મનને સવાલ કર્યો.

તે આગળ વધી. સૂતેલ રાજસિંહ પાસે ઉભેલી વ્યક્તિ બારણા તરફ આવવા આમળ વધી.

‘કોણ?’ રાજબાઈ પૂછાઈ ગયું.

‘એ તો હું બીમજિરિ, રાજબા! અત્યારે અહીં ક્યાંથી?’

‘તમારે તેની પંચાત? રાજસિંહને નિરાંતે સુવા પણ નથી કેવો કે શું?’ રાજબાએ કહ્યું.

‘એ નિરાંતે સૂતો છે, પણ તેને માથે મોત બમે છે માટે હું આવ્યો હતો,’ તીર જેવા સખ્કો બીમજિરિએ ફેંક્યા. રાજબાના હાથમાં કટારની પકડ બીમી પડી ગઈ.

‘ભીમજિરિ જાણી ગયા કે શું?’ તેણે મનને પૂછ્યું.

‘પણ અરે હજીકત જાણીને ભીમજિરિ તો ચાલ્યા જાય છે. સવારે તો, રાજબા, તારી ફજેતી લૂંટાયો.’ રાજબાના મને તક વાધ્યા.

‘તો કાચમનો ચતુ ખાઈ બેઠેલો, જેના કારણે મારે રાજસિંહના સંસર્ગમાં આવવું પડ્યું’ તે ભીમજિરિનેજ હાં કાર ન કરે? કે જેથી બધી ચિંતા અને આકૃત આપમેળે ટળી જાય.’

તેણે મનમાં વિચાર્યું અને આગળ ચાલ્યા જતા ભીમજિરિની પીઠ પાછળ તેણે કટાર ઉગામી.

કામેશ્વરના ચોરડીના બારણા આગળ જ ભીમજિરિનાં સો વર્ષ પૂર્ણ થઈ જતા, પણ એકાએક કામેશ્વર ચોરડીમાંથી કૂદ્યો અને રાજબાએ હાથમેલી કટાર ભીમજિરિની પીઠમાં ભોંકાઈ જાય તે પહેલાં તેણે પોતાનો કાબો હાથ આડો ધર્યો. કટાર ભીમજિરિની પીઠમાં ન ભોંકાતાં કામેશ્વરની હથેળીમાં હતરી ગઈ.

ભીમજિરિએ પાછળ ફરી જોયું.

‘કાણુ કામ?’

‘હા, હું કામ.’

‘અરે તારીના, તું ક્યાંથી અહીં વ્યવે આવી પડયો?’ રાજબાએ નિરાશ થતાં કહ્યું.

‘રાજબા! ઉપકારનો બદલો ત્હેં અપકાર કરી વાળ્યો છે. પક્ષનાશના પુત્રને ત્હેં ધાયલ કર્યો છે. એ પાપ તને નહિ છોડે.’ કહી ભીમજિરિ આગળ વધ્યા.

‘કામ!’ રાજબાએ કામને બોલાવ્યો.

કામેશ્વર હજી સ્થિર હતો, તે બોલ્યો નહિ. રાજબાએ તેને ઠંડાવ્યો.

‘કામ!’

‘હું—’ કામે કહ્યું.

રાજબા તેને તેની ચોરડીમાં ફેરી ગઈ.

‘રાજબા!’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘કેમ?’

‘મારું કહ્યું માન્યો?’

‘શું?’

‘કેટલાંય વાસોથી હું તબક્કું છું.’ રાજબાના હાથમાં વાસકો પડ્યો. પક્ષનાશનો પુત્ર તેને શું કહી રહ્યા હતા?

‘તું શું કહેવા માગે છે?’ કામેશ્વરની માંમણી અધોગ્રન્થ ન હોય તેનો વિચાર કરતી રાજબા બોલી.

‘હું માગીશ તે આપશો?’ હુઝતો હાથ ઢાબતાં કામેશ્વર બોલ્યો.

‘શું?’

‘વચન આપો.’

‘ભરે મૂખ!’ પડનાભનો પુત્ર થક વાસનાઓનો લખ્યો રહ્યો છે?’

‘ના, બહેન, વાસનાઓ મ્હેં મારી નાખી છે.’ કહી તેણે રાજબાનું ચિત્ર તેને બતાવ્યું.

‘શું છે?’ રાજબાએ પૂછ્યું.

‘જે દિવસે તમને મેં જોયાં તે દિવસનું આ ચિત્ર છે અને તે દિવસથી મેં વાસનાને મારી છે.’

‘કેટલો વખત થયો?’

‘તેર વર્ષ.’

‘તેર વર્ષ? તો તારે શું જોઈએ છે?’

‘તમે ભીમજિરિને કેમ મારવા મયાં હતો?’

‘તે મારી ખાનગી બાબત છે.’

‘હતાં કહેયો?’

રાજબાએ સત્ય વસ્તુ કહી દીધી.

ચોડીવારે કામેશ્વર બોલ્યો. ‘બહેન! એક ધડી માટે તેર વર્ષ બહેલાં મને તમારે માટે મોહ જગ્યા હતો. આજે જોમાંનું કંઈ નથી. રાજસિંહ માટેના તમારા વિચારો ગેરવાજબી છે. તેને મારીને તમે શું લાલશો? અને એવા કેટલા માણસોને તમે મારશો? તમારા મન પર કાણુ રાખો, પછી રાજસિંહ કે કોઈ તમને શું કરી ચકનાર છે?’ કામેશ્વરે કહ્યું.

‘કામ! જે વાત જવા કે. ભીમજિરિને બચાવી ત્હેં આફત ફલા રાખી છે.’

‘ના, બહેન! મ્હેં આફત આવતી અટકાવી છે.’

‘શી રીતે?’

‘મારે તમારી પાસેથી વરઠાન જોઈએ છે.’

‘ક્યા હકથી?’

‘મારા પિતાના પુત્ર તરીકે, તમારા ઠાકરડાઓ હપરના વિજયના સ્મારક નિમિત્તે મને વરઠાન આપો.’

‘મારી પાસે કંઈ નથી.’

‘ધણું છે.’

‘શું ભેષ્ય છે? માબી લે, કામ!’

‘આવતી કાલે મોટા મહંત પાસે વાલમના મઠાધીય તરીકે મહંત જીમજિરિની માગણી કરો.’

‘કામ! તું શું કહે છે?’

‘ખરું કહું છું, બહેન! વાલમનું એમાં બહેતર છે.’

‘તારા પિતા હોત તો આવું ન કરત.’

‘મારા પિતાનું હું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવું છું. વાલમ ખાતર એટલું કરો.’

‘મારા જીવ પર આવશે, કામ!’ નિરાશ બનતાં રાજબા બોલી.

‘મારા પિતાની ખાતર.’ કહી કામ લઈયા.

‘બહે.’ કહી રાજબાએ પોતાની ઝારડીનો માર્ગ લીધો.

તેના દીલમાં હતાશન સળગતો હતો. કામેધરના હાથમાં કાળી બળતરા થતી હતી.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

‘બહે આવી, રાજબા’

સિદ્ધપુરના મઠના મધ્યવર્તી ઝારડામાં મુખ્ય આસન ઉપર

મહંત બીરાજેલા હતા. બાહ્યમાં બાજઠ ઉપર પદબ્રજ મહંત-જીમજિરિ હતા અને સામે વાલમના પ્રતિનિધિઓ-ગંગજી, કામેધર, રાજબા અને રાજસિંહ પોતાની માંગણી રજૂ કરવા બેઠાં હતાં.

‘ગુરુદેવ!’ ગંગજીએ મોટા મહંત તરફ ભેષ બોલવાની શરૂઆત કરી. ‘મારા ચવજી ઉપર શરૂઆતમાં ન વીતવાની વીતી ચૂકી હતી. તે બારમલની ચોખી વઠાવી નાઠો અને તમારે આશરે આવી રહેા ભારતી તેના જીવને કંઈક રાહત મળી હશે.’

‘હા, ગંગજીભાઈ! ચવજી આવ્યો ત્યારે બેહાલ અવસ્થામાં હતો. ચરીર જીર્ણ બની ચકું હતું. વસ્ત્રોનું ઠેકાણું ન હતું. પૂરું બોલવાના પક્ષ હોય ન હતા.’

‘આપે મહાન ઉપકાર કર્યો ગુરુદેવ!’ કાલુ સ્વીકાર કરતાં ગંગજીએ કહ્યું.

‘ઉપકાર ચાનો ? માનવી તરીકેની ફરજ માનવીએ બાંધવવી રહી. તેને આશ્રય આપી નિર્ભય બનાવવા પ્રયત્નો આજર્યા, પણ તેનું મન માનવું ન હતું. ભારમલને તે ઓળખતો હતો. ગમે ત્યાંથી પણ તે તેને શોધી લઈ જશે, એવી તેને ખીક રહ્યા કરતી હતી એટલે મેં તેને માટે સ્વતંત્ર ઝોરડી તૈયાર કરાવી સંતાઈ રહેવાની સંપૂર્ણ ગોઠવણ કરી આપી. તમે તે ઝોરડી ભેઈ ?’

‘હા ગુરુદેવ ! સાંજે ભેઈ હતી. મારાપર અને આજે તો આખા વાલમ ઉપર આપે રાવજીતે રક્ષણ આપી ઉપકાર ચડાવ્યો છે.’

‘ઉપકાર માનો વિશ્વનિષંતાનો કે તેણે મને રાવજીતું રક્ષણ કરવાની પ્રેરણા કરી.’ મહંતે નિખાલસ દીલથી કહ્યું.

‘ગુરુદેવ !’ કહેતી રાજ્યા હસી યક અને નમન કરી આગળ બાલી : ‘મારા ઉપર એક મહાન ઉપકાર કરી આપી તે દ્વારા એક મહાન ઉપકાર વાલમ ઉપર ચડાવ્યો છે. આજે બીજો ઉપકાર ચડાવવાની આપની પાસેથી માંગણી કરું છું.’

‘ઉપકાર નહિ રાજ્યા ! ફરજ.’ રાજ્યાનું બોલવું સુધારતાં મહંતે કહ્યું.

‘ભીમજિરિને વાલમના મહંતપદે સ્થાપિત કરવાની અમને રજા આપો.’ રાજ્યાએ કહ્યું. બોલતાં તેનું ચરીર કંપી ગયું. તેની જીભ ઝૂંજ ગઈ.

‘વરણાજના મહંત પહેથી તેમને જાણ કરાવવાનો પ્રયત્ન રચી તારા પરનો મારો વિશ્વાસ તેં ઘટાડી દીધો છે. રાજ્યા ! આજે ફરીથી તું તેમને મહંતપદે સ્થાપિત કરવાની માંગણી કરે છે. એ ઉપરથી લાગે છે કે, તું કોઈ બીજો પ્રયત્ન રચી રહી હોય.’ હસતાં હસતાં મહંત બોલ્યા.

‘ગુરુદેવ ! એ પણ પ્રયત્ન છે. પદ્મનાભના સ્વર્ગસ્થ આત્માને અને તેમના પુત્ર કામેશ્વરને રાજ રાખવાનો મારો પ્રયત્ન છે.’

‘એમ કેમ ?’ મહંતે પૂછ્યું. ભીમજિરિએ રાજ્યા સામે જોયું.

‘પૂછો ભીમજિરિને. ગઈ રાત્રે મેં તેમને કટારથી હુલાવી દીધા હોત, પણ આ કામેશ્વર વચ્ચે આવ્યો, તેનો હાથ ધવાયો. નિર્દોષ બ્રાહ્મણનું લોહી એક વિના કારણ વહાવ્યું તેના પ્રાયશ્ચિત્ત બદલ મારે મારા દીલની ઇચ્છાએને કચડી નાખવી રહી. ગામ આપું ઇચ્છે છે કે ભીમજિરિ વાલમના મહાન મહંત અને તો મારે પણ એ ઇચ્છામાં મારી ઇચ્છા

અંકાન્ત કરવી રહી. નિર્દોષ બ્રાહ્મણનું લોહી વહાવ્યાનું એ પ્રાયશ્ચિત્ત.'
રાજબા બોલી.

‘બ્રાહ્મણનું લોહી વહાવ્યાના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ માટે જ તું ભીમજિરિની
વાલમના મઠાધિપપદે માગણી કરે છે?’ મહાંતે સ્પષ્ટતા માગી.

‘તે હપરાંત એક કારણ છે.’

‘શું?’

‘મારા પતિને જે પુત્રતુલ્ય માનતા હતા તે પદ્મનાભના પુત્રની
મારી પાસે માગણી છે કે, તેના પિતાના નામ ખાતર પણ મારે
ભીમજિરિની વાલમ માટે માગણી કરવી.’

‘તારું અંતર શું કહે છે?’

‘તે કહેવા હું ઈચ્છતી નથી.’ રાજબાએ કહ્યું.

‘ભીમજિરિ મહાંત યાચ તે તને ગમતું નથી?’ મહાંતે પૂછ્યું.

‘કેમ ન ગમે?’

‘ત્યારે?’

રાજબાએ જવાબ ન આપ્યો. મહાંતે તેને વધુ પ્રશ્નો પૂછી છેડવાની
કુચ્છાને જતી કરી.

‘મહાંતશ્રી!’ ભીમજિરિએ બોલવું શરૂ કર્યું: ‘રાજબા માને છે કે,
તેના પતિને ખુબાર કરવામાં મારો હાથ છે. વળી આજ સુધી તે મને
કાફરહાજોનો પક્ષકાર માની વાલમને અવળે પાંચે ચઢાવનાર સમજતી
હતી. જામ અને પતિને વફાઢાર રહેનાર રાજબા મારા પરનાં એ વહેમથી
મને કુશ્મન કેમ ન ગણે?’

‘રાજબા! ભીમજિરિ સાચું કહે છે?’ મહાંતે રાજબાને પૂછ્યું.

‘કહાય સાચું હોય પણ ખરું.’

‘ભીમજિરિ! રાજબાની એ માન્યતા તમે કેટલી સાચી માનો છો?’

‘કિંચિત્ માત્ર નહિ.’ ભીમજિરિએ કહ્યું અને તેજસ્વી ખુલ્લાં નયનો
તેમણે ખંડમાં બેઠેલા બધા તરફ વારાફરતી ફેરવ્યાં. ફરેકને ખાતરી
યક કે ભીમજિરિ વફાઢાર અને સરળ હૃદયી છે. તેણે પાપ કર્યું નથી.
પાપ કરે તેવી તેની માનસિક નિર્બળતા નથી.

મહાંતે રાજબાના સંબોધનો અને ભીમજિરિના બચાવનો વિચાર
કરી જોયા અને અંતમાં પૂછ્યું.

‘વાલમના પ્રતિનિધિ બન્ને આવેલા આપ ચાર સભ્યોને હું દીક્ષા કરવા નથી ઇચ્છતો તે કારણે જ ભીમગિરિને વાલમના મહાન મહંતપદે બિરાજવાની હું ઇષ્ટ આપું છું. મારા હૃદયની ઈંડી ઇચ્છા તો એ હતી કે હું ભલે અહીંથી મહંતપદેથી છૂટો થઈ ભીમગિરિને આ સ્થાને બેસાડું. મહંતે ઇચ્છા બ્યક્ત કરી.

ચારે પ્રતિનિધિઓ સાંભળી રહ્યા. ભીમગિરિની મહંતે આંકેલી યોગ્યતા સાંભળી રાજબાના હૃદયમાં મહાન ઉલ્કાપાત મચી રહ્યા જેને યોતે આજ સુધી અધમ અને વિશ્વાસઘાતી માનતી હતી તે ભીમગિરિપર મહંતના ચારે હાથ હતા.

+ x x x

ભીમગિરિ સાથે સિદ્ધપુરથી વાલમના સર્વ પ્રતિનિધિઓ પાછા આવ્યા ત્યારે મહંત નૃસિંહગિરિને છેલ્લો શ્વાસ ધંકાતો હતો. તેમની બેભાન અવસ્થામાં ભીમગિરિએ તેમના શુરુપદને સ્વીકાર કરી લીધો. નૃસિંહગિરિને પ્રાણ યુગ્મતાં મહાન મહંત તરીકેનું તિલક ભીમગિરિને કરવામાં આવ્યું અને નૃસિંહગિરિના નિર્ણય કેહની અંતિમ ક્રિયા ત્યાર પછી કરવામાં આવી.

નૃસિંહગિરિના મૃત્યુ પાછળ સારા પ્રમાણમાં ધન ખર્ચવામાં આવ્યું. ઉઠાર ભીમગિરિએ નૃસિંહગિરિની મરણોત્તર ક્રિયા અને કહાડો પાણી મથાનિધિ કરી વાલમના મહાની શ્રીતિમાં અનેકપણે વધારો કરી દીધો.

શુભ મુદ્દતે જોઈ ભીમગિરિને ગાદીપર બેસાડવામાં આવ્યા, ત્યારે સિદ્ધપુરના મોટા મહંત તરફથી તેમની સમસ્ત જમાતને આમંત્રણ દેવામાં આવ્યાં. ધામધૂમ અને હર્ષોદ્ગાર વચ્ચે ભીમગિરિને વાલમના મહાન અધિપતિપદે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા પણ તે દિવસે રાજબા નહોતી કેપાતી. તેના કોલનું માપ કાઢથી લઈ રાકાડું ન હતું. ગાંજીભાઈ, વેલાસા, મોંવણ અને બીજા ધણાઓની સમભવટ છતાં રાજબાએ ભીમગિરિના એ મહોત્સવમાં ભાગ ન લીધો તે નજ બીધો.

ભીમગિરિ મહંત બન્યા અને વરણાગના મઠમાં રહી જે શ્રીતિ તેમણે સંપાદન કરી હતી તેથી અનેકધણી નામના તેમણે જીવસીમાં પ્રાપ્ત કરી લીધી.

ગાદીપર આવ્યા છતાં તેમણે કેસરગિરિને સંભારી નહિ-કહાવ્યું તેમને સાંભરે નહિ હોય-પણ એક દિવસ માત્ર બારણામાં તેમણે

જીવ વચ્ચેથી એક બાવો લેયા. તેનું મુખ ભેતાજ લીમગિરિ ખૂબ પાણી ઉઠયા.

‘કેસરગિરિ!’ અને હાથવિશમાં ફેંડી તેને ભેટી પડયા.

‘તારી શું ખબરો છે?’

‘ગુરુદેવ! આપનું ભવિષ્ય સાચું પડ્યું. વરણાગના મઠની અવકાશ બેઠી છે. હું ત્યાંથી ઉઠ્યા ચાર દિવસથી ચાલી નીકળ્યો છું. આપને શોધતો,’ કહેતો કેસરગિરિ લીમગિરિની બાથમાંથી ધૂટી તેમનાં ચરણોમાં ધોટી પડયા.

દિવસો બતીત થતા ગયા. એક દિવસ મઠના બારણામાં તેમણે એક શોકાતુર યુવતીને નત મસ્તકે ઉભેલી જોઈ.

‘કોણ?’ તેમણે પૂછ્યું.

‘હું રાજબા’ યુવતીએ કહ્યું.

‘ભલે આવી, રાજબા.’ મઠને કહ્યું.

‘ગુરુદેવ! પૂછો તો ખરા કે શા માટે આવી છે?’

‘પૂછવાની જરૂર નથી. વર્ષો પહેલાં હું ભણતો હતો કે, તારે મઠનો આશ્રમ લીધા વિના છૂટકો નથી. ફરિયાદો શાન્તિ પામવા અને જીવનના તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા તારે માટે મઠનો આશ્રમ આવશ્યક છે.’

‘ગુરુદેવ! કંઈ જાણી જાણીને પશ્ચાત્તાપ થાય છે.’

‘જીવન એટલેજ પશ્ચાત્તાપની પરંપરા. રાજબા! તું ભલે આવી.’ લીમગિરિએ રાજબાને સલામ કરી મઠની વિશાળ જગ્યામાં તેને માટે સ્વતંત્ર જોરડી કાઢી આપી અને મહાંત લીમગિરિની કીર્તિનો ધ્વજ માથેમાથ અને દેશેદેશ ઉડી રહ્યો.

અમાપ્ત.

હજારો કુલોની ખુશખોથી મઘમઘતું
સરનાઈટથી માંડી સામાન્ય શ્રમ-
જીવી સુધી દરેક વર્ગમાં વપરાતું

✕

૨૭૨૮૬

વ ર લ ક ર
પ્રા હ્મી

✕

વરલકર :

જુની હવખાન ગલી, મુંબઈ ૨

કાનનાં ભયંકર દર્દો

ગરંદીથી મટાડવા માટે

તુલસી કર્ણામૃત વાપરો.

૨૭૨૨૬

પરમો, ચાંદી, સીફીલીસ તેમજ પેટનાં
ભયંકર દરદો ગેસ, છાતીની બળતરા

ત્રણ દિવસમાં
ગરંદીથી મટાડવા તથા ગુમાવેલું પુરુષાતન
પાછું મેળવવા મનો:

(મુલાકાત ખાનગી) **તુલસી મેડીકલ સ્ટોર્સ.**

મહારાજનું હવેલી, ત્રીજે ભોધવાડો, ભુલેશ્વર, અંબજી.ર.

કૃપવાસના વ્રતમાં વપરાતી
આખી તથા ડોલી

● પવિત્ર કરાળની ચીજો

તેમજ સ્વાદિષ્ટ મુખવાસો માટે

● ધાણુની દાળ તથા

● શુદ્ધ બોરલી સોપારી

એ બધારી ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે.

એમ. નાનાલાલ સોપારીવાલા

ભુલેશ્વર, કમ્પુતરખાવા, દાહિજીની મલીની જામે. ટ. નં. ૨૦૭૨૪.

તા. ક. કાનના ભયંકર દર્દો માટે તુલસી કર્ણામૃત વાપરો.

અનેક ટાગની
એકજ દવા

જે

પ્રાધાન્ય

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક જનરાલ નં. 302

કાલેરા, સંઘડણી, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બહુનો કઃખાવો, ખાણી વીકાર, સંધીવા, અસંજિત, સીબ, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, હમ, કાંત-કાંતમાં કળતર, ઝેરી ડંખ, પ્રકર, પ્રમેહ, મોઢાંની કચીંધ, પેટની ચુકં, સ્થૂળ, પેટ-પેટુનો કઃખાવો, અમુંઝણ, હરેક ભતના તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળવું, ઇલાકિ અનેક ભતના ફરેદોમાં તેમજ રેલ્લે. રૂઝીમર, ચા મોટરની મુસાફરીમાં તાલકાલીક હપથોગી થઈ પડનારી અમુદય ગૌપથી કો. મોટી બાટલી ર. ૧૧૧. વચલી બાટલી ર. ૧૧ અને નાની બાટલી ર. ૧૧૧૧ થી. બુક. હરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

જે. એન. રોઠના, જીવનધારા ઓફીસ, નડીઆદ (ગુજરાત)
સ્ટોકીસ્ટ-ઈંગ્લેન્ડનાલ વાડીલાલની કું. મંગળદાસ રોડ, પ્રીન્સેસ બીટ, મુંબઈ.

ગોળવાલા ક્લાસમાં બેડાવું એટલે કે મેટ્રીકમાં ઝટ પસાર થઈ જવું-

ગમે એવા નયળાઓ પણ સ્કુલ કરતાં જલદી ક્લાસો ચઢીને મેટ્રીકમાં પસાર થઈ જવાના પૂરાવાઓ મોજુદ છે. એક વર્ષમાં બે ક્લાસો ચઢવાનો મોટો લાભ. ટાઇમ રૂંચ થી પ. બધી બાબદો નહીં શીખે તેઓ કામજોગું ઈંગ્રેજી, ઉપરાંત હીસાબ, વેપારી જ્ઞાન માત્ર એકજ સાલમાં મેળવી શકે છે.

બહારગામવાસીઓ માટે ખાસ હોસ્ટેલ છે.

બોમ્બે મ્યુનિસિપલ બીલ્ડીંગ, હોર્નબી રોડ, કોલ, મુંબઈ.
(ટે. નં. ૩૧૫૮૨)

રામતીર્થ બ્રાહ્મીતેલ

- મગજના જ્ઞાન અને ક્રિયાતંત્ર્યો બળવાન બને છે.
- વાળ કાળા અને ચમકીલા બને છે.
- ખરવા અટકે છે. ટાલમાં વાળ ઉગે છે.
- ખોડો, જી, લીખ નાશ થાય છે. ચાદશક્તિ વધે છે.
- આંખોમાં આંજવાથી દષ્ટિ વધે છે.
- કાનમાં નાંખવાથી કાનના રોગો મટે છે.
- ગાઢ નીંદ્રા આવે છે. બધી રૂતુમાં બધાને ઉપયોગી છે.

— બધે મળે છે —

મોટી બાટલી રૂ. ૩-૮-૦ નાની બાટલી રૂ. ૨-૦-૦.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, મુંબઈ ૪.

